

Problemi, časopis za mišljenje in pesništvo, št. 73-74

**PROB
LEMI
PROB
LEMI**

sociološka številka

PROBLEME

Problemi, časopis za mišljenje in pesništvo, št. 73-74. Ureja uredniški odbor: Iztok Geister, Niko Grafenauer, Spomenka Hribar, Ivan Hvala, Dušan Jovanović, Taras Kermauner, Marko Kerševan, Lado Kralj, Andrej Medved, Rastko Močnik, Milan Pintar (glavni urednik), Rudi Rizman, Mitja Rotovnik (odgovorni urednik), Marjan Tavčar, Ivo Urbančič, Saša Vegri, Franci Zagoričnik. Lektor: Darko Dolinar. Korektor: Igor Longyka. Tehnični urednik: Marjan Rožanc. Metêr: Peter Zebre. Uredništvo in uprava: Ljubljana, Beethovnova 2, tel. 20 487.

Tehnični urednik posluje v sredo in petek od 9. do 13. ure; uredništvo za literaturo in literarno kritiko v petek od 11. do 13. ure. Uprava posluje v četrtek od 14.30 do 16.30 ure. Naročila pošiljajte na upravo Problemov, Ljubljana, Beethovnova 2, tekoči račun 501-8-475/1 z oznako: za Probleme. Celoletna naročnina 40 N din, cena posamezne številke 4 N din, cena dvojne številke 7 N din. Nenaročenih rokopisov uredništvo ne vrača. Izdajata predsedstvo ZMS in UO ZŠJ v Ljubljani. Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani.

194245



PO 732/1970

Janez Jerovšek: Teoretske osnove strukture vpliva v občini	2
Peter Klinar: Federacija kot družbena skupnost	17
Zdravko Mlinar: Izobraževanje in usklajevanje konfliktnih interesov v socialistični družbi	25
Pavel Vindišar: Družbeni standard, politika, mnenja	35
Stane Možina: Kreativnost vodilnih delavcev in stališča do sprememb, ki vodijo k učinkovitosti pri delu	58
France Zupan: Masovna kultura — strip	63
Marko Kerševan: Slovenski gimnazijci in tradicionalna religioznost . . .	93
Spomenka Hribar: Vrednote mladih	113



ZABA-SKAKALEC, eden iz številne družine atletskih maskiranih junakov, kakršni so še Fantom, Netopir, Sokol, Plastični človek itd.

Janez Jerovšek:

Teoretske osnove strukture vpliva v občini

Sinopsis

JEROVŠEK, Janez: The Theoretical Basis of the structure of Influence in the Commune, **Problemi**, Ljubljana, Vol. VII, No 73—74, p. 2—16

The commune is part of the broader system and is determined through it; at the same time it is a system in itself, with numerous parts or sub-systems. The amount of power which the commune has in its hands is determined through the commune's place and role in the broader social system. The structure of influence in the commune, however, is determined through the place and role of the sub-systems in the commune's system. The sub-systems are comparatively autonomous, they pursue different goals, and have different patterns of behaviour and different forms of direction and management. The commune represents a system of interactions of four types of organizations: 1) the communal assembly, 2) local working organizations, 3) political organizations and societies, and 4) industrial organizations. The determinants of the structure of influence are: industrialization, social differentiation, the degree of education, mobility, and the role of the leadership. As efficient we may regard that organization where the amount of power is large and in which the differences in the interests are not too big.

Praden začnem razpravljati o strukturi vpliva na lokalnem nivoju oziroma v občini, moram definirati pojem lokalna skupnost. Zavedam se, da je težko priti do neke zanesljive definicije, ki bi bila veljavna v zelo različnih razmerah. George A. Hillery¹ je zbral celo 94 definicij za lokalne skupnosti.

Pri definiranju lokalnih skupnosti najbolj pogosto navajajo naslednje elemente: prostor, ljudi, potrebe, aktivnosti, vrednote. Če skušamo te elemente podrobno analizirati, se izkaže, da ne morejo postati posebno zanesljivi konstitutivni deli. Kateri prostor je omejena lokalna skupnost; ali je to naselje, izolirana vas, mesto, skupina hiš? Še teže je s potrebami: katere so namreč tiste potrebe, ki so zgolj lokalne, in katere so tiste aktivnosti, ki so omejene zgolj na lokalni prostor? In dalje: ali lahko

Sinopsis

JEROVŠEK Janez: Teoretske osnove strukture uticaja u opštini, **Problemi**, Ljubljana, vol. 7, br. 73—74, str. 2—16

Opština je deo šireg sistema i po njemu determinisana, a istovremeno je sama sistem s brojnim delovima, odnosno subsistemima. Količina vlasti kojom raspolaže determinisana je mestom i ulogom koju ima u širem socijalnom sistemu. Struktura uticaja u opštini je, međutim, opredeljena mestom i ulogom koje imaju subsistemi u njenom sistemu. Subsistemi su relativno autonomni, imaju različite ciljeve, različite uzorke ponašanja i različite oblike rukovodjenja i upravljanja. Opštinu predstavlja sistem interakcija četiri tipa organizacije: 1. opštinska skupština, 2. lokalne radne organizacije, 3. političke organizacije i društva i 4. industrijske organizacije. Determinante strukture uticaja su: industrijalizacija, socijalna diferencijacija, stepen obrazovanja, mobilnost i uloga rukovodstva. Efikasna je ona organizacija u kojoj postoji velika količina uticaja i u kojoj nisu suviše velike razlike u interesima.

govorimo o lokalni skupnosti, če ljudje, ki bivajo v njej, nimajo skupnih vrednot, ne komunicirajo med seboj in nimajo zavesti o tem, da pripadajo neki lokalni skupnosti?

Naj navedem katerokoli definicijo, nobena ni popolna in veljavna za različne razmere. Zdravko Mlinar je pri nas takole definiral komuno kot obliko lokalne skupnosti: »Komuna je kohezivna, strukturirana in gibljiva družbena skupnost, ki jo tvorijo prebivalci določenega teritorija, na katerem zaradi zadovoljevanja svojih materialnih in drugih potreb razvijajo različne aktivnosti in stopajo pri tem v medsebojne odnose, ustvarjajoč na ta način neko skupno kulturo.«²

Pri tem navaja še naslednje elemente: ljudi, prostor, potrebe, aktivnosti, medsebojne odnose, komunikacije, norme, vrednote, stališča, družbeno

¹ George A. Hillery, Definitions of Community, Areas of Agreement; Rural Sociology I XX 1953, 111—123; Citirano iz: Eugen Pusić, Lokalna zajednica, Narodne novine, Zagreb 1963, str. 11.

² Zdravko Mlinar, Aspekti sociološke definicije komune, Naše teme 1962, št. 2, str. 231.

strukturo, družbeno mobilnost in kohezivnost (integracijo).

Zanesljivo in za različne razmere veljavno definicijo lokalne skupnosti je težko formulirati, ker je sodobna lokalna skupnost kot socialni sistem ali širša oblika organizacije odprta različnim vplivom. Spremembe v ekonomski politiki, ki jo vodi država, in razne druge državne intervencije in ne nazadnje tudi spremembe v mednarodnih odnosih in mednarodnem gospodarstvu vplivajo na razvoj in formiranje vsake sodobne lokalne skupnosti.

Težko je namreč v razmerah industrializacije, intenzivne urbanizacije in modernega prometa identificirati faktorje lokalnosti. Še teže pa se je zediti, kaj pomeni danes skupnost. Če namreč faktorje lokalnosti in skupnosti definiramo zelo dosledno in rigorozno, lahko pridemo do zaključka, da ne moremo govoriti o lokalnih skupnostih, temveč lahko govorimo samo še o lokalnih enotah. Da takšnega zaključka je prišel tudi Eugen Pusić, ko pravi, »da dejstvo, da se ljudje, ki stanujejo v medsebojni bližini, poslužujejo nekaterih istih uslug in ustanov, ne ustvarja — vsaj zdi se tako — nobene prave skupnosti med njimi«.³

Toda ne glede na to, ali je sodobna lokalna skupnost resnična skupnost ali lokalna enota ali zgolj administrativno-upravna ekspoziura države, razpolaga z določeno količino moči, ki je na določen način porazdeljena med različne nosilce. Čeprav lokalne skupnosti, takšne, kot si jih ljudje želijo, in takšne, kot so si jih zamislile različne družbene grupe, še nikjer ne obstajajo, kljub temu »lokalne skupnosti niso mrtva stvar. Prav nasprotno. V razvitih in nerazvitih državah, v socializmu in kapitalizmu prav skozi lokalne skupnosti vse bolj pogosto iščejo rešitve za nekatere osnovne probleme današnje družbe: za hitrejši ekonomski razvoj, za dekoncentracijo oblasti, za sodelovanje čim večjega možnega števila ljudi v določenih družbenih procesih«.⁴

Pri obravnavanju strukture vpliva na lokalnem nivoju moramo upoštevati dejstvo, da je občina del širšega sistema, da je determinirana s tem širšim sistemom, po drugi strani pa je sama sistem s številnimi deli oziroma subsystemi. Količina oblasti, s katero razpolaga, je determinirana z mestom in vlogo, ki jo ima v tem širšem socialnem sistemu. Struktura vpliva v občini pa je determinirana z mestom in vlogo, ki ga imajo subsystemi v njenem sistemu.

Mesto občine v širšem socialnem sistemu ugotavljamo po številu in pomembnosti odločitev, ki jih sprejemajo na njenem nivoju. Število odločitev in pristojnosti je tudi indikator količine oblasti, s katero razpolaga občina. Vendar je količina vpliva determinirana tudi s stopnjo notranje dinamike v občini.

Čim večje je število odločitev, ki so sprejete zunaj določenega lokalnega sistema — ali brez sode-

lovanja in vplivanja lokalnih sistemov — in ki so obvezne za omenjeni lokalni nivo, tem manjša je stopnja aktivnosti tega sistema. Brez dvoma sprejemajo danes v vseh modernih družbah celo vrsto ekonomskih, prosvetnih in drugih bistvenih odločitev zunaj lokalnega nivoja. Opažamo celo, da je vedno večje število odločitev, ki so centralno sprejete v industrijsko razvitih družbah. Pri tem ne moremo stopnje avtonomnosti določenega lokalnega sistema presoјati samo po tem, kolikšno število odločitev je centralno sprejetih, temveč tudi po tem, kakšno vlogo imajo lokalni faktorji pri centralno sprejetih odločitvah.

Gotovo pa je industrijski razvoj z vsemi posledicami poglavitni faktor, ki vpliva na zmanjšano avtonomnost lokalnih sistemov. Poleg tega številne lokalne organizacije zasledujejo ne samo lokalne, temveč vedno bolj tudi širše družbene cilje: »Vse to vodi do tega, da je vedno večje število odločitev sprejetih v centru... Povečane funkcije federacije in kontrola vlade postopoma zožujejo ta obseg odločitev lokalnih uradnikov in voditeljev. V nekaterih primerih je to privedlo do tega, da je večje število državljanov volilo na nacionalnih kot pa na lokalnih volitvah, ker so nacionalne volitve zanje večjega pomena zaradi zadev, ki jih rešujejo«.⁵

V industrijsko razvitih družbah — kapitalistični in socialistični — so vse velike in pomembne ekonomske odločitve sprejete zunaj lokalnega nivoja. Velike korporacije imajo v ZDA svoja podjetja v različnih lokalnih enotah. Vse njihove pomembne odločitve — npr. relokacije podjetja — so sprejete na osnovi razmer na mednarodnem trgu, preskrbe z materialom in podobno — ne glede na to, kakšne posledice imajo za določeno lokalno skupnost.⁶ Tudi pri nas odločitve o velikih investicijah niso sprejete v samih občinah, temveč na republiškem in zveznem nivoju. Ker nobena občina ne prenese večmilijske investicije, mora biti odločitev o tem sprejeta na zveznem, tj. centralnem nivoju, ker le center lahko uskladi lokalne interese v širši družbeni interes.

Odločanje na lokalnem nivoju je le delno avtonomno in tudi ni vedno usklajeno s širšimi družbenimi interesi. Odpor proti usklajevanju je viden predvsem tedaj, kadar tako usklajevanje ne prinaša lokalni skupnosti ekonomskih koristi. Zaradi tega je razumljivo, da si višji centri pridružujejo formalno ali tudi neformalno pravico do intervencije v primeru, če lokalno odločanje spravlja v nevarnost nekatere širše družbene interese.

Čeprav določene težnje in indikatorji kažejo na to, da se avtonomnost lokalnih skupnosti zmanjšuje, le-te ne bo moč nikoli do kraja ukiniti, ker zadovoljujejo ljudje večji del svojih potreb v določenem manjšem prostoru in ker tudi globalno družbo doživljajo prek svoje lokalne skupnosti.

Odnos med stopnjo avtonomnosti lokalne skupnosti in centralizacije odločanja pa je odvisen od ekonomskih in političnih razmer. Od tega, kako je

³ Eugen Pusić, *Lokalna zajednica*, Narodne novine, Zagreb, 1963, str. 37—38.

⁴ Eugen Pusić, *Lokalna zajednica*, Narodne novine, Zagreb, 1963, str. 38.

⁵ Richard A. Schermerhorn, *Society and Power*, Random House, New York, str. 94—95.

⁶ Glej o tem: Richard A. Schermerhorn, *ibid.*, str. 94—95.

ta odnos postavljen in pravno urejen, je odvisno, kakšna bo celotna družbena organizacija.

Ker pa je intenzivnost družbenega razvoja — ekonomskega, socialnega in kulturnega — odvisna od ustrezne oziroma neustrezne družbene organizacije, predstavlja tudi organizacija lokalnega sistema eno osnovnih determinant intenzivnosti družbenega razvoja.

Trdil sem, da je občina sistem s številnimi subsystemi. Vsaka bolj zamotana organizacija predstavlja sistem, v katerem so deli — subsystemi, povezani in odvisni eden od drugega. Vendar pa se organizacije razlikujejo glede na stopnjo odvisnosti med subsystemi oziroma stopnjo njihove integriranosti v sistem. V nekaterih organizacijskih tipih so subsystemi tako povezani med seboj in odvisni eden od drugega, da lahko obstajajo in preživijo samo, če so povezani, zato je stopnja njihove avtonomnosti minimalna.

V drugih organizacijskih tipih pa so zveze in stiki med subsystemi zelo rahli, komunikacije asimetrične, stopnja avtonomnosti pa velika. Občina predstavlja tak socialni sistem, v katerem so subsystemi relativno avtonomni in neodvisni drug od drugega. Ti subsystemi so samostojne organizacije, katerih cilji niso isti ali identični in pri katerih je učinkovitost definirana z različnimi kriteriji. To pomeni, da določeni subsystemi v občini lahko propadejo — ne prenesejo kriterijev, po katerih so definirali svojo učinkovitost in uspešnost — ne da bi zaradi tega moral propasti socialni sistem kot celota.

Če pa občino gledamo kot socialni sistem, v katerem subsystemi niso življenjsko odvisni eden od drugega, pa to pomeni, da so relativno avtonomni z različnimi cilji, z različnimi vzorci obnašanja in potemtakem z različnimi oblikami vodenja in upravljanja.

Občinsko skupščino pojmuje kot vodilni ali glavni sistem v občini. Subsystemi niso v enaki meri povezani z vodilnim sistemom in odvisni od njega. Tisti subsystemi, katerih aktivnosti so omejene samo na občinski prostor, so bolj povezani in odvisni od vodilnega sistema kot pa subsystemi, katerih aktivnosti so v zelo majhni meri omejene na določen občinski prostor. Industrijska organizacija, ki dobiva surovine zunaj občine in prodaja svoje proizvode zunaj nje, je primer subsystema, ki prebija mejo občine kot oblike socialnega sistema. Aktivnost in učinkovitost industrijske organizacije je sicer determinirana z uspešnostjo tistih lokalnih organizacij, katerih aktivnosti so omejene samo na občinski prostor (zdravstvo, otroško varstvo, prekrba in druge servisne dejavnosti). Obstajajo tudi številne interakcije med industrijskimi organizacijami in organizacijami, ki imajo le lokalni značaj; vendar to ne pomeni, da so industrijske organizacije v celoti le subsystemi občine.

Občino lahko pojmuje kot sistem interakcij med štirimi tipi organizacij.

1. Občinska skupščina z vsemi svojimi organi upravljanja in upravnim aparatom predstavlja en tip organizacije.

2. Vse lokalne delovne organizacije, katerih aktivnosti in funkcije so omejene samo na občinski prostor, predstavljajo drugi tip organizacij.

3. Politične organizacije in društva predstavljajo tretji tip organizacij.

4. Industrijske organizacije predstavljajo četrti tip organizacij.

Medsebojno učinkovanje izhaja že iz dejstva, da se članstvo v teh različnih tipih organizacij delno prekriva. Člani industrijskih organizacij so npr. tudi člani političnih organizacij, občinske skupščine, njenih svetov in podobno.

Kateri tip organizacije pa najmočneje vpliva na druge tipe organizacij, lahko ugotovimo samo empirično.⁷ To bi lahko merili tako, da bi ugotovili, kateri tip organizacije (subsystem) povzroči največ sprememb v drugih tipih organizacij (subsystemih).

Dejstvo je, da uspešnost organizacije in stopnja njene moči nista odvisni samo od nje same, temveč tudi od odnosov, ki jih vzpostavi z drugimi organizacijami (subsystemi) v okviru širšega socialnega sistema. To pomeni, da bodo poskušale delovne in posebno industrijske organizacije izvajati vpliv na občinsko skupščino in njene samoupravne organe, ta pa bo stalno skušala omejiti njihov vpliv oziroma bo poskušala delovati tako, da bo vplivala na delovne organizacije. Moč predstavlja torej občini določen vir, za katerega se potegujejo in tekmujejo vsi zgoraj navedeni tipi organizacij.

Obstaja hipotetična možnost, da struktura vpliva znotraj enega tipa organizacij determinira strukturo vpliva v drugih tipih organizacij, pod pogojem, da je med temi različnimi tipi organizacij mreža interakcij. To pomeni, da demokratska distribucija vpliva znotraj industrijskih organizacij lahko učinkuje na demokratsko strukturo vpliva znotraj občinske skupščine in vseh njenih organov upravljanja.

V izrazito funkcionalno integriranem socialnem sistemu, v katerem so subsystemi življenjsko odvisni eden od drugega, v katerem je stopnja avtonomnosti posameznih subsystemov minimalna, ni možna — ali je vsaj težko izvedljiva — vsaka sprememba, ki bi zadela samo en del in ne bi hkrati učinkovala tudi na druge subsysteme v sistemu. Praviloma vsaka sprememba, izvedena v enem sub-

⁷ Občinska skupščina s svojimi samoupravnimi organi in vodstva družbeno-političnih organizacij so do leta 1986 imeli močan vpliv na izbor vodstvenega kadra v delovnih organizacijah in odločujoč vpliv na izbor direktorja. Po spremembi zakona o načinu izvolitve direktorjev delovnih organizacij se je vpliv omenjenih organizacij znatno zmanjšal. Delovne organizacije so pri izbiri vodstvenega kadra predvsem avtonomne. Občinska skupščina s svojimi organi upravljanja in vodstva družbeno-političnih organizacij pa imajo še vedno vpliv na izvolitev direktorjev delovnih organizacij. Površna opazovanja nam kažejo, da so bili pri zadnji reelekciji vedno izvoljeni tisti kandidati, ki so jih podpirali organi občinske skupščine in vodstva družbeno-političnih organizacij. To pomeni, da je položaj direktorja, ki ima v hierarhični in samoupravni strukturi delovne organizacije ključno mesto, še vedno v veliki meri determiniran z njegovim položajem ali statusom v okviru vodstva družbeno-političnih organizacij in v okviru občinskih oblastnih in samoupravnih organov.

sistemu, nujno povzroči predvidene ali nepredvidene spremembe v drugih subsistemih.

Če pa socialni sistem ni izrazito integriran, če so njegovi subsistemi relativno avtonomni v postavljanju ciljev, obnašanju in akcijah, potem sprememba v enem delu ne potegne za seboj nujno in vedno spremembe v drugih delih sistema.

Stopnjo funkcionalne integriranosti subsistemov v določen socialni sistem ugotavljamo (merimo) po tem, v kolikšni meri odločitve, sprejete v enem delu sistema, zadenejo, vplivajo, determinirajo odločitve v drugih delih sistema. Ali drugače povedano: kakšen prostor v celotnem sistemu zavzemajo odločitve, ki so sprejete v enem subsistemu?

Občina kot oblika lokalne skupnosti obstaja kot socialni sistem samo toliko, kolikor se vpliv občinske skupščine in njenih organov upravljanja razteza nad tistimi organizacijami, ki so formalno v njenem okviru. Industrijske organizacije so prav gotovo na osnovi tržnega mehanizma del širšega socialnega sistema, vendar lokalna skupnost lahko obstaja samo, kolikor je z določenimi formalnimi in neformalnimi vezmi povezana z njimi. Prav tako so tudi druge grupe (npr. politične in družbene organizacije) del širšega socialnega sistema, vendar mora biti njihova aktivnost prvenstveno vezana na določeno ožje prostorsko območje, če si hoče lokalna skupnost zagotoviti svoj obstoj.

Kakšno obliko ima lokalna skupnost (avtokratsko, demokratsko), pa je odvisno od tega, na kakšen način je porazdeljen vpliv.

Nekateri sociologi izražajo mnenje, da se razvite industrijske družbe nagibajo k avtokratskim strukturam. To svoje mnenje opravičujejo s prevlado tehnike, z racionalno delitvijo dela, vsemočjo birokracije ter z relativno ugodnim življenjskim standardom skoraj vseh socialnih plasti in razredov. Vse to povzroča, da se posameznik vedno bolj izolira in zapira le v krog svoje družine ali manjših poklicnih ali rekreativnih grup. V procesu intenzivne urbanizacije so stiki med ljudmi vedno bolj neosebni. Človek stopa v odnose z drugimi ljudmi predvsem preko neosebnih množičnih komunikacijskih sredstev.⁸

Priznati moram, da vsi ti procesi dejansko delujejo kot objektivna sila v smeri avtokratskih struktur. Če največji del prebivalstva ne more vplivati ali če ni zainteresiran, da bi vplival in odločal o zadevah, ki ga zadevajo neposredno ali posredno, potem mora nekdo v njegovem imenu in za njega odločati o številnih družbeno relevantnih zadevah.

Vsaka stvarnost pa nosi v sebi več objektivno delujočih teženj. Avtokratske težnje torej niso edine. Z rastočim življenjskim standardom, večjo količino prostega časa in višjim izobrazbenim nivojem nastaja objektivna možnost, da se kot akterji vključijo v družbeno dogajanje in odločanje o relevantnih zadevah tudi vsi tisti razredi in sloji, ki doslej te možnosti niso imeli v zadostni meri zaradi pretirane obremenjenosti in premajhne izobrazbe. Vse

⁸ To stališče zagovarja tudi Richard T. LaPiere v knjigi: *A Theory of Social Control*, McGraw-Hill Book Company 1954, str. 19.

to predstavlja objektivne težnje k uveljavljanju demokratskih sistemov oblasti.

V vseh razvitih zahodnih družbah sta prisotni obe zgoraj omenjeni objektivni tendenci, njune strukture vpliva bi pa težko označili kot čisto demokratske ali čisto avtokratske. Verjetno imajo njihove realizirane strukture avtokratske in demokratske elemente. Ameriški sociologi so pri parcialnih empiričnih raziskavah dokazovali, da je distribucija vpliva v lokalnih skupnostih, industrijskih organizacijah, političnih strankah, sindikatih in prostovoljnih združenjih v bistvu avtokratska.⁹ Pokazali so, da je distribucija vpliva v industrijskih organizacijah bolj avtokratska kot pa v prostovoljnih združenjih. Robert Dahl¹⁰ in mnogi drugi pa so s svojimi empiričnimi raziskavami dokazovali, da je struktura vpliva na lokalnem nivoju demokratska.

Nedvomno obstajajo med zahodnimi sociologi zelo resna in progresivna prizadevanja za tem, kako ustvariti demokratske strukture na raznih nivojih in pretrgati z njimi izoliranost in izključenost posameznika od javnih zadev. Vendar obravnavajo idejo participacije in vplivanja na področju organizacijske teorije predvsem iz managerske miselnosti, tj. kako z večjo participacijo in vplivom vseh članov organizacije doseči večjo učinkovitost, in ne toliko kot politično idejo.

Teoretično lahko rečemo, da obstaja v okviru določene lokalne skupnosti oziroma občine neka količina vpliva, ki je distribuirana med posamezne nosilce v določenih razmerjih. Celotna količina oblasti in način njene distribucije sta na nivoju določene lokalne skupnosti okvirno predvidena z ustavo in drugimi normativnimi akti. Temeljni vprašanja, ki se pri tem odpirata, bi lahko formuliral na naslednji način:

1. ali je celotna količina oblasti na nivoju določene lokalne skupnosti res tolikšna, kot je normativno predvidena, ali pa je znatno večja ali manjša;
2. ali je predvidena količina oblasti tako distribuirana, kot je to normativno predvideno, ali pa je povsem drugače.

Ta vprašanja so teoretično in empirično pomembna zato, ker celotna količina vpliva in način njene distribucije nista determinirana samo z normativnimi akti, temveč sta odvisna od cele vrste činiteljev.

V družbenem življenju je vedno tako, da z novo formalno institucionalizacijo ni mogoče takoj likvidirati vseh starih struktur. Nova norma, nov zakon, posebno če zadeva ob pomembne strukture, samo spodbuja in omogoča spremembe, nikakor jih pa ne more naenkrat izvesti. Josip Županov pravi, »da samo klasični pristop k organizaciji razlaga razhajanje med predpisanim in stvarnim obnašanjem s tem, da odstopanje od planiranega obnašanja proglašajo za deviacijo, ki izhaja bodisi iz neznanja, bodisi iz pomanjkljivosti v samem planiranju. Klasični pristop pa ne vidi, da deviacije niso vedno rezultat

⁹ F. Hunter — *Community Power Structure*; in vse raziskave Arnolda S. Tannenbauma in njegovih sodelavcev ter številne druge raziskave.

¹⁰ Robert Dahl; *Who Governs*, New Haven and London, 1964.

neznanja ali pomanjkljivosti v planiranju, temveč so rezultat pritiska spontanih socialnih struktur v organizaciji in zunaj nje...¹¹ Če to upoštevamo in imamo za točno, potem razhajanja med predpisanim in stvarnim obnašanjem ne bomo ukinili s tem, da bomo neprestano izpolnjevali formalno strukturo.

Struktura vpliva je na nivoju občine determinirana s celo vrsto faktorjev. Če obravnavamo te faktorje kot determinante, lahko formuliramo celo vrsto hipotez, med katerimi so bile nekatere potrjene v empiričnem raziskovanju.¹²

Stopnja industrializacije je ena med zelo pomembnimi determinanti strukture vpliva. Čim bolj je občina industrializirana in čim večje je število različnih industrijskih enot, tem bolj demokratska je njena struktura vpliva. Čim večje je namreč število različnih industrijskih enot, tem večje je število različnih interesov in tem večje so možnosti za uveljavljanje demokratske strukture vpliva. Če pa v občini dominira ena sama industrijska organizacija, so možnosti za realizacijo demokratske strukture vpliva znatno manjše.

Socialna diferenciacija predstavlja naslednjo pomembno determinanto v strukturi vpliva, ki pa je s svoje strani pogojena s stopnjo industrializacije oziroma s stopnjo delitve dela.

Predpostavka je: čim bolj so prebivalci občine diferencirani glede na materialno stanje, izobrazbo, mesto, ki ga zavzemajo v hierarhični strukturi delovne organizacije, tem večje je število raznoterih grup, katerih interesi, motivacije in aspiracije niso povsem skladni in identični.

Ker se je v vseh do sedaj izvedenih empiričnih raziskavah pokazala izobrazba kot zelo pomembna determinanta v participaciji in vplivu, lahko formuliramo naslednjo hipotezo: »Čim višji je izobrazbeni nivo prebivalstva v občini, tem bolj je realizirana demokratska struktura vpliva.« In čim večje so razlike v stopnji izobrazbe, tem manj je realizirana demokratska struktura vpliva.

Tudi mobilnost in vloga vodstva determinirajo strukturo vpliva. Čim bolj je vodstvo vertikalno mobilno, tem bolj je realizirana demokratska struktura vpliva. Izrazita horizontalna mobilnost vodstva ustvarja zaprte socialne sisteme z zamrznjeno strukturo vpliva.

Z uvedbo novih variabel ali z bolj podrobno specifikacijo zgornjih hipotez lahko formuliramo zelo številne hipoteze, ki bi jih bilo potrebno testirati. Izvesti bi morali nekaj raziskav in na tej osnovi bi ugotovili, kako številni faktorji (variable) prek demokratskega ali drugačnega vzorca odločanja vplivajo na stopnjo učinkovitosti oziroma na stopnjo outputa v občini.

Pri obravnavanju različnih strukturnih možnosti vplivanja je temeljno vprašanje: katera struktura vpliva je najbolj učinkovita?

¹¹ Josip Zupanov, Tri pristupa samoupravnoj organizaciji, Gledišta, št. 2, 1965, str. 172.

¹² Terry N. Clark navaja 38 različnih hipotez, ki se nanašajo na strukturo vpliva v lokalni skupnosti in med katerimi so bile mnoge testirane. Terry N. Clark: Community Structure and Decision Making: Comparative Analysis (knjiga je v tisku).

Rezultati empiričnega raziskovanja v industrijskih organizacijah so pokazali, da je lahko izredno učinkovita demokratska organizacija (tj. tista oblika organizacije, v kateri članstvo odločujoče vpliva na dogajanje) in da je lahko prav tako ali pa še bolj učinkovita avtokratska organizacija (tj. organizacija, v kateri članstvo nima pomembnega ali sploh nikakršnega vpliva na dogajanje). Lahko pa je neučinkovita demokratska kakor tudi avtokratska organizacija. Rezultati raziskovanja so pokazali, da je učinkovita tista organizacija, v kateri je bila ugotovljena velika količina vpliva. Celotna količina vpliva pa je lahko zelo različno distribuirana.

Če so pokazali rezultati raziskovanja v delovnih organizacijah, prostovoljnih in političnih združenjih, da je visoka stopnja vpliva, ki ga izvaja članstvo, v pozitivni korelacijski zvezi z učinkovitostjo teh organizacij, lahko domnevamo, da velika količina vpliva, ki ga izvajajo občani, pozitivno vpliva na uspešnost občine.

Dalje so pokazali rezultati raziskovanja, da široka udeležba pri vplivanju in odločanju sproža zelo pomembne socialne učinke: motivira ljudi za še večjo participacijo, ustvarja občutek identifikacije z organizacijo, občutek zadovoljstva, komformnosti in delovne vneme. Vse to pa so elementi, s katerimi se ustvarja integracija vsakega socialnega sistema. Učinkovit in uspešen pa je zopet lahko le tisti socialni sistem, ki doseže integracijo svojih delov.

Iz tega sledi: čim večja bo količina vpliva, ki jo bodo izvajali občani, tem bolj bo občina uspešna, integrirana in tem bolj bodo zadovoljene potrebe ljudi. Pri tem domnevamo, da ni temeljnih in nepremostljivih razlik v interesih. Če so razlike v interesih zelo velike in če ni mehanizma, ki bi koordiniral in integriral različne interese, potem povečana količina vpliva povečuje že obstoječe razlike v interesih. Če ni uspešnega mehanizma za razreševanje različnih interesov, potem konflikta v interesih ni možno razrešiti niti z dominacijo niti s kompromisom. V takih situacijah povečuje povečana količina vpliva konflikte v interesih, ki znižujejo, ne pa povečujejo uspešnost občine.¹³

Vpliv, ki ga imajo v lokalni skupnosti oziroma občini razne grupe in posamezniki, je po količini zelo različen. Empirični podatki nam kažejo, da razpolagajo nekatere grupe in nekateri posamezniki v občini z veliko količino vpliva, druge grupe in posamezniki pa z izredno majhno količino.¹⁴ Ker ugotovljamo — oziroma na lokalnem nivoju še domnevamo — da je količina vpliva povezana z

¹³ V teoriji organizacije omenjeni element ni bil znan ali omenjen, vendar se nam dozdeva, da je zelo pomemben, posebno še, ker je Eugen Pusić ugotovil, da je disperzija interesov v občini večja kot pa v delovni organizaciji (Eugen Pusić in sodelavci: Upravljanje u občinama i upravljanje u ustanovama, Izveštaj o istraživanju, 1967, str. 32; šapirografirano. Institut za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu).

¹⁴ Eugen Pusić je ugotovil v raziskavi, da je 29% anketirancev pripisalo največji vpliv upravi občinske skupščine. Studij primera pa je pokazal, da imajo občani neznatno vlogo v odločanju v občini (Eugen Pusić, Upravljanje u občinama i upravljanje u ustanovama, Izveštaj o istraživanju; šapirografirano, str. 22—41, Institut za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu).

učinkovitostjo, pomeni to, da bodo tiste grupe in tisti posamezniki, ki bodo imeli večji vpliv, tudi več prispevali k razvoju in interesu lokalne skupnosti. Praktično pomeni to, da bodo tisti posamezniki, ki imajo v lokalni skupnosti večji vpliv, v večji meri pripravljeni dati določene prispevke (v obliki denarja, dela in podobno), kot pa tisti, ki imajo zelo majhen vpliv ali ki ga sploh nimajo.

Vse to so seveda predpostavke, ki jih je treba empirično verificirati. Obstaja pa verjetnost, da bodo potrjene, ker so empirične raziskave drugod že pokazale, da je visoka količina zaznavnega vpliva v pozitivni zvezi s pripravljenostjo, dajati določene materialne in druge prispevke za zadovoljevanje potreb v lokalni skupnosti.¹⁵ To pomeni, da bo učinkovitost in uspešnost lokalnih skupnosti tem večja, čim večji vpliv bodo imeli ljudje na dogajanje in čim manjše bo število tistih posameznikov in tistih grup, ki imajo majhen vpliv ali pa nimajo sploh nobenega.

Clagett G. Smith in Arnold S. Tannenbaum trdita, »da je aktivnost članstva samo nujen, ne pa zadosten pogoj za učinkovitost organizacije. Zdi se, da je učinkovitost organizacije bolj odvisna od tega, če je v aktivnosti članstva vključeno odločanje in izvajanje vpliva.«¹⁶ Če pa to trditev prenesemo na tako organizacijo, kot je občina, pomeni to, da participacija državljanov, kolikor ne vključuje tudi izvajanja vpliva, nima pomembnega efekta na učinkovitost in uspešnost občine.

Danes že veliko število sociologov meni, da je učinkovitost organizacije tem večja, čim širše in intenzivneje vpliva članstvo na formuliranje in izvajanje ciljev organizacije.¹⁷

Michel Crozier pravi, »da moramo biti prepričani, da najboljši rezultati ne morejo biti doseženi v tisti racionalni organizaciji, ki jo je predvidel Weber, temveč so lahko doseženi samo v tisti organizaciji, v kateri podrejeni v največji meri participirajo v procesu odločanja.«¹⁸

Robert Dahl pravi, »da veliko število posameznikov z zelo omejenimi kompetencami lahko izvaja večji kolektivni vpliv kot pa zelo majhno število posameznikov z zelo velikimi kompetencami.«¹⁹

Pri nas smo na vseh nivojih formalno institucionalizirali izrazito demokratske strukture. (V podjetjih in občinah imajo odločujočo vlogo proizvajalci in občani). Nobene odločitve ne smejo biti sprejete zgolj v ozkih skupinah. Celotna količina oblasti je formalno tako porazdeljena, da imajo odločujoč vpliv v podjetjih vedno neposredni pro-

izvajalci, v komuni pa občani. Vendar tiste objektivne in delno tudi subjektivne tendence, ki delujejo v smeri avtokratske strukture vpliva, še vedno obstajajo in zavirajo realizacijo demokratske strukture vpliva. Zato lahko rečem, da so naše demokratske formalne strukture šele na začetku svoje realizacije in nikakor niso v celoti realizirane. Realizirane niso, ker v tako kratkem času tudi ne morejo biti. Birokratska oziroma avtokratska organizacija je stara 2000 let.

Parcialne empirične raziskave so npr. pokazale, da je v naših podjetjih struktura vpliva še vedno avtokratska, z nekaterimi pomembnimi premiki k samoupravnemu tipu organizacije.²⁰ Kadar se funkcije in kompetence formalno decentralizirajo, ostane struktura vpliva stara in neizpremenjena, če se s kompetencami ne prenese tudi moč. Moč sicer temelji v legitimnosti, tj. v pravici, da nosilec moči oziroma oblasti predpiše za druge določeno obliko obnašanja, vendar to ni edina osnova moči. Moč ima svojo osnovo tudi v nagrajevanju, kaznovanju, ekspertizi, prisiljevanju. Grupa, ki nima legitimne pravice za sprejemanje odločitev, ki torej nima kompetenc, ima pa moč nagrajevanja, kaznovanja, ekspertize ali prisiljevanja, lahko izvaja znatno večji vpliv kot pa grupa, ki ima kompetence. Delavski svet ima veliko število kompetenc, niso pa te kompetence dovolj podprte z močjo nagrajevanja, kaznovanja, ekspertize. Komisija za razpis direktorskih mest pri občinski skupščini, ki je obstajala pred nekaj leti, je bila zelo izrazit primer organa s posebno kompetenco, vendar zopet brez vpliva, ker so dejansko odločali tisti, ki niso imeli kompetenc, pač pa so imeli moč, ki je temeljila na nagrajevanju, kaznovanju.²¹ Zato ni čudno, da je v anketi v nekaterih podjetjih okoli 60 % delavcev izrazilo mnenje, da se ne čutijo kot upravljalci.²² Če bi vprašali občane, ali se čutijo kot upravljalci v občini, bi bil ta odstotek verjetno večji.

Prenos kompetenc na večje število udeležencev zato ne vodi do večje demokratizacije, če se ne prenesejo tudi osnove moči na tiste, ki formalno odločajo. Kolikor ne pride do tega, kolikor torej neka grupa odloča formalno, ne da bi bila nosilec zadostne količine moči, vodi to do subverzije demokratske strukture, ker ima vpliv oziroma dejansko odloča tista grupa, ki nima formalne pravice.

V takem sistemu s formalnega vidika ni mogoče uspešno opredeliti odgovornosti, ker je nosilec od-

¹⁵ Glej npr.: John E. Horton and Wayne E. Thonson, *Powerlessness and Political Negativism: A Study of Defeated Local Referendums*, *The American Journal of Sociology*, March 1962, št. 5, str. 485—493.

¹⁶ Clagett G. Smith and Arnold Tannenbaum, *Some Implications of Leadership and Control for Effectiveness in a Voluntary Association*; *Human Relations* št. 3, 1965, str. 271.

¹⁷ Daniel Katz in Robert Kahn navajata v svoji knjigi *Social Psychology of Organizations*, John Wiley 1966, številne raziskave, ki to empirično potrjujejo.

¹⁸ Michel Crozier, *The Bureaucratic Phenomenon*, The University of Chicago Press str. 169.

¹⁹ Robert Dahl, *Who Governs*, New Haven, London, 1964, str. 238.

²⁰ Josip Županov: *Grafikon utjecaja kao analitičko orudje za izučavanje strukturalne promjene socialne organizacije poduzeća*, Ekonomski institut Zagreb (šapirografirano); Veljko Rus, *Status strokovnega in vodstvenega kadra glede na komunikacije, moč in odgovornost*, Moderna organizacija 1968, št. 5.; Bogdan Kavčič, *Socialna moč direktorjev (glavnih direktorjev in direktorjev sektorjev) v industrijskih podjetjih Slovenije* (Referat na simpoziju o strokovnih in vodstvenih delavcih v gospodarstvu) Bled 1968; Janez Jerovšek, *Utjecaj organizacije SSRN u občini*, Naše teme 1968, št. 6.

²¹ Izvedena raziskava: Janez Jerovšek, *Neformalni elementi v strukturi odločanja na nivoju občine*, *Sodobnost* 1964, št. 12.

²² Ana Kranjc-Čukova, *Stopnja delavčeve identifikacije s samoupravljalcem*, *Teorija in praksa* 1964, št. 12, str. 1752.

ločanja nelegitimni. Tisti, ki dejansko odloča, sicer s formalno demokratsko proceduro lahko doseže, da dobijo njegove odločitve pečat legitimnosti. Tako tisti, ki dejansko odloča, ne nosi formalne odgovornosti za posledice svojih odločitev.

Sistem, v katerem se legitimni in stvarni nosilec odločanja križata (torej nista ista oseba ali ista grupa), ni konsistenten in zato ne more delovati z zadostno učinkovitostjo. Tisti, ki v okviru svojega položaja sprejema tudi tiste odločitve, ki jih v okviru formalnih pravic, povezanih s položajem, ne more sprejemati, čuti potrebo, da svojo dejavnost stalno racionalizira. Običajno se vsakdo, ki presega kompetence, ki mu jih daje položaj, tega zaveda in se v takih situacijah počuti v svojem položaju zelo labilnega. Nelegitimno odločanje je povezano s celo vrsto neugodnih socialno-psiholoških posledic, kot so frustracija, občutek negotovosti, nizka stopnja identifikacije in podobno. To pa so elementi, ki imajo negativen vpliv na učinkovitost organizacije.

Tudi razni mehanizmi, ki jih uvajamo ali dopolnjujemo, ne morejo postati učinkoviti, če grupa, ki je formalni nosilec določenega mehanizma, črpa svojo moč samo iz kompetenc, ne pa tudi iz drugih virov. Tako npr. mehanizem za reelekcijo direktorjev ni bil uspešen.²³ Vse to pomeni, da so strukturalne spremembe v distribuciji vpliva (v delovni organizaciji ali občini) možne, kolikor tisti, ki odloča, ne črpa svoje moči samo iz kompetenc, temveč tudi iz drugih virov.

Vse tiste, ki na nivoju občine oziroma lokalne skupnosti razpolagajo z določeno močjo in izvajajo vpliv na razne odločitve, grupiramo na osnovi:

1. formalno-institucionalnega
2. neinstitucionalnega-grupnega kriterija.

Ad 1)

Če vzamemo formalno-institucionalni kriterij za osnovo grupiranja, dobimo na nivoju občine naslednje za strukturo vpliva relevantne grupe:

- a) občinska skupščina
- b) sveti občinske skupščine
- c) krajevne skupnosti
- č) zbori volivcev
- d) delovne organizacije

Na vprašanje, kako je celotna količina oblasti porazdeljena med omenjene grupe, je možno odgovoriti formalno-pravno. To lahko torej približno ugotovimo na osnovi kompetenc, ki so po ustavi in raznih statutih pripisane oziroma dane navedenim organizacijam. Vendar pravno dana kompetenca še ni identična z realiziranim vplivom. Dane kompetence lahko posamezna grupa izpolni šele tedaj, ko razpolaga z določeno močjo. Grupa ima lahko veliko pomembnih kompetenc, vendar nima moči, da bi jih realizirala.

²³ Josip Zupanov je pri analizi reelekcije direktorskih kadrov ugotovil, da bi bilo potrebno čakati še 30 let, da bi imeli dve tretjini direktorjev v delovnih organizacijah visoko in višjo izobrazbo, če bi spremembe potekale na osnovi sedanjega tempa. (Josip Zupanov, Motivacioni aspekt regrutiranja stručnjaka za funkciju direktora radnih organizacija, str. 233, v knjigi: Direktor o samoupravnim odnosima, Informator, 1967.)

Ad 2.

Če pa vzamemo neinstitucionalno-grupni kriterij za osnovo relevantnega grupiranja, dobimo razne razrede, sloje in neformalne grupe, ki delujejo in vplivajo v okviru organizacij. Strukture vpliva v okviru organizacije ne moremo ugotavljati zgolj na osnovi njenih formalno-organizacijskih principov (tj. pravilnikov, statutov, predpisov in zakonov).

Občinska skupščina²⁴ je tisto pomembno telo, ki usmerja družbeni razvoj in sprejema najpomembnejše odločitve, kot so družbeni plan, proračun itd. in predstavlja v občini vodeči sistem. Dejstvo, da mora občinska skupščina formalno izvajati vpliv na številne sisteme (industrijske, izobraževalne organizacije, krajevne skupnosti, zdravstvene ustanove, prostovoljne organizacije itd.), jo avtomatično postavlja v funkcijo vodečega sistema. Vodeči sistem je torej tisti, ki izvaja največjo količino vpliva na vse druge sisteme. V občini ima samo občinska skupščina formalno pravico sprejemati odločitve, ki se nanašajo na občino kot širši socialni sistem. Vprašanje pa je, ali je občinska skupščina tudi dejansko v svoji dejavnosti vodeči sistem. Če je objekt intenzivnega vplivanja drugih sistemov in če sprejema svoje odločitve pod prikritim ali odprtim pritiskom drugih sistemov, potem seveda v dejanski praksi ne more biti vodeči sistem.

Občinska skupščina sicer predstavlja odprt sistem in je zaradi tega predmet vplivanja drugih sistemov. Njena učinkovitost je celo večja, če sprejema odločitve na osnovi medsebojnega vplivanja z drugimi sistemi. Kolikor pa sprejema odločitve pod pritiskom drugih sistemov (npr. političnih ali delovnih organizacij), potem preneha biti vodeči ali glavni sistem v okviru občine.

V kolikšni meri je občinska skupščina vodeči ali glavni sistem oziroma v kolikšni meri je sistem, ki je po svoji vlogi in vplivu povsem enakovreden ali celo podrejen ostalim sistemom, je stvar empirične verifikacije. Vendar pa bi navedel nekatere momente, na osnovi katerih lahko domnevamo, da občinska skupščina ne more biti vedno ali v celoti vodeči sistem.

V zadnjih 15 letih smo namreč neprestano izpopolnjevali, dopolnjevali in spreminjali formalno strukturo občine, s tem pa smo neprestano diferencirali družbeno-politične vloge. Komplicirane naloge zahtevajo tudi komplicirano formalno strukturo. Organizacija namreč ne more učinkovito opravljati svojih številnih in zamotanih nalog z zelo preprosto ali celo primitivno formalno strukturo.

Pri izgrajevanju formalne strukture v občini smo šli v nasprotno smer in vzpostavili bolj zamotano strukturo, kot jo zahtevajo naloge, ki jih je potrebno razreševati.²⁵ S tem pa organizacija zopet

²⁴ Občinsko skupščino sestavljata občinski zbor in zbor delovnih skupnosti. Ker pa se oba zbora sestajata skupno, govorimo tukaj o občinski skupščini.

²⁵ Do nedavnega so npr. prosilci za lokacijo gradnje stanovanj morali čakati v številnih občinah celo po več let, da jim je bila lokacija odobrena.

Po nekaterih ocenah porabi uprava občinske skupščine okoli 70 % svojega časa za razna poročila, ki jih mora pošiljati raznim organom. (Izjava predsednika občinske skupščine Kranj v razpravi v skupščini SRS, 19. II. 1968.)

ne more doseči optimalne učinkovitosti, ker formalni sistem absorbira velik del energije oziroma inputa. Ker pa vsaka organizacija teži k optimalni učinkovitosti, skuša komplicirane formalne strukture in mehanizme poenostaviti po neformalni poti. Prav to se je dogajalo in se še dogaja v občini in to je eden razlogov, da občinska skupščina nima tako velikega vpliva, kot bi ga morala imeti, in da ni — oziroma ne more biti — vedno vodeči sistem.

Občina, ki je dobivala svojo demokratično in samoupravno formalno strukturo, je delovala na osnovi določene strukture, v kateri je bila Zveza komunistov dejansko vodeči sistem, občinska skupščina pa bolj ali manj transmisija političnih organizacij in je bila v tej vlogi vsekakor subsistem, ne pa vodeči ali glavni sistem. V zadnjih desetih letih si Zveza komunistov in ostale politične organizacije formalno niso lastile pravice neposrednega vmešavanja ali celo odločanja namesto občinske skupščine. Neposredna opazovanja nam kažejo, da ima občinska skupščina na voljo vedno večjo količino vpliva in da se torej iz transmisije ali subsistema spreminja v vodeči ali glavni sistem. Zveza komunistov se sicer proglašaja za vodečo silo in potemtakem za vodeči sistem, vendar formalno nima pravice odločanja o zadevah, ki zadevajo občino, ker je ta pravica dana občinski skupščini. Iz tega sledi, da bo imela občinska skupščina na voljo tisto količino vpliva, ki ji je formalno dana oziroma bo dobila vlogo vodečega sistema šele tedaj, ko je Zveza komunistov, druge politične organizacije ali neformalne grupe ne bodo v dejanski praksi obravnavale kot transmisijo oziroma svoj subsistem.

S tem ne trdim, da Zveza komunistov in druge politične organizacije ne smejo izvajati vpliva nad občinsko skupščino.

Glede na dejstvo, da občinska skupščina ne predstavlja nekega profesionalnega telesa, ki bi sprejemalo večino odločitev na osnovi ekspertnega znanja, lahko vpliv političnih organizacij samo poveča njeno učinkovitost. Interakcije med subsystemi povečujejo učinkovitost, kolikor je obravnavanje problemov in nalog podobno ali istovetno, oziroma zmanjšujejo učinkovitost, kolikor naloga ali problem, ki ga skuša razrešiti določen subsistem, zahteva izrazito strokoven pristop, drugi subsistem pa skuša vplivati na njegovo razrešitev izrazito nestrokovno.

Vsekakor je bila v zadnjih desetih letih dosežena na nivoju občine prerazdelitev vpliva, na osnovi katere je občinska skupščina povečala svoj vpliv, Zveza komunistov pa je izgubila del vpliva. Vprašanje pa je, ali je občinska skupščina pridobila tolikšen del vpliva, kot ga je Zveza komunistov izgubila. Namreč, čim večja je celotna količina vpliva na nivoju občine, tem bolj učinkovita je občina.

Klasična teorija organizacije je vztrajala na stališču, da je mogoče doseči uspešno koordinacijo med subsystemi samo preko vodečega sistema (ali supersistema), ki je nosilec oblasti in ki pošilja ukaze in naročila po hierarhični poti navzdol. Takšna hierarhična koordinacija temelji na postavki, da je samo vrh hierarhične lestvice (tj. vodeči sistem) pristojen za sprejemanje pomembnih odločitev, ker pač raz-

polaga s strokovnim znanjem in potrebnimi informacijami. Praksa v delovnih organizacijah še vedno v veliki meri temelji na tem pojmovanju klasične teorije organizacije.

Čim bolj pa postajajo organizacije velike, zapletene in vedno bolj diferencirane glede na število vlog in nalog, tem bolj nevdržno je to stališče klasične teorije. Vrh hierarhične lestvice — tj. vodeči sistem — namreč v taki kompleksni organizaciji ni zmožen izvajati učinkovite koordinacije, ker preprosto nima zadostnega znanja o številnih zelo strokovnih nalogah in vlogah, ki se izvajajo v številnih subsystemih. Od tod številni konflikti v industrijskih organizacijah med strokovnjaki, ki imajo znanje, in vodstvom, ki ima oblast, ne more pa imeti zadosti strokovnega znanja, ki je za izvajanje nalog v posameznih subsystemih nujno potrebno. To pomeni, da je hierarhično-avtokratska struktura preveč enostavna in neprimerna za kompleksno organizacijo s številnimi subsystemi in diferenciranimi vlogami, zato jo je potrebno nadomestiti z bolj demokratično strukturo, v kateri celotna oblast ni koncentrirana zgolj na vrhu, temveč morajo biti v oblasti udeleženi tudi subsystemi. Koordinacija v demokratični strukturi poteka na osnovi medsebojnega vplivanja, dogovora in medsebojne kritike. Konflikti, ki nastajajo v demokratični strukturi med subsystemi in sistemom, imajo funkcionalen, ne pa toliko nefunkcionalen učinek. Poleg tega pa se ne morejo pojavljati v obliki velikih izbruhov, ker medsebojno vplivanje odpravlja konflikte, ko še niso dosegli velike intenzitete.

Občina je dokaj zapletena organizacija s številnimi subsystemi, katerih funkcije niso v celoti visoko strokovne. Občinska skupščina kot vodeči sistem sprejema odločitve, ki so po svoji naravi strokovne, zahtevajo torej strokovno znanje, sprejema pa tudi veliko število odločitev, ki ne zahtevajo nobenega posebnega strokovnega znanja, pač pa samo bistvene informacije. Že samo dejstvo, da je občina zapletena organizacija s številnimi subsystemi, katerih funkcionalna integriranost v celotnem sistemu ni tako velika in usodna, kot je integriranost subsystemov v delovni organizaciji, zahteva demokratično koordinacijo. To pomeni, da mora občinska skupščina sprejemati odločitve na osnovi interakcije in vplivov z drugimi subsystemi, če naj bodo te odločitve učinkovite. Učinkovitost odločitev pa definiram (1) s hitrostjo (tj. v čim krajšem času so sprejete), (2) s kvaliteto (tj. čim manj zmot vključujejo) in (3) s čim manjšo količino nepredvidenih posledic.

Kljub temu, da moderna teorija organizacije zagovarja potrebo po čim širši participaciji in vplivu vseh članov organizacije, je vsekakor dvomljivo, ali je uspešna široka demokratizacija v tistih odločitvah, ki so izrazito strokovne in kjer je vpliv potemtakem učinkovit samo, če je oprt na stroko.

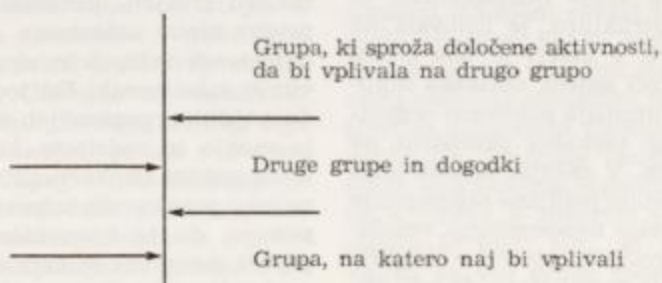
Občinska skupščina sprejema veliko število odločitev, ki so brez dvoma indikator velike količine vpliva, pod pogojem, da ne deluje v ozadju občinske skupščine močna neformalna organizacija, ki se križa s formalno. Občinska skupščina potemtakem nima velikega vpliva, če sprejema oziroma zgolj

legalizira odločitve, ki so bile pripravljene in »sprejete« v okviru neformalne organizacije.

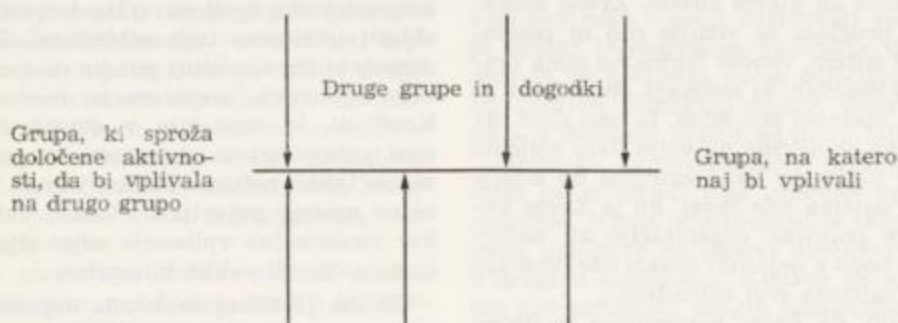
Odločitve so indikator moči samo, kolikor so izvedene. Količino vpliva, s katero razpolaga občinska skupščina, presojamo s količino realiziranih odločitev. Uspešna izvedba sprejetih odločitev pa je determinirana z intenzivnostjo oziroma skladnostjo komunikacij z vzorcem odločanja.

Vsaka grupa, ki v okviru določene organizacije

skuša vplivati na druge grupe in doseči določen cilj, pošilja informacije, naročila, ukaze po hierarhični ali nehierarhični poti. Pri tem je bistveno, da se pri potovanju teh informacij, ukazov, sugestij, vključujejo v proces druge grupe in razni dogodki, ki modificirajo ali povsem obrnejo ali nevtralizirajo nameravani vpliv grupe, ki je poslala ukaze in sugestije. V okviru hierarhične organizacije nam ta proces ponazoruje naslednja slika.



Podobno za nehierarhično organizacijo



V tej zvezi lahko formuliramo tole hipotezo:

Občinska skupščina, ki izvaja v okviru celotnega sistema določene aktivnosti, lahko doseže nameravani cilj (rezultat), vpliv, če vsebina cilja ni v nasprotju s cilji in potrebami drugih grup, ki tudi vplivajo v okviru sistema in lahko s tem blokirajo vpliv in aktivnost občinske skupščine.

Občinska skupščina sprejme veliko število odločitev, vendar to še ni zanesljiv indikator njene moči in njenega vpliva. Proces realizacije odločitev dobi obliko kroga. Če je krog zaključen, potem je bil v procesu realizacije odločitve izvršen vpliv. Koliko pa je pretrgan, vpliv ni bil dosežen.

To pomeni, da občinska skupščina lahko sprejema veliko število odločitev in je njen vpliv majhen, lahko pa sprejema relativno majhno število odločitev in je njen vpliv velik.

Občinska skupščina namreč v okviru občine kot oblike organizacije nima takšnega hierarhičnega položaja, kot ga ima npr. vodstvo v okviru delovne organizacije, ki ima za neizpolnjevanje nalog na voljo hitre sankcije. Delovna organizacija je tudi mnogo bolj funkcionalno integrirana kot občina. Če oddelek, ki je odgovoren za preskrbo materiala, ne dela tako, kot je predpisano, tj. če ne preskrbi materiala, delovna organizacija preneha delati. Če pa v okviru občine določen subsistem preneha delovati (npr. šolstvo, zdravstvo), drugi deli s tem ne nehajo delovati. Subsistemi so sicer povezani, uspešnost

subsistema je determinirana z delovanjem drugega subsistema, toda obstoj enega subsistema ni odvisen od drugega.

Občinska skupščina, ki predstavlja celoten sistem, lahko deluje uspešno, tj. realizira odločitve in izvaja svoj vpliv samo, če koordinira in sinhronizira svoje aktivnosti. Vsaka odločitev, ki jo sprejme občinska skupščina, je koordinirana samo, če so upoštevane želje, potrebe, motivi in možnosti tistih, ki jih odločitev neposredno zadeva. To pomeni, da je količina vpliva, ki jo ima občinska skupščina, determinirana z intenzivnostjo stikov, ki jih odborniki vzpostavljajo bodisi s prebivalci, bodisi z delovnimi organizacijami, ki jih zastopajo.

Odločitve, ki ne temeljijo na poznavanju potreb, motivov in možnosti tistih ljudi ali organizacij, ki jih odločitve zadevajo ali ki so v nasprotju z njihovimi interesi, občinska skupščina zelo težko realizira ali jih sploh ne more ali pa jih realizira s številnimi nepredvidenimi in nezaželenimi posledicami. Možno je tudi, da določene relevantne odločitve za ljudi in organizacije, ki so v nasprotju z njihovimi interesi, sprožijo verigo nepotrebnihih konfliktov, katerih rezultat je bodisi razjasnitev situacije ali razveljavljanje odločitve. V vsakem primeru konflikti intenzivirajo komunikacije in s tem povečajo celotno količino vpliva.

Če občinsko skupščino presojamo z vidika števila in pomembnosti odločitev, ki jih sprejema, potem

je to gotovo najvplivnejši organ, tj. organ, ki ima na voljo največjo količino vpliva. Vendar je občinska skupščina s svojimi sveti le reprezentativni organ in predstavlja posredno, ne pa neposredno demokracijo. Vsak reprezentativni organ pa lahko zasleduje in zagovarja interese in potrebe ljudi ali članov, ki jih zastopa, v celoti, delno ali pa sploh ne.

Občinska skupščina je demokratično telo, če njeni predstavniki zastopajo interese in potrebe vseh pomembnih grup in strukturnih kategorij, ki obstajajo in delujejo v določeni občini. Če je npr. v določeni občini 50 % kmečkega prebivalstva, potem mora biti to prebivalstvo v skupščini sorazmerno zastopano. Ustrezno grupo ali kategorijo prebivalstva lahko adekvatno zastopa le tipični predstavnik te grupe ali kategorije. To pomeni, da kmetov kot pomembne socialne grupe — če presojamo njeno pomembnost glede na število in veličino prispevka k celotnemu outputu na nivoju občine — ne more primerno zastopati nekdo, ki ni kmet. Daniel Katz in Robert Kahn trdita, »da so študije pokazale, da je celo preddelavec slab ocenjevalec razmer, stališč in motivacij, ki jih imajo delavci...«²⁶ Če so torej empirične študije pokazale, da preddelavec, ki je v neprestanem, tj. vsak dan v večurnem kontaktu s svojimi delavci, slabo ocenjuje njihova stališča, motive in razmere, potem je dosti bolj verjetno, da nekdo, ki ni kmet, ne more biti primeren zastopnik interesov, potreb, stališč in motivov kmetov, ki jih zastopa. Iz tega sledi, da določeno grupo ali strukturno kategorijo prebivalstva lahko dokaj primerno zastopa v občinski skupščini samo tisti, ki je njen član in ki je v svojih stališčih, zaznavah in motivih determiniran s položajem, ki je v grupi ali strukturni kategoriji tipičen.

Grupe so namreč diferencirane in hierarhične. Odbornik zastopa delovno organizacijo, ki je hierarhična; v svojih stališčih, motivih in zaznavah je prav gotovo determiniran s položajem, ki ga ima v hierarhični lestvici. Kmetje kot socialna kategorija so diferencirani glede na materialni položaj. Kmet, ki zastopa kmete, bo bolj poudarjal interese tistega stratuma, ki mu sam pripada. Vse to nam kaže na dejstvo, kako težko je primerno realizirati demokratično reprezentativnost, čeprav so spoštovana njena načela.

Kolikor pa občinska skupščina ni sestavljena na principu reprezentativnosti, predstavlja bolj ali manj izrazito avtokratsko strukturo. Če je občinska skupščina sestavljena na principu, da ima določen del prebivalstva nizko stopnjo zavesti ali da so določene kategorije prebivalstva premalo izobražene in ne vedo, kaj so njihovi najboljši in pravi interesi in potrebe, in da mora njihove interese in potrebe zastopati druga grupa, ki je izobražena, potem to vodi v avtokratsko strukturo, v kateri ima določena elitna grupa vso moč. Odklon od principa reprezentativnosti pomeni odklon in odmik od demokratičnosti.

Lahko pa je občinska skupščina sestavljena na principu reprezentativnosti, tako da so v njej vse pomembnejše grupe in strukturne kategorije za-

stopane s svojimi lastnimi predstavniki, vendar s tem še ni avtomatično zagotovljen vpliv vseh grup in strukturnih kategorij. Vsa dosedanja opazovanja in tudi empirične raziskave nam kažejo, da distribucija vpliva tako v delavskih svetih²⁷ kot tudi v občinskih skupščinah ni enaka, da imajo torej nekateri člani delavskega sveta in nekateri odborniki izredno velik vpliv na relevantne odločitve, drugi pa izredno majhnega. Ta neenaka distribucija vpliva znotraj občinske skupščine vodi v svoji skrajnosti do pojave, da majhna grupa znotraj občinske skupščine dejansko odloča o vseh pomembnih zadevah in poseduje znatno večjo količino vpliva, kot pa je to formalno dopustno.

Razlogi za neenako distribucijo vpliva v občinski skupščini so zelo številni in nekatere je nemogoče odpraviti. V občinski skupščini so namreč odborniki, ki zasedajo v okviru delovnih organizacij zelo pomembna in vodilna delovna mesta. Če so nekatere odločitve občinske skupščine determinirane z dobro voljo takih predstavnikov (npr. finančni prispevek za določeno izgradnjo), potem je njihov vpliv brez dvoma zelo velik. Občinska skupščina namreč predstavlja izredno odprt socialni sistem in je v svojih odločitvah in vseh aktivnostih močno determinirana z okoljem, organizacijami oziroma subsystemi v svojem okolju. To pomeni, da bodo imeli predstavniki določene organizacije, ki ima v socialnem in geografskem prostoru v občini zelo pomembno mesto in vlogo, zelo velik vpliv na relevantne odločitve, ki jih sprejema občinska skupščina.

Odborniki občinske skupščine predstavljajo različne grupe in socialne kategorije in zavzemajo različna mesta v subsystemih, zato ima njihova moč različne osnove. Odbornik, ki zavzema v hierarhični strukturi v delovni organizaciji izredno pomembno mesto, ima na voljo določene vire oziroma ima vpliv nanje, zato je njegov vpliv v občinski skupščini znatno večji od vpliva odbornika, ki nima na voljo oziroma nima takšnega vpliva na tiste vire, ki so za občino relevantni.

Dalje so nekateri odborniki bolj izobraženi ali pa zasedajo mesta ali imajo številne vloge, preko katerih pridejo do pomembnih in relevantnih informacij in si s tem zopet pridobijo prednost pri izvajanju vpliva v občinski skupščini. Nazadnje ni popolnoma brez pomena dejstvo, da nekateri odborniki težko javno nastopajo in javno izražajo svoja stališča oziroma stališča ljudi in grup, ki jih zastopajo.

Vsi omenjeni elementi povzročajo neenako distribucijo vpliva znotraj občinske skupščine. Čim bolj je distribucija vpliva znotraj občinske skupščine neenaka — ali z drugimi besedami — čim večje je število odbornikov, ki imajo zelo majhen vpliv ali celo nimajo nobenega vpliva na odločitve, tem bolj to predstavlja nevarnost, ki lahko vodi v avtokratsko strukturo.

Zbori volivcev predstavljajo v okviru občine tisti subsystem, prek katerega je predvideno, naj bi vsi

²⁶ Daniel Katz; Robert Kahn; *The Social Psychology of Organizations*, New York, John Wiley, 1966, str. 65.

²⁷ Josip Zupanov; *Grafikon utjecaja kao analitičko oruđe za izučavanje strukturalne promjene socijalne organizacije*, Ekonomski inštitut, Zagreb.

državljeni neposredno vplivali na dogajanje v občini. Zbori volivcev namreč razpravljajo o zelo pomembnih zadevah, kot je občinski družbeni plan in proračun, in kontrolirajo delo vseh pomembnih organov v občini.²⁸

Vsa dosedanja opazovanja in empirične raziskave pa nam kažejo, da zbori volivcev nimajo tiste funkcije in tistega vpliva, ki jim je v okviru občine dana, in čeprav predstavljajo subsistem, ki vključuje formalno prav vse prebivalce v občini, izvajajo izredno majhen vpliv.

Iz raziskave, izvedene leta 1963, smo ugotovili,²⁹ da zbere volivcev obiskuje okoli 10 % volivcev. V nekaterih občinah je ta procent nekoliko višji, v nekaterih pa celo nižji. Kasnejša raziskovanja³⁰ in opazovanja nam kažejo, da se udeležba ne povečuje, da volivci prihajajo na zbere volivcev predvsem zato, da bi bili informirani o dogajanju v občini, in da je zelo majhno število tistih, ki prihajajo z namenom, da bi vplivali na dogajanje v občini. Na vprašanje, kateri so po njihovem mnenju razlogi, da ne hodi več ljudi na zbere volivcev, je 39 % anketirancev odgovorilo, da zato, ker se sprejeti sklepi (zahteve, predlogi) ne izvajajo, in 32 %, ker je o obravnavanih vprašanih že vnaprej odločeno.³¹

Številni podatki nam torej kažejo, da je udeležba na zborih volivcev zelo nizka in da je njihov vpliv na dogajanje majhen.

Ceprav so bili zbori volivcev predmet številnih obravnavanj in prizadevanj na različnih nivojih, da bi se njihov vpliv povečal in da bi tako dobili tisto vlogo, ki jim je formalno dana, ta prizadevanja niso rodila nobenih vidnih rezultatov. V redistribuciji vpliva, ki je bodisi rezultat formalnih sprememb (npr. spremenjen postopek pri izvolitvi direktorjev delovnih organizacij; bodisi spremenjene vloge političnih organizacij ali socialne dinamike, zbori volivcev niso pridobili na vplivu. Morda se je njihov vpliv v zadnjih letih še zmanjšal.

Zastopam mnenje, da zbori volivcev, tako kot so formalno zasnovani, v moderni, masovni družbi, ki postaja vedno bolj diferencirana, ne morejo imeti velikega vpliva, zato so vsa prizadevanja, da bi povečali njihov vpliv, obsojena na neuspeh.

Razlogi, da so zbori volivcev subsistem, preko katerih državljeni ne morejo izvajati vpliva, so zelo številni. Tukaj bi navedel nekaj razlogov, ki jih imam za bistvene.

²⁸ Zbor volivcev je bil zamišljen in postavljen kot »eden izmed najvažnejših organov za uresničevanje neposredne oblasti in kontrole volivcev nad delom občinskih skupščin« (Sedmi kongres Zveze komunistov. Poročila in resolucija; Cankarjeva založba 1959, str. 40). 10. člen ustave SRS pravi, da zbori volivcev neposredno odločajo o vprašanih, ki so določena z zakonom ali s statutom občine. Ta člen povzemajo statuti občin, vendar pa se izogibajo temu, da bi zbori volivcev o čemerkoli odločali. V statutih občin se zbori volivcev pojavljajo kot organ, ki ima samo pravico razpravljati in predlagati.

²⁹ Zdravko Mlinar; Sociološka analiza zborova birača, Studijski projekt, Bilten št. 4, Ljubljana 1963 (sa-pirografirano), Inštitut za sociologijo in filozofijo.

³⁰ Zdravko Mlinar; Družbena participacija občanov v krajevni skupnosti, Informativni bilten št. 20, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1966.

³¹ Ibid, str. 169.

Vsaka organizacija, ki hoče izvajati vpliv nad svojimi člani in preko svojih članov nad drugimi organizacijami, mora razpolagati:

a) z močjo, tj. razpolagati mora s sredstvi nagrajevanja in kaznovanja,

b) imeti mora določeno hierarhijo z distribucijo vlog oziroma položajev,

c) imeti mora vodstvo,

č) imeti mora cilje, ki jih skuša realizirati,

d) biti mora privlačna za člane, zato ker zadovoljuje nekatere njihove potrebe.

Če z omenjenih aspektov gledamo na zbere volivcev, potem lahko rečemo, da nimajo značilnosti organizacije in je zato njihov vpliv nad svojimi člani in nad drugimi organizacijami ali subsystemi v občini zelo majhen.

Ad a) Zbor volivcev predstavlja torej subsistem, ki so mu dane kompetence, nima pa virov, iz katerih bi črpal moč. Realizacija zahtev, ki jih ljudje izražajo preko zborov volivcev, je odvisna od dobre volje drugih subsystemov.

Ad b) Samoupravni tip organizacije ne ukinja vsake oblike hierarhije. Tudi najbolj demokratska organizacija mora imeti sistem položajev in vlog, ki so razporejeni glede na funkcionalno pomembnost in med katerimi se pretakajo informacije in ukazi v obeh smereh. Hierarhija torej ne predstavlja samo enosmerne hierarhičnega ukazovanja in enosmerne podreditve. Enosmerna hierarhija, značilna za birokratične organizacije in klasično teorijo organizacije, se pojavlja tedaj, ko posamezniki na višjih položajih vplivajo na vse tiste na nižjih položajih in imajo popolno moč nad njimi, le-ti pa ne morejo vplivati nazaj in nimajo nobene moči nad višjimi položaji.

Organizacija, ki nima diferenciranih položajev s specifičiranimi vlogami, z obojesmernim ukazovanjem, ne more vplivati niti na svoje člane niti na druge organizacije v širšem sistemu. Prav to pa je značilno za zbere volivcev.

Ad c) V moderni zapleteni organizaciji je vloga vodstva reducirana bolj na koordinacijo kot pa na enosmerno hierarhično ukazovanje. Zbori volivcev ne predstavljajo zapletene organizacije, to pa ne pomeni, da ne potrebujejo vodstva. Zbori volivcev, ki imajo za svoj poglavitni cilj vplivanje in kontroliranje drugih subsystemov v sistemu, morajo imeti vodstvo, ki daje iniciative, koordinira in izvaja naloge. Sedaj pa so praktično in formalno brez vodstva, zato nimajo moči in zato tudi ne morejo izvajati vpliva.

Ad č) Zbori volivcev imajo za svoj cilj izvajanje vpliva nad stvarmi, ki so relevantne za državljanke. Cilji zborov volivcev so formulirani; je pa stvar empiričnega raziskovanja, če te cilje percipirajo tudi tisti državljeni, ki se zborov volivcev udeležijo zelo redko ali pa nikoli. Teh pa je precejšnje število, kot smo videli iz empiričnih raziskav.

Ad d) Participacija na zborih volivcev je zelo nizka. To nam priča, da je motivacija za participacijo zelo nizka in da zbor volivcev ne predstavlja privlačne oblike participacije. Ker nima značilnosti, ki so tipične za organizacijo, je njegov vpliv nad ostalimi subsystemi v občini relativno majhen in je zato tudi motivacija za to obliko par-

ticipiranja in vplivanja relativno nizka. Poleg tega obstaja v naših občinah neformalna organizacija, ki ne teče vedno in v celoti vzporedno s formalno organizacijo, temveč jo presega in s tem delno negira. Posamezniki, ki se zavedajo tega dejstva, skušajo izvajati svoj vpliv preko drugih, bolj uspešnih komunikacijskih kanalov, kot pa so zbori volivcev.

Vse to pa ne pomeni, da zbori volivcev nimajo prav nobenega vpliva in da so kot subsistem, preko katerega naj prihaja do izraza vpliv vseh državljanov, v občini nepotrebni in nekoristni. Zbori volivcev ne izvajajo tiste količine vpliva, kot jim je formalno predvidena, in tudi ni upanja, da bi svoj vpliv povečali. Zbor volivcev predstavlja dokaj amorfnost in nehomogeno telo, ki le ob določenih kritičnih vprašanjih, ki se pojavljajo v občinah, lahko pride do izraza in izvaja vpliv in kontrolo nad občinskim vodstvom, tj. nad tistimi, ki odločajo v občini in imajo moč. Ob takih situacijah lahko aktivira velik del potencialnih aktivnosti, ki imajo za posledico večjo uspešnost občine.

Številne raziskave, ki so bile izvedene v svetu, so pokazale, da oblike participiranja, ki ne dajejo nobenega zadovoljstva tistim, ki so vključeni v participacijo, in ki ne dajejo možnosti za vplivanje, popolnoma demotivirajo člane za nadaljnje participiranje. Takšno neadekvatno participiranje ima lahko daljnosežne posledice za idejo participiranja, ker odvrta ljudi od sodelovanja v odločanju in vplivanju bodisi v delovni organizaciji bodisi v občini, hkrati pa je vir tistih pojmovanj, ki hočejo dokazati, da so demokratske strukture vpliva neučinkovite.

Raziskave so potrdile hipotezo, da nezadovoljivi sestanki ustvarjajo razpoloženje, ki je slabše, kot pa če sestankov sploh ne bi bilo.³²

Pri nas ugotavljamo, da občani ne vplivajo na odločitve občinske skupščine. Hkrati pa tudi ugotavljamo, da celo odborniki nimajo zadostnega vpliva na odločitve, ki so sprejete v občinski skupščini, ker so številne odločitve vnaprej pripravljene, ker občinska skupščina sprejema preveliko število odločitev in podobno. Opažamo tudi, da je udeležba odbornikov na sejah občinske skupščine že zelo nizka, kar kaže na nizko motiviranost odbornikov za sodelovanje v odločanju.³³

Iz tega zaključujemo: dokler je vpliv odbornikov na odločanje majhen in dokler je njihova motiviranost za participiranje na sejah majhna, vse dotlej ne moremo pričakovati pomembnejšega vpliva občanov na odločitve občinske skupščine. Z vidika uspešnosti občine se nam zdi bolj pomembno, da odborniki vplivajo predvsem na tista stališča in vrednote, ki vodijo k večji aktivnosti volivcev. V mislih imamo potrebo, da skuša odbornik prepričati svoje volivce o nujnosti določene akcije, ki bo koristila tudi njim in morajo zato dati svoj prispevek k tej akciji. Funkcijo odbornika vidimo v tem, da aktivizira svoje volivce za določene akci-

je in da razbija zelo razširjeno mnenje, po katerem mora vse lokalne potrebe (vodovod, ceste, zdravstvo itd.) zadovoljiti neka abstraktna družba. Kot je nujen vpliv občanov na odbornike in na občinsko skupščino, prav tako je tudi nujen vpliv občinske skupščine in odbornikov na volivce.

Zbori volivcev ne morejo imeti v sedanjih razmerah pomembnega vpliva na odločanje v občini, lahko pa predstavljajo obliko združevanja, s pomočjo katere bodo ljudje lažje, hitreje in na podlagi svojih lastnih prispevkov zadovoljili določene skupne lokalne potrebe. Tudi najbolj urbanizirane in bogate družbe nam dokazujejo, da je še vedno nujno združevanje ljudi, da bi tako hitreje zadovoljili nekatere skupne potrebe. Torej nam objektivni razvoj ne zanika nujnosti obstoja zborov volivcev.

Učinek neformalne organizacije na strukturo vpliva

Formalna organizacija je planirana organizacija, v kateri so naloge in oblast porazdeljene med posamezne položaje ali grupe, celotno obnašanje pa je vedno na podlagi pravil. V birokratski oziroma avtokratski organizaciji postavljajo pravila lastniki ali managerji, v samoupravni organizaciji pa postavljajo pravila delavci oziroma njihovi reprezentanti.

Neformalna organizacija je neplanirana organizacija, ki se pojavi v vsaki formalni organizaciji, takoj ko stopijo ljudje v medsebojne odnose. Kolikor uravnava neformalna organizacija obnašanje ljudi po določenih normah oziroma pravilih, ki niso vzporedna s formalno organizacijo, so ta pravila nelegitima.

Lastniki industrijskih organizacij oziroma management so neformalno organizacijo vedno preganjali, ker je vedno povzročala določene motnje v formalno planirani organizaciji. Tudi teorija organizacije, ki je bila pod močnim vplivom Maxa Weberja, je trdila, da je organizacija lahko maksimalno učinkovita, če deluje tako, kot je bila zamišljena in planirana, tj. dosledno na podlagi pravil. Birokratska organizacija je bila zamišljena kot stroj, brez ljudi, njihovih potreb, čustev in motivacije. Ker ni Webrova formalizirana organizacija nikoli in nikjer delovala povsem tako, kot je bila zamišljena in planirana, in je njeno formalno racionalnost in preciznost stalno rušila neformalna organizacija, jo lahko pojmujejo kot idealni model. Vsak načrt in vsak model sta namreč idealna in popolna, stvarnost se pa vedno bolj ali manj odmika od načrta in modelov. Čeprav Webrov model organizacije pojmuje kot idealen, je bil vendar delno potrjen in realiziran v stvarnosti. Prav tako je tudi samoupravni model organizacije zamišljen in planiran idealno in popolno, v stvarnosti pa je le delno realiziran.

Ker je teorija organizacije prišla do spoznanja, da ni moči ukiniti neformalne organizacije, ki vedno ruši planirano racionalnost, ali jo preprosto prepovedati, je začela razmišljati in empirično raziskovati, kako bi vključili neformalno organizacijo

³² Glej o tem: C. J. Lammers, Power and Participation in Decision — making in Formal Organizations, The American Journal of Sociology št. 2, 1967.

³³ Odsotnost odbornikov s sej občinske skupščine je v nekaterih občinah že tako velika, da nastaja problem sklepčnosti.

v formalno in jo tako izkoristili za povečanje učinkovitosti.

Izvedene so bile zelo številne empirične raziskave, ki so služile kot osnova za izgradnjo nove teorije organizacije. Zanimivo je to, da so ista odkritja, isti podatki različno interpretirani in vodijo do teorij, ki se razhajajo. Največjo skrajnost in radikalnost predstavlja Rensis Likert³⁴, pri katerem formalizirana birokratična organizacija ni adekvatna sodobnim tehničnim razmeram in ni adekvatna človeku, njegovim potrebam in motivom. Njegov model organizacije legalizira neformalno, bolj prožno in participativno organizacijo.

Pri nas še nismo izvedli raziskav, s katerimi bi ugotavljali vlogo, moč in mesto neformalne organizacije v okviru delovne organizacije in občine. V empiričnih raziskavah smo sicer ugotovili prisotnost neformalne organizacije, nismo pa merili njenih dimenzij. Zato je treba razumeti moje trditve v tem pogledu bolj kot nepreverjene hipoteze.

Pri proučevanju mesta in vloge neformalne organizacije se mi zdita pomembna predvsem dva aspekta: (1) v kolikšni meri prispeva neformalna organizacija k uspešnosti občine ali jo ovira, in (2) ali neformalna organizacija ovira ali omogoča demokratsko distribucijo vpliva.

Neformalna organizacija je pri nas izredno močna tako v občini kot tudi v delovnih organizacijah.

Svojo trditve utemeljujem s posrednimi indikatorji in tudi empirično verifikacijo.

Leta 1964 sem v raziskavi odkril, da je obstajala v občinah neformalna grupa, ki je imela odločujoč vpliv na nastavev nekaterih vodilnih, predvsem direktorskih kadrov.³⁵ Ves neformalni postopek pri izbiri direktorjev je bil dokaj konspirativen in prikrit javnosti. Formalno predvideni organi so »odločitve«, ki so bile »sprejete« v okviru neformalne organizacije, odobrili z mehničnim glasovanjem.

Vladimir Arzenšek je izvedel raziskavo, v kateri je anketiral 389 strokovnjakov, zaposlenih v delovnih organizacijah, 346 vodilnih delavcev in 206 drugih članov delovnih organizacij. S to anketo je bilo zajetih v Sloveniji 95 delovnih organizacij. Eno od vprašanj v tej anketi se je glasilo: »Ali imajo nekateri posamezniki ali manjše skupine oblast, ki jim sicer po statutu in drugih predpisih ne pripada?« Na to vprašanje je 43 % anketirancev odgovorilo z da in 55 % z ne.³⁶

Posredni indikatorji obstoja in moči neformalne organizacije pa so številni.

Ce občina sprejme določen pravilnik, statut, in če so ta formalno sprejeta pravila realizirana v obnašanju, imamo opravka s formalno organizacijo. Kolikor pa so ta pravila minimalno realizirana v praksi ali če sploh niso realizirana, pomeni, da formalna organizacija ne deluje in da je prisotna neformalna organizacija, ki blokira akcije formalne

organizacije. Podobno je s spremembami: kolikor so rezultati formalno odobrenih in planiranih sprememb v občini v nasprotju ali neskladju s prvotnimi nameni, pomeni to, da formalna organizacija ne deluje.³⁷

Posredni indikator obstoja in moči neformalne organizacije lahko vidimo v nestabilni formalni organizaciji. Če namreč organizacija neprestano menja, dopolnjuje in spreminja pravila — bodisi zaradi lastne notranje dinamike bodisi zato, ker jo k temu silijo spremembe v širšem socialnem sistemu — ne more doseči, da bi bila ta pravila spoštovana in realizirana. Iz tega sledi sistem nezaupanja, ki je temelj neformalne organizacije.

Kolikor posamezni člen ne najde v formalni organizaciji zaščitnih mehanizmov — in jih ne more najti, če obstaja sistem nezaupanja — jih prirodno išče in najde v neformalni organizaciji. Neformalna organizacija ga zaščiti, in če je zelo močna, omogoča njegovo promocijo. V sistemu nezaupanja čuti torej vsak posameznik nujno potrebo po določeni neformalni grupi, ki ga ščiti in hkrati omogoča njegovo promocijo.

Opisani posredni indikatorji neformalne organizacije so zelo značilni za naše delovne organizacije in občane. S tem v zvezi predvidevam, da so določeni formalni organi v občinah (občinska skupščina) ali vsaj določene grupe v teh organih dejansko sredstvo in instrument neformalnih grup. Seveda bi morali to empirično preveriti.

Čim bolj je formalna organizacija nestabilna, spremenljiva, tem večja potreba nastaja po bolj stabilni neformalni organizaciji. Močna neformalna organizacija blokira formalno organizacijo. Nekonistentna organizacija pa ne more uspešno organizirati organizacijskega obnašanja.³⁸ V organizaciji, v kateri ena grupa blokira akcijo druge grupe, kjer se konflikti reducirajo na tako imenovane »winlose« konflikt, se velik del inputa porazgubi oziroma absorbira in se potemtakem ne more transformirati v output. Iz tega sledi, da delovna organizacija ali občina z močno neformalno organizacijo ne more biti optimalno učinkovita in uspešna.

Situacija, v kateri neformalna organizacija blokira formalno, in v kateri vlada sistem nezaupanja, je za vse nosilce in predstavnike formalne

³⁷ Pri tem izhajam iz predpostavke, da formalno sprejeta pravila ali planirane spremembe niso sprejete v neskladju in ob neupoštevanju pogojev v širšem socialnem sistemu. (Npr. če nova investicija sploh ne upošteva nacionalnih in mednarodnih tržnih razmer.)

³⁸ Z organiziranim obnašanjem razumemo tisto koordinirano ponašanje, ki je planirano, predvideno in usklajeno s sistemom pravil. Organizirano obnašanje predstavlja redukcijo tistih individualnih hotenj in akcij, ki so v nasprotju s cilji organizacije in njeno učinkovitostjo. Vendar vodi k večji učinkovitosti samo tisto visoko organizirano obnašanje, ki upošteva motiviranost članov organizacije in njihove temeljne psihološke potrebe (kot npr. potrebo po priznanju) in se opira nanje. Stalinizem predstavlja visoko organizirano obnašanje, če ga definiramo z redukcijo individualnih hotenj in akcij, ki so v nasprotju s cilji organizacije; vendar je predstavljal rigidno in nefleksibilno in neučinkovito organizacijo prav zato, ker je docela ignoriral motivacijo članov organizacije. Visoko organizirano obnašanje je tisto, pri katerem se optimalni del inputa transformira v output.

³⁴ Rensis Likert, *Human Organization*, New York, McGraw-Hill Book Company, 1967.

³⁵ Janez Jerovšek, *Neformalni elementi v strukturi odločanja na nivoju občine*, *Sodobnost* 1964, št. 12.

³⁶ Vladimir Arzenšek, *Analiza ankete o odgovornosti v delovnih organizacijah* (Referat na simpoziju o odgovornosti v delovnih organizacijah), Bled 1967.

organizacije zelo težavna. Nosilci formalne organizacije hočejo ven iz te situacije in iščejo pot v novih spremembah, novih pravilih, kar ustvarja še bolj nestabilno situacijo, ki je nihče ni zmožen obvladati in ukrotiti. To »izpopolnjevanje« povzroča izredno zamotanost formalne organizacije, ki po mnenju Josipa Županova ne more biti učinkovita. »Čim bolj je ‚mehanizem‘ zamotan, tem manjša bo njegova učinkovitost. Namreč, čim bolj je mehanizem zamotan, tem večja je potreba, da se v praktičnih situacijah ‚poenostavi‘. To poenostavljanje se izvaja po neformalni poti. Iz tega izhaja, da bodo neformalne grupe igrale tem večjo vlogo v funkcioniranju samoupravne organizacije, čim bolj bo ‚mehanizem‘ zapleten. Če si neka neformalna grupa zagotovi kontrolo nad ‚mehanizmom‘ — a ta nevarnost je zelo realna — bo to privedlo do subverzije demokratskega procesa in do blokiranja participacije članstva. To pa pomeni zmanjšanje učinkovitosti samoupravne organizacije.«³⁹

Uspešnost organizacije je determinirana z možnostjo predvidevanja. Če je formalna organizacija izredno nestabilna in blokirana z neformalno organizacijo, je predvidevanje zelo težavno. Niti posameznik niti grupa niti organizacija kot celota ne morejo zanesljivo predvidevati svojih in drugih akcij.

Uspešnost predvidevanja pa je determinirana tudi s stabilnostjo širšega sistema in ne nazadnje s sposobnostjo vodstva.⁴⁰ Če je širši socialni sistem in celotno okolje, v katerem delujejo delovne organizacije in občine, zelo nestabilen, in če spremembe, sprožene v tem okolju, zadevajo interese in način delovanja delovnih organizacij in občin, potem prispeva širše okolje k notranji nestabilnosti delovnih organizacij in občin in s tem tudi krepí neformalno organizacijo. Če širši socialni sistemi zahtevajo hitra prilagajanja in če je uspešnost delovne organizacije in občine determinirana s hitrostjo, s katero se prilagaja spremenjenim razmeram v okolju, potem je izrazito formalizirana organizacija zelo neadekvatna za take hitre prilagoditve. To pomeni, da je odnos med formalno in neformalno organizacijo pogojen z notranjo dinamiko v sami organizaciji (ali delovni ali občini) kot tudi z dinamiko v širšem socialnem sistemu.

Če je neformalna organizacija zelo močna in če preseka formalno organizacijo, zmanjšuje učinkovitost delovne organizacije in občine. Če pa teče neformalna organizacija vzporedno s formalno organizacijo, lahko prispeva k njeni večji učinkovitosti. Domnevam pa, da se redko dogaja, da bi neformalna organizacija tekla v celoti vzporedno s formalno organizacijo, ker se neformalne organizacije ne pojavljajo kot dopolnilo, temveč bolj kot opozicija formalni organizaciji.

³⁹ Josip Županov: Tri pristupa samoupravnoj organizaciji. Referat na sociološkem posvetovanju v Splitu, februarja 1965.

⁴⁰ Daniel Katz in Robert Kahn sprejemata mnenje F. Manna, da je za vodstvo v delovnih organizacijah bolj pomembna zmožnost predvidevanja (conceptual abilities, external perspective) kot pa tehnično znanje ali znanje o »human relations«. (The Social Psychology of Organizations, John Wiley 1966, str. 314).

Ker doslej nismo izvedli bolj sistematične empirične raziskave o vlogi in mestu neformalne organizacije v okviru delovne organizacije in občine, tudi ne moremo zanesljivo vedeti, na katerih nivojih v organizaciji je neformalna organizacija najmočnejša in katere so socialne karakteristike njenih članov. Amitai Etzioni pravi, da »ni presenetljivo, če neformalne grupe niso tako običajne med delavci. So pa nekoliko bolj običajne med višjimi organizacijskimi rangi...«⁴¹ Domnevam — in v tej domnevi me delno podpirajo empirične raziskave⁴² — da tudi v naših občinah in delovnih organizacijah zavzemajo člani neformalne organizacije v formalni organizaciji pomembnejša, tj. vplivnejša mesta in da je njihova izobrazba nad poprečnim nivojem članov posamezne delovne organizacije in občine. V že omenjeni raziskavi je Vladimir Arzenšek vprašal anketirance, katera skupina ima takšno oblast, ki ji po statutu in drugih predpisih ne pripada. Dobil je naslednje odgovore:⁴³

	%a odgovorov
mojstri	3
vodje obratov	7
višji vodilni ljudje (direktor, kolegij)	43
strokovnjaki	5
funkcionarji političnih organizacij in samoupravnih organov	19

Vsaka organizacija predstavlja namreč tudi socialni sistem, v katerem si posamezniki in grupe prizadevajo imeti čim večji vpliv na dogajanje in relevantno odločanje.

Občina ima formalno optimalno demokratsko strukturo. To pomeni, da neformalna organizacija, ki se pojavlja kot opozicija formalni organizaciji, ne more pozitivno vplivati na formalno predpisano distribucijo vpliva. Če se neformalna organizacija pojavlja na višjem nivoju, tj. če so člani neformalne organizacije ljudje, ki zasedajo pomembne položaje bodisi v formalni oblastveni strukturi v občini bodisi v oblastveni strukturi v delovni organizaciji bodisi v obeh, pomeni, da ta organizacija onemogoča ali ovira demokratsko distribucijo vpliva. Empirično smo namreč ugotovili, da v nekaterih občinah sestavljajo neformalno grupo predsednik občine, sekretar občinskega komiteja, predsednik občinskega odbora SZDL, direktor banke in še nekaj direktorjev delovnih organizacij.⁴⁴ Ta neformalna grupa ni formalno predvidena nikjer v nobenem statutu ali pravilniku. Člani te grupe pa so se v večini raziskanih občin sestajali redno vsak teden, ocenili situacijo v preteklem tednu in pla-

⁴¹ Amitai Etzioni, Modern Organizations; Prentice-Hall, Inc. 1964, str. 47.

⁴² Janez Jerovšek, Neformalni elementi v strukturi odločanja na nivoju občine, Sodobnost 1964, št. 12.

⁴³ Vladimir Arzenšek; Analiza ankete odgovornosti v delovnih organizacijah (referat na simpoziju o odgovornosti v delovnih organizacijah), Bled 1967.

⁴⁴ Janez Jerovšek, Neformalni elementi v strukturi odločanja na nivoju občine, Sodobnost 1964, št. 12.

nirali akcije za tekoči teden.⁴⁵ Vpliv te neformalne grupe — ki se je in se morda še sestaja večkrat kot katerikoli formalno predvideni samoupravni organ — mora biti zelo velik glede na dejstvo, da zavzemajo njeni člani pomembne položaje v formalnih organizacijah. Če si močna neformalna grupa, katere dejavnost ne poteka vzporedno s formalno organizacijo, pridobi kontrolo nad formalno organizacijo — in Josip Županov pravi za delovne organizacije, da je ta nevarnost zelo realna — lahko to »privede do subverzije demokratskega procesa in do blokiranja participacije članstva«.

Ce poteka vpliv prek neformalne organizacije, se cilji akcije le redko skladajo s cilji formalne organizacije. V okviru neformalne organizacije imajo cilji in interesi posameznih grup prioriteto pred cilji formalne organizacije.

Vsaka neformalna organizacija ne »pripelje do subverzije demokratskega procesa in do blokiranja participacije članstva«. Neformalna organizacija je nujna in za uspešnost občine koristna, ker vseh aktivnosti ni mogoče formalno predvideti in regulirati. Kolikor pa postane neformalna organizacija zelo močna in preseka formalno organizacijo ter je v opoziciji z njo, nujno privede do subverzije demokratskega procesa in do nižje učinkovitosti in uspešnosti. Če sta neformalna in formalna organizacija v ostrem konfliktu, ustvarja to nekonsistentno organizacijo, ki ni zmožna realizirati uspešne koordinacije in visoko organiziranega obnašanja. Taka organizacija pa ne more biti učinkovita, ker velik del inputa absorbira in ga ne transformira v output.

Prekinitve dela v naših delovnih organizacijah so značilen primer, kako formalna organizacija ne deluje tako, kot je bila zamišljena.

⁴⁵ Značilno je, da svoj obstoj in svojo dejavnost opravičujejo z večjo učinkovitostjo. Prepričani so, da bo občina bolj učinkovita, če bodo imeli velik vpliv na vse dogajanje.

Samoupravna demokratska organizacija je zgrajena na postavki, da se konflikti razrešujejo sproti, da ne morejo dobiti velikih dimenzij, ker vsi delavci sodelujejo v procesu odločanja ali posredno vplivajo na vse pomembne odločitve. Gledano z vidika formalne organizacije so delavci pri prekinitvah dela v konfliktu s samim seboj. V samoupravni formalni organizaciji so namreč delavci vir legitimnosti, v birokratični oziroma avtokratski organizaciji pa so vir legitimnosti lastniki ali managerji. Prekinitve dela ustvarjajo nekonsistentno formalno organizacijo, ker v njej niso vgrajeni mehanizmi za razreševanje tako izrazitih konfliktov, kot so prekinitve dela. Dejansko so namreč delavci ob prekinitvah dela v konfliktu z managerji.

Prekinitve dela so izraz oziroma delo neformalne organizacije, ki bodisi pravkar nastaja, ali že dalj časa obstaja med delavci. Prekinitve dela pomenijo, da je formalna organizacija zgrajena (planirana) na neki napačni postavki. Neformalna organizacija se formira, ko se določeni konflikti ali potrebe določenega članstva ne morejo razrešiti oziroma zadovoljiti v okviru formalne organizacije, ko formalna organizacija ni dovolj primerno sredstvo za uspešno razreševanje določenih problemov.

Ce gledamo delovno organizacijo in občino kot sistem moči s številnimi subsystemi, potem lahko vidimo, da imajo posamezni subsystemi formalno predvideno oblast, nimajo pa moči, da bi to oblast izvajali. Zbori volivcev so značilen primer. Kolikor se dejansko ravnotežje moči med subsystemi zelo oddaljuje od ravnotežja, ki je predvideno z oblastveno strukturo, pomeni to, da imamo opravka z močno neformalno organizacijo, ki lahko ovira demokratsko distribucijo vpliva v delovni organizaciji in občini. Formalna struktura vpliva v delovni organizaciji in občini je namreč optimalno demokratična.

Peter Klinar:

Federacija kot družbena skupnost*

Sinopsis

KLINAR, Peter: Federation as a Social Community, *Problemi*, Ljubljana, Vol. VII, No 73—74, p. 17—24

The Yugoslav federation is not merely a federal state formation but also a social community. An individual group accordingly possesses the characteristics of the community if it is based on close subjective and objective interconnections of its members. This is the cohesiveness of the group. The indicators of the cohesiveness are e. g. activities and functions, the character of the mutual relations, elements of the commonly shared consciousness, problems of structure, etc. These sociological indicators indicate that the social character of the federation cannot be studied merely by means of the inter-state (republican) relations and that it is necessary to break down the inter-national relations into the mutual national relations of individual groups, sub-groups, and individuals belonging to particular national communities. The analysis of these indicators was made on the basis of the study of opinions: The Standpoints and Political Activity of the Members of the League of Communists (May 1967), and The Slovene Public Opinion (1968).

Sinopsis

KLINAR Peter: Federacija kao društvena zajednica, *Problemi*, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 17—24

Jugoslovenska federacija nije samo savezna državna tvorevina, već i društvena zajednica. Pojedina grupa ima tada karakteristike zajednice, kada je zasnovana na čvrstoj subjektivnoj i objektivnoj povezanosti njenih članova. To je kohezija grupe. Indikatori kohezije su npr. delatnosti i funkcije, značaj međusobnih odnosa, elementi zajedničke svesti, problemi strukture itd. Ovi sociološki indikatori ukazuju na to, da se društveni karakter federacije ne može istraživati samo pomoću međudržavnih (republičkih) odnosa i da je potrebno medjunacionalne odnose rasčlaniti na međusobne nacionalne odnose raznih grupa, podgrupa i pojedinaca, pojedinih nacionalnih zajednica. Analiza ovih indikatora je obavljena na osnovu istraživanja mišljenja: Stanovišta i politička aktivnost članova SK (maja 1967) i Slovenačko javno mišljenje 1968.

Pri razmišljanju o značaju jugoslovenske federacije bi bilo potrebno usmeriti znanstveni interes na tiste njene karakteristike, ki jo ločijo od klasičnega federalizma, katerega bistvo je v oblikah delitve in izvrševanja državne oblasti. Jugoslovansko federacijo označujemo ne le kot zvezno državno tvorbo, marveč tudi kot družbeno skupnost. Če ima posamezna skupina karakteristike skupnosti, pomeni to, da je takšna skupina osnovana na tesni objektivni in subjektivni povezanosti njenih članov, kar imenujemo kohezivnost skupine. V teoriji poznamo indikatorje, ki opredeljujejo stopnjo kohezivnosti parcialnih družbenih skupin. Nekateri od njih so uporabni tudi za raziskovanje kohezivnosti globalnih družbenih skupin, h katerim nedvomno sodijo nacionalne in federacijske družbene skupnosti. Indikatorji kohezivnosti bi bili npr.: dejavnosti in funkcije, značaj medsebojnih odnosov, elementi skupne zavesti, problemi strukture itd. Ti sociološki indikatorji kažejo na to, da ni mogoče raziskovati družbenega značaja federacije le s pomočjo meddržavnih (republičkih) odnosov in da je potrebno mednacionalne odnose razčleniti na medsebojne mednacionalne odnose različnih skupin, podskupin in posameznikov iz posameznih nacionalnih skupnosti. Jugoslovanska družba je namreč sestavljena iz različnih samoupravnih institucij, ki imajo možnost vstopati v različne odnose z drugimi samoupravnimi institucijami ne glede na nacionalne

* Prispevek s posvetovanja »Karakter in funkcije federacije v procesu konstituiranja samoupravne družbe«, ki ga je organiziral Inštitut za politične študije fakultete političnih ved v Beogradu od 15. do 16. XI.

okvire. Stopnja notranje kohezivnosti v federaciji je odvisna od usklajenosti ciljev in načinov delovanja med nacionalnimi skupnostmi ter med ožjimi samoupravnimi skupnostmi in posamezniki različnih nacionalnih skupnosti. Za notranjo kohezivnost federativne skupnosti pa je še pomembna vsebina samoupravnih odnosov na mednacionalnem nivoju v tem smislu, ali prevladujejo medsebojni odnosi približevanja ali oddaljevanja. Ob razmišljanju o kohezivnosti federacije kot samoupravne skupnosti je treba omeniti tudi njeno strukturo glede na to, katere skupine uresničujejo samoupravne odnose v federaciji in v kakšnem obsegu so med njimi uresničeni funkcionalni — nehierarhični vidiki medsebojnega povezovanja. Raziskovanje omenjenih indikatorjev bi pokazalo stvarno stopnjo kohezivnosti v jugoslovanski federaciji in to, koliko je uspela preseči okvire klasične državne oblike zvezne države. To raziskovanje pa bi bilo pomembno ne nazadnje tudi zaradi verificiranja hipoteze, da so samoupravni odnosi tisti osnovni kohezivni element, ki povezuje jugoslovanske narode v medsebojno družbeno skupnost.

Ker se lotevamo preučevanja federacije z vidika njenega razvoja kot družbene skupnosti, bomo v nadaljevanju omenili stališča iz mnenjskih raziskav in še posebej stališča posameznih socialnih kategorij iz Slovenije, iz katerih bo mogoče spoznati nekatere probleme, ki ovirajo notranjo kohezivnost Jugoslavije, ali drugače rečeno, ki ne pospešujejo njenega razvoja kot družbene skupnosti. Takšen pristop nam omogoča, da spoznamo subjektivni odnos reprezentativne populacije do pojavov v mednacionalnih odnosih, služi pa tudi političnemu delovanju, usmerjenemu v krepitev notranje trdnosti federacije.

Ker ima federativna družbena skupnost svoj socialni značaj in predstavlja pomemben instrument naroda in delovnih ljudi pri izgrajevanju naprednejših družbenih odnosov, smo se odločili, da primerjamo tudi stališča o nacionalnih problemih pri različnih skupinah glede na kvalifikacijsko strukturo, ki v omejenem obsegu predstavlja različne plasti socialne strukture. Stališča omenjenih socialnih kategorij odsevajo njihov subjektivni odnos do nacionalnih problemov, iz katerega je mogoče sklepati (sicer le v omejenem obsegu) na socialni značaj federacije.

To raziskovanje federacije kot družbene skupnosti pa je mimo mnenjskega pristopa omejeno še po tem, da bomo uporabljali empirične podatke le iz Slovenije. Omenjali bomo podatke iz raziskave Stališča in politična aktivnost članov ZKS v zvezi s temeljnimi in aktualnimi idejnimi vprašanji, opravljene maja 1967 (naključni vzorec je zajel 1732 članov ZK po vsej Sloveniji) ter iz raziskave Slovensko javno mnenje 68, opravljene maja in junija 1968 (naključni vzorec je zajel 2475 anketirancev iz Slovenije). Obe raziskavi je izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja pri VŠPV v Ljubljani.

1. Prva ugotovitev, do katere lahko pridemo s pomočjo mnenjskega raziskovanja, je ta, da je težnja po urejenih mednacionalnih odnosih zaradi notranje trdnosti širše jugoslovanske družbe močno prisotna v zavesti anketirancev. Na vprašanje v raziskavi SJM 68 smo namreč na vprašanje: kaj lahko največ prispeva k notranji trdnosti in obrambni sposobnosti naše države, dobili izrazito največ odgovorov, da so to boljši odnosi med narodi (48,2 % odgovorov). Iz tega sledi, da so v slovenskem javnem mnenju mednacionalni odnosi prevladujoči element kohezivnosti v jugoslovanski družbeni skupnosti in da so veliko bolj poudarjeni kot npr. splošni procesi demokratizacije in razvoja samoupravnih odnosov. Po teh neposrednih odgovorih o dejavnih kohezivnosti v jugoslovanski skupnosti smemo sklepati, da odpirajo problem njene notranje trdnosti zaradi izraženih odgovorov o boljših odnosih med narodi, ki da lahko največ prispevajo h kohezivnosti jugoslovanske skupnosti. Te odgovore (v primerjavi s poprečjem odgovorov) nekoliko potencira skupina anketiranih uslužbencev z visoko, višjo in srednjo izobrazbo in skupina visoko kvalificiranih delavcev. Z nižjim odstotkom od poprečja pa se za ta odgovor odloča skupina kmetov. Vendar te medsebojne razlike v stališčih anketirancev glede na kvalifikacijsko strukturo niso izrazite in vse te skupine favorizirajo odgovor, da boljši odnosi med narodi lahko največ prispevajo k notranji trdnosti Jugoslavije.

Nakazana problematika o pomenu boljših odnosov med narodi je prišla do izraza tudi v raziskavi »Stališča članov ZKS«. V tej raziskavi so anketiranci sodili o razvoju odnosov med jugoslovanskimi narodi v zadnjih letih s prevladujočim odgovorom (80 %), da posamezni pojavi kvarijo dobre odnose. Ti kritični odgovori anketiranih komunistov kažejo na to, da nacionalno vprašanje v naši družbi obstaja in da se v nacionalnih odnosih pojavljajo tudi negativne manifestacije. Glede kvalifikacijske strukture je mogoče ugotoviti pri tem

vprašanju razlike v stališčih anketiranih komunistov. Skupina kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev ocenjuje razvoj nacionalnih odnosov bolj pozitivno kot pa skupina uslužbencev s priznano visoko ali višjo izobrazbo.

2. Po ugotovitvi o pomenu boljših nacionalnih odnosov za trdnost federacije in o prisotnosti nacionalnega vprašanja z negativnimi manifestacijami v naši družbi si je potrebno zastaviti vprašanje, kateri so tisti problemi, ki jih slovenska javnost občuti kot zavore za kohezivnost federacije oziroma, ki predstavljajo ovire pri razreševanju nacionalnega vprašanja. Te raznovrstne probleme lahko spravimo na skupni imenovalec, ki je v tem, da slovenska javnost nima najboljšega mnenja o dosedanji vlogi federacije. Ta ugotovitev nedvomno zasluzi podrobnejšo razlago, ki bo razvidna iz analize empiričnih podatkov.

a) Pričeli bi s sklopom ekonomske problematike mednacionalnih odnosov. Večina anketirancev (63,4 %) zavzema v raziskavi SJM 68 kritično stališče do vprašanja, ali se je Slovenija v zadnjih letih znotraj jugoslovanske skupnosti razvijala tako, kot bi se morala. Med temi kritičnimi odgovori jih je 23,8 % negativnih in 39,6 % deloma pozitivnih oz. negativnih. Po kritičnih odgovorih odstopa predvsem skupina z visoko, višjo in srednjo šolsko kvalifikacijo, pa tudi skupina visoko kvalificiranih delavcev. Manj kritične odgovore beležimo pri skupinah kvalificiranih in polkvalificiranih delavcev in kmetih. Potemtakem lahko sklepamo, da večina občanov Slovenije ni zadovoljna z razvojem svoje republike v okviru jugoslovanske skupnosti. Ker gre za kompleks problemov, ki so vplivali na to mnenje — v nadaljevanju jih bomo navedli — lahko navedemo odgovore anketirancev, ki so v anketi SJM 68 odgovarjali na odprto vprašanje, kaj bi bilo predvsem potrebno storiti za hitrejši gospodarski napredek Slovenije. Iz teh stališč lahko sklepamo, da so to tudi vzroki, zaradi katerih se po mnenju anketirancev Slovenija v zadnjih letih ni razvijala tako, kot bi se morala, oziroma se je le deloma razvijala tako, kot bi se morala. Med drugimi odgovori niso bili redki tisti, ki zadevajo odnose v federaciji: ustvarjeni dohodek naj v večji meri ostane republikli, zmanjšati dajatve federaciji, republika naj dobi več pristojnosti itd. Stališče, da naj se zmanjšajo obveznosti republike do federacije, prihaja do izraza tudi pri odgovorih na vprašanje v anketi SJM 68, kako naj dobi družbena skupnost več sredstev za družbene službe. Odgovori so bili: z boljšim in smotrnejšim gospodarjenjem 45 %, z zmanjševanjem obveznosti republike do federacije 17 % itd. Zlasti izraža težnjo po zmanjšanju obveznosti republike do federacije skupina uslužbencev s kvalifikacijo visoke in višje, srednje ter nižje izobrazbe. To težnjo poudarja tudi skupina visoko kvalificiranih delavcev. Skupine kvalificiranih in nekvalificiranih delavcev ter kmetov pa se za ta odgovor odločajo z odstotkom, manjšim od poprečja odgovorov. Ker je eno od pomembnih vprašanj pri mednacionalnih odnosih in razvoju federacije kot družbene skupnosti ter dosedanjem razvoju Slovenije vprašanje o razvoju odnosov med razvitimi in manj razvitimi republikami v Jugoslaviji, je zanimivo, kako si anketiranci v raziskavi SJM 68 zamišljajo prihodnji razvoj teh odnosov. Distribucija odgovorov je takale:

1. manj razviti bi morali skrbeti zase, jugoslovanska skupnost pa bi jim morala pri tem pomagati	44 %
2. manj razviti naj bi za svoj nadaljnji razvoj skrbeli sami	35,9 %
3. to naj bo prvenstvena skrb vse jugoslovanske skupnosti, zlasti pa skrb razvitih republik	10,8 %
— kaj drugega, ne vem	9,2 %
	2475 = 100 %

Čeprav prevladujejo stališča, da bi manj razviti morali skrbeti zase, razvite republike pa bi jim morale pri tem pomagati, vendar ne gre prezreti dokaj številnih odgovorov, da naj bi manj razviti za svoj nadaljnji razvoj bolj skrbeli sami, kar kaže na določeno stopnjo nezadovoljstva anketiranih Slovencev z dosedanjimi odnosi med razvitimi in manj razvitimi republikami. Glede na kvalifikacijsko strukturo potencirajo odgovore, ki prevladujejo v poprečju, skupine z visoko — višjo — srednjošolsko izobrazbo in skupina uslužbencev z nižjo šolsko izobrazbo ter skupina visoko kvalificiranih delavcev. Manj pa se zavzema za medsebojno sodelovanje med razvitimi in manj razvitimi pri razvoju manj razvitih republik skupina kmetov.

Iz raziskave Stališča članov ZK lahko spoznamo nekatere vzroke ekonomskega značaja, ki kvarijo dobre odnose med jugoslovanskimi narodi. Ti vzroki ilustrirajo stališča anketiranih komunistov o dosedanji vlogi federacije in o razvoju Slovenije. Med vzroki nacionalnih problemov je izrazito na prvem mestu

odgovor anketirancev, da so zaradi neenakomerne gospodarske razvitosti republik interesi različni (50,9 %). V kompleksno področje, ki ga lahko označujemo kot ekonomsko problematiko mednarodnih odnosov, lahko mimo že omenjenega odgovora uvrstimo še tele: Prelivanje sredstev med republikami ni jasno ugotovljeno in znano javnosti (44 % — 2. mesto po zaporedju), razvita področja so preveč obremenjena s prispevki za federacijo (29,2 % — 4. mesto po zaporedju). Če primerjamo podatke o teh vzrokih glede na kvalifikacijsko strukturo med skupino s priznano visokošolsko ali višješolsko izobrazbo na eni strani in skupinami visoko kvalificiranih, kvalificiranih in polkvalificiranih delavcev na drugi strani, lahko ugotovimo, da se odstotek odgovorov znižuje pri kategorijah delavcev v smeri nižje kvalifikacije. Pri tem pa je treba poudariti, da skupina visoko kvalificiranih delavcev očitno presega poprečje odgovorov pri modalitetah vprašanja, da prelivanje sredstev med republikami ni jasno ugotovljeno ter da so razvita področja preveč obremenjena s prispevki za federacijo.

Po navajanju vseh teh empiričnih podatkov iz obeh mnenjskih raziskav lahko sklepamo, da so po sodbah anketirancev ekonomski vzroki v mednarodnih odnosih nedvomno tisti, ki ne dajo razmaha razvoju kohezivne jugoslovanske družbene skupnosti.

Iz navedenih stališč anketirancev izhaja težnja po poudarjeni vlogi republike kot samoupravne skupnosti, ki naj oblikuje razvoj nacionalne skupnosti, kot to ustreza razvoju njenih materialnih in duhovnih ustvarjalnih sil. To pomeni nujnost diferenciacije interesov posameznih republik in spodbudo za intenzivnejši nacionalni razvoj. Kritika je naperjena predvsem proti federaciji (zmanjšanje obveznosti do federacije, razvita področja so preobremenjena s prispevki za federacijo) in proti dosedanjemu načinu skrbi za razvoj manj razvitih področij, za katera se mimo solidarnosti jugoslovanske skupnosti poudarja njihova lastna skrb za svoj nadaljnji razvoj. Ta stališča je mogoče oceniti v pozitivnem in negativnem smislu. Kot pozitivna jih ocenjujemo, če so naperjena proti etatističnim in birokratskim načinom, s kakršnimi urejajo ekonomsko problematiko administrativni organi federacije in njeni politični vrhovi. V tem primeru odsevajo hotenja po razširjanju koristnih neposrednih integracijskih teženj in oblik sodelovanja, ki slonijo na obojestranskih ekonomskih koristih, na rentabilnosti, racionalnem trošenju sredstev in samoupravnem sporazumevanju. Takšna stališča vsebujejo tudi solidarnost bolj razvitih s potrebami manj razvitih področij.

Gornja stališča anketirancev pa ocenjujemo kot negativna, če forsirajo republiško »samoupravnost« in nacionalni razvoj kot zaprtost v republiške okvire in zgolj formalno prisotnost v okviru federacijske skupnosti, ki izpolnjuje naložene obveznosti, ne da bi pospeševala opisane integracijske procese med samoupravnimi subjekti iz različnih nacionalnih območij. To bi pomenilo preprečevanje razvoja jugoslovanske družbene skupnosti in rušenje osnov njene notranje kohezivnosti kakor tudi poglobljanje razlik in konfliktov med razvitimi in manj razvitimi nacionalnimi skupnostmi.

b) Za problem, ki ga obravnavamo (kohezivnost federacije in razvoj Slovenije v njenem okviru), so ilustrativni tudi empirični podatki s področja politične problematike mednarodnih odnosov. V raziskavi Stališča članov ZKS uvrščajo anketirani komunisti med vzroke, ki povzročajo nacionalne probleme, na tretje mesto po zaporedju vzrok, da državni predpisi niso vedno enako ugodni za vsa podjetja in da včasih dajejo prednost gospodarskim panogam ali podjetjem, ki so osredotočena v eni ali drugi republici (32,1 % odgovorov). To opozarja na birokratsko centralistične negativne tendence v mednarodnih odnosih. Le-te izražajo tudi odgovori: oblast, ki jo dejansko ima federacija, preveč omejuje pravice republik in samoupravnih organov (13,7 %, 9. mesto po zaporedju), izrabljanje nacionalnih čustev v sporih med birokratskimi in monopolističnimi silami v politiki, gospodarstvu in kulturi (18,9 %, 8. mesto po zaporedju). Primerjava teh vzrokov glede na kvalifikacijsko strukturo pokaže to, kar smo že ugotovili. Odstotek odgovorov se znižuje v smeri nižje kvalifikacije, pri čemer skupina visoko kvalificiranih delavcev že presega poprečje odgovorov.

Določeno kritično oceno zveznega centralizma dobimo tudi iz rezultatov raziskave SJM 68. Lahko predpostavljamo, da nezadostno izoblikovana ideja federacije kot družbene skupnosti še ni prodrla v zavest slovenskih občanov in da pretežno pojmujejo federacijo v njenem etatistično centralističnem smislu. Zaradi tega je zanimiva distribucija odgovorov na zastavljeno vprašanje »kdo bi predvsem moral poskrbeti, da bi se v Sloveniji odpravili po-

glavni problemi na področju gospodarstva in tako imenovanih družbenih služb». Anketiranci pri večini problemov ne pripisujejo federaciji pomembnejše vloge.

gospodarstvo	delovne organizacije	30,4 %	federacija	16,6 %
šolstvo	republika	39,2 %	federacija	12,5 %
zdravstvo	republika	47,9 %	federacija	15,6 %
otroško varstvo	občina	46,3 %	federacija	8,5 %
pokojnine	republika	45,8 %	federacija	37,9 %

Primerjava najštevilnejših odgovorov z odgovori, ki se zavzemajo za pristojnost federacije pri reševanju posameznih problemov, pokaže, da občani zveznemu urejanju zadev ne pripisujejo perspektive, kar lahko razumemo tudi kot kritiko zveznih centralistično-etatičnih manifestacij, ki so očitno zavirale samoupravno iniciativo in odločanje. Anketiranci izražajo svoj občutek, da je mogoče uspešno reševati probleme v samoupravnih skupnostih (širših in ožjih), od katerih so še posebej izkazali zaupanje republik; na njej je, da bo uspela opravičiti svojo vlogo kot samoupravna skupnost. Gotovo pa je, da predstava slovenskih anketirancev o pristojnosti prebija tradicionalno shemo, da vse probleme rešuje predvsem država. Iz ocene dosedanjega prizadevanja republiških in zveznih organov za dobrobit občanov je razvidno, da ta prizadevanja republiških zakonodajnih in politično izvršnih organov občani Slovenije ocenjujejo bolj pozitivno kot pa tovrstna prizadevanja ustreznih zveznih organov. Tudi iz teh sodb je razvidna določena kritika zveznega centralizma in niso — po našem mnenju — le odsev manjšega poznavanja dela občanu bolj odmaknjenih organov federacije. V zvezi z reševanjem družbenih problemov se posamezne skupine anketirancev glede na različno kvalifikacijsko strukturo pretežno zavzemajo za pristojnost samoupravnih skupnosti (vključno z republiko). To prihaja do izraza predvsem pri skupini s priznanim visoko, višjo in srednjo izobrazbo kot tudi pri skupini visoko kvalificiranih delavcev. Pri prvi skupini pa opažamo tudi rahle tendence k forsiranju pristojnosti federacije. Tendence po pozitivnejši oceni republiških organov (predstavnih in politično izvršnih) v primerjavi z zveznimi je očitna pri skupini s priznanim visoko, višjo in srednjo izobrazbo ter pri skupini visoko kvalificiranih delavcev, opazna pa je tudi pri drugih skupinah z različno kvalifikacijsko strukturo.

Po vsem tem lahko sklepamo, da mnenjske raziskave odsevajo določeno kritično razpoloženje nasproti federaciji. V zadnjem obdobju je namreč pričelo postajati jasno tudi širši javnosti, da je bil velik del oblasti strnjen v rokah zveznih organov, predvsem zvezne administracije, ki je imela dokajšen monopol nad posameznimi družbenimi področji in sicer na škodo pravic republik in samoupravnih institucij. Seveda je mogoče koncentracijo državne oblasti v zveznih centrih pripisati tudi nezadostno izdelanim nacionalnim programom republik in premalo učinkovitemu prizadevanju republiškega vodstva in drugih dejavnikov v preteklih letih, da bi uveljavili smotrni nacionalni program v okviru širše jugoslovanske skupnosti. Ob tem velja omeniti tudi povezanost unitarizma z zveznim birokratskim centralizmom, do katere prihaja z motivacijo enotne jugoslovanske federacije proti partikularističnim tendencam. Za naš sklep o kritičnem razpoloženju javnega mnenja do federacije je ilustrativen tudi tale podatek iz raziskave Stališča komunistov: Med vzroki za slabše odnose med jugoslovanskimi narodi je namreč republiški partikularizem na zadnjem mestu z nizkim odstotkom odgovorov. Ta podatek izstopa zaradi neizživete nacionalne državnosti Slovencev, zaradi tradicionalne zavesti o nacionalni ogroženosti, težnje po lastni državnosti in po nacionalni afirmaciji. Vendar ta podatek ne pomeni zanikanja republiškega partikularizma kot problema mednacionalnih odnosov, ker ga je treba primerjati z najpomembnejšim vzrokom za slabše nacionalne odnose iz te raziskave (različni interesi republik zaradi neenakomernega ekonomskega razvoja). Skrajna manifestacija tega najbolj pogosto omenjenega vzroka je namreč lahko ravno republiški partikularizem. Takšna stališča o republiškem partikularizmu v primerjavi z ocenami negativnih političnih manifestacij v federaciji nas prepričujejo, da je odnos do federacije veliko bolj kritičen kot odnos do republike.

V zvezi s političnimi problemi mednacionalnih odnosov, ki ne pospešujejo razvoja kohezivnosti federacije, se je treba zaustaviti pri predlogih ustavnih sprememb. Nedvomno je prav, da se povečajo pristojnosti republik in zožijo pristojnosti federacije na bolj izrazite zvezne pristojnosti. To bo dajalo več

prostora in možnosti za različne oblike samoupravnega povezovanja, kar bo krepilo federacijo kot samoupravno skupnost in zaviralo zvezne birokratsko centralistične tendence. Zaradi teh sprememb je neobhodno potrebno konstituirati v zvezni skupščini zbor narodov kot enakopraven dom. Vendar je vprašljivo, če je potrebno ustanavljati še en zbor: zbor komun, ki naj bi — po zamisli avtorjev predloga ustavnih sprememb — predstavljal interese občanov v okviru komune in zagotavljal pri odločanju načelo dvodomnosti. Ko sledimo težnji razvijanja federacije kot družbene skupnosti, potem sodimo, da bi bilo le-to mogoče doseči predvsem z maksimalno krepitvijo samoupravnega povezovanja posameznih področij zunaj oblastnega sistema. Razvijanje takšnih samoupravnih skupnosti pa bi zahtevalo njihovo integracijo v okviru skupnega zveznega zbora delovnih skupnosti, ki bi bil po svojih pristojnostih enakopraven z zborom narodov. Ob tem zboru in zboru narodov pa bi bil poseben zbor komun odveč iz tehle razlogov: vsi interesi občanov kot delovnih ljudi in kot prebivalcev določenega komunalnega območja se lahko izražajo prek zbora delovnih skupnosti in prek zbora narodov, upoštevaje to, da so komunalni interesi občanov predstavljeni predvsem v republiški skupščini skladno z ustreznimi pristojnostmi republike. Sodimo, da lahko komunalne samoupravne skupnosti najbolj učinkovito povezujejo in predstavljajo republiški zbori v republiških skupščinah. Ustanovitev posebnega zbora komun v federaciji je odveč tudi zaradi tega, ker bi to zapletlo skupščinski sistem in omejevalo vloge zbora narodov. Zbor komun po našem mišljenju ne bi pospeševal krepitve federacije kot samoupravne skupnosti, saj bi se nujno povečale pristojnosti federacije in njene možnosti za vmešavanje v republiške pristojnosti. Mimo tega bi takšen »tridomni« sistem vodil v disperzijo odgovornosti zvezne skupščine in v počasno ter neučinkovito delovanje. Zaradi tega sodimo, da bi takšna zapletena struktura predstavniškega telesa v federaciji pomenila nevarnost za krepitev aktivnosti administrativnih in drugih nedemokratskih organov, z njimi vred pa negativnih socialističnih tendenc. To pa bi slabo vplivalo na notranjo kohezivnost federacije. Glede na kritična stališča o federaciji, ki izvirajo iz mnenjskih raziskav, se nam zdi, da imajo naši gornji pomisleki svojo vrednost za razpravo o predlaganih ustavnih spremembah.

c) Med vzroke za manjšo kohezivnost federacije in za pojave nacionalnega nezadovoljstva sodi tudi kulturna problematika, predvsem kršitve načela o enakopravnosti jezikov jugoslovanskih narodov. Neurejeni problemi s tega področja so vodili v dezintegracijo jugoslovanske družbe. Uveljavil se je princip kvantitativnega uveljavljanja jezikov oziroma prevladovanje jezika najlažjega sporazumevanja — kar je dejansko pomenilo razvijanje zveznega državnega jezika. Jezika manj številnih narodov (makedonski, slovenski) sta bila očitno zapostavljena, čeprav je treba razumeti, da ta dva jezika pomenita obema narodoma njuno specifično kategorijo nacionalnega obstoja. V raziskavi Stališča komunistov je med vzroki za slabše odnose med jugoslovanskimi narodi nespoštovanje nacionalnega jezika in življenjskih navad na sedmem mestu po zaporedju z 22,6 % odgovorov. Ker smo bili tem pojavom v Sloveniji precej izpostavljeni in ker so dobivali veliko publiciteto, je mogoče stališča anketirancev oceniti kot dovolj realna. Nacionalne problematike namreč ni mogoče reducirati izključno na kulturno problematiko, kakor je bilo marsikdaj v naši nacionalni zgodovini. Pri tem seveda ne mislimo, da ta problematika ni pomembna za nacionalne odnose, hočemo le opozoriti, da je vzroke za negativnosti v mednarodnih odnosih potrebno iskati mimo nje predvsem v ekonomski in politični sferi medsebojnih odnosov med narodi. Ker torej jezikovnega problema anketiranci ne favorizirajo, pomeni to, da ga sicer ne zapostavljajo, da pa mu tudi ne pripisujejo izjemnega pomena za mednacionalne odnose.

Skupini kvalificiranih in polkvalificiranih delavcev močno favorizirata nespoštovanje nacionalnega jezika, medtem ko ga skupina s priznano visoko in višjo izobrazbo ter skupina visoko kvalificiranih delavcev zapostavljata. Skupini z nižjo stopnjo kvalifikacije dajeta nacionalnemu jeziku kot manifestaciji nacionalnosti največji pomen. Zaradi nezadostnega spoštovanja nacionalnega jezika sta ti dve skupini doživljali narodno kulturno ogroženost. Zaradi publicitete, ki so jo dobivali pojava nespoštovanja jezika na Slovenskem, sta bili ti skupini gotovo pod njenim vplivom, pri tem pa nista dovolj kritično razmišljali o drugih temeljnih vzrokih, ki povzročajo slabše mednacionalne odnose. Skupini z višjo stopnjo kvalifikacije pa temu vzroku nista pripisovali izjemnega pomena verjetno zato, ker sta videli globlje vzroke za nacionalne probleme, ki jih skladno s tradicionalnimi pristopi ni mogoče reducirati na kulturno problematiko.

3. Nedvomno je mogoče ugotoviti, da so številne negativnosti v mednacionalnih odnosih posledice nerazvitosti federacije kot družbene skupnosti. Te negativnosti in kritičen odnos občanov v Sloveniji do federacije izvirajo po našem mnenju iz njenih etatističnih osnov. Pri poskusu razmišljanja o teh stališčih ni mogoče mimo shematično omenjenega nedavnega razvoja odnosov med federacijo in republiko. Obdobje dovolj razvitega zveznega centralizma v fazi revolucionarnega etatizma je vplivalo na mednacionalne odnose. Slovenski nacionalni interesi se niso izražali kot posebni interesi, marveč le kot usklajeni z zveznimi, pri čemer so zvezni interesi dominirali. Pazili smo, da se ne bi pojavil kakršenkoli sum o posebnih slovenskih interesih, ki bi ga lahko zato označili kot nacionalizem, separatizem, skratka napad na enotnost jugoslovanske federacije. Šele v zadnjem času, ko je na vseh ravneh zaživel spoznanje o deetatizaciji in samoupravljanju, smo v Sloveniji pričeli bolj javno in širše razmišljati o nacionalni samoupravi. Seveda so ta razmišljanja vzbudila različne reakcije vse do pretiranega — sicer popularnega — nacionalnega forsiranja in do zvrčanja vse krivde na zvezni centralizem. Ob tem pa smo se zavedali svojega nacionalnega zamudništva zaradi pomanjkanja jasnih, znanstveno utemeljenih konceptov našega nacionalnega razvoja v okviru jugoslovanske družbene skupnosti. Zato sodimo, da je tudi obstoječa družbena klima forsiranja nacionalnih interesov v zadnjem času vplivala na kritična stališča občanov nasproti federaciji. To ugotovitev pa je treba pravilno razumeti. Z njo namreč nočemo zmanjšati očitnih negativnih manifestacij zveznega centralizma. Ob tem se takoj zastavi vprašanje, če se razpoloženje v Sloveniji ne nagiblje v smeri nacionalizma — republiškega partikularizma. Po našem mišljenju ta bojazen ni upravičena, če bo uspelo usmeriti oživljeno nacionalno razpoloženje v dve smeri: prvič v krepitev stvarnih samoupravnih odnosov med nosilci samoupravnih procesov v jugoslovanskem prostoru; in drugič v razvijanje vseh skupnih — povezovalnih dejavnikov, ki krepijo Jugoslavijo kot družbeno skupnost. Ob tem je treba omeniti, da smo doslej v glavnem ugotavljali negativnosti v medsebojnih odnosih. Njihovo spoznanje ter preprečevanje lahko zagotovi, da preidemo k razvijanju tistih notranjih dejavnikov, ki predstavljajo osnovo za sodobno federacijsko skupnost, osvobojeno etatističnega značaja. Poudarek je torej na notranjih dejavnikih federacije, ker je naše dosedanje politično življenje že nekajkrat potrdilo splošno priznano zakonitost, da zunanji dejavniki v obliki tujih pritiskov izredno krepijo jugoslovansko federacijsko skupnost.

O notranjih povezovalnih dejavnikih, ki naj bi zagotavljali razvoj federacije kot družbene skupnosti, lahko torej sklepamo s pomočjo že obravnavanih negativnih pojavov in problemov v mednarodnih odnosih. Pri tem pa bi sodili, da narekuje proučevanje in odkrivanje povezovalnih pozitivnih dejavnikov v federaciji kot družbeni skupnosti še različne druge pristope.

V zvezi z indikatorji kohezivnosti federacijske skupnosti omenjamo najprej problem usklajenosti dejavnosti in ciljev med federacijsko skupnostjo in nacionalnimi skupnostmi. Le-te je predvsem na področju ekonomskih odnosov pogosto izredno težko uskladiti. Prihaja do nasprotij, ki se kažejo v tem, da interesi do polnega in vsestranskega nacionalnega razvoja niso skladni s smotrnim razvojem federacijske skupnosti. Drugače povedano: vsestranski nacionalni razvoj prihaja lahko v konflikt s smotrno delitvijo dela v okviru jugoslovanske skupnosti in z delitvijo dela v okviru še širših skupnosti. Do teh problemov ne prihaja le na področju gospodarstva, ampak tudi na področju družbenih služb (šolstva, zdravstva itd.). Ta problem pa seveda ni nič manj pereč v političnih odnosih in zadeva odnose na ravni oblasti in samoupravljanja. Ker oblikujejo federacijsko skupnost tudi različne samoupravne organizacije in institucije na osnovi razvijajočega se specifičnega pluralizma, to zapleta in odpira podoben problem usklajenosti interesov med federacijo in ožjimi družbenimi skupnostmi. Ker je etatistični (hierarhični) koncept medsebojnih odnosov v federaciji povzročil vrsto negativnih manifestacij na vseh družbenih področjih (predvsem birokratski centralizem), kar izhaja končno tudi iz prikazanih stališč javnega mnenja do federacije, je treba iskati po našem mnenju nadaljnjo perspektivo razvoja federacije predvsem v stvarnih samoupravnih procesih. Za samoupravne procese nasploh sodimo, da ustvarjajo več možnosti za razvoj odnosov medsebojnega približevanja, kar pomeni, da lahko isto pričakujemo tudi od posebne vrste samoupravnih procesov — od samoupravljanja med narodi. To je po našem mnenju tudi najbolj primerna pot za usklajevanje mednacionalnih nasprotij in za razreševanje protislovja med živimi tendencami krepitve narodov na eni ter tendencami povezovanja in preraščanja narodov

na drugi strani. Razreševanje teh protislovij, krepitev samoupravljanja nasploh in še posebej na nacionalni ravni ter izgrajevanje federacijske skupnosti pa je mogoče le s pomočjo intenzivnih integracijskih procesov. To integracijo si predstavljamo predvsem na samoupravni ravni: medsebojno in tesno povezovanje samoupravnih področij, ustanavljanje koordinacijskih samoupravnih teles ipd. Mimo tega je integracijska dejavnost potrebna tudi še na oblastno samoupravni ravni — ker ponovno govori v prid naši prejšnji hipotezi o enotnem zboru delovnih skupnosti v zvezni skupščini. Integracijo lokalnih skupnosti pa si najbolj učinkovito predstavljamo predvsem na nacionalni ravni, kar govori v prid pred tem obrazloženi tezi o nepotrebnosti posebnega zbora komun v okviru zvezne skupščine. Začrtani oris integracije seveda zahteva intenzivno razvit sistem medsebojnega komuniciranja (z informiranjem), ki je izhodišče učinkovitega integracijskega procesa. Intenzivne komunikacije zagotavljajo namreč možnosti za nastajanje bolj razvitih družbenih (samoupravnih) skupnosti, v katerih se uveljavljajo odnosi kooperacije in akomodacije. Očitno je namreč, da razviti komunikacijski sistemi dajejo več možnosti za reševanje konfliktnih odnosov. Naše izhodišče: razvijanje samoupravnih odnosov in samoupravnih skupnosti (predvsem nacionalnih) ter medsebojno povezovanje nacionalnih samoupravnih in drugih ožjih skupnosti z iskanjem in gojenjem medsebojnih povezovalnih dejavnikov, je skladno tudi s posplošenimi stališči, ki izvirajo iz mnenjskih raziskovanj. Sodimo, da zagotavlja možnosti za vsestranski razvoj nacionalne skupnosti, kot to ustreza razvoju njenih materialnih in duhovnih ustvarjalnih sil, in da povečuje njene dejanske pristojnosti. Omenjeno izhodišče zadovoljuje zahteve po samoupravnem razvoju nacionalne skupnosti kot tudi zahteve po omejitvi in eliminiranju etastičnih pojavov v republiki in predvsem v federaciji. Ta pot vodi — kar lahko upravičeno predpostavljamo — k razvoju federacije kot družbene skupnosti.

5. Iz analize odnosa posameznih skupin z različno kvalifikacijsko strukturo do nacionalnih problemov je razvidno, da je večina problemov in slabosti močno prisotna v zavesti socialnih skupin z višjo stopnjo kvalifikacije. To daje tem problemom in slabostim ustrezajočo težo in pomen. Socialne kategorije z nižjo kvalifikacijo očitno manj občutijo posamezne probleme v mednacionalnih odnosih ali pa jih prizadenejo le tisti, ki imajo trenutno največjo publiciteto, pri tem pa nekritično zanemarjajo druge osnovne probleme. Pomembna je tudi ugotovitev, da so stališča uslužbencev z višjo kvalifikacijo pogosto skladna ali podobna s stališči visoko kvalificiranih delavcev in da se pogosto najdejo na istih izhodiščih različne skupine nižje kvalificiranih delavcev in kmetov.

Takšen subjektivni odnos socialnih kategorij do nacionalnih problemov nam utrjuje pravilnost našega sklepanja o načelih izgrajevanja federacije kot družbeni skupnosti (ki smo jih zgoraj obrazložili), kot instrumenta za pospeševanje samoupravnih odnosov na vseh ravneh (vključno v federaciji). Iz stališč posameznih socialnih kategorij namreč sledi, da napredne socialne sile subjektivno podpirajo izgrajevanje federacije kot družbene skupnosti in da se naj politika v prihodnje nanje oslanja. Te socialne sile, udeležene v samoupravnem procesu, pa so tudi učinkovito sredstvo nadzora proti pospeševanju negativnih pojavov v mednacionalnih odnosih, katerih nosilci so različni vodilni birokratsko in etastično orientirani sloji.

Obrazložena stališča posameznih skupin do federacije kažejo, da razvoj federacije ni zadovoljil njihovih pričakovanj o federaciji kot instrumentu samoupravnih odnosov. Iz tega pa še sledi, da je ustvarjanje družbene klime za samoupravne procese na ravni federacije izredno pomembno za razvoj samoupravljanja na vseh drugih ravneh. V tem je — po naši sodbi — prvenstvena funkcija socialnega značaja federacije.

Po vsem povedanem lahko zaključimo, da obrazložena stališča o izgrajevanju federacije kot družbene skupnosti vodijo še do ene upravičeno pričakovane in nujne posledice — do bolj pozitivnih stališč javnega mnenja o federaciji in do krepitev pozitivnih odnosov skupin in posameznikov do federacije oziroma do njihovega integriranja vanjo.

Zdravko Mlinar:

Izobraževanje in usklajevanje konfliktnih interesov v socialistični družbi

Sinopsis

MLINAR, Zdravko: How in a Socialist Society Conflicting Interests Reveal Themselves and How They Are to Be Coordinated, *Problemi*, Ljubljana, Vol. VII, No 73—74, p. 25—34

A conflict represents a specific form of the interaction among the subjects of social life, in which the activity of one subject is directed against the activity of another — for the sake of certain benefits, so that one side wants to restrict, damage, or render impossible the realization of the goals or interests of the other side. The evaluation of the conflicts (is the conflict in fact merely destructive and »negative«?) is possible only through a comparison of a series of conflicts with reference to the basis of their origin, to the manner how the conflicting interests manifest themselves, to the subject encountering one another, and to the way how the conflicting interests get coordinated. In doing this, it is necessary to analyse the specific circumstances which determine the role of the conflicts in our society, the illusions and prejudices about conflicts, as well as some of the consequences of the above mentioned manifestation of the conflicting interests.

Sinopsis

MLINAR Zdravko: Izraževanje i usklajevanje konfliktnih interesa u socijalističkom društvu, *Problemi*, Ljubljana, vol. 7, br. 73—74, str. 25—34

Konflikt predstavlja specifičan oblik interakcije medju subjektima društvenog života, u kome je delatnost jednog usmerena protiv delatnosti drugog zbog određenih dobara, tako da jedna strana želi da ograniči, ošteti ili onemogući realizaciju ciljeva, odnosno interesa druge. Vrednovanje konflikata (da li je konflikt zaista samo rušilački i »negativan«?) je moguće samo u upoređivanju vrste konflikata s obzirom na osnovu njihovog nastajanja, s obzirom na način izražavanja konfliktnih interesa, s obzirom na subjekte koji se međusobno sukobljavaju i s obzirom na način usklajivanja konfliktnih interesa. Tom prilikom treba analizovati i posebne okolnosti koje opredeljuju ulogu konflikata u našem društvu, iluzije i predrasude o konfliktima, kao i neke posledice ograničenog izražavanja konfliktnih interesa.

1. Kaj je konflikt?

V naši razpravi bomo uporabljali pojem »konflikt« v precej širokem pomenu. Lahko ga poskusimo opredeliti takole: konflikt pomeni specifično obliko interakcije med subjekti družbenega življenja, v kateri je dejavnost enega usmerjena proti dejavnosti drugega zaradi določenih dobrin, tako da ena stran želi omejiti, oškodovati ali onemogočiti realizacijo ciljev (interesov) druge.¹

Tako konflikt kot tudi tekmovanje označujeta določeno težnjo nasprotovanja (rivalstva) nekemu, ki želi isto stvar; vendar je ta težnja pri tekmovanju dosti manj ostra kot pri konfliktu.² Tekmovanje opredeljujejo največkrat kot

¹ Zdravko Mlinar, Teoretične osnove sociološkega raziskovanja družbenih skupin, Ljubljana 1967, str. 273 (doktorska disertacija).

² I. L. Gillin and I. P. Gillin, *Cultural Sociology*, New York 1949, pp. 589, 625; tudi E. Williems opredeljuje konflikt v razmerju do tekmovanja in pravi: »Konflikt je zavestno tekmovanje med posamezniki ali med skupinami, ki teži k podrejanju ali uničenju tekmeca. Njegov vidni rezultat je politična organizacija in status, ki ga posamezniki in skupine zavzemajo znotraj nje.« E. Williems, *Diccionario de Sociologia*, Porto Allegro, 1950 (ali prevod v francoščini — A. Cuvillier, *Dictionnaire de Sociologie*, Paris, 1950).

posredno in neosebno, tako da ne pride do medsebojnega stika med tekmovalci; če pa do tega pride, le-ti vendar ne identificirajo drug drugega kot tekmovalci. Takšna distinkcija pa dejansko še ne predstavlja rešitve vprašanja. Upošteva namreč samo določene primere iz družbenega življenja, — zlasti gospodarsko konkurenco — ne vidimo pa, zakaj tudi med povsem določenimi subjekti in v njihovi neposredni interakciji ne bi moglo biti tekmovanja.³

Če opredeljujemo konflikt kot interakcijo, potem seveda samih občutkov sovražnosti, sovražnih stališč ali napetosti še ne moremo šteti za konflikt. V takih primerih gre le za določene »predispozicije«, ki se sicer lahko intenzivirajo in privedejo do konflikta. Lahko bi kvečjemu govorili o potencialnem, latentnem, prikritem konfliktu. Vsekakor pa je to razlikovanje bistvenega pomena v vsaki sociološki analizi določene družbene situacije, ker bi sicer kaj lahko prišli do povsem napačnih sklepov. Razširjenost in intenzivnost konfliktnih odnosov je namreč lahko v čisto obratnem sorazmerju z bolj ali manj prikritimi tenzijami, ki se pogosto nakopičijo prav tedaj, kadar ni sproščenega izražanja in usklajevanja konfliktnih interesov.

2. Vrednotenje konflikta: ali je res samo rušilen in »negativen«?

V sociološki literaturi je bila v preteklosti zelo razširjena tendenca, obravnavati konflikt predvsem kot nekaj negativnega, kot tisto, kar ruši in razbija določeno družbeno enoto; kot da je konflikt pravzaprav le posebna oblika bolezni, ki se pojavlja v »družbenem telesu«. Podobno imajo še danes v družbeni praksi največkrat pred očmi le disfunkcionalno vlogo konflikta v družbi.

Dejansko pa noben družbeni sistem ni tvorba, ki bi temeljila le na notranji harmoniji in sodelovanju. Konflikti nimajo samo rušilne vloge, temveč predstavljajo tudi proces, v katerem se dana družbena enota znebi razdruževalnih elementov in razreši napetosti med nasprotniki. V tem smislu jo torej konflikt utrjuje in povečuje njeno kohezivnost.

Tako kot obstoj konfliktov še ne kaže nujno na nestabilnost in dezintegracijo družbe, tako, po drugi strani, ne pomeni, da je vedno znak njene trdnosti in kohezivnosti, če v njej ni (odkritih) konfliktov. Do konflikta (odkritega) pogosto ne pride prav v tistih primerih, ko je najbolj ogrožen nadaljnji obstoj določenih odnosov oziroma sistema kot celote. Na drugi strani pa je v primerih, ko takšne bojazni ni — torej ravno v primerih najtesnejše in najtrdnjše medsebojne povezanosti — podana osnova za bolj sproščeno in bolj pogosto pojavljanje konfliktov. Obenem pa ravno pogostejše pojavljanje konfliktov lahko pomeni, da se sporna vprašanja sproti (tekoče) rešujejo in s tem zmanjšujejo sovražnost in napetost v dani družbi (skupini).⁴

Družba, v kateri se sproti pojavljajo številni konflikti na raznih straneh in v zvezi z različnimi spornimi vprašanji, se prav s tem izogne večjim in resnejšim pretresom, ki bi se z dosti večjo verjetnostjo pojavili v primeru, če bi prišlo do kopičenja nasprotij in napetosti v določeni smeri oziroma na osnovi določenega kriterija. Pojavljanje manjših konfliktov na vseh straneh je torej manj nevarno za enotnost družbe kot pa tista razporeditev sil v njej, ki npr. zaradi enega konflikta privede do razcepitve v dva sovražna tabora.⁵

Pri vsem tem pa bi spet podali enostransko sliko o vlogi konflikta, če ne bi opozorili še na naslednje: razlikovati je treba dve bistveno različni situaciji in sicer glede na to, ali gre za konflikt, pri katerem nasprotne strani izhajajo iz skupnih temeljnih ciljev (vrednot, interesov), ali pa nimajo skupnih izhodišč in so že v osnovi povsem divergentno usmerjene.

To pomeni, da v primerih, kadar v družbi ni soglasja niti o najbolj osnovnih vprašanjih, ki zadevajo temelje njenega funkcioniranja, pomeni pojav konflikta družbeno dezintegracijo. V takšnih primerih torej konflikt pokaže

³ Ne glede na to pa se zdi očitno, da konflikt in tekmovanje sodita v osrednjo problematiko sociološkega in politološkega preučevanja družbenih procesov prav tako, kot sta tudi v praksi vsepovsod prisotna v družbeno političnem življenju; zato ju ni mogoče še vnaprej ignorirati, prikrivati ali omejevati v družboslovju niti pri iskanju praktičnih rešitev v zvezi z delovanjem družbeno-političnega sistema.

⁴ Nekateri avtorji vidijo glavno značilnost konflikta ravno v tem, da gre za proces, v katerem se tenzije med prizadetimi razrešijo ali oslabijo, npr. C. Dawson and W. Gettys, *An Introduction to Sociology*, New York, The Ronald Press Co., 1929, str. 297.

⁵ Lewis Coser ugotavlja podobno, ko piše: »Nezadovoljstvo, ki se izraža, kjerkoli in kadarkoli se pojavlja, ki mu ni dopuščeno, da bi se kopičilo in usmerilo v eno glavno cepitev (cleavage), pomaga ohranjati družbo ali skupino.« — Lewis A. Coser, *The Functions of Social Conflict*, Routledge & Kegan Paul LTD, London 1956.

svoj rušilni značaj in dejansko ogroža obstoj skupine. Celo zunanji napad (oz. grožnja), za katerega je sicer značilno, da krepi notranjo kohezivnost skupine, vodi v takšnih primerih v ravnodušnost in razkroj.

To ugotovitev lahko apliciramo tudi na družbeno politični razvoj v Jugoslaviji. V času revolucionarnega uveljavljanja socialističnih družbenih vrednot, ki so služile kot osnova porajajočemu se sistemu, bi seveda intenziviranje konfliktov na osnovi sproščenega izražanja najrazličnejših interesov lahko ogrozilo celoten še neutrjen sistem. Danes pa se zdi situacija bistveno drugačna.

Številne temeljne vrednote novega sistema so že uresničene ali pa so jih milijoni občanov osvojili kot svojo lastno orientacijo. V osnovah konstituiran in utrjen sistem samoupravljanja torej omogoča in predpostavlja sproščeno izražanje posameznih in posebnih interesov ter njihovo medsebojno spopadanje in usklajevanje kot edino demokratično možno pot za opredeljevanje kolektivnega oziroma splošnega interesa. Strah pred posebnim in posameznim nujno vodi k zoževanju osnov demokracije, k izključevanju stotisočev ali milijonov posameznikov iz življenskega kroga družbeno-političnega sistema, k zame-tavanju njihovih sposobnosti in ustvarjalne energije in s tem seveda nujno k zaviranju družbeno-ekonomskega razvoja celotne družbe.

3. Vrste konfliktov

Poizkusili bomo podati sumarni pregled konfliktov na osnovi različnih kriterijev, ki jih upoštevamo v naslednjem shematičnem prikazu:

A. Vrste konfliktov glede na osnovo njihovega nastanka

1. Konflikti, do katerih pride zaradi medsebojnega izključevanja istovetnih interesov.

a) konflikti, ki izražajo borbo med določenimi subjekti za prisvojitve čim večjega deleža razpoložljivih materialnih dobrin; ta konflikt sproži bodisi zahtevnost oz. agresivnost subjekta, ki poizkuša ostvariti svoje »prekomerne aspiracije«, ali pa se začne kot protest in negiranje tistih, ki spoznajo, da so prikrajšani, izkoriščani ipd.

b) konflikti v boju za položaje, ki nudijo posameznikom (skupinam) določeno moč oz. oblast v okviru dane družbene enote.

Pri tem gre pravzaprav za dve vrsti konfliktov: za konflikte, ki se pojavljajo v borbi za oblast, in za konflikte, ki nastanejo zaradi uveljavljanja oblasti (prisile, nasilja), ki poizkuša doseči določene cilje.

2. Konflikti, do katerih pride zaradi kolizije različnih interesov.

Pri tem gre npr. za različne profesionalno-funkcionalne interese, ki se pojavljajo v procesu družbene delitve dela, ki pa so seveda v številnih ozirih tudi medsebojno komplementarni, ali pa kulturni, ideološki ali verski konflikti, v katerih poizkuša vsaka stran uveljaviti svoje vrednote.

3. Konflikti, ki se pojavljajo z vidika upoštevanja različne časovne perspektive, so po eni strani podvrsta zadnjih konfliktov, po drugi strani pa spet čisto specifičnega značaja. Pri tem se zdi, da je treba zlasti razlikovati:

a) konflikte med različnimi subjekti v dani časovni točki (kar bi približno lahko označili tudi kot intra-generacijske konflikte)

b) konflikte, ki nastanejo zaradi nasprotnih interesov, do katerih pride zaradi različnih časovnih perspektiv.

Le-te pa lahko še nadalje razčlenimo na tiste, pri katerih gre za:

ba) konflikt med statičnimi (konservativnimi, tradicionalističnimi) in dinamičnimi (novatorskimi, prilagodljivimi, naprednimi) tendencami; ali pa za

bb) konflikte med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi.

B. Vrste konfliktov glede na način izražanja konfliktnih interesov.

1. sproščeno ali omejeno izražanje konfliktnih interesov: dejansko gre le za razliko v stopnji oziroma za kontinuum od najbolj sproščene do povsem pridušenega in »filtriranega« izražanja določenih interesov;

2. precej blizu prvemu je naslednje razlikovanje, namreč — ali gre za sprotno (tekoče, redno) ali za neredno izražanje takšnih interesov;

3. mirno in eruptivno izražanje konfliktnih interesov; glede na to, koliko je to izražanje sproščeno in sprotno (tekoče), se bo verjetno tudi manifestiralo v mirni ali pa eruptivni obliki (študentske demonstracije, štrajki).

4. V primeru, ko gre za večje število subjektov s podobnim interesom (kot ena stran v konfliktu), je izražanje njihovega interesa lahko organizirano ali pa atomizirano in sicer bodisi tako, da se obe strani v konfliktu poslužujeta

enakega načina, ali pa, da nimata enakih možnosti; tj. ena lahko organizirano izraža svoj interes, medtem ko ga druga izraža le kot nepovezana množica.

Različne variacije, ki se pojavljajo pri tem, lahko torej shematično povzamemo takole:*

Tip	Subjekti z interesom x	Subjekti z interesom y	
1.	+	+	+ organizirani
2.	+	-	- atomizirani
3.	-	+	
4.	-	-	

C. Vrste konfliktov glede na subjekte, ki se spopadajo med seboj

1. posameznikova osebnost v konfliktu »sama s seboj« (intrapersonalni konflikt)

2. posameznik v konfliktu s posameznikom (interpersonalni konflikt)

3. posameznik v konfliktu s skupino, kategorijo, družbo

4. skupina oz. kategorija v konfliktu s skupino oz. kategorijo (intergrupni konflikt)

5. skupina oz. kategorija v konfliktu z globalno družbo, sistemom

6. globalna družba oz. sistem v konfliktu z drugimi sistemi (zunanji, inter-sistemski konflikt)

D. Vrste konfliktov glede na način usklajevanja konfliktnih interesov.

1. reguliran (legaliziran, formaliziran) postopek razreševanja konflikta ali pa nereguliran,

2. organizirano (institucionalizirano) razreševanje konflikta, tj. v okviru posebej formiranih mehanizmov za usklajevanje interesov, kot so npr. republiška skupščina, politične organizacije, poravnalni sveti, ali pa razreševanje konflikta zunaj oz. brez takih mehanizmov.

4. Posebne okoliščine, ki opredeljujejo vlogo konfliktov v naši družbi

Poleg ugotovitev, ki so univerzalnega značaja in veljajo za vse družbe, želimo na tem mestu opozoriti na nekatere posebnosti, ki so nastopile po revoluciji pri nas. Če zanemarimo stanje pred vojno, verjetno lahko razlikujemo tri značilne faze glede na vlogo konflikta v naši družbi:

a) V prvi fazi je šlo za revolucionarni spopad in revolucionarne spremembe, ki so posegle v vse sfere družbenega življenja in izredno zaostriale eno samo temeljno nasprotje. Prišlo je do *maksimalne polarizacije konfliktov*, v kateri so bile odpravljene osnove razredne razcepitve družbe.

Maksimalna intenzivnost in polarizacija konflikta je torej značilnost prve faze.

b) Za drugo fazo bi lahko šteli tisto, ki v nekem smislu predstavlja nasprotje prvi: gre za obdobje, ko skoraj vso družbo prevzame vzdušje privrženosti splošnim interesom in kolektivne angažiranosti, ki se opira na sodelovanje in medsebojno solidarnost. V ospredju stoji družba in velike naloge, ki izhajajo iz velikopoteznih programov za njeno preobrazbo in razvoj. Množice posameznikov so predvsem moralno in politično stimulirane, da se prostovoljno vključujejo v graditev nove družbe; individualni interesi, ki presegajo eksistenčne potrebe posameznika in njegove družine, so povsem zabrisani.

V razliko od individualističnega, egoističnega in partikularističnega pehanja za materialnimi dobrinami pred revolucijo prevlada sedaj kolektivni interes. Ob močnem prevladovanju »skupnega« in »splošnega« pa seveda ostaja v ozadju vse tisto posebno in posamezno, kar bi sicer lahko vodilo do medsebojnih navzkrižij in konfliktov.

Za drugo fazo je torej značilno, da je razširjenost in intenzivnost konfliktov najnižja. Konflikti iz revolucionarnega obdobja so že precej stopili v ozadje; konflikti, ki izhajajo iz novih razmer, iz nove konstelacije družbenih sil, pa so še neizraziti in se sproti lomijo v toku izredne družbene dinamike.

c) V procesu decentralizacije oblasti, demokratizacije in deetatizacije pa pride do sprememb, ki jih verjetno lahko opredelimo kot značilnosti tretjega obdobja oz. tretje faze. Omenjeni procesi in zlasti tudi institucionalna vzpostava

* Nakazane variante zelo očitno opozarjajo na potrebo nadaljnega proučevanja zlasti tistih situacij, ko posamezni interesi nimajo enakih možnosti za izražanje oz. uveljavljanje v konfliktu z drugimi interesi.



HINKO SMREKAR: ČRNOVOJNIK, I. 1919. V svoji grafični pripovedi iz leta 1919 je Hinko Smrekar uporabil tudi tekst v oblaku, kar smemo imeti za začetek slovenskega stripa. V tem obdobju je tekst v oblaku »visel v zraku« in njegov pojav na Slovenskem je skoraj sočasen pojavu v svetu.

vitev sistema samoupravljanja je ogromno povečala število avtonomno delujočih družbeno-političnih, gospodarskih, kulturnih idr. subjektov. Namesto enostranskih odnosov med monopolnimi centri družbeno-politične moči in bolj ali manj podrejenimi, atomiziranimi občani nastajajo bolj uravnovešeni, številni, raznosmerni in prepletajoči se odnosi, ki vse bolj otežujejo prej tako enostavno vprašanje, kako opredeliti skupni oziroma splošni interes.

Samoupravljanje vedno bolj vnaša v javnost in v institucije (ki naj bi služile kot mehanizmi za usklajevanje različnih interesov) vso pestrost in protislovnost realnega družbenega življenja, s tem pa seveda nujno razkriva, sproža in zaostruje številne in raznovrstne konflikte, ki jih je pred tem zakrivala dominacija nedemokratsko opredeljenega »splošnega interesa«.

Čim bolj samostojno, ustvarjalno in neomejeno delujejo občani in skupine, v katere se združujejo po svojih interesih, tem bolj verjetno prihaja tudi do številnih konfliktov, v katerih — vsepovsod in na vseh nivojih — tekoče in sproti poizkušajo:

— po eni strani sicer do največje možne mere uveljaviti svoj posebni interes,

— obenem pa v stalni konfrontaciji z različnimi in nasprotnimi interesi razširjajo svoj individualistični in partikularistični zorni kot na celotni spekter družbenih potreb in interesov in se kot angažirani subjekti vključujejo v celotno družbo, kar je obenem zagotovilo in osnova dialektičnega procesa njene integracije.

Demokratizacija družbe torej vodi k bolj sproščenemu in pogostejšemu, odkritemu pojavljanju konfliktov. Vendar pa se konflikti, ki so značilni za to tretje obdobje, ne polarizirajo in intenzivirajo na osnovi enega kriterija. Čim bolj demokratično je izražanje različnih interesov, tem večja je disperzija konfliktov znotraj družbeno-političnega sistema.

V karakterizaciji vloge konfliktov v teh značilnih fazah torej ugotavljamo, da se konflikti v zadnjem času spet bolj pogosto prebijajo na površje. Ker pa to dejstvo povezujemo s procesom demokratizacije, nas to navaja k prepričanju, da se bo ta proces še nadaljeval tudi v prihodnje. Večja prisotnost konfliktov predstavlja v naših razmerah bolj utrjevanje kot pa rušenje oziroma razkranjanje družbenega sistema.

Če nekoliko poenostavimo, bi vse okoliščine in dejavnike, ki so določali vlogo konfliktov v naši družbi, lahko razvrstili v tri skupine:

a) strukturne spremembe družbene baze in spremembe celotne konstelacije interesnih grupacij

b) ostvarjanje ideoloških postulatov, njihovo preverjanje in razvoj

c) spremembe institucionalnih mehanizmov za izražanje in usklajevanje konfliktnih interesov.

Na tem mestu se ne moremo spuščati v podrobno in sistematično analizo teh treh skupin dejavnikov oziroma okoliščin. Obenem pa nam niti ne gre za zgodovinski prikaz obravnavane problematike v polpretekli dobi. Zato se bomo rajši omejili predvsem na tista vprašanja, o katerih nas je nedavna praksa najbolj poučila — tj. vprašanja, pri katerih je prišlo do največjega razkoraka med »teorijo« in »prakso«.

5. Nekatere iluzije in predsodki o konfliktih

V revolucionarnem obdobju smo bili priča izredno hitrim spremembam družbene strukture in celotnega družbeno-političnega sistema. Še dosti radikalnejši in daljnosežnejši pa je bil program družbene preobrazbe, ki naj bi privedel do novega družbenega reda. Medtem ko dejansko spreminjanje stvarnosti skoraj v vsakem primeru naleti na številne težave in zapreke, pa seveda v programsko-normativni sferi ideje lahko dobijo krila in se dvignejo visoko nad vsemi danostmi.

Kakorkoli si že pojasnjujemo, dejstvo je, da je revolucija prinesla s sabo tudi določene absolutizacije ekstremov in črno-bela poenostavljanja. Prav predstave o konfliktih v socialistični družbi verjetno najbolj odražajo to dejstvo. Oglejmo si nekatere od teh poenostavitev in absolutizacij, ki so privedle do zelo škodljivih, zmotnih predstav o vlogi konfliktov v izgradnji socialistične družbe.

a) Od antagonističnih nasprotij k socialni harmoniji

Iz vrste konkretnih predstav oz. pričakovanj se nam nakazuje slika dveh ekstremno različnih modelov družbe. Na eni strani je družba, ki jo razjedajo

nepomirljiva, antagonistična nasprotja in jo cepijo v dva razreda — izkoriščevalce in izkoriščane, med katerimi je vse večji prepad. Na drugi strani pa je družba, ki je v revoluciji odpravila ta antagonizem in razcepljenost in z izjemo peščice razlaščenih izkoriščevalcev zagotovila popolno enotnost vsega prebivalstva, ki ga ne razdvajajo več nasprotni interesi.

Gre torej za težnje, da bi predstavili oba primera kot ekstremno različna in v nekakšni črno-beli polarizaciji. Na eni strani povsem razbita in razcepljena družba, ki se duši v svojih antagonističnih nasprotjih, na drugi strani pa socialna harmonija in enotnost družbe, v kateri ni pomembnejših konfliktov.

Ko analiziramo prehod od enega k drugemu tipu, je spet treba upoštevati, koliko so se spremenile

— dejanske družbenoekonomske razmere oz. življenjske razmere posameznih slojev prebivalstva in koliko je torej s tega vidika prišlo do sprememb v njihovih interesih, ter

— koliko gre (le) za spremenjeno ideološko interpretacijo položaja in interesov teh posameznih slojev.

S tega vidika si oglejmo npr. novo tvorbo, ki jo označujemo kot »delovno ljudstvo«. Enotnost delovnega ljudstva se pojavlja namesto prejšnje diferenciacije na delavce, kmete, uslužbence in podobno; zato, da se ni treba več opirati na takšne, že »preživele kategorije«, saj so sedaj vsi enakopravni, imajo približno enak družbeni položaj in v osnovi enake temeljne interese.

Pojavile so se že »resne« zahteve, naj kategorij »delavci«, »kmetje« in »uslužbenci« sploh ne bi več uporabljali in da jih je treba izločiti iz statistične službe ter nadomestiti s pojmom »delovno ljudstvo«. To je zelo nazoren primer, do kakšnih praktičnih sklepov privede tak verbalistični radikalizem in »naprednjaštvo«, ki preveč prehitava objektivne razmere. Dejansko se sprevrže v pravo nasprotje: s tem, da hiti in prekriva stvarnost z novimi etiketami, dejansko še bolj konzervira vse tisto, kar zares terja spremembe; tisto, kar najbolj zaostaja, revščino, nepismenost ipd.

Če v besedah zlijemo delavce in uslužbence, uslužbence in kmete ipd., ustvarjamo s tem nerealne, lažne, umetne konstrukcije, v katerih so zakrite ogromne razlike med posameznimi kategorijami prebivalcev. Bodisi da te konstrukcije posredujejo nekakšna neživljenjska poprečja ali pa celo še bolj »ugodno« sliko, v vsakem primeru najbolj škodujejo ravno tistim kategorijam, ki so v najslabšem položaju, kot so npr. nekvalificirani delavci, mali kmetje ipd.

Tisto, kar se proglašča kot najbolj »napredno« in »socialistično«, prav lahko postane, kot vidimo, dejanska konservativna sila, ki deluje v direktnem nasprotju z interesi proletariata.

S tem, ko prehitava stvarnost s svojimi programi, se določeno gibanje odtuji od svoje osnove, katere interese naj zastopa in uveljavlja. Zastopani so s tako odtujenim zastopstvom dejansko v še slabšem položaju, kot če sploh, niti formalno, ne bi nihče zastopal njihovih interesov.

Navidezno (formalno, deklarativno) predstavljanje njihovih interesov paralizira odločnejši protest, do katerega bi — verjetno dosti prej — prišlo v primeru, če njihova dejanska zapostavljenost ne bi bila prikrita. Obenem pa »zastopniki«, ki na svoji zastavi nimajo zapisanih najbolj prioritarnih potreb in problemov dane kategorije občanov, seveda tudi ne morejo pritegniti in voditi teh občanov, ki imajo drugačne interese. Tudi v tem primeru je pasivizacija in stagnacija tista alternativa manjšega zla, ki vsaj ne terja, da bi aktivno deloval proti samemu sebi.

Vse navedeno nam kaže, da je nujni začetek vsega preučevanja in razpravljanja o konfliktnih poznavanje strukturne osnove in diferenciacije, ki opredeljuje različne interese ljudi. Kolikor nam je poznana ta struktura, nas to obenem še bolj utrjuje v prepričanju, da je iluzija govoriti o socialni harmoniji in da je škodljivo spregledati ali ignorirati različnost in navzkrižje interesov, ki se pojavlja vsepovsod v družbi.

Pri tem naletimo na zelo protislovno situacijo, če npr. analiziramo položaj kmetov. Na eni strani — kot smo že omenili — srečujemo razlago, da so kmetje integralni del celote, ki se imenuje delovno ljudstvo in ki ga politično reprezentira Socialistična zveza delovnega ljudstva itd. Istočasno pa se pojavlja določen strah pred tem privatnolastniškim elementom, da se ne bi preveč slišal njegov glas. Tako je poskrbljeno, da kmetje praktično nimajo nikakršnega vpliva niti pri odločanju o vprašanih, ki prizadevajo bolj njih kot kogarkoli drugega, in da jim je bila praktično odvzeta možnost vsakršnega vplivanja na družbeno-politično dogajanje.

Na splošno torej lahko rečemo, da je zgrešena predstava o socialni homogenosti in harmoniji v veliki meri omejila možnosti izražanja različnih oz. konfliktnih interesov, ki izhajajo iz dejanskih življenjskih razmer posameznih kategorij prebivalstva.

b) Polarizacija med starim in novim

Druga poenostavitev se kaže v prepričanju, da bo v revoluciji, z likvidacijo buržoazije odpravljen tudi glavni vir vsega konservativnega in reakcionarnega. Kolikor naj bi po revoluciji sploh še prihajalo do konfliktov med progresivnimi in konservativnimi oz. reakcionarnimi silami, bo šlo pri tem v glavnem le za vprašanje, kako naj (a priori definirane) napredne sile s čisto jasno začrtanim programom oz. jasno predstavo o nujni smeri nadaljnjega razvoja onemogočijo uveljavljanje vsega, kar se tej smeri zoperstavlja. Vendar ogromna večina, ki se bo združila in okreplila kot fronta napredka s svojo avantgardo na čelu ne bo imela dosti opravka s tem, da bo sicer notranje enotna in organizirana — povsem obvladala in porazila razbite ostanke konservativizma in reakcije.

Tudi takšna interpretacija v bistvu rešuje problem boja med starim in novim z enim samim dejanjem, z likvidacijo ene same družbene sile, ki zavira kolo zgodovine. Tu potem ni več razloga za konflikte: že spoznana zakonitost razvoja predstavlja obenem program akcije in pri tem torej ni razloga za konflikte; nazadnjaške sile pa so bile odpravljene — lahko bi rekli »enkrat za vselej« in torej tudi s tega vidika po zmagi revolucije ne bo več osnov za družbene spopade.

Tudi takšen shematizem ustvarja nevarne iluzije o polarizaciji vsega naprednega na eni strani in vsega nazadnjaškega na drugi strani. Ko so nazadnjaške sile »odpravljene«, ostane torej samo progresivni delavski razred s svojo avantgardo na čelu. Avantgarda je torej personifikacija progressa, in če že ni povsem jasno, kdo so pripadniki delavskega razreda (potem ko so že bile odpravljene osnove razrednega konflikta), katerih interese uveljavlja, to vendarle ni razlog, zakaj ne bi še naprej uresničevala svojega poslanstva.

Če označujemo takšen shematizem kot »nevaren«, mislimo pri tem — nevaren za demokracijo, nevaren kot zelo »logična« osnova etatizma.

c) Iluzije o odpravi konflikta med individualnim in kolektivnim interesom

Ena od najbolj usodnih iluzij o konfliktih, ki je prevladala zlasti v Sovjetski zvezi, je iluzija o neposredni oz. primarni privrženosti kolektivnemu interesu kot glavni gonilni sili v razvoju socialistične družbe. V Sovjetski zvezi »protislovje med individualnim in kolektivnim interesom praktično ni priznано. Obstoji samo realizacija kolektivnega interesa, kakor ga tolmači državni načrt in celotna gospodarska politika.⁶

Tudi pri tem gre za nekakšen preskok iz enega ekstrema v drugega: od prevladujočega individualizma meščanske družbe pride do prevladujočega »kolektivizma« v »socialistični« družbi.

Toda kaj naj prepriča delavca, da je delo za socialistično družbo delo za njega samega, da je to realizacija njegovih individualnih interesov, vprašuje M. H. Vasilev.⁷ Kolektivni interes se lahko izoblikuje samo na osnovi dialektičnega premagovanja nasprotij, pri čemer je vedno zagotovljena tudi udeležba individualnega interesa.

Ni razloga, zakaj tudi individualni interes ne bi bil socialističen in moralen.

Iluzija o odpravi konflikta med posameznikom in družbo v socializmu predstavlja eno od najpomembnejših »teoretičnih« oporišč birokracije in etatizma. Birokratski monopolizem je celo nujna logična posledica takšnega »reševanja« konflikta med individualnim in kolektivnim interesom.

6. Povezanost ljudi in konfliktni interesi

Ugotavljamo, da sta stopnja povezanosti (oz. atomizacije) ljudi v okviru določenega družbeno-političnega sistema in sproščenost izražanja in reševanja nasprotij interesov zelo odvisni med seboj.

⁶ Tudi Mito Hadži-Vasilev ugotavlja podobno — da ni nevarnejše iluzije, kot je istovetenje individualnega in kolektivnega interesa; gl. Mito Hadži-Vasilev, Protislovja v socializmu, Cankarjeva založba, 1958, str. 24, 25.

⁷ Istotam.

Čim bolj so pripadniki določene družbene enote atomizirani (čim nižja je torej tudi povezanost med ljudmi, ki imajo istovetne interese), tem manj je verjetno, da bo prišlo do javnega izražanja in organiziranega uveljavljanja določenega interesa, ki je v nasprotju z različnimi (številnimi) drugimi interesi. Konflikt je specifična oblika interakcije med ljudmi, skupinami in institucijami. Zato nam odsotnost vsakršnih konfliktnih odnosov predstavlja indikator (oz. vsaj enega od indikatorjev) nižje stopnje družbenosti, nižje stopnje integracije.

Če ljudje nimajo ničesar skupnega in nikakršnih medsebojnih stikov, ne more priti do konfliktov. Po drugi strani pa dejstvo, da pride do konflikta, nujno vpliva tudi na intenzivnost medsebojne povezanosti ljudi, ki so pri tem prizadeti oz. angažirani.

V konfliktni situaciji se tesneje povežejo tisti posamezniki, ki imajo podobne ali istovetne interese in jih poizkušajo uveljaviti nasproti kakšnim drugim interesom. Intenziviranje konflikta do neke stopnje intenzivira tudi povezanost posameznikov oz. zmanjša njihovo atomizacijo. To pa obenem vodi do večjega angažiranja in večjih potencialov, ki lahko privedejo do realizacije določenega interesa, in sicer:

a) zato, ker se kopičijo istovetne karakteristike (interesi), kar povečuje skupno moč in vzpodbuja k še večjemu prizadevanju za realizacijo danega interesa;

b) zato, ker tudi nasprotovanje drugih ali celo njihova usmerjenost ali akcija, ki naj bi preprečila ali omejila realizacijo danega interesa, vzpodbuja in angažira v obrambo tega interesa;

c) zato, ker nasprotovanje realizaciji danega interesa pogostoma odpira nove perspektive in možnosti, ki niso le v alternativno-izključujočem razmerju do tega interesa, temveč nudijo tudi različne komplementarne povezave, ki so bližje optimalni rešitvi z vidika splošno-družbenega interesa.

7. Konfliktni interesi in družbena kontrola

Zdi se, da lahko trdimo, da je najučinkovitejša kontrola tista, ki konfrontira križajoče se interese med seboj. To je kontrola, ki ni prvenstveno le dolžnost nekega subjekta, temveč bolj pravica, da uveljavlja ali brani svoje interese in s tem obenem omejuje in nadzoruje tisto, kar delajo drugi v svojem interesu, in obratno.

Vendar se v primeru, ko so vsi občani (posamezniki) dejansko ali pa samo deklarativno — navidezno, formalno — usmerjeni k istemu, »skupnemu« cilju, seveda bistveno spremeni osnova motivacije za angažiranje, ki naj bi imelo takšno kontrolno vlogo. V takem primeru namreč postane posameznik nepomemben delček agregata, ki kot celota zasleduje določene vrednote oz. stremi k določenim ciljem. Specifična vloga posameznika stopi v ozadje; postane zabrisana in nepomembna. Zato je tudi vsa individualnost posameznega človeka odveč in nepotrebna. Enega posameznika z lahko nadomesti katerikoli drugi, ne da bi prišlo do motenj v celotnem sistemu.

Kolikor prevlada takšna zasnova oz. način ostvarjanja kolektivnega interesa, potem seveda posameznikova angažiranost v veliki meri sploh izgubi svoj smisel. Njegov potencialni prispevek kolektivu oz. družbi je degradiran na izražanje lojalnosti od zunaj določenim ciljem, bolj na to, da predstavlja še eno številko v anonimni množici, kot da gre za resnično ustvarjalno delovanje odgovorne človeške osebnosti.

Če pa vsak posameznik dobi nerazločljivo, ne-individualizirano vlogo pri opredeljevanju in uresničevanju »skupnega« ali »splošnega« interesa, potem seveda tudi ni mogoče individualizirati odgovornosti znotraj kolektiva.

Le možnost, da vsak posameznik polno izrazi svojo osebnost in svoje konkretne, specifične interese — analogno velja to za skupine — lahko predstavlja osnovo dialektičnega procesa, ki privede do njihove sinteze, tako da družba na demokratičen način maksimalno absorbira vse njihove ustvarjalne potencialne.

8. Nekatere posledice omejenega izražanja konfliktnih interesov

Omejeno izražanje konfliktnih interesov in omejevanje njihovega odkritega, javnega usklajevanja ima neštene posledice za celotno družbeno-politično življenje in uveljavljanje vseh ustvarjalnih potencialov družbe. V naslednjem bomo le ilustrativno in hipotetično prikazali nekatere od njih.

Zaradi omejevanja izražanja konfliktnih interesov

— se mora družba odreči novim idejam, novim rešitvam, pomembnim izboljšavam ipd.

— se povečajo možnosti parazitizma, izkoriščanja, zlorabe zaupanja, samovolje, primitivizma, razbohotenja nestrokovnosti in nemorale

— pride do stagnacije in sterilnosti, do uniformnosti in mrtvila, dolgačasnega ponavljanja enostranosti in neupoštevanja življenjskih problemov, ki terjajo nujno rešitev

— pride do istočasnega proglašanja inkompatibilnih ciljev in vrednot

— se vse bolj veča razkorak in prepad med normativnim (programatskim, deklariranim) in stvarnim

— se umrtvičijo predstavniki organi odločanja; izrodijo se številne institucije, ki naj bi sicer imele določeno vlogo kot mehanizmi za izražanje in usklajevanje konfliktnih interesov (volitve, odpoklici ipd.)

— oslabi kritika negativnih pojavov; kritika pogosto govori le o »silah...« ne pa o konkretnih posameznikih itd.

Pavel Vindišar:

Družbeni standard, sredstva, politika, mnenja

Sinopsis

VINDIŠAR, Pavel: The Standard of Living, Means, Politics, Opinions, **Problemi**, Ljubljana, Vol. VII, No 73—74, p. 35—57

In the study which is dedicated to the investigation of the standard of living of people employed in economic working organizations in Slovenia the data examined refer just to one economic branch, namely to traffic and communications. The following aspects of the standard of living have been taken into consideration: 1) the housing problem, 2) financial aid for fare to the place of work and back, 3) education, 4) annual and weekly recreation, 5) workers' restaurants and general public restaurants, 6) child care, 7) cultural activities and sports, 8) donations and contributions to various organizations, societies, and funds. The workers' standard of living is strikingly dependent on personal income for which reason the consumption is markedly individualized which is at variance with the fundamental principles of the social system.

Sinopsis

VINDIŠAR Pavel: Družveni standard, sredstva, politika, mišljenja, **Problemi**, Ljubljana, vol. 7, br. 73—74, str. 35—57

U ispitivanjima koja proučavaju društveni standard zaposlenih u slovenačkim privrednim organizacijama, podaci se odnose samo na jednu granu privrede i to na saobraćaj i veze. Proučavana su sledeća područja društvenog standarda: 1. stanbena problematika, 2. regresiranje vožnje na posao i s posla, 3. obrazovanje, 4. godišnja i nedeljna rekreacija, 5. društvena ishrana, 6. dečja zaštita, 7. kulturna i sportska delatnost i 8. dotacije i prilozi raznim organizacijama, društvima ili fondovima. Životni standard radnika izrazito zavisi od ličnih dohodaka, zbog čega je i potrošnja izrazito individualisana, što je u suprotnosti sa osnovnim principima društvenog sistema.

I.

NAČRT STUDIJE

Predmet raziskave je bila empirična preučitev pomembnejših področij družbenega standarda delavcev, ki so zaposleni v delovnih organizacijah prometa in zvez na področju SR Slovenije. Preučili smo naslednja področja družbenega standarda v omenjenih delovnih organizacijah:

a) stanovanjsko problematiko, stanovanjsko politiko in učinkovitost reševanja stanovanjskih vprašanj. Pri tem smo posvetili posebno pozornost uveljavljanju ekonomskih in samoupravnih odnosov na tem področju;

b) regresiranje voženj na delo in z dela;

c) izobraževanje;

č) letno in tedensko rekreacijo (dopuste, izlete ipd.);

d) družbeno prehrano;

e) otroško varstvo;

f) kulturno in športno delovanje;

g) še nekatera druga področja družbenega standarda, ki jih financirajo delovne organizacije same. S tem mislimo zlasti na dotacije ali prispevke raznim organizacijam, društvom ali skladom (društvu upokojenecv, sindikalni podružnici, kulturnemu društvu, prispevke za šolstvo, za zdravstveno varstvo in podobno).

Če sumiram: zanimale so nas naslednje postavke družbenega standarda: viri in višina sredstev skupne porabe, motivi in razlogi, zaradi katerih se v delovnih organizacijah odločajo za določeno politiko, kdo so dejansko nosilci določene politike in seveda politika sama.

V jugoslovanski literaturi, ki kakorkoli obravnava družbeni standard v globalu ali le njegove elemente, nismo uspeli zaslediti ustrezne definicije družbenega standarda v delovnih organizacijah. Zato morda ne bo odveč, če pojem »družbeni standard« v tem kontekstu na kratko pojasnimo oziroma opredelimo.

Družbeni standard, ki ga obravnavamo v naši raziskavi, je tisti del splošnega standarda tako posameznika kot družbe v celoti, ki je posledica neposrednega angažiranja delovnih organizacij z lastnimi sredstvi. Ta sredstva se načelno niti ne dajejo niti ne trošijo individualno, vendar zvišujejo življenjski standard delavcev. Torej ne mislimo s tem niti na individualne osebne dohodke (in s tem povezano individualizirano potrošnjo), niti ne mislimo na sredstva, ki so jih delovne organizacije po predpisih dolžne dati za različne oblike skupne porabe v najširšem pomenu, zlasti za zdravstvo, šolstvo in druge dejavnosti skupnega interesa. Torej obravnavamo z raziskavo tisto področje standarda, ki je nekje v sredini med obema navedenima oblikama porabe.

Naročnik je postavil raziskovalni skupini razmeroma velike zahteve. Lahko jih strnemo v tele točke:

1. zbrati in urediti podatke, iz katerih bo razvidna višina in struktura sredstev, ki jih delovne organizacije izločajo za omenjena področja družbenega standarda;

2. ugotoviti sovisnosti med višino sredstev, ki jih delovne organizacije dajejo za družbeni standard (v globalu in za posamezne oblike družbenega standarda), in nekaterimi značilnimi kazalci njihovega gospodarjenja in poslovanja;

3. analizirati in pojasniti politiko in odločitve, ki jih delovne organizacije in njihovi organi upravljanja sprejemajo na tem področju;

4. spoznati mnenja, obveščenost, ocene, stališča in predloge delavcev o aktualnih vprašanih standarda v njihovih delovnih organizacijah;

5. na podlagi empiričnega gradiva predlagati in priporočiti potrebne ekonomske in politične rešitve.

Da je bilo smiselno postaviti takšne cilje oziroma preučiti omenjeno področje, nam izpričuje že en sam podatek: zajete delovne organizacije prometa in zvez (53 po številu) so v letu 1967, to je v letu, za katerega smo zbirali podatke, vložile v družbeni standard skupno 81,481.025 N din ali v povprečju 2184,30 N din na zaposlenega delavca. Prav gotovo lahko trdimo, da so bila to precejšnja sredstva, ki so imela dokajšen vpliv na življenjski standard delavcev.

Ker se na tem mestu ne moremo spuščati v podrobnejši opis in utemeljevanje uporabljenega metodološkega pristopa, bomo omenili le njegove pogloblitvene značilnosti. S tem mislimo na izbor delovnih organizacij, od katerih smo dobili podatke, na izbor (vzorčenje) delavcev, ki smo jih anketirali, in na ustrezne metode in tehnike zbiranja podatkov.

Podatke, ki smo jih v načrtu označili kot ustrezne ciljem naloge, smo zbirali z vprašalniki. Zbirali smo jih pri dveh virih: pri strokovnih službah v delovnih organizacijah in pri delavcih. Družbeni standard smo preučevali in analizirali s treh vidikov: z ekonomskega, v katerem smo prikazali stanje z ekonomskimi (lahko rečemo tudi objektivnimi) podatki, s psihosociološkega vidika, s katerim smo spoznali subjektivna mnenja (reakcije) delavcev o teh (istih) vprašanih, in s političnega vidika. Torej je šlo za interdisciplinarno raziskavo, ki je imela za splošnejši cilj postavljen globalni, celostni prikaz in opis obravnavanega problema.

Za zbiranje relevantnih podatkov (po svoji naravi izključno empiričnih) smo uporabili tri raziskovalne instrumente: Vsebina posameznih vprašalnikov (instrumentov) je bila takale: vprašalnik I je vseboval podatke, ki so bili povsem finančnega značaja. Ta vprašalnik so izpolnjevali računovodje oziroma računovodski sektorji. Pri tem so uporabljali različne dokumente, za nekatere zahtevane podatke pa so morali napraviti originalne izračune oziroma zbrati podatke, ki jih standardni dokumenti ne vsebujejo. Poglavitni značilnosti tega vprašalnika sta bili: prvič, iskanje podatkov o virih financiranja posameznih oblik družbenega standarda in drugič, struktura in načini porabe teh sredstev.

Vprašalnik II smo uporabili za zbiranje podatkov o politiki družbenega standarda v delovnih organizacijah. Vsebina tega vprašalnika je dopolnjevala vsebino vprašalnika I. S tem vprašalnikom smo namreč osvetljevali družbeni standard z nefinančnimi kazalci. Ta vprašalnik so izpolnjevali predvsem sekretarji oziroma vodje splošnih služb v podjetjih.

Z vprašalnikom III pa smo spraševali delavce oziroma zbirali njihova mnenja in predloge o istih vprašanih.

Na ravni strokovnih in upravnih služb smo torej za podjetja kot celote zbirali podatke z vprašalnikom I in II, delavce pa smo z vprašalnikom III spraševali po njihovih mnenjih in stališčih. Vsi trije vprašalniki so obravnavali isto problematiko, vendar vsak s svojega izhodišča.

Idealni raziskovalni načrt je predvideval, da bi zbrali podatke od vseh delovnih organizacij prometa in zvez, vendar smo morali pri praktičnem raziskovalnem načrtu poiskati sprejemljivejše rešitve. Izpolnjene vprašalnike I in II nam je vrnilo od skupno 66 podjetij prometa in zvez (ki pomenijo populacijo) 53 podjetij ali 80 %. To pomeni (po zelo grobi oceni), da so sredstva, ki so bila vložena v družbeni standard v vseh delovnih organizacijah prometa in zvez, za približno 10 % večja od sredstev, navedenih v tej analizi. Vprašalnikov niso izpolnila predvsem manjša podjetja. Ne glede na ta izpad so dobljeni podatki in izračuni za delovne organizacije prometa in zvez dovolj reprezentativni.

Poseben vzorec smo uporabili za mnenjski vprašalnik (vprašalnik III). Odločili smo se za vzorec v dveh stopnjah. Enote 1. stopnje — podjetja — so bile izbrane stratificirano. Enota vzorčenja je bila delovna enota podjetja. V vzorec je prišlo 82 delovnih enot posameznih podjetij prometa in zvez. Enote 2. stopnje — delavce — smo izbirali slučajno sistematično, in sicer v razmerju s številom zaposlenih v posamezni delovni enoti. Stopnja izbora enot 2. stopnje je bila vnaprej izračunana, začetni izbor pa je temeljil na uporabi slučajnih števil. Skupno smo anketirali 721 delavcev.

Naročnika raziskave sta bila republiški odbor sindikata delavcev prometa in zvez za Slovenijo in republiški svet sindikatov za Slovenijo. Raziskavo so opravili strokovni sodelavci centra za raziskovanje javnega mnenja pri republiškem svetu sindikatov za Slovenijo.

Povzemam nekatere bistvene ugotovitve raziskave.

II.

NEKAJ OSNOVNIH PODATKOV

Družbeni standard je danes že skoraj izključno domena delovnih organizacij. Družbena in ekonomska reforma je na tem področju življenjskega standarda delovnih ljudi prinesla vrsto korenitih sprememb in ukrepov; sicer pa je težko res natančno opredeliti, kakšne so te spremembe. Vzrok je v tem, da nismo delali enakih ali podobnih raziskav družbenega standarda pred uveljavitvijo zakonov o gospodarski in družbeni reformi. Ne glede na to (pomembno) pomanjkljivost, ki gotovo zmanjšuje tehtnost naših sklepov, pa še vedno ostajajo na razpolago drugi podatki, ki dovoljujejo interpretacijo sedanjega stanja in sedanjih pojavov (vsaj delno) tudi s širših vidikov. Po eni strani ne smemo prezreti zapletenosti družbenega standarda, po drugi pa neenotnosti metodoloških osnov in načinov, po katerih v delovnih organizacijah zajemajo v to področje vložena sredstva. Podatki, ki jih navajamo, so takšni, kot so jih dale delovne organizacije. Njihove verodostojnosti nismo posebej preverjali (razen običajnih računskih kontrol). To je druga pomanjkljivost naše raziskave. Z upoštevanjem teh dveh omejitev si bo lahko vsakdo, ki se bo poglobil v pričujoče gradivo, ustvaril tudi svojo sodbo in s tem prispeval k realnejšemu vrednotenju in prikazovanju splošnih in posebnih ugotovitev.

Reforma je prinesla delovnim organizacijam pravico, da razpolagajo z večjim delom ustvarjenega dohodka. Glede na to smemo sklepati, da so delovne organizacije dobile po eni strani večje materialne možnosti tudi za financiranje družbenega standarda, po drugi strani pa so seveda njihove obveznosti do delavcev — do njihove rekreacije, njihovega izobraževanja itd. postale večje, ker so zunanji, tradicionalni viri začeli usihati. Toda nekateri podatki kažejo, da se sredstva za družbeni standard manjšajo, čeprav se je v istem času materialna osnova delovnih organizacij okrepila.

Nekaj podatkov o anketiranih delovnih organizacijah:

V letu 1967 je bilo skupno zaposlenih (poprečno) 37.303 delavcev, od tega v železniških podjetjih in zavodih 18.933, v PTT podjetjih 4264, v cestnih podjetjih 2384, v cestno-transportnih podjetjih 8826 in v drugih podjetjih 2896.

Nekateri ekonomski kazalci oziroma podatki o poslovanju teh dejavnosti za leto 1967:

	Neto proizvod na zaposlenega v N din	Dohodek za razdelitev na zaposlenega v N din
Zelezniška podjetja in zavodi	14.773	11.318
PTT podjetja	26.697	23.119
Cestna podjetja	28.904	25.829
Cestno-transportna podjetja	27.181	21.642
Druga podjetja	34.081	21.318
Skupaj	21.474	16.813

0.1. Delovne organizacije so za družbeni standard dale v poprečju 2184,30 novih din na zaposlenega

To niso majhna sredstva (v celoti znašajo za anketirane delovne organizacije 81,481.025 N din za leto 1967), seveda pa je drugo vprašanje, če tudi zadoščajo. Poprečje, ki smo ga omenili, nas ne sme zavesti k sklepanju, da med delovnimi organizacijami ni razlik. Razlike so, in sicer občutne. V analizi smo zasledili delovno organizacijo, ki je vložila v družbeni standard 139,60 N din na zaposlenega, in delovno organizacijo, ki je vložila 101.343,50 N din na zaposlenega (!!). Ta delovna organizacija ima 7 (!) zaposlenih. Najbrž je oba ekstremna primera težko razložiti.

Kaj pravzaprav pomenijo ta sredstva oziroma kolikšen je njihov delež pri oblikovanju življenjskega standarda nasploh? Drugače rečeno, ali se zaradi vlaganj sredstev v družbeni standard v višinah, ki smo jih navedli, bistveno ali vsaj opazno spreminja delež, ki ga imajo pri življenjskem standardu zgolj osebni dohodki? Vprašanje je primerno še zlasti zato, ker sta principa delitve in poraba obeh vrst beneficij za opravljeno delo v temeljih različna: prvi način izhaja iz načela solidarnosti med delavci, drugi pa iz načela nagrajevanja po delovnih uspehih. Odgovor nam prikazuje tabela, ki ponazarja razmerje med poprečnim osebnim dohodkom in višino sredstev, vloženih na enega zaposlenega:

	Poprečni OD v N din	V standard vložena sredstva izražena v poprečnem OD
Zelezniška podjetja in zavodi	921,52	2,38
PTT podjetja	980,05	1,91
cestna podjetja	1094,12	1,83
cestno-transportna podjetja	1085,42	2,96
druga podjetja	1293,54	1,10
promet in zveze	1006,90	2,17

Delovne organizacije prometa in zvez so potemtakem poleg osebnih dohodkov v poprečju izplačale za družbeni standard še 2,17 % neto mesečnih osebnih dohodkov oziroma 2184,30 N din na zaposlenega delavca. Pri razlagi zgornje tabele velja opozoriti, da so v nekaterih delovnih organizacijah z zelo visokimi osebnimi dohodki namenili družbenemu standardu zelo malo sredstev. Vzrok za takšno politiko je gotovo v tem, da so delavci teh dejavnosti večinoma službeno odsotni, zaradi česar so tako potrebe kot zmožnosti skupne potrošnje močno omejene. Ne more pa biti to edini razlog. Preden poskušamo dokončno oceniti praktično vrednost in učinke obravnavanih sredstev in vzporedno s tem tudi politiko, ki pogojuje višino obravnavanih naložb, si oglejmo, kolikšen delež pomenijo sredstva družbenega standarda v strukturi vseh beneficij, ki jih zaposleni dobivajo na podlagi delovnega razmerja.

	N din na delavca	%
Letni osebni dohodek (neto)	12.082,80	85
Vloženo v družbeni standard	2.184,30	15
Skupaj	14.267,10	100

Kot je razvidno iz podatkov, so delovne organizacije od sredstev, ki so jih namenile za življenjski standard delavcev, le 15 % izločile za skupno potrošnjo, preostalih 85 % pa so izplačale v obliki osebnih dohodkov. Drugače povedano: standard delavcev je izrazito odvisen od osebnih dohodkov. Kot kažejo nekateri statistični kazalci, se izplačila prek osebnih dohodkov še naprej povečujejo na račun izplačil za družbeni, kolektivni standard. O posledicah takšnih premikov

(zlasti dolgoročnih) bomo govorili pozneje. Enotna razlaga omenjenega razmerja bo nujno ostala površinska, nedodelana in celo neobjektivna. Če ne upoštevamo absolutnih števil, torej višine osebnih dohodkov, ki jih izplačujejo podjetja, nam ta razmerja omogočajo sicer resnično, vendar precej grobo sliko. Če so osebni dohodki visoki, bo pri istem odnosu med njimi in sredstvi družbenega standarda tudi višina vlaganj v kolektivno potrošnjo višja. To nas zanima prav toliko, če ne še bolj kot razmerja sama. V vsakem primeru pa drži, da sredstva, vložena v družbeni standard, niso zadostna. Potrebe po otroškem varstvu, stanovanjih itd. postajajo celo vse bolj pereče, nujne. Mnoge delovne organizacije niso mogle niti zadržati že doseženega družbenega standarda.

Posebej nas je zanimalo, v kolikšni meri dejavnosti sistematično vplivajo na vlaganja sredstev bodisi za posamezne oblike družbenega standarda bodisi v celoti. Statistični preizkusi* so pokazali, da dejavnost (železniška podjetja, PTT podjetja, cestna podjetja, cestno-transportna podjetja in druge dejavnosti) nima nobenega učinka na te okoliščine. To pomeni, da vpliva samo delovna organizacija in težnje v njej.

0.2. V kakšne namene je bil uporabljen denar

Omenili smo že, da gre za sredstva, ki znašajo 2184,30 N din na zaposlenega. Seveda ni nič manj pomemben in nič manj zanimiv podatek o učinkih teh vlaganj oziroma o tem, v kakšne namene so ta sredstva vložili. Odgovore na ta vprašanja nam daje tabela:

Namen vlaganj	N din na zaposlenega	% sredstev
1. stanovanja	1186,50	53,6
2. izobraževanje	337,00	15,4
3. regresiranje dopustov	245,60	12,2
4. družbena prehrana	112,80	5,4
5. dotacije izven delovne organizacije	86,30	3,9
6. druge oblike skupne potrošnje	82,90	3,7
7. počitniški domovi	76,10	3,4
8. prevozi na delo	45,60	2,0
9. kulturne dejavnosti	4,80	0,2
10. športne dejavnosti	4,30	0,1
11. izleti, ekskurzije	4,00	0,1
	2184,30	100,0

Med posameznimi dejavnostmi prometa in zvez ni izrazitih razlik, zato lahko govorimo o neki enotni ali vsaj podobni politiki družbenega standarda v delovnih organizacijah prometa in zvez. Daleč največ vlagajo delovne organizacije za reševanje stanovanjskega standarda svojih delavcev: dobro polovico. Domnevamo, da razvrstitev posameznih področij družbenega standarda v zgornji tabeli pomeni tudi vrstni red pomembnosti in aktualnosti teh področij standarda. Menimo, da delovne organizacije vlagajo sredstva sorazmerno s potrebami in v skladu s sprejeto politiko. Če pa pogledamo vlaganja v družbeni standard z druge strani in če pregledamo samo število oziroma odstotke delovnih organizacij, ki so se bolj zavzele za posamezna področja standarda (ne glede na finančni obseg njihovih prizadevanj), dobimo povsem novo podobo stanja. Obstaja razkorak med velikostjo finančnih sredstev, vloženi v posamezno obliko družbenega standarda, in številom organizacij, ki so to obliko standarda financirale. Razlog za to je lahko samo eden: delovne organizacije so osredotočile razpoložljiva sredstva v financiranje manjšega števila področij standarda (nekateri v ena, druge v druga). Domnevamo, da v delovnih organizacijah niso naključno izbirali področij, ki so jih v celoti zanemarili, marveč da je izbor ustrezal njihovim potrebam (tistim, ki so bile najmanj zadovoljene). Pri ocenjevanju razvitosti skrbi za neko področje družbenega standarda moramo potemtakem vedno, kadar so ocene posplošene, upoštevati dva vidika: višino vloženi sredstev in število organizacij, ki so ta sredstva vložila. Pogledjmo tabelo:

* Uporabili smo analizo variance. Skupinski znak je bil pomemben le pri sredstvih za izlete. Pojasnjena varianca je znašala v tem primeru 35,4%, druge vrednosti pojasnjene variance so manjše od 10% in torej kažejo na zelo majhen vpliv skupinskega znaka — dejavnosti.

Področje družbenega standarda	% organizacij, ki so vložila sredstva
1. stanovanja	98
2. izobraževanje	96
3. regresi za dopuste	92
4. druge oblike potrošnje	80
5. prevozi na delo	76
6. dotacije izven delovne organizacije	73
7. družbena prehrana	64
8. počitniški domovi	50
9. izleti	35
10. šport	28
11. kultura	17

Morda so v eni izmed delovnih organizacij imeli stanovanjsko vprašanje ustrezno rešeno za vse zaposlene in zato niso več vlagali v te namene. Žal pa ne moremo reči za dve delovni organizaciji, ki sta se odrekli izobraževanju, da so njuni delavci že dovolj izobraženi. Omeniti moramo še 17 % (!) delovnih organizacij, ki so vsaj nekaj dinarjev dala za kulturno življenje svojih delavcev, medtem ko preostalih 83 % organizacij za kaj takega ni čutilo potrebe. Pomisleke zaslužijo tudi podatki, da 8 % delovnih organizacij ni dalo regresov za dopuste (še tam, kjer regrese dajejo, ljudje ne hodijo na dopustel!), da le 50 % organizacij regresira letovanje v počitniških domovih itd.

Kako se trošijo sredstva za družbeni standard, nam nazorno kaže še tretji vidik analiziranja, namreč število delovnih organizacij, ki vlagajo v posamezna področja največ sredstev.

Področja, v katera del. org. vlagajo največ sredstev	% del. organizacij
1. stanovanja	89
2. regresi letnih dopustov	2
3. družbena prehrana	3
4. izleti	2
5. izobraževanje	2
6. dotacije izven delovnih organizacij	2
Skupaj 100	

Zgornja razpredelnica jasno potrjuje prejšnje ugotovitve: nekatere delovne organizacije močno odstopajo od poprečij, to pomeni, da različne delovne organizacije pripisujejo različni pomen posameznim področjem družbenega standarda.

Od česa vsega je odvisna višina sredstev, ki jih delovne organizacije dajejo za stanovanja, počitniške domove itd.? Predvsem od politike, prizadevnosti in posluha organov upravljanja. Preseneča pa nas, da akumulativnost delovnih organizacij nima pomembnejšega vpliva.

0.3. Viri financiranja družbenega standarda

Družbeni standard financirajo delovne organizacije predvsem iz petih virov: iz sklada skupne porabe, iz stanovanjskega prispevka, materialnih stroškov, osebnih dohodkov in iz dohodka pred delitvijo. Kakšni so deleži teh virov? Iz sklada skupne porabe se oblikuje 45,1 % sredstev. To je seveda najmočnejši vir. Verjetno bi bil še močnejši, če v večini občin tega sklada ne bi obdavčili. Ker obdavčenje sklada skupne porabe naknadno zmanjšuje že tako pičila sredstva, delovne organizacije niso več v takšni meri kot pred leti zainteresirane, da bi čim več vložile v ta sklad. V skladih skupne porabe je poprečno 985,00 novih dinarjev na zaposlenega, sicer pa so glavni vir sredstev za stanovanja, počitniške domove, izlete, športno dejavnost, kulturno dejavnost itd.

Skladi skupne porabe niso bili obdavčeni samo v 10 delovnih organizacijah. Mnoge delovne organizacije pa so v občinah, kjer so ti skladi obdavčeni, napovedale za leto 1968 zmanjšanje omenjenih skladov. To je posledica premalo premišljenih ukrepov in neizdelane politike.

Iz materialnih stroškov (na zaposlenega zneso ta vir 546,70 N din) krijejo delovne organizacije pretežno regrese za prevoze na delo in z dela, izobraževanje in še nekatere oblike družbenega standarda, dajejo pa tudi dotacije raznim društvom, organizacijam, občinam itd. Vir zajema 25 % vseh obravnavanih sredstev.

Stanovanjski prispevek — kot tretji najmočnejši vir — se oblikuje iz obveznega prispevka na osebne dohodke. Ta vir pomeni 22,2 % celotnih sredstev, vloženih v družbeni standard, in sicer s 485,30 N din na zaposlenega. Ta sredstva so bila v celoti namensko porabljena.

Drugi viri so manjšega pomena. Osebni dohodek zajema 2,2 % vseh sredstev (48,90 N din na zaposlenega), dohodek pred delitvijo 0,5 % (oziroma 12,20 novih dinarjev na zaposlenega) in drugi viri znesejo skupaj 4,3 % (94,00 N din na zaposlenega). Iz omenjenih virov pokrivajo delovne organizacije stroške za režijsko osebje, če je le-to zaposleno v dejavnostih v zvezi z družbenim standardom, dajejo za razna nadomestila za prevoze in študijske dopuste, subvencije in podobno.

Delovne organizacije pogosto uporabljajo povsem različne vire za kritje enakih stroškov in za vlaganje v iste prvine posameznega področja družbenega standarda. Menimo, da to kaže, da tudi v zakonodaji financiranje družbenega standarda ni najbolje urejeno in da je verjetno že v tem začetek tako različne politike, kot jo opažamo v organizacijah z istimi potrebami in istimi strukturami. Nikakor pa seveda ne moremo vse krivde za pomanjkljivosti, ki jih ugotavlja analiza, zvaliti na deloma pomanjkljivo zakonodajo.

1. STANOVANJSKA PROBLEMATIKA ZAHTEVA DOLGOROČNO POLITIKO

Stanovanjska problematika je zajeta in razčlenjena predvsem na podlagi podatkov za eno poslovno leto, to je za leto 1967. Iz tega sledijo nekatere omejitve, ki jih je potrebno upoštevati pri izdelavi sklepov in posplošitev. Menimo pa, da dinamika na tem področju ni takšna oziroma da v stanovanjskem gospodarstvu v zadnjih dveh letih ni prišlo do tako bistvenih sistemskih sprememb (in jih tudi ne pričakujemo), da podatki ne bi dajali dovolj argumentiranega gradiva za dolgoročneje planiranje politike. Pri tem mislimo zlasti na materialne možnosti delovnih organizacij, na intenzivnost stanovanjskih potreb, na pravne in samoupravne poti obravnavanja te problematike itd. Lahko trdimo, da stanovanjski standard zaostaja za splošnim življenjskim standardom. Ta razkorak povzroča predvsem prepočasno in nedosledno uresničevanje sistemskih rešitev in načel stanovanjske reforme. To pa ni v skladu s prizadevanji za izboljšanje osebnega in družbenega standarda delavcev.

Moramo poudariti, da pri obravnavanju naših empiričnih podatkov ne bi smeli prezreti teh najsplošnejših ugotovitev. V bistvu gre za to, da hkrati upoštevamo ekonomska in sociološka izhodišča stanovanjskega standarda, da hkrati obravnavamo materialne možnosti družbe in posameznikov ter sistemske rešitve. Socialne, ekonomske in politične odločitve pa seveda ne morejo sloneti samo na delovnih organizacijah, marveč zahtevajo tudi družbeno zavzetost.

1.1. Normativna urejenost

Načelno naj bi vsi elementi odločitev, ki kakorkoli zadevajo stanovanjska vprašanja, temeljili na internih aktih. Pravilniki o stanovanjih so del notranje zakonodaje in morajo vsebovati izhodišča za usmerjanje, vodenje in uresničevanje splošnih smernic in političnih programov. Poleg tega je prav gotovo eden izmed pomembnih ciljev teh pravilnikov, da vsak zaposleni lahko spozna in oceni svojo perspektivo, ki jo ima v delovni organizaciji. Že površen vpogled v normativno urejenost tega področja standarda kaže, da stanja ne moremo v celoti oceniti zadovoljivo.

S povsem numeričnega vidika je z normativnimi akti takole: na podlagi pravilnika rešuje stanovanjski standard 67 % preučevanih delovnih organizacij oziroma dve tretjini. Z načelnimi sklepi organov upravljanja se loteva te problematike nadaljnjih 10 %. Preostalih 23 % delovnih organizacij pa ne uporabljajo ne enega ne drugega načina.

Razmišljanja vreden je podatek, da 23 % organizacij nima niti pravilnika niti načelnih sklepov organov upravljanja. Torej se lotevajo teh človeško izredno občutljivih in za življenje ter delovno sposobnost delavcev nadvse pomembnih vprašanj z občasnimi odločitvami organov upravljanja ali pa celo brez tega. Takšno pomanjkanje dolgoročnosti in programiranja po eni strani zmanjšuje učinkovitost reševanja stanovanjskih vprašanj, po drugi pa vnaša med ljudi negotovost in nezadovoljstvo. Kljub temu, da je stanovanjski standard eden najpomembnejših elementov delovne sposobnosti ljudi in hkrati

bistvena prvina življenjske ravni nasploh, ugotovljamo, da je v določenem številu delovnih organizacij (ki so resda v manjšini) z normativnega vidika to vprašanje zanemarjeno.

Kako gledajo na tovrstne pravilnike delavci v tistih organizacijah, kjer jih seveda imajo? V ta namen smo jim zastavili vprašanje, ali soglašajo s pravilnikom o delitvi stanovanj. In njihovi odgovori:

da	50 %
ne	14 %
pravilnika ne poznam	32 %
pravilnika nimamo	4 %

Odgovori so se osredotočili na dve kategoriji: prevladujejo pozitivni odgovori (čeprav jih je samo polovica) in pa odgovori, ki izražajo nepoznavanje in neobveščenost. Če upoštevamo samo tiste, ki pravilnik poznajo, vidimo, da pretežna večina z njim tudi soglaša. Verjetno je ta ugotovitev za tiste delovne organizacije, ki ta pravilnik imajo, ugodna, saj izraža soglasje velike večine s sprejetimi normami. To nas prepričuje, da je delovnim organizacijam (točneje 67 %) uspelo uskladiti interese posameznih skupin zaposlenih. Seveda govorimo le o normativni zadovoljitvi pričakovanj, zahtev in želja delavcev. Prav gotovo so tudi ljudje, ki ne soglašajo z obstoječimi pravilniki, ker menijo, da so do njih ali nasploh krivični, ker protežirajo posamezne skupine delavcev, ker postavljajo preostre pogoje, ker so premalom konkretni itd. Morda nekateri menijo, da pravilniki ne omogočajo dovolj hitrega reševanja stanovanjskih zadev. Zato ne bo odveč opozoriti, da imajo delovne organizacije dokaj omejena sredstva. S tem hočemo povedati, kje vse imajo korene negativna, odklonilna stališča in da jih ne moremo vedno sprejeti kot utemeljena.

Od delovnih organizacij smo želeli dobiti podatke o merilih, po katerih delijo sredstva. Pri tem smo ugotovili, da se le-ta v posameznih delovnih organizacijah močno razlikujejo. To v prvi vrsti kaže na precejšnjo neenotnost politike. Sicer se ne zavzemamo za stališča, da bi moral za vse organizacije veljati en sam koncept in en sam način vrednotenja posameznih kriterijev, toda tudi ob upoštevanju tega moramo reči, da so kriteriji tako raznoliki, da upravičeno lahko ugotovimo:

1. neenotnost je tolikšna in takšna, da opozarja na pomanjkanje širšega družbenega dogovora. Težko je namreč delavcu v eni delovni organizaciji zadovoljivo razložiti, da se pri njih delovna doba najbolj upošteva, medtem ko v sosednjem podjetju delovna doba pomeni zelo malo;

2. nismo prepričani, da imajo vse delovne organizacije preučen in logičen sistem, ki zagotavlja pomembnost in vrednost posameznih meril. To je sicer splošna ocena, zato bi terjala nadaljnje preučevanje.

Te trditve in domneve bomo podkrepili na dva načina. Spodnja tabela ilustrira raznolikost, s katero imamo opraviti pri številu kriterijev, ki jih uporabljajo posamezne delovne organizacije:

Število kriterijev	Število delovnih organizacij	%
0	—	—
1	2	4
2	—	—
3	2	4
4	5	8
5	9	18
6	9	18
7	13	24
8	13	24

Glede na številke iz zgornje tabele moramo zapisati tole: skoraj polovica delovnih organizacij (48 %) pri različnih oblikah reševanja stanovanjskih problemov upošteva zelo veliko kriterijev — sedem do osem. Spodbudno je dejstvo, da niti v eni organizaciji ne rešujejo prošenj za stanovanja ad hoc, čeprav moramo izraziti dvom v objektivnost reševanja stanovanjskih zadev v tistih delovnih organizacijah, ki se opirajo samo na en kriterij. Ne gre za dajanje navodil o številu kriterijev, to je in ostane domena organov upravljanja v delovnih organizacijah. Prav gotovo pa upoštevanje manj kot štirih ali petih bistveno različnih kriterijev le težko pripelje do čimbolj objektivne odločitve.

Delovne organizacije pripisujejo nekaterim kriterijem večji pomen, drugim pa manjši. Dober pregled relativnih vrednosti kriterijev nam daje spodnja tabela:

Rang	del. doba	invalidi in borec NOB	stanov. razmere	Kriteriji		del. mesto	štev. družin. članov	drugi kriteriji
				soc. razmere	strokov. kadrov			
1	7	15	19	2	3	2	1	5
2	4	12	12	11	4	6	3	1
3	13	8	8	9	7	5	2	0
4	8	5	7	8	7	3	9	4
5	7	2	2	8	6	6	10	1
6	5	1	4	5	1	9	5	2
7	4	1	0	1	7	4	9	0
8	—	—	—	—	1	—	2	9
9	1	—	—	—	—	—	—	—
*	4	8	1	9	17	18	12	31

* Niso upoštevali tega kriterija.

Omenimo naj, da med rangi niso enake razlike. Kriterij, ki je po razvrstitvi v zgornji tabeli npr. na 8. mestu, ni osemkrat manj vreden kot kriterij, ki je na prvem mestu. Vrednost istega kriterija je v različnih delovnih organizacijah zelo različna. Zato bi bilo še prav posebej zanimivo analizirati pravilnike o stanovanjih s teh vidikov in ugotoviti socialna, ekonomska in druga načela, ki so vplivala na vsebino pravilnikov.

Takšno je stanje s pravno-normativnih gledišč. Ne bo odveč, če stanje osvetlimo še z neformalne strani. V anketne liste smo zapisali med drugim tudi vprašanje: kaj bi se moralo najbolj upoštevati pri odločanju o tem, kdo naj dobi stanovanje ali posojilo za stanovanje (hišo). Torej smo še enkrat želeli sestaviti vrstni red kriterijev, v katerem bi bili le-ti razvrščeni po pomembnosti, kakršno jim pripisujejo anketiranci. Torej gre za isto razpredelnico, kot smo jo že navedli, samo da vir informacij tokrat ni isti. Primerjava obeh razvrstitev bo pokazala skladnost oziroma neskladnost prakse, torej obstoječega, normativnega z zaželenim in pričakovanim. Lestvica kriterijev, ki smo jo dobili z obdelavo odgovorov na omenjeno anketno vprašanje (delavcem), je takale: pri odločanju o tem, kdo naj dobi stanovanje ali posojilo za stanovanje, bi morali najbolj upoštevati:

1. stanovanjske razmere	28 %
2. socialne razmere	26 %
3. delovno dobo v podjetju	14 %
4. število družinskih članov	11 %
5. udeležbo v NOB, invalidnost zaradi udeležbe v NOB	9 %
6. strokovnost kadrov	4 %
7. delovno mesto	1 %
8. druge kriterije	2 %
9. brez opredelitve	5 %

V lestvico smo vključili kriterije, ki jih v delovnih organizacijah uporabljajo najpogosteje. Pod kategorijo drugi kriteriji so delavci zapisali še: zdravstveno stanje, prizadevnost pri delu, osebni dohodki, vrstni red prošenj, potreba po delavcu itd., vendar je bilo takšnih predlogov zelo malo. Druge kriterije je omenjalo le 15 anketirancev od 721, to je 2 %.

Delavci so dali absolutno prednost merilom, ki vsebujejo načela solidarnosti, to je stanovanjskim in socialnim razmeram, ki se med seboj prepletajo, merilom pa, ki temeljijo na individualnih zaslugah ali značilnostih, so dali manjši poudarek (npr. izobrazbi, udeležbi v NOB itd.).

Strokovnost kot merilo predlagajo v največjem številu delavci z najvišjimi dohodki, socialne razmere pa zagovarjajo zlasti delavci z nižjimi prejemki; isto velja za stanovanjske razmere. Število družinskih članov kot najpomembnejši kriterij predlaga dvakrat več neposrednih proizvajalcev kot vodilnih delavcev. Podoben vpliv kot dohodek ima izobrazba: delavci z višjo ali visoko izobrazbo predlagajo strokovnost kadrov (26 %) kot najpomembnejši kriterij, delavci z nepopolno osnovno šolo pa dajejo temu kriteriju prednost v 8 %. Zadnja skupina delavcev pa zato postavlja v ospredje socialne razmere. Seveda

smo zato v nadaljnjih razlagah prisiljeni operirati s poprečji, ki pa niso dovolj zanesljiva. Vendar se temu ne moremo izogniti.

Skladnost med pomembnostjo kriterijev, kakršna je zapisana v pravilnikih, in predlogi delavcev je razvidna iz tabele:

Razvrstitev anketirancev	Razvrstitev v pravilnikih (glede na pogostnost ranga)
1. stanovanjske razmere	1. stanovanjske razmere
2. socialne razmere	2. invalidi, borci NOB
3. delovna doba v podjetju	3. delovna doba
4. število družinskih članov	4. število družinskih članov
5. udeležba v NOB, invalidnost zaradi udeležbe v NOB	5. socialne razmere
6. strokovnost kadrov	6. delovno mesto
7. delovno mesto	7. strokovnost kadrov

Prihaja do nesoglasij, ki pa niso pretirana.* Skoraj bi lahko trdili, da so pravilniki še kar zadovoljivo »zadeli« hotenja delavcev. To je edino sprejemljivo, saj samo oni plačujejo elemente tega standarda.

1.2. Vsebina pravilnikov ni vedno uresničena

Mnenje, kot smo ga zapisali v naslovu, je mnenje delavcev. V raziskavi smo razlikovali dvojne ocene: ocene pravilnikov kot deklaracij, kot normativnih aktov, in ocene uveljavljenosti teh deklaracij. Zapisali smo že, da so ocene pravilnikov kot deklaracij ugodne.

Ocene o uresničevanju pravilnikov v praksi pa so takšne:

pravilnik o stanovanjih:

se upošteva za vse enako	38 %
se ne upošteva za vse enako	23 %
ne vem, pravilnika ne poznam	34 %
nimamo pravilnika	5 %

Morda bo razumljivejše, če bomo obravnavali samo mnenja oziroma ocene tistih, ki so izjavili, da te pravilnike poznajo in so potemtakem tudi kvalificirani za vsaj približno objektivno vrednotenje njihove realizacije. Takšna modifikacija mnenj, ko so izločeni vsi, ki so odgovorili, da o pravilniku ne vedo ničesar, je dala tele odnose: da se pravilnik upošteva za vse enako, meni 60 %, da se ne upošteva enako za vse, pa 39 %. Ocene o uresničevanju teh aktov so manj ugodne kot ocene njihove vsebine. Veliko je delavcev (preveliko!), ki so kritično ocenili tiste, ki so zadolženi za spoštovanje samoupravno sprejetih norm. To smo navsezadnje lahko tudi pričakovali, vendar tako številne kritike vseeno presenečajo. Prvi korak je sprejetje pravilnika oziroma normativno opredeljevanje odnosov, drugi, zahtevnejši pa je uresničevanje normativno izdelanega in sprejetega. Ker je to zadnje ne le zahtevnejše, marveč, kot kaže, tudi premalo odgovorno normirano delo, prihaja do spodrslijajev. Tega mnenja sicer ne moremo imeti za končno resnico, čeprav bi bili tudi nižji odstotki tistih, ki menijo, da se pravilniki o stanovanjih ne upoštevajo, še vedno zaskrbljujoči.

Ugotovili smo dve pomanjkljivosti: prvič, v sami notranji zakonodaji so ponekod potrebne spremembe (če jo sploh imajo), in drugič, teh aktov v delovnih organizacijah ne spoštujejo tako, kot bi jih morali. Kakšne posledice imajo takšni postopki, zlasti za afirmacijo samoupravljanja in medsebojne odnose ter psihosocialno klimo v delovnih organizacijah, ni treba posebej razčlenjevati.

1.3. Dejanske potrebe po stanovanjih

O potrebah po stanovanjih v delovnih organizacijah veliko razpravljajo, čeprav dostikrat razprave ne temeljijo na dokumentiranih podatkih, marveč zgolj na predvidevanjih. Zato smo v naši raziskavi temu posvetili še prav posebno pozornost.

Poglejmo najprej te potrebe po izjavah anketirancev:

* Spearmanov koeficient korelacije ranga ima vrednost 0,63.

Stanuje	%
pri starših	17
v svoji hiši	25
v stanovanju, ki je last podjetja	28
v svojem stanovanju	5
kot podnajemnik pri sorodnikih	4
kot podnajemnik drugje	13
drugo	8

Lahko rečemo, da je s svojim stanovanjskim standardom zadovoljnih približno 58 % ali vsak drugi delavec.

V delovnih organizacijah, od katerih smo zbrali podatke — 56 po številu — je bilo v letu 1967 vloženih ali je ostalo še iz prejšnjega leta nerešenih 2822 prošelj oziroma vlog za stanovanje. Tudi če ne upoštevamo določenega števila delavcev, ki stanovanjskega vprašanja še nimajo urejenega, a niso nikjer evidentirani (niso vložili prošnje, ker je bil to pogoj za sprejem v delovno razmerje ali ker nimajo možnosti za ugodno rešitev ipd.), pomeni zgornji podatek, da vsak štirinajsti delavec ni imel ustreznega stanovanja. Drugače povedano, 72 od tisoč delavcev je v letu 1967 pričakovalo ali si vsaj upravičeno želelo dobiti ustrezno stanovanje. Precejšnjemu številu prosilcev so bile njihove prošnje ugodno rešene, to se pravi, stanovanje je dobilo ali kakorkoli drugače uredilo (ali začelo urejevati) svoj problem 1013 delavcev, to je 35,2 % vseh vloženih prošelj. Torej se je ob koncu leta 1967 znižalo število prosilcev od prejšnjih 72 na tisoč zaposlenih na 50 od tisoč zaposlenih.

1.4. Kaj vpliva na intenzivnost reševanja stanovanjske problematike

Teoretično deluje vrsta vplivov: obsežnost potreb oziroma pritisk na stanovanja, gospodarski položaj podjetja, število zaposlenih, subjektivno razumevanje pomembnosti tega področja standarda za delovno organizacijo in podobno. Izredno močna je zveza med višino sredstev, ki so jih delovne organizacije v celoti namenile družbenemu standardu in višino sredstev, ki so bila vložena v stanovanja. Nasprotno pa nismo našli posebne sovisnosti med velikostjo delovnih organizacij in intenzivnostjo reševanja stanovanjskih potreb. Isto velja za vpliv obsežnosti potreb (imamo delovne organizacije, kjer so bile potrebe zelo majhne, pa še te so vse rešili in narobe). Tudi višina izločenega neto osebnega dohodka nima večjega učinka. Sklep bi bil: elementi, kot so dohodek za razdelitev, izplačani neto osebni dohodki ipd., ne vplivajo pomembneje na tempo reševanja stanovanjske problematike. Ostane samo še ugotovitev, da je hitrost reševanja odvisna zlasti od subjektivnih spoznanj o pomembnosti urejenega stanovanjskega standarda tako za osebno delovno moralo in delovno sposobnost posameznika kot za poslovni uspeh delovne organizacije. Če bi teh subjektivnih naporov in spoznanj bilo več, kot jih je, bi se kljub težavam stanovanjski fond lahko hitreje večal. Ne trdimo, da delovne organizacije ne znajo obračati razpoložljivih sredstev. Nasprotno. Vendar bi verjetno lahko našle kakšna sredstva, ki so jih zdaj trošila za druge, manj pereče potrebe. Družba je z obveznim prispevkom na bruto osebne dohodke sicer uvedla določene instrumente, toda to še ne more biti celoten skelet neke perspektivne, programirane in preišljene politike. To je lahko samo solidna osnova.

Zajete delovne organizacije so v stanovanja (v eno ali drugo obliko financiranja) vložile skupno 44,231.896,00 N din. Od tega znaša delež obveznega stanovanjskega prispevka 18,061.088,00 N din ali 40,8 %, preostala sredstva — 59,2 % so dala na podlagi samoupravnih dogovorov.

1.5. Kreditiranje ali dodeljevanje stanovanj

V principu lahko delovne organizacije uporabljajo dva načina reševanja stanovanjskih vprašanj delavcev: po prvem — v preteklosti močno uveljavljenem — so delovne organizacije kupile stanovanja izključno iz svojih sredstev in jih dale v najem delavcem, po drugem, ta se uveljavlja v novejšem času, pa delovne organizacije težijo za združevanjem sredstev podjetja s sredstvi interesenta — prosilca za stanovanje. Prosilcem nato podjetja odobrijo ustrezen kredit.

Kakšni načini reševanja stanovanjskih problemov prevladujejo? Kvantitativna razmerja med omenjenima načinoma nam najbolje prikaže tale tabela:

Zaposleni, ki so v letu 1967 dobili					
stanovanje		kredit		akupno	
število	%	število	%	število	%
451	25,5	1211	74,5	1662	100

Povsod prevladujejo posojila. V globalu je 75 % delavcev dobilo posojila in le še 25 % stanovanja v najem. Že samo ti podatki potrjujejo uspešnost takšne politike. Pogoji, pod katerimi so delavcem dodeljevali kredite za gradnjo ali nakup stanovanj, so bili v posameznih delovnih organizacijah precej različni. Obrestna mera se giblje najpogosteje med 0,5 % in 1,5 %, čeprav tudi 2 % obrestna mera ni izjema. Roki vračanja kreditov so od 5 let pa do 40 let.

Tudi znotraj ene delovne organizacije določajo zelo pogosto rok vračanja individualno, verjetno glede na višino kredita. Ponekod postavljajo kot pogoj za pridobitev kredita lastno finančno udeležbo, in sicer od najmanj 10 % do 70 %. V nekaterih delovnih organizacijah morajo prosilci izpolniti še nekatere posebne pogoje.

Prikazali bomo tudi podatke, iz katerih je razvidna višina finančnih sredstev za stanovanja in njihova razporeditev v posojila delavcem in v nakup stanovanj (z nakupom mislimo na brezplačno dodeljevanje stanovanj):

Vložena sredstva v 000 N din v letu 1967 za				
vsega	nakup znesek	stanovanj %	posojila znesek	prosilcem %
24.915	12.282	49,7	12.651	50,3

Sredstva, namenjena za nakup stanovanj ali odobrena kot posojila za stanovanja, znašajo 24.913.000,00 N din ali 57,4 % vseh sredstev za stanovanja. Preostalih 42,6 % sredstev pa je bilo vloženih za stanovanjsko varčevanje pri kreditnih bankah, za anuitete po kreditih, za investicijska vzdrževanja, za tekoča vzdrževanja in še nekatere druge izdatke. Za stanovanjsko varčevanje v bankah so porabili 23,7 % sredstev, za anuitete po najetih kreditih 12,7 %, za investicijska vzdrževanja 3,8 %, za tekoča vzdrževanja 1,6 % in za druge namene 0,8 % vseh stanovanjskih sredstev.

To je faktografska podoba politike delovnih organizacij, ne bo pa odveč, če si ogledamo še stališča delavcev do te politike. Gre za to, ali delavci takšno politiko podpirajo ali pa jo zavračajo in težijo k obnavljanju nekdanjih sistemov (ko je veljalo, da je delovna organizacija dolžna sama dajati stanovanja). Da bi spoznali ta stališča, smo vsem anketiranim delavcem zastavili dvoje vprašanj:

1. Kakšno pot naj bi ubrala vaša delovna organizacija pri reševanju stanovanjskih vprašanj delavcev?
2. Če se zavzimate za brezplačno dodeljevanje stanovanj, kdo naj jih dobi?

Odgovori:

- delovna organizacija naj da določeno posojilo, preostala sredstva pa naj si preskrbi posameznik sam 68 %
- vsakdo naj si kupi stanovanje sam, brez pomoči delovne organizacije 3 %
- delovna organizacija naj razdeljuje stanovanja brezplačno 25 %
- ne ve 4 %

Če upoštevamo mnenja delavcev, je med najširšimi sloji proizvajalcev že prišlo do kvalitativnih sprememb v načinu obravnavanja stanovanjskega standarda. Gre za bistveno novo vrednotenje načinov in postopkov za reševanje stanovanjskih zadev. Velika večina je razumela, da gospodarska organizacija ne more brez velike škode nadaljevati z nekdanjo politiko. Večina ne vidi več v občini ali »državi« dejavnika, ki je dolžan vsem potrebnim tako ali drugače preskrbeti stanovanje, v vsakem primeru pa zastoj. Mnenje, da mora to ostati izključno domena podjetja in sicer brez udeležbe posameznika, pa zastopa vsak četrty delavec. Za tak način se zavzema 19 % vodilnih delavcev in 28 % neposrednih proizvajalcev.

Mnenje, naj delovna organizacija sodeluje oziroma pomaga s posojilom, zastopa:

- 60 % delavcev z manj kot 4 razredi osnovne šole,
- 62 % delavcev z izobrazbo od 4 razredov do popolne osnovne šole,

- 69 % delavcev s poklicno šolo, z izpitom za KV ali VKV,
- 78 % delavcev s srednjo šolo in
- 89 % delavcev z višjo ali visoko šolo.

Tistih 25 % anketirancev, ki se navdušujejo za brezplačno dodeljevanje stanovanj, smo posebej povprašali, kdo naj bo deležen takšnih ugodnosti: ali vsi ali le posameznik. Stanovanje naj dobijo brezplačno:

- vsi zaposleni, brez razlike 43 %
- tisti z nizkimi dohodki in tisti, ki živijo v težkih socialnih razmerah . . . 54 %
- iskani strokovnjaki 3 %

54 % v zgornji tabeli opozarja, da se delavci z nizkimi dohodki čutijo ogrožene ob novem načinu izgrajevanja stanovanjskega standarda. Zato je verjetno utemeljeno, da delovne organizacije praviloma preučijo težke socialne probleme in odstopijo od ustaljenih načel na račun socialnih elementov. To verjetno vsebuje nevarnost, da bi prišlo do zaostrovanja medsebojnih odnosov v kolektivu, saj navsezadnje ruši principe nagrajevanja po delu. Tovrstne težave bo treba razumno premostiti, saj na načela humanosti, solidarnosti in socialnosti tudi v prihodnje ne bo mogoče pozabiti.

Trdnost v mišljenju anketirancev je razvidna iz vprašanja, ki je v tesni zvezi z zgornjim, ali so možnosti za pridobitev stanovanja enake za vse delavce ali pa je nekaterim lažje priti do stanovanja. Mnenja so deljena:

- možnosti so za vse enake, veljajo isti kriteriji za vse 31 %
- vodilnim je lažje priti do stanovanja 35 %
- strokovnjakom je lažje priti do stanovanja 15 %
- pomembnejše so zveze kot drugi kriteriji 9 %
- ne ve 10 %

Samo vsak tretji delavec vidi enake možnosti.

1.6. Planiranje sredstev za stanovanja v letu 1968

Iste delovne organizacije, ki so v letu 1967 vložile v stanovanja 44.232.000,00 N din, so za leto 1968 predvidele približno 35.245.000 N din. Če se bodo tega plana držale, potem se bodo vlaganja v to področje družbenega standarda v letu 1968 v primerjavi z letom 1967 zmanjšala za 8.987.000,00 N din ali za 21 %. Izkušnje iz nekaterih naših prejšnjih tovrstnih raziskav kažejo, da se tako planirana sredstva med letom občutno povečajo. Menimo, da zato ni razlogov za večjo zaskrbljenost. Sredstva v letu 1968 bodo verjetno ostala na približno isti ravni, kot so bila v letu 1967. Prej nas lahko zaskrbljuje dejstvo, da sredstva stagnirajo in da ni upanja, da bi prišlo do povečanja. Seveda je treba upoštevati še število prosilcev za stanovanja, to pa je razvidno iz nadaljevanja.

Primerjava sredstev za stanovanja v letu 1967 s sredstvi, ki so planirana za leto 1968, kaže takole podobo:

Sredstva v 000 N din		
vložena v l. 1967	planirana v l. 1968	indeks
44.232	35.245	79

Po zbranih podatkih se bodo sredstva za nakup stanovanj v letu 1968 v primerjavi s sredstvi iz leta 1967 zmanjšala za 21 %. To kaže na določen premik v stanovanjski politiki: od kupovanja stanovanj za svoje delavce želijo delovne organizacije preiti na vse večjo udeležbo sredstev neposrednih interesentov. Ker pa imamo nasploh opraviti z zmanjševanjem sredstev, ta premik ni najbolj zanesljiv.

Velikost dinarskih sredstev ima samo absoluten pomen. Mnogo več nam ti podatki povedo, če prikazana sredstva primerjamo s številom rešenih prošelj. Naredimo primerjavo za leto 1967 in 1968!

Sredstev na eno rešeno prošnjo v N din		
1967	1968*	indeks
26.613	38.646	146

* Za leto 1968 imamo samo ocene, ki so jih dale delovne organizacije.

Število rešenih prošelj		
1967	1968*	Indeks
1.662	912	54

Zgornji indeksi so dokaj približni, ker imamo za leto 1968 samo ocene (predvidevanja) delovnih organizacij tako o številu prošelj, ki jih bodo ugodno rešili, kot o sredstvih, ki jih bodo za to namenili. Upamo, da bodo te ocene uresničene bistveno drugače. Če se bodo uresničile, pomeni, da reševanje stanovanjskih vprašanj v letu 1968 močno nazaduje. Nikakor nas namreč ne sme zavesti podatek, da je manjše število predvidoma rešenih prošelj v letu 1968 posledica manjšega pritiska na stanovanja. Glede na izkušnje smo prepričani, da pritisk na stanovanja letos ni prav nič manjši, kot je bil leta 1967. Menimo, da zmanjšano zaposlovanje ni prineslo na to področje bistvenih premikov, in sicer zato, ker v mnogih delovnih organizacijah lahko na novo sprejeti delavec zaprosi za stanovanje šele po 2—3 letih zaposlitve.

Prav tako je treba z veliko previdnostjo razlagati podatke, ki dokazujejo, da bo sicer letos rešeno manjše število prošelj, zato pa bo vsak ugodno rešen prosilec dobil znatno večja sredstva, kot so jih dobili prej (indeks je 146). Želimo poudariti, da ni razlogov za samozadovoljstvo. Lahko smo prepričani, da bodo vprašanja stanovanjskega standarda še nekaj časa zelo aktualna.

2. REGRESIRANJE PREVOZOV NA DELO IN Z DELA

Popraševanje po stanovanjih in s tem težave, v katerih so že itak delovne organizacije, bi bile še večje, če se del delavcev ne bi vozil na delo. Večina tistih, ki se vozi s podeželja, ima na neki način stanovanjsko vprašanje rešeno. To je veljalo vsaj dotlej, dokler so prevozne stroške še praviloma vračali.

Po reformi so se tudi tu stvari zaostrijele: delovne organizacije so začele tudi pri tem iskati notranje rezerve. Prav je, če vprašamo, ali so se lotile tega iskanja na najbolj primernem mestu, zlasti če upoštevamo dvoje: prvič, da so se po reformnih ukrepih cene javnih prevozov zvišale, in drugič, da mnogo ljudi živi izven kraja delovne organizacije in da tudi ne pričakuje ali želi od nje stanovanja. Vsi ti delavci pa so seveda prisiljeni po takšni ali drugačni ceni uporabljati prevozna sredstva. Anketa je pokazala, da je teh ljudi 64 %, od teh se jih vozi na delo do 5 km daleč 25 %, nad 5 km pa 39 %.

V letu 1967 porabljena sredstva znašajo 1.702.636 N din.

Ta sredstva je izkoristilo 4090 vozačev; to pomeni, da pride v poprečju na enega vozača 45,60 N din.

Regrese je dodeljevalo 42 delovnih organizacij ali 75 % organizacij, vključenih v raziskavo. Glede na to, da so delovne organizacije dale regrese le 4090 delavcem, pomeni, da je bilo te oblike družbenega standarda deležno le 10 % delavcev. Kot smo že omenili, zajemajo sredstva za regresiranje voženj 2 % sredstev, vloženih v družbeni standard.

Kakšno politiko naj imajo glede tega delovne organizacije po mnenjih delavcev:

— podjetje naj delavcem povrne del prevoznih stroškov	57 %
— regresi naj se ukinejo, sredstva pa dajejo na nakup stanovanj v kraju delovne organizacije	12 %
— ta sredstva naj gredo na osebne dohodke	16 %
— neodločeni	15 %

Torej pristaja na regrese le nekaj več kot polovica delavcev. Dolgoročna politika naj bi predvidevala graditev stanovanj v kraju delovne organizacije. Seveda potrebe vedno prehitevajo možnosti. Tistih 16 % delavcev, ki želijo sredstva za regrese dati na osebne dohodke, se verjetno ne vozi in potemtakem vidijo le svoje ozke osebne interese. Če bi regrese zmanjševali ali celo ukinjali, bi to za mnoge pomenilo občuten padec že doseženega življenjskega standarda. Poleg tega bi ukinitve regresov povzročila tudi nova migracijska gibanja. Vse to opozarja na občutljivost problema in daljnosežne posledice, ki jih lahko povzročijo nepremišljeni koraki.

* Za leto 1968 so samo planirana sredstva, verjetno niso dokončna.

Posledica tega, kar ugotovljamo v naslovu (in seveda še drugih okoliščin), je že mnogokrat ugotovljena neustrezna kadrovska struktura v naših delovnih organizacijah. Spremembe v tehnologiji in opremljenosti delovnih organizacij, zahteve po racionalizaciji dela in ne nazadnje tudi vse samoupravne institucije bodo z vsakim dnevom intenzivneje terjale izobrazbo kot temeljno prvino nadaljnjega napredka in razvoja.

Ukrepi, ki se jih lotevajo v delovnih organizacijah, finančna sredstva in njihova razdelitev, programi, ki so vodilo te dejavnosti, objektivne možnosti za izobraževanje nasploh ipd., so vprašanja, na katera bomo poskušali odgovoriti v analizi.

3.1. Delovne organizacije uporabljajo številne oblike izobraževanja

Temu so ponekod posvetili več pozornosti, drugod manj. Po drugi strani pa so tudi delavci sami zelo različno izkoriščali možnosti za izobraževanje. Ponekod so spoznali, da izobrazba mora postati del poslovne politike delovne organizacije, drugod pa sicer priznavajo, da kaj takega ne more škoditi, vendar menijo, naj bo to v prvi vrsti stvar posameznikov. Rezultati so boljši tam, kjer so upravni in samoupravni organi uspeli uskladiti interese in hotenja delovne organizacije z interesi delavcev.

Delovne organizacije so organizirale tele oblike izobraževanja: seminarje, predavanja, izobraževanje na delovnem mestu, štipendiranje in še nekatere druge.

3.2. Sredstva za izobraževanje

Izobraževanje je povsem razumljivo terjalo dokajšnja finančna sredstva. Povsem točnih podatkov o višini teh sredstev sicer ne moremo dati, vendar se prikazani podatki bistveno ne razlikujejo od dejanskih. Ta omejitve izvira iz neenotnega beleženja stroškov za potovanja in udeležbo na seminarjih. V nekaterih delovnih organizacijah so tovrstne stroške doslej knjižili med materialne stroške. Z upoštevanjem tega lahko sklepamo, da so dejanski stroški za izobraževanje nekoliko višji od prikazanih.

V letu 1967 je bilo v zajetih delovnih organizacijah porabljeno 12.571.883,00 N din ali 397,00 N din na zaposlenega. Sredstva za izobraževanje pomenijo 15,4 % vseh sredstev, potrošenih za družbeni standard.

Od zgornje vsote je bilo porabljenih: za štipendije 20,3 % (na zaposlenega 68,40 N din), za nagrade vajencem 14,0 % (47,40 N din na zaposlenega), za dotacije šolstvu 42,7 % (143,90 N din na zaposlenega), za seminarje v podjetju 3,1 % (10,70 N din na zaposlenega), za seminarje izven podjetja 5,5 % sredstev (18,70 N din na zaposlenega) in za druge izdatke 14 % (47,30 N din na zaposlenega).

Iz kakšnih virov dajejo delovne organizacije sredstva za izobraževanje? Na prvem mestu so materialni stroški, ki zavzemajo 94 % vseh sredstev, sledi sklad skupne porabe, osebni dohodki in drugi viri.

Za leto 1968 so delovne organizacije predvidele manj sredstev. Vendar smo prepričani, da plani v času, ko smo zbirali pričujoče podatke, še niso bili dokončno izdelani in zato prikazujejo manj sredstev, kot jih bodo v letu 1968 dejansko porabili. Ne smemo tudi pozabiti, da 15,4 % celotnih sredstev družbenega standarda, ki so namenjena za izobraževanje, ni posebno veliko denarja (veliko glede na sedanje potrebe in nezadovoljivo kvalifikacijsko strukturo zaposlenih).

3.3. Napredovanje pri delu — glavni razlog za izobraževanje

Če ni potrebe in zadostne motivacije, tudi ni človekove aktivnosti. Isto velja za dodatno izobraževanje. Takšno izobraževanje terja od človeka veliko volje in prizadevanj. Spoznati motive, zaradi katerih se ljudje odločajo za izobraževanje, je za izobraževalno politiko zelo pomembno, saj ta spoznanja lahko koristno uporabimo za propagando. Na vprašanje, kaj vas najbolj spodbuja, da bi se dodatno izobraževali, smo dobili odgovore, iz katerih smo sestavili spodnjo lestvico:

1. večje možnosti napredovanja v službi	22 %
2. večji zaslužek	20 %
3. večja razgledanost in osebno zadovoljstvo	19 %
4. laže bi sodeloval pri upravljanju podjetja	10 %
5. večji ugled med ljudmi	3 %
6. ne pogrešam nobene izobrazbe	26 %

Interesi, zaradi katerih se (ali se morda še bodo) zaposleni odločajo za izobraževanje, so zelo različni: nekatere spodbuja napredovanje v službi, druge večji zaslužek ipd., vendar je težko reči, da gre samo za en motiv. Govorimo le o najmočnejšem, običajno pa se vrsta motivov med seboj dopolnjuje.

Večji zaslužek, ki bi ga morda dobili s pridobitvijo višje kvalifikacije ali z obiskovanjem kakšnega tečaja, spodbuja zlasti tiste, ki najmanj zaslužijo. Čim višji je zaslužek, manj je med tistimi zaposlenimi zaslužek še motiv za izobraževanje. In nasprotno, samoupravljanje in usposobljenost za samoupravljanje je motiv, ki je naletel na mnogo večji odziv pri delavcih z višjim zaslužkom kot pri tistih z nižjim. To do neke mere zbuja bojazen, da ne bo še bolj, kot je že doslej, prišlo do diferenciacije tistih, ki so usposobljeni za samoupravljanje, in tistih, ki še niso.

Iz gornje lestvice lahko razberemo, da prevladujejo materialni motivi: od uspešno zaključenega izobraževalnega tečaja pričakujejo napredovanje ali večji zaslužek, to pa je običajno v osnovi povezano. Temu ne gre oporekati, takšne motive lahko samo odobravamo, saj to pomeni, da so v večini delovnih organizacij izoblikovali take sisteme nagrajevanja, ki silijo k stalnemu izobraževanju in izpopolnjevanju. Če bi to vsaj do neke mere uspeli uresničiti v vseh delovnih organizacijah, smo lahko prepričani, da bi bila distribucija odgovorov ob morebitni ponovitvi raziskave čez nekaj let precej drugačna. Dokler delovne organizacije ne bodo dale tistemu, ki je sposobnejši (zaradi večje izobrazbe), tudi večje nagrade, dokler ne bodo prizadevanj posameznika plačale same, toliko časa se bomo lahko brezplodno ukvarjali z iskanjem najrazličnejših navideznih ovir, ki odvrtaajo ljudi od izobraževanja. Samo s prepričevanjem ne bomo uspeli.

Podobno, kot smo zapisali o vplivu osebnega dohodka na motive za izobraževanje, lahko zapišemo tudi za vpliv izobrazbe: višje izobraženi in vodilni delavci se želijo izobraževati predvsem zaradi večje razgledanosti in osebnega zadovoljstva, najnižje izobraženi pa zaradi večjega zaslužka.

Ne bo odveč odgovoriti še na vprašanje, ali se delavci želijo izobraževati oziroma koliko je takšnih. Gre za to, da vsaj približno ugotovimo, ali so sredstva, vložena v izobraževanje, primerna potrebam ali ne. In ne nazadnje, kaj zaposleni menijo o možnostih za uresničevanje svojih hotenj po splošnem, strokovnem ali družbenoekonomskem izpopolnjevanju.

Da bi odgovorili na ti dve vprašanji, smo vse te neznanke vključili v raziskavo. Najprej pogledjmo, katero izobrazbo delavci najbolj pogrešajo oziroma koliko je tistih, ki sploh čutijo potrebo po dodatnem izobraževanju.

Dodatne izobrazbe ne pogreša 26 % anketirancev, torej vsak četrti. Če upoštevamo izjave teh 26 % zaposlenih, smemo domnevati, da je vsaj večina izmed njih (če že ne vsi) zadovoljna s svojim delovnim in socialnim položajem v delovni organizaciji. Takšno zadovoljstvo jim seveda ne zbuja posebno močne potrebe po ponovnem učenju. Še za ljudi, ki čutijo potrebo po izobrazbi in vidijo smiselnost tega, je izredno težka odločitev o ponovni vključitvi v izobraževalni proces. Če pa nekdo nima niti osnovne potrebe po tem, smo res lahko prepričani, da takšne odločitve (razen izjemoma) ne bo sposoben sprejeti. Drugače povedano, večina izmed teh 26 %, ki je naravnost povedala svoje stališče, je verjetno ne glede na možnost ostala vsaj začasno nezainteresirana. Takšni podatki so še bolj neugodni, saj med ljudmi, ki ne čutijo potrebe po izobraževanju, prevladujejo tisti, ki izobrazbe že itak nimajo posebno veliko nad osnovno šolo. Skoraj pravilo je, da je med nižje izobraženimi ljudmi največ takšnih, ki ne mislijo obiskovati kakršnihkoli seminarjev, predavanj, tečajev ipd. Uresničevanje ustavnih načel o pravici zaposlenih, da sodelujejo v vseh stopnjah odločanja o kateremkoli vprašanju, zlasti pa še pri odločanju o proizvodnji, delitvi, menjavi in potrošnji, torej o vseh elementih gospodarjenja, zato ostaja problematično. Ni odveč bojazen o nadaljnji diferenciaciji zaposlenih na samoupravljanje in poslušalce. Ideja samoupravljanja bo ostala pavšalna, nekonkretizirana, če ne bomo vzporedno z demokratizacijo na vseh ravneh odločanja uspeli tudi usposabljanje ljudi za takšno delo. Prav bi bilo, če bi takšne »samozadovoljneže« s svojo izobrazbo — zlasti mlade — delovne organizacije in drugi dejavniki z zelo konkretnimi ukrepi postopoma pripravili k spremembi stališča, nato pa seveda k akciji, k izobraževanju.

Tisti, ki čutijo potrebo po večji izobrazbi, so lahko izbirali med tremi kategorijami: med splošno izobrazbo (dokončanje osnovne šole, učenje tujih jezikov), med družbenoekonomsko (poznavanje pravic in dolžnosti delavcev, poznavanje družbenoekonomskih zakonitosti in samoupravljanja itd.) in strokovno, ki je v zvezi z delom.

Kvantifikacija njihovih izobrazbenih potreb je bila takale:

splošna izobrazba	14 %
družbenoekonomska	14 %
strokovna izobrazba	46 %

Največ delavcev pogreša strokovno izobrazbo, torej izobrazbo, ki jo potrebujejo za opravljanje delovnih nalog na delovnem mestu. Če istovetimo potrebo po družbenoekonomskem izobraževanju (sem smemo verjetno prišteti tudi del tistih, ki so izrazili željo po splošnem izobraževanju) s potrebo po čim bolj kvalificiranem sodelovanju v samoupravljanju, potem smo lahko nekoliko razočarani. Ni še posebno dolgo, ko smo z anketo ugotovili, da je precejšen del članov organov upravljanja definirala obratna sredstva kot sredstva, s katerimi razpolaga obrat. Ta podatek, ki ponazarja nivo in obseg znanja anketiranih članov samoupravnih organov, sicer ne dopušča pretiranega posploševanja, prezreti pa ga tudi ne gre. Reči smemo dvoje: da med našimi delavci (in samoupravljalci) ni posebno dobrega poznavanja osnov politične ekonomije, zunanje in notranje zakonodaje itd., in drugič, da tudi pripravljenosti za pridobitev takšnega znanja ni preveč veliko.

Sicer pa po mnenjih anketirancev tudi možnosti za izobraževanje nimajo vsi dovolj. Takšnega mnenja je 46 %. Teh odgovorov sicer ne gre jemati dobesedno, ker ne vemo, kakšne ugodnosti so si posamezniki želeli, podoba pa kljub temu ni preveč ugodna.

4. DELAVCI ŠE VEDNO GRADE MATERIALNI STANDARD NA RAČUN PREHRANE

Zapostavljanje prehrane in dajanje prednosti materialnim dobrinam je skoraj tipičen pojav vsake razvijajoče se in ekonomsko delno diferencirane družbe. V takšnih okoliščinah, ki se ne dajo spreminjati drugače kot z ukrepanjem, dobiva regresirana in organizirana družbena prehrana v okviru celotnega družbenega standarda pomembno mesto. Sredstva, s katerimi se regresirajo obroki zaposlenih — bodisi med delovnim časom bodisi izven njega — so dobro naložena. Številne medicinske in psihofiziološke raziskave dokazujejo povezanost med urejeno, solidno prehrano in delovnimi sposobnostmi. Že v uvodu smo ugotovili, da se del delavcev pri nas zaradi relativno nizkega življenjskega standarda odreka boljši prehrani. To terja od delovnih organizacij določeno zapolnjevanje nastalih vrzeli. S tem mislimo na organizacijo delavskih restavracij, bifejev, čajnih kuhinj in podobno, kjer delavci vsaj med delovnim časom lahko dobijo primeren obrok hrane. Zaskrbljujoče pa je dejstvo, da so pri zaostrenih možnostih gospodarjenja delovne organizacije tudi tu zelo hitro začele iskati notranje rezerve: začele so zmanjševati ali ukinjati regrese, ki so jih dajale doslej. Posledice takšnih ukrepov so bile enosmerne: zmanjšanje interesa za storitve delavskih restavracij. Nismo prepričani, da ob sedanjih poprečnih dohodkih družine lahko ukinemo regresiranje prehrane brez negativnih posledic oziroma jo v celoti prenesemo na osebno potrošnjo. Ugotovili smo že, da se veliko delavcev vozi na delo tudi več kot 5 km daleč, zaradi česar njihov delavnik ne traja 8, marveč 10 in več ur. Razloge, s katerimi bi lahko opravičevali smotrnost družbene prehrane, bi lahko še naštevali.

4.1. Pregled sredstev za družbeno prehrano

Na zaposlenega	Skupaj
4,207.992	112,80

Kot je razvidno iz tabele, je bilo v zajetih podjetjih v poprečju porabljeno na enega zaposlenega (vključno s podjetji, kjer nimajo organizirane družbene prehrane) 112,80 N din. Če bi obravnavali samo podjetja, ki imajo organizirano družbeno prehrano, bi bil ta znesek precej večji.

V globalu je bilo za prehrano, to je za regresiranje obrokov, za investicije, za investicijsko vzdrževanje, za tekoče vzdrževanje, za anuitete in dotacije danih 5,1 % vseh sredstev družbenega standarda. Korelacija med višino sredstev, ki jih je neka delovna organizacija namenila družbenemu standardu nasploh in prehrani posebej, je povsem nepomembna. Iz tega smemo sklepati, da

je med delovnimi organizacijami takšna politika zelo neenotna. Drugače rečeno, v delovnih organizacijah so dajali sredstva za družbeno prehrano neodvisno od višine celotnih sredstev, namenjenih za družbeni standard.

Največ zgoraj omenjenega denarja je šlo za regresiranje obrokov, in sicer 55,2 %, sledijo pa investicijska vlaganja s 36,7 %. Razmeroma visok odstotek vlaganj v investicije kaže, da perspektive s tem v zvezi kljub nizkim številkam, ki smo jih navedli, niso brezizhodne.

4.2. Kakšne so napovedi za leto 1968?

Predvidoma naj bi vložili 4,105.440 N din. Indeks 1967/68 znaša 97,6. Vendar je ta indeks rezultat zelo različnih vlaganj po posameznih dejavnostih. V teh dejavnostih — druga podjetja in železnice — so za leto 1968 namenili skoraj še enkrat večja sredstva kot lani, v vseh drugih dejavnostih pa znatno manjša.

4.3. Zakaj se delavci v večjem številu ne hranijo v obratih družbene prehrane?

Dvoje pomembnejših podatkov o istih stvareh smo zbrali tudi od neposredno prizadetih. V raziskavo smo vključili dvoje vprašanj, in sicer kje se pretežno hranite, in če se ne hranite v obratu družbene prehrane, zakaj ne.

Na prvo vprašanje smo dobili takšne odgovore:

Hranim se:

doma	66 %
v menzi v delovni organizaciji	12 %
v menzi izven delovne organizacije	6 %
različno	16 %

Se posebej nas zanimajo številke, ki se nanašajo na prehranjevanje delavcev v podjetjih, kjer so zaposleni. Gotovo ni naloga podjetij, da v celoti organizirajo prehrano za svoje delavce. Ker je bil poudarek na tem, kje se pretežno hranijo, nam zgornja tabela ne dopušča drugega kot pregled stanja.

In zakaj se delavci v celoti ne abonirajo v menzah svojih podjetij?

ker kuhajo doma	50 %
zaradi previsoke cene	6 %
ker nimajo takega obrata	5 %
zaradi slabe kvalitete	4 %
iz drugih razlogov	18 %
hranim se v menzi	17 %

Previsoka cena ovira le manjši del delavcev in še to verjetno tiste z najnižjimi dohodki.

5. REKREACIJA JE POGOJ ZA VIŠJO PRODUKTIVNOST

Zbrali smo podatke o višini sredstev, ki so namenjena oddihu delavcev, o načelih, s katerimi se ureja poraba teh sredstev, in o oblikah, s katerimi delovne organizacije skrbijo, da njihovi delavci ceneno in prijetno preživijo svoje dopuste ali proste dneve. Delavec, ki prihaja v podjetje spočit, potem ko je za nekaj časa spremenil okolje, bo dobro razpoložen in bo dosegel tudi boljše delovne rezultate.

5.1. Sredstva za dopuste

Sredstva, ki so jih delovne organizacije delile v letu 1967 za dopuste svojih delavcev in njihovih družinskih članov, formalno delimo po namenu na sredstva, ki so nadomestilo za nekdanji obrazec K-15, in na sredstva za regresiranje dopustov. Namen vseh teh sredstev, pa naj so uporabljena za regresiranje prevozov na dopust ali za regresiranje samih dopustov, je bil: omogočiti čim širšemu krogu zaposlenih dopust za resnično rekreacijo. Z regresijo so delovne organizacije vsaj delno ublažile negativne posledice ekonomskih cen, do katerih je prišlo v mnogih počitniških domovih, in posledice ukinjanja tako imenovanih sindikalnih letovišč. Z ukinitvijo obrazca K-15

(t. i. sindikalne karte) je skrb za rekreacijo v celoti prenesena na delovne organizacije. Glede na sredstva je bila njihova skrb takale:

Skupaj	Nadomestilo za prevoz	Regres za dopust	Sredstev na zaposlenega
9,161.735	5,902.817	3,222.113	245,60

Sredstva, ki so bila izplačana za regresiranje letnih dopustov delavcem in njihovim družinskim članom, pomenijo 11,2 % vseh sredstev za družbeni standard. Glavni vir sredstev so bili skladi skupne porabe.

Višine regresov se v posameznih delovnih organizacijah močno razlikujejo. Imamo 5 delovnih organizacij, ki niso dale nikakršnih sredstev, in delovno organizacijo, ki je dala 855,90 N din na zaposlenega. Obstaja zveza med celotnimi vlaganji v družbeni standard in višino sredstev za letovanja delavcev. Korrelacijski koeficient znaša 0,77.

5.2. Kriteriji delitve regresov

Uveljavili so se trije načini, po katerih so v delovnih organizacijah delili sredstva za regrese:

vsem zaposlenim enako, enak odstotek na osebni dohodek in delavcem z nižjimi dohodki več, tistimi z višjimi pa manj. Prevladoval je prvi način, to je vsem enako. Ta način je uporabilo 62 % zajetih delovnih organizacij. Natančnejši pregled daje spodnja tabela:

vsem zaposlenim enako	enak % od OD	Število delovnih organizacij			regres dobijo družinski člani
		z nižjimi dohodki več	drugi kriteriji	niso delili regresa	
35	2	2	6	7	23

Ko smo spraševali, po kakšnih kriterijih bodo delili regrese v letu 1968, smo prišli do sklepa, da so delovne organizacije svojo prakso ustalile. Skoraj ni delovne organizacije, ki bi nameravala v letu 1968 spremeniti že ustaljene kriterije. Sicer pa delovne organizacije za leto 1968 niso predvidele manjših sredstev.

Približno v eni polovici podjetij je regresiranje urejeno s pravilnikom, v drugi polovici pa s sklepi organov upravljanja.

Kako preživljajo delavci svoj dopust? Odgovorimo lahko le približno, ker večina delovnih organizacij o tem nima pregleda. Gotovo pa je, da marsikateri delavec izkoristi svoj dopust za najrazličnejša domača dela, ki jih sicer ne utegne narediti.

Kakšna merila za delitev regresov predlagajo delavci sami?

Sredstva naj bi porabili:

individualno	62 %
deloma individualno, deloma skupno	24 %
skupno	9 %
neodločenih	5 %

Velika večina predlaga, naj se sredstva za regrese delijo med zaposlene. Razlog je lahko samo eden: da bo s temi sredstvi razpolagal vsakdo sam. Takoj se vsili vprašanje, za kakšne namene zaposleni porabijo tako razdeljena sredstva. Nikogar namreč ni, ki bi zagotovil, da bodo delavci ta denar v resnici porabili za tisto, za kar so ga dobili in za kar je bil namenjen. Vemo, da veliko delavcev danes še ne čuti potrebe po rekreaciji oziroma ni njihov standard takšen, da bi bili za letovanje pripravljeni žrtvovati del sredstev (na žalost precejšen). Zato ne bi bilo odveč, če bi delovne organizacije vedele, kakšna je namenska poraba sredstev. Za individualno potrošnjo se v znatno večji meri ogrevajo delavci z najnižjimi dohodki kot delavci z najvišjimi.

Za delno individualno in delno skupno potrošnjo se ogreva:

- 4 % delavcev z manj kot 4 razredi osnovne šole,
- 18 % delavcev, ki imajo od 4 razredov do popolne osnovne šole,
- 28 % s poklicno šolo ali izpitom za KV ali VKV delavce,
- 28 % s srednjo šolo in
- 58 % z višjo ali visoko šolo.

Tistih 86 %/e, ki se ogreva bodisi za popolno bodisi za delno individualno delitev sredstev, meni, naj se ta sredstva razdelijo:

vsem v enaki višini	52 %/e
vsem enak odstotek na plačo	8 %/e
tistim z nižjimi dohodki več, onim z višjimi manj	26 %/e
neodločeni	2 %/e

Torej prevladuje »uravnilovka«, sledi pa mu princip solidarnosti.

Po izjavah delavcev je v letu 1966 preživelo svoj dopust na letovanju na morju ali v hribih 31 %/e; 11 %/e ni izkoristilo dopusta, drugi pa so bili doma. Polovica od teh, ki so dopust preživeli doma, pravi, da so ga uporabili za najrazličnejša dela. Bistveni moment, ki je vplival na tak ali drugačen dopust, je bil osebni dohodek. Višje osebne dohodke imajo delavci, več pa je med njimi takšnih, ki so bili na letovanju. Z dohodkom do 60.000 S din je bilo na letovanju le 13 %/e delavcev, nato pa ta odstotek raste. Pri delavcih z osebnimi dohodki nad 160.000 S din jih je bilo na letovanju že 60 %/e. Torej: poleg navad imajo materialne razmere glavno vlogo pri odločitvah, kakšen bo dopust. To še toliko bolj utrjuje misel, da je treba poskrbeti za namensko porabo sredstev oziroma regresov. Pogoj za utemeljitev in izvajanje takšne politike je spremljanje dopustov. Ker smo delavce anketirali neposredno pred nastopom dopustov, smo jim zastavili vprašanje o tej odločitvi. Da namerava iti na dopust (v pravem pomenu besede), je izjavilo le 52 %/e anketirancev, 32 %/e pa, da tega ne namerava. Preostali se še niso odločili.

V podjetjih naj bi začeli s stalno akcijo, s katero bi pri ljudeh vzgojili potrebo po dopustu, po resničnem oddihu. Odpraviti je treba miselnost, da je tisti, ki gre na dopust, »bogataš«, ki ima vsega dovolj, in jo zamenjati z miselnostjo, da letovanje ni samo luksus, marveč predvsem pogoj za boljše delo in zdravje. Podjetja naj težijo za tem, da bodo delavci tudi v okviru materialnih možnosti začutili potrebo vsaj po kratkem letovanju. Rezultati bodo ugodni tako za delovno organizacijo kot za delavca.

Delovne organizacije, zajete v raziskavi, imajo v svojih počitniških domovih in najetih sobah skupno 1339 ležišč; to znese v poprečju 1 ležišče na 28 delavcev. Dobra polovica teh domov je ob morju. Nekatere delovne organizacije imajo tudi skupne domove z drugimi podjetji.

Sredstva za počitniške domove:

Skupaj	Na zaposlenega
2.839.927	76,10

Za počitniške domove je bilo porabljenih 3,4 %/e vseh sredstev družbenega standarda. Največ sredstev za počitniške domove je šlo za investicijska vlaganja (55 %/e), za investicijska vzdrževanja (13 %/e) in za regresiranje prehrane (13,9 %/e ali 10,60 N din na zaposlenega).

Glede na to, da je večina počitniških domov odprta samo v sezoni, so tudi manj izkoriščeni.

Med uporabniki domov prevladujejo zaposleni in njihovi družinski člani. Za zunanje goste je bilo odprtih 16 počitniških domov (od 40 lastnih in 33 skupnih domov).

Zaposleni plačajo polno ceno v 10 počitniških domovih, v preostalih pa je penzior regresiran — tudi do 67 %/e v dveh primerih, najpogosteje pa med 20 %/e in 35 %/e.

6. OTROŠKO VARSTVO ZASLUŽI VEČ POZORNOSTI

Zena, ki ima urejeno varstvo svojih otrok, medtem ko je na delu v podjetju, bo lahko vložila več fizičnega in intelektualnega navora v svoje delovne naloge. Znano je, da v podjetjih, kjer so žene brez skrbi za svoje otroke, manj izostajajo z dela, da je manj delovnih nesreč, bolezni itd. Že te skromne ugotovitve (našteli pa bi jih lahko celo vrsto) potrjujejo pravilnost stališča, da mora otroško varstvo postati bistvena sestavina naše družbe. In to ne samo zaradi humanosti in zaradi emancipacije žene, marveč tudi zaradi ekonomskih inte-

resov. Družba ne bi smela nikoli zanemarjati tega področja družbenega standarda.

Ugotavljamo, da se delovne organizacije premalo zavedajo pomembnosti otroškega varstva, zlasti takrat, ko je treba sprejeti odločitev o višini vlaganj v to področje standarda. V vseh 56 delovnih organizacijah so za otroško varstvo namenili 8714,00 N din ali 0,26 N din (26 S din!) na zaposlenega. Mimogrede, to je manj, kot so namenili sredstev za upokojnence. Sploh so za otroško varstvo namenili mnogo manj sredstev kot za katerokoli drugo obliko družbenega standarda.

Zdelo se nam je smiselno, da o problemih in težavah v zvezi z varstvom otrok vprašamo tudi tiste, ki vso težo neurejenih razmer nosijo na svojih ramenih. Najprej, koliko je sploh ljudi, ki varstva svojih otrok nimajo zadovoljivo urejenega? Teh je po izjavah anketirancev 45 %, 37 % anketirancev nima otrok, za katere bi bilo varstvo potrebno. Če vzamemo v pretres samo tiste, ki imajo varstva potrebne otroke in le-tega nimajo urejenega, potem je takšnih kar 73 %. Trije delavci od štirih nimajo zadovoljivo rešenega vprašanja varstva. Takšno stanje je posledica neurejenega varstva v stanovanjskih okoliših. 28 % delavcev pravi, da je otroško varstvo v njihovem okolišu urejeno, 46 % pa, da je urejeno slabo ali pa sploh ne.

Anketirancem smo tudi zastavili vprašanje: ali bi pristali na to, da delovna organizacija sodeluje pri urejanju otroškega varstva s sredstvi skupne porabe (s tem, da ostane manj denarja za druga področja družbenega standarda). Vprašanje je bilo dokaj splošno (z njim smo hoteli samo ugotoviti, kako delavci občutijo težo tega problema), zato so tudi odgovori le približno takšni, kot bi bili, če bi šlo za resnični referendum. Na to pristaja 58 % delavcev, ne pristaja pa 24 %; preostalih 18 % se ni opredelilo.

Precej žena je zaposlenih, zaposlenost žene pa vnaša v strukturo družinskega življenja velike spremembe. Hitreje bi morali začeti prenašati vzgojo in varstvo otrok iz tradicionalnih družinskih okvirov na vzgojno-varstvene ustanove. Družine, kot smo se lahko prepričali, takšno pomoč potrebujejo in pričakujejo. V delovnih organizacijah pa menijo, da je otroško varstvo izključno domena občine, ki pa ne more zagotavljati niti rednega in še manj zadostnega dotoka sredstev. Varstvo otrok občutno zaostaja za materialnim razvojem družbe.

7. GOSPODARSKA REFORMA JE ZAOSTRILA FINANCIRANJE KULTURE

Kljub deklarativni zainteresiranosti političnih in družbenih dejavnikov ostajajo kulturne dobrine še vedno le domena določenih slojev prebivalstva. Drugače rečeno, občutno zaostajamo za zastavljenimi cilji, da naj kultura postane dostopna vsakemu občanu.

Vprašanje osebne udeležbe v sredstvih za kulturno življenje je zaradi nezadostno razvitih kulturnih potreb pri ljudeh še toliko bolj potencirano. Ne moremo prezreti, da imajo mnogi nizek življenjski standard, ki jim ne dopušča rednejših izdatkov za kulturne dobrine in to kljub nizkim cenam, po katerih kulturne institucije dajejo svoje dobrine.

Pomemben vir financiranja kulturnih ustanov bi lahko bila namenska sredstva delovnih organizacij. Vendar je zdaj sodelovanje med kulturnimi ustanovami in delovnimi organizacijami zelo šibko. Delovne organizacije prometa in zvez — razen 4 podjetij — nimajo svojih društev. Prostore (dvorane) za kulturne prireditve imajo 3 podjetja. Na enega zaposlenega je bilo za kulturne potrebe porabljeno poprečno 4,80 din.

V teh sredstvih je vključeno: subvencioniranje obiskov predstav, investicijska vzdrževanja (vlaganj ni bilo) in dotacije. Vsega skupaj je bilo za kulturo porabljeno 0,2 % sredstev, ki so bila dana za družbeni standard.

Nekoliko večji je interes za športne dejavnosti. V razne klube ali društva v delovnih organizacijah je bilo vključenih 8 % zaposlenih. Takšni klubi so bili v 19 delovnih organizacijah. V nekaterih (resda izjemnih) organizacijah je bila včlanjena v klube ali društva večina zaposlenih. Za financiranje športnih dejavnosti je bilo v poprečju porabljeno 4,30 N din na zaposlenega, torej nekoliko manj kot za kulturo. Večina sredstev je bila dana v obliki dotacij.

Prav gotovo ne bomo krivični, če bomo zapisali, da zgornji podatki kar dobro odsevajo stališča delovnih organizacij do športnega in kulturnega življenja.

8. DRUGE OBLIKE DRUŽBENEGA STANDARDA

Pod temi oblikami bomo obravnavali razne dotacije, ki so bile dane bodisi znotraj delovnih organizacij bodisi zunaj njih. Pri tem gre za nepričakovano visoka sredstva, ki znašajo skupaj 3.093.544 N din oziroma 82,90 N din na zaposlenega.

Njihova specifikacija je takale:

Namen dotacij:

	N din na zaposlenega
za otroško varstvo	0,20
dotacije sindikalnim organizacijam	15,70
za mladinsko organizacijo	0,10
pomoč upokojujencem	4,10
sofinanciranje zdravstvenega varstva (brez boleznin)	8,30
zaščita pri delu	14,40
drugo (pomoč članom kolektiva ipd.)	39,70
Skupaj	82,50

Po mnenjih delavcev posvečajo v delovnih organizacijah najmanj skrbi stanovanjem. Tako pravi 16 % anketirancev. Očitno pa je, da tako mislijo tisti, ki stanovanja nimajo. Ugotovili smo že, da gre več kot polovica vseh sredstev, namenjenih družbenemu standardu, za stanovanja. Objektivni kazalci torej kažejo, da gre prav stanovanjem največja pozornost. Za dotacije izven delovne organizacije so bila porabljena sredstva v višini 3.221.964 N din oziroma 86,30 N din na zaposlenega. Od tega:

prispevki za strokovno šolstvo	53,40
financiranje šol	5,70
druge dotacije občini	13,00
športnim društvom	2,80
kulturnim društvom	1,20
druge dotacije	10,00
skupaj	86,10

9. MATERIALNI STANDARD DELAVCEV

Ob koncu tega zapisa naj navedemo še nekaj osnovnih podatkov, ki bodo dopolnili sliko družbenega standarda. Prikazali bomo namreč kazalce individualnega standarda, torej standarda, ki je posledica individualiziranih dohodkov.

Do 600 N din zasluži	17 % anketirancev,
od 601 do 800 N din zasluži	37 % anketirancev,
od 801 do 1200 N din zasluži	35 % anketirancev,
od 1201 do 1600 N din zasluži	9 % anketirancev,
nad 1600 N din zasluži	2 % anketirancev.

Televizor ima 46 % delavcev, radio 75 %, pralni stroj 40 %, fotoaparat 21 %, kinokamero 2 %, moped ali motor 16 % in avto prav tako 16 %.

Seveda imajo tudi posojila. Do 50 N din ima kredit 4 %, od 51 do 100 — 10 %, od 101 do 150 ima kredit 12 % delavcev, od 151 do 200 — 9 % in nad 200 N din ima kredite 13 % delavcev. Brez kreditov je torej 52 % delavcev.

III.

SPLOŠNE UGOTOVITVE

1. Iz raziskave izhaja, da področje družbenega standarda v gospodarskih organizacijah ni sestavni del dolgoročne poslovne politike, ki bi obravnavala skupno potrošnjo v podjetju kot pomemben faktor produktivnosti. Kaže, da je skrb za družbeni standard delavcev socialni privesek predpisov in ne pomeni racionalno trošenje sredstev, v skladu s poslovno politiko podjetja. Zato tudi

organizacija skrbi za družbeni standard ni vedno odraz prepričanja, da je taka skrb za delavca in njegovo počutje v delovni organizaciji potrebna.

2. Pomemben problem je tudi pravilno tolmačenje skupne potrošnje v kolektivu, ki je izvzeta iz delitve po delu in je odraz medsebojne solidarnosti delavcev. Ne pomeni samo odrekanje tistih, ki imajo višje osebne dohodke, v korist tistih z nižjimi osebnimi dohodki, ker s svojim vplivom na povečanje delovne storilnosti prinaša korist celotnemu kolektivu, po razmerju višin osebnih dohodkov celo več kategorijam delavcev z višjimi osebnimi dohodki.

3. Samoupravni organi naj dajo pobudo za izdelavo perspektivnih planov razvoja družbenega standarda v podjetjih. Ti plani naj bodo izdelani po posameznih področjih družbenega standarda.

4. Tendence po individualiziranem trošenju sredstev, ki so namenjena skupni potrošnji, predstavljajo nevarnost nenamenske porabe teh sredstev, s čemer izločanja za družbeni standard izgubljajo svoj smoter. Zato je treba zagovarjati namensko potrošnjo in s tem v zvezi tudi nastopati proti tendencam za ukinitve sklada skupne porabe kot namenskega sklada, ki kljub svojim pomanjkljivostim zagotavlja finančna sredstva za večji del skupne potrošnje.

5. Težnje po prenagljenih spremembah virov financiranja skupne potrošnje lahko ogrozijo dosedanje dosežke na področju družbenega standarda v delovnih organizacijah in jih ne kaže podpirati. Še posebno velja to za težnje, da bi se družbeni standard v celoti financiral iz sklada skupne porabe (dohodka). Ta je namreč odvisen od trenutne akumulativnosti podjetja, kar bi pomenilo, da oblike skupne potrošnje, ki so v principu enostavna reprodukcija, podrejamo principom razširjene reprodukcije.

6. Delavcem je treba zagotoviti večji pregled in vpliv na uporabo sredstev, ki so namenjena skupni potrošnji. Treba je izdelati enotnejša načela za razdeljevanje razpoložljivih sredstev v okviru planov po posameznih namenih družbenega standarda in se zavzemati za demokratično kontrolo njihovega trošenja. Pri tem je treba paziti, da se ta kontrola ne izprevrže v neracionalno varčevanje, ki bi zavrlo širši razvoj družbenega standarda.

7. Posebna pozornost se mora posvetiti normativni ureditvi potrošnje sredstev za družbeni standard. Pri tem mislimo zlasti na pravilnike, ki bi lahko zagotovili enotnejše kriterije potrošnje v celotni občini. Sedanje stanje namreč kaže veliko neenotnost. Poznavanje obstoječih normativnih aktov je slabo. Delavci nadalje dvomijo, da se zapisane norme upoštevajo. To postavlja na dnevni red problem demokratičnosti trošenja sredstev za družbeni standard.

8. Raziskava je dala sliko razmer, kakršne so bile na področju družbenega standarda v delovnih organizacijah prometa in zvez v letu 1967. To je bilo leto, ko so se delovne organizacije še vedno prilagajale instrumentom, začeti z gospodarsko in družbeno reformo julija 1965. leta. Trdimo, da je prav reforma in spremenjeni družbeni pogoji gospodarjenja, do katerih je z njo prišlo, vnesla v politiko družbenega standarda pomembne nove elemente, za katere ne moremo ravno reči, da so ugodni.

9. Podobne ugotovitve, ki veljajo za delovne organizacije prometa in zvez, veljajo tudi za delovne organizacije storitvenih dejavnosti in kmetijstva. Raziskave družbenega standarda smo namreč opravili tudi za ti dve gospodarski panogi. Vsi ti podatki skupaj pa nam že lahko dajo slutiti, kako je z družbenim standardom v gospodarstvu nasploh.

10. Menimo, da bi bilo smiselno in racionalno raziskavo v doglednem času ponoviti na istem vzorcu. To bi omogočilo zasledovanje premikov in poglobljeno analizo stanja, pojavov, teženj in problemov, ki se pojavljajo na področju družbenega standarda v delovnih organizacijah. Takšno študijo bomo zelo potrebovali, če se želimo v bodoče izogibati prenagljenih, nepremišljenih in ad hoc odločitve.

Stane Možina:

Kreativnost vodilnih delavcev in stališča do sprememb, ki vodijo k učinkovitosti pri delu

Sinopsis

MOŽINA, Stane: The Creativeness of the Leading Workers and the Attitudes towards Changes Leading to Efficiency, *Problemi*, Ljubljana, Vol. VII, No 73—74, p. 58—62.

The problem lies in the lack of the initiative at work. The solution of the problem is to be sought in the bringing about of appropriate changes which would lead to a higher efficiency in the working organizations and in the society at large. Changes are required also in the subjective characteristics of individuals (above all of the leading workers) as well as in the objective factors of the structure and environment. Factors impeding the appropriate changes are values fraught with tradition, upbringing and the way of work followed so far, the attitudes of individuals, stiff organizational structures, and various mechanisms. The conflicts stemming from that may represent a basis for new, original conceptions or for further difficulties and stagnation in the development.

Vloga vodilnega delavca v organizaciji je med drugim tudi ta, da neprestano teži za spremembami, ki vodijo k boljšim in večjim rezultatom pri delu. Ta vloga je po eni strani pogojena z vsebino dela na delovnem mestu, ki ga vodilni zaseda, po drugi strani pa z njegovimi osebnostnimi karakteristikami in sposobnostmi. Samo delo in možnosti na delovnem mestu še niso dovolj, pa tudi gole sposobnosti ne; da bi nekaj dosegli, moramo biti zainteresirani, imeti moramo primerne aspiracije, ambicije in aktivna stališča do ciljev, ki smo si jih postavili.

Prav gotovo so takšna stališča povezana z vrednotami, smernicami, ki si jih je nekdo postavil ali pa so jih izoblikovale izkušnje, pridobljene s po-

Sinopsis

MOŽINA Stane: Kreativnost rukovodećih radnika i stanovišta do promena koje uvode efikasnost u radu, *Problemi*, Ljubljana, vol. 7, br. 73—74, str. 58—62.

Problem postoji u nedostatku inicijativnosti u radu. Rešenje problema treba tražiti u kreiranju odgovarajućih promena koje bi vodile većem uspehu u radnim organizacijama, odnosno u čitavom društvu. Treba promeniti subjektivne karakteristike pojedinaca (uglavnom rukovodećih ličnosti), kao i objektivne faktore strukture i ambijenta. Faktori koji sprečavaju i koče odgovarajuće promene su tradicijom, vaspitanjem i dosadašnjim načinom rada opterećene vrednosti, stanovišta pojedinaca, krute organizacione strukture i razni mehanizmi. Konflikti, koji iz ovoga proističu mogu biti osnova za nove originalne zamisli, ili za dalje teškoće i stagnaciju u razvoju.

moćjo dela ali izobrazbe. Tako opisuje Županov¹, da niso vsi zaposleni v podjetju pripravljeni sprejeti poslovnega tveganja in s tem v zvezi dosegati večje ali manjše dohodke. Delavci, ki so pripravljeni sprejeti tveganje, so v glavnem med vodilnim in strokovnim kadrom, pa tudi tu ne vsi. Vsekakor daje vodilna funkcija največ možnosti za kreativnost in inovacije, vprašanje pa je, ali so te možnosti izkoriščene. Brez stalnega iskanja, izbiranja in ustvarjanja sprememb (tehničnih, organizacijskih, finančnih, kadrovskih itd.) ni možno govoriti ne o osebnem razvoju, ne o rasti podjetja. S tem v

¹ J. Županov: Proizvodjač i riziko, neki socialno-psihološki aspekti kolektivnog poduzetništva, *Ekonomist*, br. 3, Zagreb, 1967.

zvezi so karakteristični odgovori, ki so jih dali višji vodilni delavci na vprašanje: kaj je cilj vašega dela.² Navajamo samo nekaj odgovorov, npr.:

»Zagotoviti razvoj podjetja ob sodelovanju z organi samoupravljanja ter jim pomagati, da čim bolje upravljajo.«

»Osebnost ne želim ničesar, želim pa, da bi oddelek oz. celotni proizvodni sektor pripravil do tiste ravni, na kateri naj bo moderna tovarna: ekonomska proizvodnja, mehanizacija, red, disciplina.«

»Želim podjetju čim večji poslovni uspeh in ugled, ne pozabljam pa tudi na samega sebe.«

»Če človeku delo leži, tudi uspeh ne bo izostal, zato sem se odločil opravljati to delo z namenom, doseči čim več delovnih uspehov in lastnega napredka.«

»Nimam posebnega cilja, ki ga lahko dosežem na tem delovnem mestu, dodeljeno mi je bilo brez mojega prizadevanja.«

»Sem diplomiran inženir in hočem dokazati, da so v proizvodnji na vodilnih mestih potrebni kadri s primerno izobrazbo, ter dvigniti ugled fakultete, da izšola ljudi, ki so sposobni voditi delovne organizacije s strokovno izobrazbo, ne pa s politično.«

»Za to delovno mesto se niti nisem neposredno odločil, pač pa so okoliščine v kadrovanju pri podjetju tako nanesle. Moja želja je samo splošna življenjska eksistenca po človeški naravi s čim boljšimi življenjskimi pogoji.«

»Cilj je, da bi napravil vse, kar je mogoče, da bi podjetje napredovalo in se moderniziralo, predvsem, da bi se izvedla sodobna organizacija dela in s tem tudi povišala proizvodnja in osebni dohodek vsem članom delovne skupnosti.«

»Želim doseči uspeh in perspektivni razvoj podjetja, sicer pa sem se odločil za to delovno mesto po dolgem prepričevanju sodelavcev in političnih forumov kot discipliniran komunist.«

Če pregledamo odgovore — lahko bi jih našteali še več — so vodilni odgovorili, da je njihov delovni cilj uspeh podjetja in vse, kar je s tem v zvezi. Vendar so nekateri, ki izjavljajo, da nimajo kakšnih posebnih ciljev, da so bili »dirigirani«, ali pa tudi, da je njihov cilj le osebni standard in materialno zadovoljstvo. Zelo malo pa je takšnih, ki bi izjavljali, da žele formirati sposobno skupino vodilnih in strokovnih delavcev, s katerimi bi znali voditi proizvodne in druge posle ter prevzeti za to vso odgovornost. Zato bo po našem mnenju bolj ustrezalo to kot pa navajati »razvoj in napredek podjetja«, ki zveni bolj kot vsakdanja fraza, saj smo podobno besedo že ničlikokrat napisali in uporabili ob raznih priložnostih in v raznih oblikah.

Neki inozemski strokovnjak na tem področju (A. Marrow³) pravi: »Velika dilema današnjega časa in vodilnega delavca, ki deluje v podjetju, je, kako oblikovati svoje sodelavce v team (skupino), katere člani bodo delali drug za drugega, za podjetje in ne zgolj za sebe.« — Poznano je, da so danes npr. v ZDA, kot navaja avtor, le v ca. 50 % izrabljene

potencialne sposobnosti posameznika ali delovne skupine. Če bi povečali produktivnost — z uporabo ugotovitev družboslovnih ved — le za 10 % s tem, da bi bolje izrabili te sposobnosti, bi bilo to zelo veliko, če to izrazimo v finančnih sredstvih. Ugotoviti moramo, da tudi zadnji, tj. najnovejši avtomatski stroji dajejo le tolikšno stopnjo produktivnosti, kolikor je znajo iz njih pridobiti ljudje. Vprašanje je, kako motivirati ljudi, da bi napravili najboljše, kar znajo, oziroma česar so zmožni.

Vprašanje ustvarjanja teama je vprašanje, kako voditi, motivirati, oblikovati stališča in vrednote... sodelavcev, skratka: vprašanje poznavanja sebe in drugih. Mogoče je lažje, vsaj domišljamo si včasih to, spoznati **druge** kot pa **sebe**, toda spremenimo se lahko le sami, drugi lahko samo vplivajo na nas. Spoznavanje sebe in nato preoblikovanje svojih stališč... omogoča laboratorijski trening, imenovan tudi sensitivity training ali kratko T-grupe. Vsebina takšnega seminarja ni toliko v znanju kot v izkušnjah; poudarek je na spreminjanju obnašanja individua. Udeleženec je hkrati eksperimentator in poskusna oseba. Okolje, tj. člani pa omogočajo temu udeležencu proučevati samega sebe in druge; ker je takšno izobraževanje izven podjetja, ga imenujemo zato laboratorijski trening. V takšnem izobraževanju velikokrat pridemo do tega, da ponovno ocenjujemo vrednote, svoja stališča in emocije. Je spoznavanje samega sebe z novega zornega kota in odkrivanje notranjih rezerv, (sil, resursov), ki do sedaj še niso bile uporabljene. — Sensitivity training je programiran za dobre vodilne delavce, ki iščejo učinkovitejše poti, da bi bolje uporabili svoje sposobnosti in postali uspešnejši organizatorji.

Sensitivity training tako omogoča reševanje naslednjih problemov:

— kolegiji in sestanki so redkokdaj učinkoviti, vsak misli na svoje probleme in diskusije potekajo zato v krogu, ker ni ustreznih sklepov

— vprašanje, kako vključiti mladega strokovnjaka v team starejših sodelavcev, da se uporabijo njegove sposobnosti

— kako doseči, da bosta dva oddelka sodelovala med seboj, ne da bi si nasprotovala

— kako delati s človekom, ki ima (30 let) starostne navade, ki ne dopuščata sprememb ne v mišljenju ne v delu

— kako doseči, da bo moj sodelavec resnično sodeloval z menoj, tj. da bo dajal pripombe meni, ne pa drugim

— kako spoznati, kaj ljudi interesira, kako jih angažirati in podobno, kar se tiče dela in sodelovanja z ljudmi.

Takšen sensitivity training traja lahko od 4 dni do 4 tedne, navadno pa 3 tedne, in sicer:

1. teden spoznavanje sebe in drugih, poglobljena senzitivnost, odkrivanje motivov, frustracij, vzroki strinjanja ali nasprotovanja itd.

² S. Možina: Angažiranost vodilnih kadrov v sistemu delavskega samoupravljanja, Informativni b'lten št. 22, Ljubljana 1966, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.

³ A. Marrow: Behind the executive mask, AMA, N. Y. 1964.

2. teden: kako se oblikuje skupina, rast in funkcioniranje, reševanje problemov, izmenjavanje po pravilu: daj in vzemi informacije
3. teden: pozornost je obrnjena na organizacijsko učinkovitost, spremembe v organizacijski strukturi, spremembe v vodenju; primerjava sebe, skupine z dogajanjem v podjetju in doseganju ciljev.

Evidenca in spremljanje tega izobraževanja po aplikaciji v praksi je pokazala precejšnje rezultate. — Danes od vodilnega pričakujejo, da bo delal tako, da bo dana sodelavcem možnost participacije v odločitvah, da bodo lahko le-ti dosegali postavljene cilje in zadovoljili potrebe, da bodo doživeli uspeh ter socialno in materialno priznanje. To so vidiki moderne organizacije dela, ki se razlikuje od klasične, ki bazira na vojaški »zapovedovalni« organizaciji. Te spremembe so nastale na podlagi sprememb v znanju, tehnologiji, življenjskem standardu in na sodobnih ugotovitvah znanosti. Na kratko rečeno: klasična organizacijska teorija upošteva predvsem produkcijo, profit ipd., danes pa poudarjamo bolj osebni razvoj in rast podjetja in s tem v zvezi je dohodek samo merilo uspeha, ne pa cilj.

Občutljivost (senzitivnost) nasproti sodelavcem, tj. da zna nadrejeni razlikovati in zadovoljevati različne potrebe podrejenih, je važna kvaliteta vodenja. Participacija je odvisna od več faktorjev in ni linearnega značaja, to se pravi, krivulja participacije lahko do neke stopnje (približno do sredine) raste, toda brez pravega učinka. Učinek se pokaže šele, ko nekoliko prekorači ta »sredinski prag« in preide v optimalno fazo. Podobne pojave opazimo tudi glede pritožb, medosebnih odnosov, nasprotovanja, fluktuacije in podobno: če npr. ilustriram to s primerom pritiska, lahko rečemo: majhen pritisk se ne pozna, zmeren pritisk je pozitiven, daje rezultate, prevelik pritisk pa vpliva razdiralno. Danes v vodenju prehajamo od »vodenja ljudi« na »vodenje stvari«, dela. Z drugimi besedami, vodilni bo v bodoče bolj kontroliral tehnološki proces, kvaliteto ipd. kot pa ljudi in njihovo vedenje.

Pri tem so pomembne komunikacije, ki bazirajo na tem, kaj ljudje žele in kako poskušajo doseči tisto, kar žele. Komunikacije so z drugimi besedami dobivanje ustreznih informacij in s tega vidika je tovrstna aktivnost vedno motivirana. V precejšnjem številu organizacij sta obseg oziroma količina informacij ponavadi manjša, kot to zahteva učinkovito opravljanje dela. Napačno je seveda misliti, da je razne organizacijske bolezni mogoče zdraviti s povečano dozo komunikacij oz. z večjim številom informacij. Mnogi programi komunikacij so bili neučinkoviti, ker so bili omejeni zgolj na formalne poti.⁴ Nenadno povečanje komunikacij je lahko simptom večjega števila organizacijskih težav, podobno kot individuum, ki v težavah »plane« in »razborito izmenja besede«; podobna je tudi situacija, ko vodilni preplavijo podjetje z raznimi direktivami in sestanki.

Atraktivnost, ki jo čutijo zaposleni v določenem podjetju, je v večji meri povezana z možnostjo, da opravijo svoje delo učinkovito in s tem v zvezi dobe ustrezno priznanje, kot pa zgolj od prijateljev oz. števila prijateljev, ki so jih vzpostavili.⁵ Zadovoljstvo, ki izvira iz organizacije, je lahko samo za določeno vrsto potreb, ne pa za vse, ki jih človek želi zadovoljiti. Želja, ostati v podjetju, je odvisna od tega, koliko člani organizacije pričakujejo satisfakcijo ustreznih potreb (verujejo v njeno možnost). Merjenje stopnje zadovoljitve potreb je pokazalo, da so tako oni, ki so odšli iz podjetja, kot tisti, ki so ostali v podjetju, imeli skoraj isto stopnjo pričakovanja zadovoljitve potreb. Razlika med tistimi, ki so ostali, in onimi, ki so odšli, je bila v tem, da so ti, ki so ostali, v večji meri verovali, da bodo njihove potrebe zadovoljene, oni, ki so odšli, pa niso gojili takega upanja. V začetku so morda imeli vsi enako možnost in stopnjo verovanja, razlike pa so nastale kasneje in tako so nekateri že odšli, drugi pa nameravajo oditi.

Namesto tega, da govorimo, kako vzdrževati zadovoljstvo, »moralo in srečo« v kolektivu⁶, je bolje da govorimo o individualnem pristanku, o odgovornosti, ki jo čutimo, o celostnem obnašanju individua, tj. o njegovem aktivnem odnosu. Razni avtorji menijo, da določen obseg (količina) pritiska in frustracije povečuje kreativnost. Človek ima zmožnost razviti realne nivoje aspiracij, ki vodijo k življenju, ki je polno stopnjevanih izzivov. Vprašanje je, ali je res osnovna potreba človeka v tem, da reducira tenzijo, pritiske. Morda je bolj karakteristično za zdravega posameznika, da do neke mere povečuje tenzije, kot pa da reducira pritiske; oz. drugače rečeno, določene pritiske rešujemo s povečano delovno aktivnostjo. — Koncept svobodnega človeka, pravi Fromm⁷, mora biti spremenjen in sicer v tem smislu, da je odgovornost kriterij svobode, večja svoboda je možna le na podlagi sprejetja večje odgovornosti. — Človekovo iskanje za vrednotami in pomembnostjo nečesa prej poveča notranjo napetost, kot pa ustvari notranje ravnotežje. Ravnotežje se ustvari le z rešitvijo nečesa, kar je izven tega. Mentalno ozadje torej bazira na določeni stopnji napetosti; med tem, kar smo dosegli, in tem, kar je treba doseči. Most med tema dvema poloma pa moramo biti ljudje s svojo aktivnostjo. Takšna napetost je sestavni del človekovega delovanja in zaradi tega nima smisla obotavljati se — treba je omogočiti človeku, da izkoristi svoje potencialne zmožnosti, da jih aktualizira in napravi nekaj, kar je pomembno za njega. Namesto orientacije k stanju brez napetosti je boljše stremenje k nečemu, kar je pomembno. Z drugimi besedami: človek ne potrebuje nekoga, da bi ga neprestano osvobajal (sproščal) napetosti za vsako ceno, pač pa, da bi mu omogočil napraviti nekaj, kar je bi-

⁵ Ross and Zander: Need satisfaction and employee turnover, *Personal Psych.* 1957, 10, str. 327.

⁶ Chris Argyris: *Integrating the Individual and the Organization*, Yale Univ. New York, 1964.

⁷ Eric Fromm: *The Art of Loving*, Harper, New York, 1956.

⁴ S. Seashore: *The Organization as an Information System*, Institute for Social Research, Ann Arbor 1964.

stveno za njega. M. Haire* sprašuje, zakaj bi morali biti odgovornost in avtoriteta enaki; vsekakor bi morala biti odgovornost večja kot pa avtoriteta. Morda povzroča težnja k ravnotežju več škode kot koristi posamezniku in organizaciji.

Naša hipoteza je: neskladje med posameznikom in organizacijo pomeni osnovo za neprestane izzive, ki — kolikor so izpolnjeni — pomagajo večati osebno rast in razvijati organizacijo. S tem pa se povečuje tudi stopnja uspešnosti obeh — individua in organizacije. — Naša naloga je, razvijati situacije, v katerih lahko vsakdo najde priložnost za razvijanje svojih potencialnih sposobnosti.

Eden izmed važnih pogojev za integracijo posameznika v organizacijo in za njegovo uspešnost je fleksibilnost v strukturah mišljenja, čutenja in delovanja. Istočasno, ko se zavedamo veličine svojih dejanj, na katera smo ponosni in ki jih tudi drugi cenijo, je treba pomisliti na to, da bi bila vsa ta dejanja lahko boljša, da je eventualna kritika upravičena. Kolikor striktno vztrajamo pri dani rešitvi kot stalni obliki dela, nujno pride do stagnacije, razvoj se ustavi. Če se v danem podjetju tehnološko ni nič spremenilo, se je morda spremenilo okolje, če je to ostalo isto, pa so različni ljudje, ki se spreminjajo ves čas. (Če se tudi ljudje niso spremenili, je to psihološka smrt!) Nikakor se ne moremo strinjati s tem, da lahko vsakdo doseže na svojem delovnem mestu visoko storilnost in dohodke. To je dvorezno. Po eni strani sicer to drži, ker vsakdo lahko marsikaj doseže na delovnem mestu, po drugi strani pa je to filozofija, ki onemogoča napredovanje, doseganje boljših rezultatov na višjih, odgovornejših delovnih mestih. — McClelland pravi⁹, da je največja napaka, ki jo lahko napravi vodilna oseba, v tem, da formira svoje podrejene z nizko stopnjo pričakovanja, tj., da le-ti niso orientirani k rezultatom, ki se jih da doseči in kjer se da vedno znova zviševati stopnjo pričakovanj.

Organizacija ima več izvirov energije. V našem primeru je važna psihološka energija individua. Ta energija narašča, če individuum doživlja delovni uspeh, in pada, če individuum nima tega občutka. Če hoče posameznik doživljati uspeh, so potrebni trije pogoji:

1. Individuum se mora zavedati sebe, svojih sposobnosti, interesov, stabilnosti, uspešnosti. Posebej važno je samospoštovanje, ki mu omogoča povečati spoznanja o sebi in sprejemati sebe in druge. Visoka stopnja samospoštovanja in samokontrole omogoča postavljati in dosežati realne cilje. Čim več samospoštovanja omogoča posameznik drugim, tem višje je njegovo samospoštovanje.

2. Drugi pogoj je organizacija, ki daje možnosti za delo, v katerih individuum poišče in definira svoje cilje ter poti za doseg ciljev. Svoje cilje primerja s cilji organizacije, ocenjuje svojo uspešnost in se izpopolnjuje ob novih zahtevah dela.

3. Tretje je družba in kultura, v kateri se nahaja individuum; le-ta vpliva na njega in na organizacijo. Na posameznika vpliva skozi proces socializaci-

je, ki predvsem poudarja kompetentnost individua. Proces socializacije je po eni strani funkcija družbenih norm in vrednot, po drugi strani pa stopnja ekonomskega razvoja. — Individuum je s svojimi osebnostnimi karakteristikami, cilji in energijo na eni strani, organizacija s svojimi zahtevami pa na drugi. Za doseg skupnih celjev je možno dvoje:

a) žrtvovati del individualne sile na račun skupnih, ali pa obratno, žrtvovati del skupnih celjev na račun individualnih,

b) povečati pričakovanja tako individua kot organizacije. S tako rešitvijo bi nadomestili »žrtvovanje« in bi z minimalno porabo energije dosegli čim več.

Formalna organizacija vedno vključuje in organizira strategijo, kako usmeriti človeške napore k doseganju ciljev. Ponavadi je ta strategija osnovana na principih, kot so specializacija dela, proces delovnih nalog, enote direktiv in norm, razpon kontrole itd. Ta strategija ustvarja kompleks organizacijskih zahtev, ki v glavnem zahtevajo od individua odvisnost, podrejenost in uporabo le majhnega števila njegovih sposobnosti. Te organizacijske zahteve so toliko večje, kolikor bolj gremo od vrha navzdol. Podrobneje so te zahteve, naloge oz. situacije naslednje:

— odgovornost in možnost planiranja lastnega dela, hitrosti v delu, enote produkcije itd.

— odgovornost za izdajanje delovnih nalog, sprememb v delu, premeščanja itd.

— ocenjevanje dela, razvijanje in določanje raznih oblik nagrajevanja, kazni itd.

— kdo naj ostane v organizaciji, kdo naj gre, kontrola dejavnosti itd.

V takih razmerah, bodisi da so te naloge v rokah managementa ali v našem primeru formalno ali neformalno v rokah organov samoupravljanja, začne individuum krneti v svoji iniciativnosti, ker ne more uporabljati svojih sposobnosti v delu, njegova odgovornost in občutek samospoštovanja padeta, individuum teži k fluktuaciji, kolikor ne more fluktuirati, pa teži k nasprotovanju, k ustvarjanju raznih problemov ipd. Individuum se hoče prilagoditi in to tem bolj, čim bolj je sistem, v katerem dela, antagonističen njegovim potrebam. Kolikor ne najde uspešnih mehanizmov prilagajanja v organizaciji ali zunaj nje, ustvarja razne odpore, prekinitve dela ipd. (Tudi zahteva po večji plači, ne da bi dosegel kaj več delovnih rezultatov, je po eni strani zahteva po simboličnem priznanju napora, ki ga vlaga za takšno prilagajanje).

Ni rečeno, da vse organizacijske enote zavirajo željo individua po angažiranosti pa tudi to ne bi bilo pravilno, če bi rekli, da vsi individui želijo uspeh; mnogi ga ne žele. Toda v obeh primerih, tj. ko organizacija zavira posameznika pri njegovem razvoju in ko organizacija želi, individuum pa noče, se pojavijo nezaželene posledice v prilagajanju in rezultatih.

S tem v zvezi so važne organizacijske spremembe v smeri decentralizacije nalog, odločanja ipd. Organizacija, ki se odloči za take spremembe, ponavadi deluje takole. Vodilni opiše situacijo, navede, kaj je možno decentralizirati v strukturi, v odločanju itd., vendar podrejeni tega ne verjamejo po-

* M. Haire: *The Concept of Power and the Concept of Man*, New York, 1962.

⁹ D. McClelland: *The Achieving Society*, Boston, 1961.

vsem, imajo že od samega začetka pasiven odnos. Decentralizacijo spreminjajo v pasivnost in zaradi tega še naprej iščejo direktive od nadrejenih in jih tako silijo k odločanju. Ko se nadrejeni tega zavedo, so razočarani in ponovno v glavnem na sestankih utrjujejo decentralizacijo, kot so si jo zamislili. Ko se oboji razočarajo ob neučinkovitosti dejanj, je reakcija nadrejenih lahko dvojna:

a) nadrejeni ponovno osvoje in pojačajo racionalne komponente organizacije: diriganje, kontrola, nagrajevanje, navodila za delo itd.

b) nadrejeni začno s spraševanjem o problemih, težavah in uspehih na nižjih nivojih. Postavljajo vprašanja od investicij do potrošnje »turške kave«.

Rezultat tega je, da »vodstvo« zaide v krizo, ki se kaže v raznih »vročih diskusijah«, ali pa se morda zadeve le nekako uredi v tej ali oni predvideni smeri.

Na vseh nivojih v organizaciji lahko najdemo razne oblike vedenja, ki ni produktivno, ki ne prispeva k organizacijskim ciljem. Najčešče najdemo npr. na nižjih stopnjah indiferentnost, neangažiranost; nižji vodilni trošijo preveč časa in energije okoli določenih problemov; na višjih nivojih pa najdemo konformnost, nezaupanje, nepripravljeno za sprejemanje novih idej, strah pred rizikom itd. Lahko rečemo, da vsi ti pojavi: pogovarjanje samo o dani proizvodnji in plači, zaostrovanje norm, nasprotovanje spremembam, nasprotovanje med oddelki, osebne sovražnosti... ne prispevajo k produktivnim ciljem organizacije, so pa, kot kaže, nujno potrebni za vzdrževanje takšnega organizacijskega sistema. — Bistveno pri tem pa je, da ugotovimo, da je takšen organizacijski sistem napačno načrtan in vzdrževan. Za večji uspeh so potrebne korekture tako v organizacijskih kot v individualnih ciljih. Mnoge zgoraj navedene pojave bi lahko odpravili z ustreznimi korekturami. Kakor hitro so takšne nezaželene aktivnosti institucionalizirane, se razvijajo nove aktivnosti, da zaščitijo prejšnje. Tako npr. se vodje oddelkov zaradi nizkih proizvodnih rezultatov izgovarjajo na nerealen plan, visoke norme, neenako tretiranje oddelkov itd., ne pa na slabe odnose, nesposobnost itd. V takšnih okoliščinah dobimo tudi napačne informacije, komunikacije so popačene in iz prezentiranih podatkov ne dobimo prave slike. Sama organizacija pa postaja bolj rigidna in bolj sprejemljiva za razne spremembe. Osebe se širi, pojavijo se nove avtoritete, ki ščitijo tiste, ki se boje odločiti itd. Vodstvo, tj. višji vodilni v takšnih okoliščinah reagirajo tako, da si izmislijo novo stopnjo pritiska, kontrole in disciplinskih ukrepov. Takšni ukrepi lahko začasno prispevajo k večji produktivnosti, toda ne trajno, zato so varljivi in jih ne moremo opravičevati dolgo časa. Posebno ker gredo vsa takšna povišanja produktivnosti na račun ostalih stvari v organizaciji, tj. na račun morale, integritete, odhajanja sposobnih ljudi itd. V skrajnem primeru privede to do krize, občutnega pada produktivnosti,

do prisilne uprave, in ciklus se potem ponovno začne. Pri vsem tem pa moramo ugotoviti, da vse naštetost konsumira zelo veliko človeške in druge energije.

Sedanja organizacija, kakršno poznamo, ne zahteva dovolj angažirane sposobnosti od individuov; v glavnem zahteva več motoričnih spretnosti kot umskih sposobnosti. Zato npr. predlaga Davis¹⁰, da bi bilo treba napraviti takšne opise delovnih mest, ki bi vsaj minimalno uporabljali človeške sposobnosti in energijo.

Sposobnost uporabljanja vseh razpoložljivih virov je pot k uspehu; vendar ima zanašanje zgolj na samega sebe, na lastno intuicijo toliko prednosti, kot slabosti. Največja pomanjkljivost je v tem, ker se intuitivne zamisli in odločitve ne soočajo z dejstvi in njihovo analizo v praksi. Individualni in organizacijski cilji morajo biti tako prepleteni med seboj, da postanejo eno. S tega vidika je za vsako podjetje pomemben program organizacijskega razvoja, ki je verjetno najmočnejši vir, kako povečati učinkovitost celotne organizacije. Takšen program razvoja zajema celotne razmere v podjetju od organizacijske strukture in predpisov do delovnega procesa. Vodilni in strokovnjaki ter vsi delavci morajo vedeti, kaj jim takšen program pomeni, in biti prepričani, da lahko z njegovo pomočjo dosegajo kvalitativno boljše rezultate. S pomočjo tega programa dobimo sicer obilo možnosti in poti za doseganje ciljev, vendar to še ni dovolj; potrebno jih je tudi kreirati. Kolikor podjetje ni v tekmovanju z drugimi, na tržišču, tehnološkem področju ali kje drugje, mora tekmovati samo s seboj; vsak posameznik si lahko postavlja nove cilje na podlagi dosežanj oz. prejšnje učinkovitosti. Avtorji¹¹ pravijo: nobena stvar ni tako uspešna kot občutek uspeha. V tem smislu so tudi organizirani razni drugi programi, kot npr. program raziskovanj, izboljšav inovacij, čim višje kvalitete in podobno. Z drugimi besedami, težnje k temu, da se izboljša naše delo za nekaj več, kot pa predpisujejo obični standardi.

Stališča, ki vodijo k organizacijskim spremembam, so različna in nanje vplivajo številni faktorji; med drugim imajo svojo osnovo tudi v tradicionalnem načinu mišljenja. Kolikor bi želeli izboljšati naša stališča do sprememb, našo kreativnost, potem bi morali pomisliti po eni strani na naše subjektivne zmožnosti, pripravljenost in zainteresiranost za takšno delo, po drugi strani pa na to, koliko dane prilike in situacija v okolju omogočajo, pospešujejo in zavirajo takšno delovanje. Vendar še ni dovolj samo naša verbalna pripravljenost ali obstoj velikega števila faktorjev, temveč je potrebno aktivno delo za reševanje obstoječih problemov in njih preverjanje v praksi. Potrebne so stalne spremembe v načinu dela, v strukturi in v mišljenju.

¹⁰ L. E. Davis: »Job Design and Productivity: A New Approach«, Personnel Vol. 33, No 5, 1957.

¹¹ R. Blake, J. Mouton: Initiating Organization Development, Training Directors Journal, October 1965.

France Zupan:

Masovna kultura — strip

Sinopsis

ZUPAN, France: Mass Culture — Strip Cartoon, *Problemi*, Ljubljana, Vol. VII, No 73—74, p. 63—92.

The strip cartoon has its origin at the end of the 19th century in the U.S.A., while its characteristic features have their origin in the mediaeval miniatures, frescoes, graphic papers, Anglo-Saxon political and satirical caricatures. The strip cartoon represents in every respect an integral part of the mass culture of the 20-th century. The strip cartoon is characterized by the following features: emphatic outlines, simplifications, large surfaces of unvaried tone, bi-dimensionality, and above all, by action. A detailed account of what characterises the strip cartoon, and of the relations between text and the drawings. The history of the strip cartoon in the U.S.A. and in Europe and an analysis of Slovene and Yugoslav strip cartoons.

Uvod

Strip je aktualen. Prav ta čas je »znanstveno« ukvarjanje s stripom v modi, o njem se veliko piše. Poleg ljubiteljev se oglašajo pedagogi, sociologi, psihologi in zgodovinarji, nasprotniki in zagovorniki, čeprav to ni bistveno. Bolj pomembno je, da je strip ljudem všeč, da ga kupujejo in da so pripravljene zanj plačevati. Če v majhnem kraju, kot je naše Kočevje, kupijo vsak mesec za milijon dinarjev zabavne literature in risanih romanov v stripu,¹ potem to ne pomeni samo 12 milijonov na leto, ampak tudi to, da strip očitno zadovoljuje potrebe, ki jih resna literatura in likovna umetnost ne moreta. Ali so te potrebe pri ljudeh spontane ali umetno vzbujene iz povsem komercialnih interesov, je vprašanje, ki ne spada v okvir te naloge in zadeva kulturno politiko neke družbe. Začnimo z ugotovitvijo, da je strip dejstvo v naši stvarnosti, s katerim se srečujemo vsak dan: v dnevnem časopisu, v tednikih in revijah. Ob četrkih dopoldne, ko izide slovenski tednik s stripi »Zvitorepec«, lahko povsod v okolici trafik, kioskov in prodajaln vidimo otroke, ki kar na cesti berejo svoj najljubši strip. Pa ne samo otroci: med kupci stripov je lepo število odraslih vseh poklicev in izobrazbe... Stevilke o nakladah te vrste literature so dokaj zgovorne. Prav gotovo obstajajo resni pomisleki pedagoške narave proti stripu, res pa je tudi, da živimo v stoletju masovne kulture. »Slonokoščeni stolp vi-

¹ Tovariš, ilustrirani tednik Dela, št. 20, 1968, str. 3.

Sinopsis

ZUPAN France: Masovna kultura — strip, *Problemi*, Ljubljana, vol. 7, br. 73—74, str. 63—92.

Strip je nastal krajem XIX. veka u SAD, a njegove karakteristične komponente imaju svoj izvor u srednjevekovnim minijaturama, freskama, grafičkim listovima, u anglosaksonskim političkim satiričkim karikaturama. Strip je u svakom pogledu integralni deo masovne kulture XX. veka. Karakteristike stripa su: istaknute konture, pojednostavljanje, velike površine istog tona, dvodimenzionalnost, a pre svega akcija. Najpreciznije objašnjenje karakteristike stripa, odnosa između teksta i pokreta. Istorijat stripa u SAD i u Evropi, kao i analiza domaćih, slovenačkih i jugoslovenskih stripova.

soke umetnosti je stanovanje, ki je prišlo na slab glas« je dejal Keit Roberts. Vedno številnejši umetniki in celo nekateri kritiki in zgodovinarji se zavedajo, da ne moremo preprosto prezreti tega, kar imajo rade množice. Lahko se nam zdi strip škodljiv, vulgaren in čisto komercialno usmerjen, toda ne moremo se delati, kot da ga ni — ali pa upati, da ga bomo spravili s sveta preprosto tako, da ga proglasimo za mladini škodljivega. Prav zares — dejstvo, da ga bere tako velikansko število ljudi po vsem svetu, predstavlja ne samo njegovo moč, ampak za nekatere umetnike tudi posebno privlačnost. Vpliv stripa na pop-art je znan in Roy Lichtenstein, eden glavnih predstavnikov te smeri, pravi: »Izrabljam likovne oblike, ki so nastale iz komercialnih pobud — in prav to mi je všeč!«²

Če pravi Picasso, da mu je žal, ker ni nikoli v življenju risal zabavnih stripov, potem to ni samo duhovit domislek. Veliki pionir moderne umetnosti je prav gotovo spoznal, kakšne doslej neslutene možnosti daje slikarju strip kot nova izrazna oblika, prek katere pride umetnik v vsakodnevni stik z milijoni in milijoni ljudi! To je občinstvo, kakršnega ni imel še noben umetnik do sedaj, tu je novi odnos med ustvarjalcem in občinstvom, ki ga je omogočila prav množična kultura našega stoletja. Ta je ponudila likovni umetnosti s stripom — na nov način seveda — neko funkcionalno vlogo v vsakdanjem življenju, ki je čisto neposredna, za

² Burlington Magaz., 1968, februar, str. 108; recenzija.



King Kong

katero ni treba ne kritikov in ne okornega mehanizma galerij in razstav. Zamuditi tako priložnost, ne spoznati njene zgodovinske nujnosti? Zaenkrat je še prezgodaj za zaključek, toda to vprašanje se je postavilo samo po sebi, saj smo pričali temu, kako se likovna umetnost bori za svoje mesto in za svoje občinstvo v moderni družbi, žal ne vedno z uspehom. Medtem pa pišejo bralci: »Nobenega stripa ni treba ukiniti, ampak dodati! Winetouja, Fantoma, King Konga, Robina Hooda in še druge, tako da bo polovica lista tekst, a druga stripi...³

Značilno je, da o stripu veliko govorimo, da pa o njem le malo vemo, zato je bil moj cilj, zbrati in urediti dosedanja spoznanja o stripu in seveda razširiti ta spoznanja z našim domačim gradivom. Kljub temu, da večino stripov uvažamo, ima vendarle strip pri nas drugačno vlogo kot v svoji domovini, v ZDA. Predvsem zasluži pozornost kot verjetni dejavnik pri oblikovanju družbene zavesti mladine, ki spada med njegove najbolj navdušene potrošnike in bralce. Stripu očitajo, da otroku ne daje možnosti, da bi intenzivno doživljal svoje otroštvo, ampak ga s tehniko svoje risbe nasilno vleče v svet odraslih. Vsiljuje mu predstave, za katere ni zrel, značilna stripovska risba — komercialni realizem — pa otroka onespoblja za ustvarjanje lastnih predstav. Čitanje stripov menda zmanjša zanimanje in celo sposobnost za klasično branje. Razumljivo je, da so pedagogi zaskrbljeni. Nekateri avtorji⁴ so celo trdili, da sta mladinski kriminal in čitanje stripov neposredno povezana. Res je, da teh

³ Plavi vjesnik, Zagreb, maj 1968, str. 713; pismo bralcev.

⁴ Mosse, Hilde L.: Die Bedeutung der Massenmedia für die Entstehung kindlicher Neurosen, Monatschrift für Kinderheilkunde; Bd. 103, 1955, zvezek 2, str. 85 do 91.

trditev do sedaj še ni uspelo dokazati, toda že njihov značaj je dokaz, da je problematika stripa kompleksna in zahteva sodelovanje pedagogov, sociologov, kritikov, literarnih in umetniških zgodovinarjev. Strip, ki združuje v sebi elemente gledališča, filma in slikarstva, zahteva zaradi svoje družbene vloge še posebno proučevanje: vsekakor je ena od ugotovitev te raziskave spoznanje, da je problematika preobširna za enega samega človeka. Zato je težišče predvsem na obravnavanju stripa kot nove zvrsti masovne kulture, manj pa so obdelani njegovi pedagoški aspekti. Naj samo naštejemo nekaj vprašanj:

Kakšna je zveza med oblikovanjem osebnosti mladega človeka in branjem stripov? Ali ustvarja strip posebno — polpismeno občinstvo, za katero je strip nekakšno mamilo, sredstvo, ki ga popelje ven iz vsakdanjosti in resničnega življenja? (Uspešen strip zahteva odmik — prostorski, časovni, razredni — od bralca. Junak stripa nikdar ne stanuje v sosednji hiši.) Toda, ali je to blágo mamilo — tako kot večina TV oddaj in filmov in večina zabavne literature — škodljivo? Ali branje stripa res poneumlja bralca, mu daje napačno, izmišljeno predstavo o svetu? Ali pa je branje stripov nedolžna zabava, če pomislimo, da strip ni vzrok ampak samo posledica določenega kulturnega nivoja, potreb in družbene strukture naše civilizacije?

Vsekakor je toliko že jasno, da strip ni predstopnja, ki bi vodila k uživanju resne literature — tako kot poslušanje popevk verjetno še ni nikogar pripeljalo k resni glasbi.

Ali je raziskava o stripu upravičena? Glede na to, da je v praksi, to je na tržišču, bitka za strip ali proti njemu že odločena in da bomo morali torej s stripom živeti, je najbrže pametno raziskovati nekatera vprašanja v zvezi z njim. Mogoče bi bilo

celo primerno, da bi dali mladini osnovno znanje o stripu — o njegovi zgodovini, o njegovih zvrsteh, o tem, kako nastaja, o tehniki pripovedovanja in o risbi. To bi bil korak proti zaželenemu cilju, ki bi bil dosežen, kadar bi lahko mladina sama ločila dober strip od slabega. Toda koliko pa sploh vemo o vplivu take ali drugačne risbe na otroka? Psihometričnih metod za merjenje otroških reakcij na ilustracijo sploh še nimamo,⁵ kakor so ugotovili na zadnjem bienalu ilustracij v Bratislavi leta 1967. Smo torej na področju, kjer se trditve ne dajo zmerom dokazati.

Spremenjeni odnos do stripa in pojav »klubov za proučevanje stripa«

Prva razstava »comic« stripov je bila že leta 1922 v New Yorku, Waldorf Astoria. Pojavili so se tudi zbiralci stripov in dobro je bilo, da so se: kajti stare stripe je danes težje dobiti kot nekatere surrealistične brošurice, ki so bile izdane samo v 50 izvodih... Sprva je seveda smešna misel, da bi bila lahko stran časopisa s stripi, ki se da kupiti za malenkostno vsoto, tudi dragocen predmet, vreden zbiranja, toda nič ni bolj minljivega kot star časnik! Čeprav imajo naklado več sto tisoč, ne ostane za njimi niti sled, če ne upoštevamo nekaterih uradnih arhivov. In tako so danes tudi originalni tiski starih stripov redkost, druge pa ponatiskujejo na boljšem papirju kot luksuzne izdaje. Kaj je ostalo od vseh predvojnih jugoslovanskih tednikov s stripi, različnih »Plavih zabavnikov« in podobnih? Kaže, da se zbiranje vedno izplača.

Vendar se je v Evropi začelo proučevanje stripov šele po drugi svetovni vojni, takrat, ko so dorasli otroci, ki so rasli ob stripih. Iz navdušenih bralcev stripa, »stripofilov«, so nekateri med njimi postali »stripologi«. Ni slučaj, da je med njimi francoski režiser Alain Resnais, na katerega filmski slog je močno vplivala tehnika ameriškega stripa okoli leta 1935, ki ga je požiral kot mladoletnik. Resnais je med ustanovitelji CELEGA (Centre d'Etude des Littératures d'Expression Graphique) in član uredniškega odbora »Griffa Wiffa«, prve revije, ki je bila posvečena študiju, zgodovini in kroniki stripa.⁶ Leta 1962 so ustanovili v Parizu »Klub stripa«, leta 1964 pa je bil prvi mednarodni kongres o stripu v Bordigheri (Italija), združen z razstavo in diskusijo (strip kot umetnost, strip kot družbena kritika). Razstav o stripu je bilo v poslednjih letih mnogo, mogoče najpomembnejša med njimi je bila leta 1967 v Parizu, v muzeju dekorativnih umetnosti (Louvre), ki jo je pripravila Société d'Etudes et de Recherches des Littératures (SOCERLIT). Razstava je bila resno pripravljena, predvsem pa so ob tej priložnosti izdali odlični katalog, v katerem so zbrali večino zgodovinskega gradiva o stripu.

Novi val v odnosu do stripa pomenijo klubi ljubiteljev stripa in pa revije, ki se pojavljajo v Evro-

pi in ZDA in ki so namenjene intelektualcem. Take revije objavljajo nekaj kvalitetnih stripov, vmes pa študije in razprave o stripu, kroniko dogajanj, kritične ocene posameznih avtorjev, poročila o razstavah, predavanjih in srečanjih. Seveda obstaja tudi že muzej stripa v Parizu (Musée de la Bande Dessinée) — z eno besedo, strip postaja iz naivne zabave predmet resnobnega, včasih snobističnega proučevanja, nastopajo kritiki, zgodovinarji, kustosi — skratka, strip gre po poti, po kateri je pred njim šla likovna umetnost, iz vsakdanjega življenja v znanstveni kabinet, muzej in galerijo. V Parizu izhaja revija PHENIX, Italijani izdajajo v Milanu mesečnik EUREKO. Te vrste publikacije so namenjene izobraženemu in zahtevnemu občinstvu (s smislom za humor). Stripi so večinoma satirični, ne pa avanturistični v naivnem smislu besede. Humor je intelektualen, oster, neusmiljen. Filozofija beatnikov, hippijev, upornikov proti konvencionalnemu družbenemu redu se kaže tudi v stripu.

Američani imajo razkošno »The World of Comic Art« (The historical journal of comic and caricature), Witzend itd.

Vse te revije so prenesle strip iz otroške sobe na mizo izobražencev. Vsem je skupno veliko navdušenje za strip in neznanski optimizem, s katerim govori o svojem ljubljencu. V nasprotju s podobnimi likovnimi revijami se tu da čutiti čisto drugo vzdušje, mogoče naivnejše, toda vitalnejše (kar pa je ob tolikih bralcih, ki stoje za stripom, tudi razumljivo). Njihov cilj je jasen: na vsak način hočejo doseči za strip večji družbeni ugled. Hočejo, da svet obravnava strip kot resnično umetnost, tako kot je — čeprav sprva nejevoljno — sprejel film in jazz. »Strip lahko toliko prispeva k sodobni umetnosti kot tiste srednjeveške risbe na steni, ki veljajo danes za mojstrovine.« vzklika neki navdušenec v Phenixu.⁷

Zelo verjetno je, da se bo odnos občinstva do stripa polagoma spremenil in bodo strip obravnavali prav tako resno kot film, pisali o njem redne kritike in prirejali razstave. Tak razvoj je popolnoma logičen — pa vendar marsikdo žaluje za tistimi časi, ko je bil strip samo imenitna, od šolnikov in staršev preganjana zabava. Kajti res je, da nobena umetniška zvrst ne živi od kritikov in zgodovinarjev, ampak od vitalnosti svojih avtorjev.

Nasprotniki stripa so se seveda oglasili že zdavnaj pred ljubitelji. Najhujši napadi so bili seveda tam, kjer se je strip najbolj in najprej razvil, v ZDA. Dr. Friedrich Wertham je v petdesetih letih napisal knjigo »Pohujšanje nedolžnih« (Seduction of the Innocent), ki je močno razburila duhove in v kateri je obtožil nekatere zvrsti stripov kot krivce za mladinski kriminal. Med leti 1954 in 1961 je borba pedagogov proti stripu zajela Nemčijo. A. C. Baumgärtner⁸ navaja približno 200 člankov v revijah in samostojnih publikacijah, ki so napadli strip in mu očitali brutalno vsebino, primitiven jezik in neverjetne zgodbe. Ze naslovijo so bili zgovor-

⁵ BIB — (bienale ilustracij Bratislava) 11. sept. do 29. oktobra 1967, glej poročilo v Delu 10. nov. 1967.

⁶ Francis Lacassin: Alain Resnais, Cinéma l'avant Scene št. 61-62, 1966.

⁷ Little Nemo au Metropolitan Museum; Claude Moliterni, Phenix, št. 1, str. 15, 1966.

⁸ Alfred C. Baumgärtner; Die Welt der Comics, 1965, str. 91.

ni: »Strip, нравна nevarnost za našo mladino«, »Strupena poplava stripa«, »Poneumljanje s stripom«, »Slikovni idiotizem«, »Stripi — esperanto analfabetov« itd. Prav tako kot v ZDA je tudi v Nemčiji ta val čez nekaj časa uplahnil brez večjega učinka na priljubljenost stripa, pač pa je imel za posledico, da so sindikati uvedli za risarje strogo cenzuro. Pri vsem tem res ni bilo mogoče dokazati obtožb na račun stripa, vendar so s tržišča izginili najbolj vulgarni in primitivni stripi.

Vsa ta dogajanja so šla bolj ali manj mimo nas, saj se strip kot komercialno silno hvaležno blago pojavlja na našem tržišču v večjih množinah šele poslednja leta. Posebnih protestov proti njemu ni in je M. Maver v »Delu« — sam risar stripov — nekoliko ironično izrazil razpoloženje: »Proti komu naj torej protestira ubogi pedagog? Proti komu naj povzdigne svoj šibki glas? In zakaj naj bi ga sploh povzdignil?«* — kajti strip zvišuje naklado in pri naša kolektivno denar. Ta denar pa ni majhen.

Razgled po svetu stripa

»Nam gre za to, da nas svet bere in sicer rad bere, zato nam tudi ni nič mar, kaj pisarite o nas, da le zadenemo ton, v katerem so ubrana srca in čuti našega časa...« je dejal že v 18. stoletju C. G. Craven v zagovor poljudne literature.

All Cappu prinaša njegov satirični strip »Li'l Abner« (News Syndicate co.) na leto med 500.000 do milijon dolarjev. Moža srednjih let iz Connecticuta, ki je mešanica konservativnega cinika in humorista, priložnostno primerjajo z Voltairom, Jonathanom Swiftom in Markom Twainom. Drugi pravijo, da je popolnoma brez talenta in da se podi za dolarji. John Steinbeck pa ga je nekoč celo imenoval za »verjetno najboljšega živečega pisatelja...«. Ko so ga vprašali, kaj pravi na to, je Capp licemersko dejal: »Steinbecka preveč cenim, da bi dvomil o njegovem mnenju...«. Nič manj znani risar stripov Charles Schulz, ki riše »Peanuts« (United Feature Synd.), živi na svojem veleposestvu v Kaliforniji, medtem ko izhaja njegov strip v 900 listih v ZDA in Kanadi ter v 100 časopisih po ostalem svetu. Cenijo, da bere dogodivščine malega

* Milan Maver: Pismo mojemu poslancu, Delo, 1. junij 1968, str. 14.

dečka Browna in njegovega kužka Snoopyja vsak dan 90 milijonov bralcev, kupčija z lutkami junakov stripa, oblekami in razglednicami pa vrže na leto več kot 15 milijonov dolarjev. Predlansko leto (1967) je visoki in suhi, bolj metafizično razpoloženi Schulz dobil kipec »Reuben«, priznanje, ki v svetu karikatur in stripa pomeni nekaj takega kot Oskar na filmskem področju. Vse to daje sicer abotni frazi »zadeti ton, v katerem so ubrana srca in čuti našega časa« drugi zven, in sicer zven poslovnega uspeha in »gotovega« denarja, ki pa je za naš čas najbolj prepričljivo merilo. Očitno je tudi, da je družbeni ugled stripa in njegovega ustvarjalca v Združenih državah Amerike prav gotovo višji kot pa pri nas in sicer v Evropi. Ustvarjalec stripa, ki je znal pridobiti naklonjenost občinstva, ni samo bogat, temveč postane osebnost, o kateri prizadevno pišejo razprave, analizirajo njegov slog in način dela: zadnji razgovor s Schulzem je izšel v strokovni reviji »Psychology today«. V njem so načenjali filozofska in psihološka gibala v dogodivščinah njegovih malih junakov. Strip je zabava za milijone, v kateri so združeni gledališče, film in slikarstvo, je bussines in pa moda za intelektualce — kaj hočete še več?

Med vso velikansko poplavo stripa, ki danes polni tržišče in jo srečujemo tudi v naših kioskih, lahko kmalu razločimo več kvalitetnih ravni, ne samo vsebinskih.

V prvo skupino spadajo stripi, ki jih imenujemo tudi »sophisticated«, in so prerasli nivo naivne zabave. Njihovi avtorji imajo originalne zamisli, so odlični risarji in pišejo duhovite tekste. Njihov humor je oster, pri čemer se običajno neusmiljeno norčujejo iz svojih sodobnikov, njihovih napak, idealov in načina življenja. Večinoma so to ameriški in angleški avtorji (med njimi je mnogo ameriških Židov). Ta satira mnogokrat preraste lokalni okvir in postane občečloveška, pa ne samo zato, ker bi se istočasno »american way of life« širil po zemeljski krogli... Nekateri med njimi so poljudnejši (Li'l Abner, »Andy Capp«), medtem ko so nekateri zahtevnejši (»Peanuts«, »Mr. Mergendeiler«, »B. C.«, »Pogo«, »Carovnik iz Ida«).

Tradicionalni anglosaški humor, nekoliko čudaški in poln nenavadnih domislevkov, ki nam kaže življenje iz neobičajnih, čisto presenetljivih zornih kotov, je značilen za to vrsto.



Walt Kelly: Pogo

V drugo skupino spadajo poljudni avanturistični stripi take kvalitete v risbi in tekstih, kot so »Steve Canyon«, »Ray Ringo«, »Rip Kirby« in »Cisko Kid«. Naivnejši po zgodbi, pustolovski, western in detektivski, pa so odlično risani. Njim ob strani so prikupni zabavni stripi kot »Popaj«, »Asterix« (francoski), »Beetle Bailey« s humoristično karikiranimi osebami. Slovenski družbeno kritični stripi kot »Jaka Sulc«, »Gregor Tisiglavca«, »Peter Mozolec« itd. pravzaprav tudi ne zaostajajo mnogo za njimi.

Večina stripov, ki jih čitamo pri nas, je solidno poprečje. Tiste kičaste plaže, o kateri običajno govorimo kot o stripu, pravzaprav pri nas niti ni veliko. Še to so žal predvsem nekateri domači jugoslovanski stripi, ki jih rišejo začetniki in ceni amaterji. Risba je pri teh okorna, vsebina razvlečena in nezanimiva. Brez posebnih težav jih najdemo običajno v Nedeljskem dnevniku, včasih tudi v »Zvitorepcu« in drugje.

Stripi, ki jih uvažamo, so rokodelsko solidni, saj sindikati, ki skrbje za njihovo prodajo, pazijo na kvaliteto in kot dobri trgovci ne nudijo slabega blaga. »Jeklena pest«, »Dr. Kildare«, »Tiffany Jones«, »Gil Jourdan«, »Vsemirski junaki«, »Črni strelec«, »Beli vitez« itd. so lahko resni, komični, detektivski, znanstveno fantastični — toda vsi solidno risani in s scenariji, ki drže bralca v napetosti. Marsikaj lahko očitamo npr. »Tiffany Jones«, toda vsakdo mora občudovati izredno postavljene kadre, ki so kompozicijsko tako dovršeni, da učinkujejo skoraj blazirano.

V poseben »novi val« stripa sodijo stripi, ki močno poudarjajo seks. »Barbarella«, »Jodelle«, »Phoebe«, »Scarlett Dream« res niso za mladino, ne moremo jim pa odrekati kvalitet in fines v risbi pri vsej naivnosti zgodbe. Precej pod njimi so nekateri brutalni in rahlo vulgarni stripi kot »Sadik« ali »Satanik«. Med stripom »Peanuts« in »Satanik« je velikanska razlika v kvaliteti. Skupno obema je samo to, da sta oba stripa! Sicer imamo v Jugoslaviji razmeroma malo pravega kiča. Tudi kar zadeva brutalno nasilje in seks, so naši stripi »čisti«, kar pravzaprav ni nič čudnega, če upoštevamo strogo cenzuro tujih sindikatov, od katerih kupujemo stripe. Ameriški sindikati risarjev stripov so namreč že leta 1954 sprejeli dogovor o cenzuri in sicer pod pritiskom skupin staršev in vzgojiteljev, ki jim ni bilo všeč obravnavanje seksa, zločinov in nasilja v stripih. Storili bi torej napako, če bi vse metali v en koš, tako kot to navadno delajo kritično razpoloženi pedagogi.

Ti so napadli strip ne samo zaradi njegove vsebine, temveč načeloma kar povprek zato, ker je pač strip. Zamerili so mu njegov značilni način združevanja slike in besedila v oblačkih. To besedilo je seveda nujno kratko, v slabih primerih basto in naivno, v boljših stripih pa mu ne moremo odrekati duhovite jedrnatosti in se prilagaja obliki in značaju oblačka. Dialogi in monologi, vzkliki šumi in zvoki bolj neposredno in bolj živahno pojasnjujejo dogajanje kot tekst pod sliko. Prav to besedilo v oblačkih pa je pedagoge vznemirilo: branje stripov naj bi odvrčalo mladino od branja knjig in celo zmanjšalo pri mladini možnost kla-

sičnega načina branja, pri katerem je več teksta, je tekst zahtevnejši, besede so zložene v ravnih vrstah druga za drugo, branje pa zahteva napor. Res je seveda, da se je treba tudi branja stripov navaditi, se seznaniti z nekaterimi simboli in okrajšavami. Tako pomeni v oblačku narisana žarnica, da se je junaku na lepem »posvetilo«, velik vprašaj pomeni, da je začuden in v zadregi, mehanični glasovi — radio in telefon — pa se kažejo v oblačkih z našekanim robom. Mrtvaška glava obenem s klicajem pomeni hudo jezo in grožnjo, črn oblak žalost, nerazumljivi hieroglifi, klicaji in zavite črke so kletvice, žaga pomeni smrčanje, zvezda udarec (=videl je zvezde-). Roža pomeni nekaj prijetnega, oblaček in črte — nenavadno nagel odhod, silno brzino (kar pokadilo se je za njim...), nenadno zaustavljanje — predmet (avto, konj) je deformiran in njegovi obrisi nihajo. Avtomobili rjovejo RAOW, zavore cvilijo AIIK, skratka, te simbole, ki so risani v »oblačkih« kot na TV ekranu, razume vsak sodoben otrok — ne pa vsi odrasli! To, kar junak samo misli, je grafično podano z »oblačkom za misel«. Čim glasneje nekdo govori ali vpije, tem večje in debelejše so črke. Walt Kelly uporablja v svojem stripu »Pogo« za različne osebe celo različne tipe črk, pri čemer govori neka čemerna in zlobna oseba v dostojanstveni gotici. Risar stripa izpiše besedilo z roko, pri prevajanju v druge jezike pa nastanejo seveda težave. Večina stripov, ki izhaja v našem »Zvitorepcu«, je tujih, predvsem ameriških, angleških in včasih francoskih, zato je treba besedilo prevesti in ponovno ročno napisati. Da bi postopek pocenili, nadomeščajo založniki ročno pisano besedilo s tiskanim ali pa tipkanim, kar je res ceneje, toda uniči originalno likovno sestavo risbe in besedila. Tipkani napis v oblačku pomeni v risbi tujek, saj sta pri stripu tekst in risba neločljiva celota, prav tako kot velikost in izbira oziroma oblika črk.

Če se povrnemo k zaskrbljenim pedagogom: zdaj sicer res ni dokaza, da bi branje stripov zmanjševalo sposobnost klasičnega branja.¹⁰ Zelo verjetno pa je, da odvrča mladino od knjige — vsaj v določeni starosti. Kar zadeva mnenja, da strip navaja mladino k nasilju, da jo poneumlja in moralno kvari, je možno v skrajnih primerih, toda to je pač odvisno od vrste stripa. Brutalen, sadističen ali celo pornografski strip učinkuje na mladega človeka verjetno prav tako kot surova TV oddaja ali film, pri čemer pa formalna izrazna oblika stripa najbrž ni nič kriva.

Tehnika pripovedovanja v stripu

Formalno je strip zaporedje risanih sličic, kadrov, na katerih je to, kar govorijo osebe, napisano v »oblačkih«, ki jim prihajajo iz ust, namesto spodaj pod sliko. Različni zvoki in šumi so dostikrat predstavljeni likovno. Besedilo je zmanjšano do najmanjše možne meje, tako da lahko najde svoj prostor na risbi in da je še razumljivo, ali da pove vse to, česar bralec ne zve iz risbe same. Gre torej za sestavo risbe in pa besedila v enem na isti ploskvi.

¹⁰ A. C. Baumgärtner, Die Welt der Comics, str. 102.

Posamezna »vrsta« ali »trak«, »pas« vsebuje običajno tri take risbe, lahko sta tudi samo dve ali štiri, včasih pa je samo ena čez vso širino strani. V dnevnem časopisju imamo posamezen strip v eni sami vrsti, ker je običajno v vsaki številki dnevnika več različnih stripov v nadaljevanjih in je vsakemu od teh stripov namenjena samo ena vrsta ali bolje rečeno en pas. Zato so epizode v takem »pasu« nujno krajše in je njihov značaj in ritem pripovedi že iz čisto prostorskih razlogov drugačen kot v celostranskem stripu. Na takem pasu ali traku s tremi ali štirimi risbicami je zapodena že cela epizoda z uvodom in viškom: uvod s prizoriščem in nastopajočimi osebami v prvem kadru, ki mu sledi v nadaljnjem že zaplet, dramatični ali komični višek epizode, razplet in konec, včasih tudi nauk ali vsaj namig v premislek. Pri celostranskem stripu pa zgodba teče in dopolnjuje eno ali več strani tednika oziroma snopiča (zvežčka). Te vrste stripe prinašajo tedniki. V njih je več različnih stripov v nadaljevanjih in posamezni stripi napolnjujejo bodisi eno, bodisi dve ali tri strani.

Od risarja zahteva strip skrajno varčevanje z izraznimi sredstvi. Risba je bodisi slikovita, bodisi realistično plastična, bodisi linearno abstraktna... Risar lahko uporablja poltone, drugi spet izrazito poudarja črno-bele kontraste, tretji je usmerjen v karikaturo.

Kadar govorimo o tipičnem načinu risanja stripa, običajno mislimo na dopadljiv »komercialni realizem«. V bistvu imamo dve skrajnosti; prva je »fotografski« realizem in druga karikaturna s poenostavljeno risbo, simboli in deformiranimi komičnimi osebami. Pustolovski stripi, družabni stripi, detektivke, kavbojke in znanstveno pustolovski stripi so običajno risani v realističnem slogu. To se pravi, da so osebe, predmeti in prostor upodobljeni bolj ali manj realistično, vendar imajo — značilno za strip — krepak obris. V risbi s tušem in peresom risarji še poudarjajo linije, ki vzbujajo vizualni vtis gibanja in akcije — govorimo o grafično poudarjenem ritmu črt in potez. Da je telo plastično, dosežejo z različno debelino obrisa, včasih z dodatnim senčenjem s črtami. Vsak dober risar si s časom izdela svoj lastni slog in svoje lastne posebnosti — v okviru splošnega načina. Osnovna enota pripovedi pri stripu je posamezna risba ali kader. Tako kot pri filmu uporabljajo risarji več planov. Total je pogled na pokrajino ali prizorišče iz velike oddaljenosti. Osebe so majcene, vtis pripovedi je mirno tekoč, epičen. Pogled od daleč vzbuja vtis trajanja — na primer pogled na skupino jezdecev, ki potujejo skozi prerijo. Figure jahačev so neznatne, pokrajina je velikanska. Če se risar približuje predmetu ali osebami, govorimo po vrsti o poltotalu, o bližnjem posnetku, velikem planu in končno o detajlnem posnetku. Če se risar oddaljuje od osebe (ki postaja manjša sredi prizorišča), občutimo olajšanje, se sprostimo. Nasprotno pa pomeni bližanje k osebami, da se bo nekaj zgodilo, akcijo in napetost. Zato se risar »približuje«, kadar je treba usmeriti pozornost na določeno skupino oseb ali na prostor, opozoriti na trenutno najvažnejšo osebo ali predmet. Še posebno poudari dogajanje s tem, da riše samo obraz osebe in konč-

no do skrajnosti dramatično stopnjuje pripoved z detajlom, to je risbo iz neposredne bližine, ki »jemlje dih« (npr. samo oko, nož, napeta vrv, ki poka itd.). Z menjavo planov doseže risar dramatično razgibano pripoved, seveda pa imamo tudi stripe, kjer so osebe risane vedno v isti oddaljenosti od gledalca. — Temu primerno je tudi vtis monoton, kolikor ne gre za prav zavestno vztrajanje pri izbranem planu, s katerim želi avtor vzbuditi čisto določen učinek na gledalca (Feifferjev Mr. Merendeiler).

Risar ne menja samo oddaljenosti od oseb, ampak tudi točke, s katere gleda. Pogled od spodaj in pogled od zgoraj sta pri nekaterih risarjih prav tako priljubljena kot običajno gledišče. Že Harold Foster (ki je prvi risal Tarzana) je rad uporabljal pogled od zgoraj — z drevesa na zemljo — ali pogled od spodaj navzgor, še posebej pa je tako menjavanje očišč v uporabi danes pri znanstveno fantastičnih in vesoljskih stripih, kjer se odpirajo nove dimenzije in novi pogledi na zemljo in vesolje.

Tudi svetloba vpliva na razpoloženje. Osvetljava je lahko idealizirana, s poudarjeno prednjo svetlobo, lahko je realistična in pa seveda tudi naturalistična s črnimi sencami in ostro, neusmiljeno lučjo, ki vzbuja slikoviti vtis dramatičnosti in napetosti (Jeklena pest, Ray Ringo in drugi). Veliko število stripov pa se dogaja v abstraktnem svetu brez senc, kar ne moti niti slikarja niti bralcev.

Ozadje, scenerija in pokrajina imajo prav tako pomembno vlogo pri pripovedi. Mesto, laboratorij, džungla, Divji zahod so običajno risani realistično, lahko je prostor nakazan samo s preprosto črto, včasih pa ni treba niti tega. Oseba je narisana na praznem ozadju, kadar jo želi risar posebej poudariti. Nekateri slikarji zelo radi rišejo osebo kot črno silhueto v ozadju (Walt Kelly, Jimmy Barnett) — to je oseba, ki je sicer ta trenutek ni tu, toda bo igrala ali pa je pravkar igrala neko vlogo v dogajanju.

Barve (oziroma siva in črna pri črno-belem stripu) so že zaradi postopka tiskanja nanese enakomerno na posamezne ploskve risbe. Komplicirana risba, naturalizem in slikarski način obravnavanja barve (kjer slikar z barvo gradi, modelira, izraža telesnost, globino, volumen in svetlobo) so pri stripu redki, že iz čisto praktičnih razlogov. Risar se ne sme pretirano zamujati z risbo, če hoče, da se mu risanje splača, to se pravi, da mora poenostavljati. Toda tudi če bi želel delati drugače, je vezan na tehnični postopek tiskanja in na časopisni papir, na katerem se, kot je znano, reprodukcije najboljših umetnin sprevržejo v nejasne zmazke. Strip mora biti risan jasno, ostro in kontrastno, brez posebnih nians v barvah in tonih, ki jih tisk sploh ne bi reproduciral.

Pa ne samo iz praktičnih vzrokov, tudi zaradi svojega bistva je strip kljub navidezni realističnosti le dvodimenzionalen. Pogosto uporablja simbole za stvarnost, saj računa s tem, da jih bralec razume in jih zna prebrati. Tudi uporaba barve je zelo svobodna in simbolična. Z njo poudari avtor dogajanje in ritem, označuje osebe in njihovo razpoloženje. Barva postane pomemben del pripovedi. Če vidimo tak strip kasneje brez barve, se nam zdi

dobesedno »brezbarven«. Podobno, kot se v gledališču menja svetloba, so v stripu lahko posamezni kadri v rdeči, modri, rumeni barvi, obrazi so modri, lasje vijoličasti ali zeleni. Kot ne pričakujemo v stripu klasičnega racionalnega odnosa do stvarnosti, tako tudi ne smemo pričakovati realne uporabe barv, ki so v stripu predvsem dekorativnega značaja, paša za oči in pa stimulans, ki vpliva na razpoloženje in čustva bralcev.

Polagoma se torej oblikujejo zunanje poteze stripovskega pripovedovanja: predvsem je nujen priljubljen junak (lahko eden ali več), ki ga občinstvo dobro pozna in ki ga ima rado. Nastopajoče osebe govore v »oblačkih«, zgodba pa se razvija v zaporedju kadrov. Lahko imamo zaporedje (ali sekvenco), kjer sestavljajo posamezno epizodo trije ali štirje kadri, lahko pa zgodba teče kar naprej, podobno kot pri tradicionalnem načinu pripovedovanja. Značilno za strip je torej ponavljajoče se nastopanje priljubljenih osebnosti, drugič, sekvenca ali zaporedje v celoto povezanih kadrov, tretjič, tekst v oblačku v risbi, ne pa spodaj pod njo, kot je to npr. pri klasični slikanici. Stilno so mogoči vsi odtenki med filmskim realizmom in karikaturo. Veliko risarjev stripov riše skoraj fotografsko realistično. To ni nič čudnega, če upoštevamo, da mnogi prizore prej fotografirajo z živimi osebami in nato rišejo na podlagi teh fotografij.

Sekvenca pomeni vrsto (ali nadaljevanje, zaporedje) podob, povezanih med seboj v neko celoto, ki jih imenujemo tudi kadri. Kader razvija in nosi dejanje, pri čemer je seveda ritem dogajanja lahko zelo različen. Risar uporablja različne formate, da poudari dogajanje: kvadrat, pravokotnik, ki je lahko močno potegnjen v višino ali pa raztegnjen v širino. Že z izbiro različnih formatov se izognejo risarji enoličnosti, ustvarijo zaželen ritem v zgodbi in včasih celo puste to ali ono risbo brez roba. Možen je tudi samo en rob, kar ni nič nenavadnega, ali celo osebe brez prizorišča, samo na belem ozadju. Prizorišče je lahko naturalistično ali pa samo nakazano in junak je dostikrat upodobljen stoječ reliefno pred kadrom. Možnosti so neizčrpne. Tako se je uveljavil način, da je tisto, kar se v resnici dogaja, upodobljeno v trdnem obrisu, tisto pa, kar se dogaja v sanjah ali domišljiji, pa je običajno v okviru z nagubanimi ali nakodranimi robovi.

Tehnika pripovedovanja temelji na prekinitvah (v nasprotju s filmom). Struktura zgodbe je diskontinuirana: izbrani prizori so ločeni z okvirji. Dogajanje je omejeno na tisto, kar je narisano v posameznih kadrih, ki »pomikajo« dogajanje naprej. Risar lahko riše gib za gibom (ali zaporedje gibov), uporablja različne plane in se igra s perspektivo, kaže podrobnosti in dramatično prekinja ritem pripovedi v posebno napetih trenutkih. Stil kadriranja, ritem, v katerem so razporejeni posamezni prizori, predvsem pa najprej izbor prizorov, ki ilustrirajo zgodbo, in njihova montaža v celoto — vsi ti tehnični prijemi so značilni za posamezne avtorje, za njihovo znanje in karakter. Vsak risar si izbira za ilustracijo prizore, ki mu še posebej »leži« in ki jih obvlada, z malo ali več osebami, statične ali razgibane. Nekateri se izogibajo masovnim prizorom, drugi obvladajo samo dva ali tri

obrazne tipe, tretji zna risati predvsem avtomobile, ne pozna pa anatomije. Mojstri med njimi pa morajo znati veliko: označiti morajo posameznega junaka tako, da ga spoznamo tudi od daleč in od zadaj, po hoji in drži, znati morajo narisati do 100 različnih človeških postav, značajev in obrazov v najbolj različnih razpoloženjih in pozah. Dobro morajo poznati anatomijo, perspektivo, biti morajo raznoliki. Slabi risarji znajo narisati enega ali dva značaja in ni redko, da so si vse figure podobne, tako da junaka ločimo od drugih le po različnem vzorcu obleke ali drugačni kravati... Tak risar si pomaga s tekstom: slab strip ima običajno veliko teksta, ker risar zgodbe ni znal narisati. Res je, da si mnogi risarji stripov pomagajo s fotografijo in prej posamezne kadre fotografirajo, kljub temu je očitno, da dober strip zahteva veliko dela in znanja in da strip gotovo ni področje za začetnike in amaterje, kot to mislijo mnogi — tudi na Slovenskem.

Še o proizvodnji stripa

Risar stripa — govor je tu o ameriških, angleških in francoskih — je nameščenec sindikata, vplivne ustanove, ki zaposlujejo med drugimi tudi novinarje in kritike. Ima pogodbo in dobi dogovorjeno vsoto in odstotke od prodaje svojega stripa, njegove priredbe za film in gledališče. Avtorske pravice stripa so njegove (naslov, zgodba in junaki), vendar pa po njegovi smrti lahko sindikat poišče drugega risarja, da nadaljujejo strip. (Tako riše danes Popaja Bud Sagendorf, Tarzana John Celardo, Flasha Gordona Mac Raboy, medtem ko so nekdanji risarji Elzie Segar, Burne Hogarth in Alex Raymond opustili strip ali pa so mrtvi.) Odnosi so praktični in poslovni, tako kot v srednjem veku, ko je več mojstrov delalo na isti umetnini, ne da bi si kdo belil zaradi tega glavo. Strip je še v tistem srečnem stanju, ko proizvodnja komaj sledi potrošnji, ko se ustvarjalci nimajo časa spraševati »zakaj« in »čemu«, ampak samo »kako«. Tiste proslule razpoke med umetnikom in občinstvom, o kateri je toliko govora v visoki umetnosti od 19. stoletja dalje, v svetu masovne umetnosti še ni. Producent daje potrošniku po navadi točno tisto, česar si ta sam želi. Novi mecen, to se pravi urbanizirane množice so našle svojo zabavno obliko konzuma risane umetnosti — ali naj jih zato obsojamo? Navsezadnje so se generacije kritikov in zgodovinarjev resno trudile, da so izbile ljudem iz glave še zadnje misel, da bi bilo lahko gledanje in uživanje »visoke« umetnosti tudi prijetna zabava, ne pa nekaj mučen, z znanstveno latovščino in letnicami natrpan obred.

Nov strip se na tržišču pojavi na dva načina: tako, da sindikat sondira občinstvo in dá sugestijo, kakšen strip bi se dobro prodajal — ali pa na klasičen način, ki je uspešnejši, to je, da risar z dobro idejo in s svojim stripom pod pazduho pride in ponudi svoj strip sindikatu. Kljub vsemu spoštovanju do »raziskav tržišča« in do strokovnjakov, ki te raziskave opravljajo, pa je skoraj vedno le posameznik, obdarjen s kreativno sposobnostjo in domišljijo, tisti, ki tenkočutno in pravilno zasluži raz-

položenje med ljudmi in jim da nekaj novega, česar še ne poznajo, ampak samo nejasno slutijo in si žele. Nobena raziskava tržišča ne bi mogla ustvariti stripa, kot je »Peanuts« ali »Pogo« . . .

Nadaljnja proizvodnja stripa je nenavadno sožitje med moderno tiskarsko industrijo in ateljejem, kjer delajo risarji ročno pod nadzorstvom »šefa«, glavnega risarja. Priprava stripa zahteva obilo dela. Al Capp pripoveduje o tem, kako riše svoj strip.¹¹ »Delam v studiu v bližini Bostona z dvema asistentoma. Usedomo se skupaj, onadva poslušata moje zamisli in jih kritizirata. Navsezadnje se zedinimo za idejo, ki se zdi boljša od druge. Tedaj začnem improvizirati dialoge. Igram vse vloge in jih na glas recitiram. Sem pa tja predlaga kdo od asistentov spremembo ali doda kakšno vrstico. Tako napišem za en teden vnaprej. Potem prenesem dialog v strip, to je, narišem pglavitne osebe, dogajanje in vse obraze v tušu. Moja pomočnika nato razvijata in dopolnita risbo in jo dokončata v tušu . . . Posebno trdo delamo, kadar iščemo imena za nove junake. Ure in ure porabimo, da najdemo ime za osebo, ki se bo mogoče samo za trenutek pojavila v stripu. Hočemo, da ime izraža značaj . . . Bralec tudi dobro ve, kdaj avtor sam neha risati svoj strip, pa čeprav ga še tako prebrisanos posnemajo. Res, da ne more pokazati s prstom na nobeno izrazito razliko — toda celoten učinek je drugačen . . .«

Osnova za strip je torej zgodba, ki jo je treba prirediti za nadaljevanje v risbah. Iz nje nastane scenarij z dialogi, napotki za situacije oseb in prizorišče. Avtor pripoveduje celoto v seriji kratkih zgodbic — vsak dan eno — in vsako od teh kratkih nadaljevanj mora imeti vse elemente popolne zgodbe — uvod, vrh in sprostitiv. Šele ko je scenarij utrjen, se prične risanje.

Strip rišejo na risarski papir, v kitajskem tušu; seveda so originalne risbe večje kot odtisi v časopisu. Foster, Hogarth, Raymond so risali posamezne kadre v velikosti 20 cm višine, medtem ko je risba v časniku visoka samo 3,5 do 8 cm, odvisno od formata časopisa in prostora, ki je na razpolago. Tako kot nekoč ugotavljajo risarji s pomočjo zrcala, če je risba kompozicijsko uravnovešena. Rišejo s peresom in čopičem. Ploskve, ki naj bodo v tisku sive, označi avtor z rahlim laviranjem v vodeno modri barvi. (Poltone, ki so posebnost Američana Roya Cranea, dobi avtor za uporabo posebnega papirja Doubletone.)

Kar se tiče barv, imajo tiskarji na razpolago 80 kombinacij barv in različne stopnje intenzivnosti. Dostikrat kolorirajo strip šele v sindikatu in to po ustaljenih pravilih — humoristični stripi imajo po vsem svetu enako barvo. Svetovno znani stripi nastajajo torej v ateljeju, v skupinskem delu, kajti večina avtorjev mora narisati 6 epizod svojega stripa na teden in še celo stran v barvah za nedeljsko prilogo. To pomeni 52 tednov na leto neprekinjenega dela. Zato dela večina avtorjev s pomočjo asistentov. Seveda so tudi taki, ki rišejo ves strip čisto sami, celo vpišejo črke v oblačke, toda običajno

riše avtor samo osebe in prepusti ozadje in črke asistentu. Tako kot so v 17. stoletju, v zlati dobi nizozemskega slikarstva živeli slikarji, ki so slikali samo pokrajinska ozadja na podobah drugih, imajo danes v ZDA kakega Philipa Texa Blaisdella, ki riše po naročilu samo ozadja za številne stripe. V nekaterih ateljejih imajo bolj specializirano delo: prvi riše samo osebe, drugi krajine in ozadja, tretji oblačke, eden barva, seveda pa sta zraven tudi pisec scenarija in dokumentarist.

Vsekakor velja, da morajo imeti stripi, ki hočejo biti nekaj več kot samo poprečni, pečat osebnosti svojega avtorja — čeprav je strip delo več ljudi (teama, malega kolektiva), ki ostanejo praviloma anonimni. Mnogo humoristov, ki pošiljajo ideje, pa tudi mnogo piscev scenarijev ostane rajši anonimnih, ker lahko na ta način prodajajo svoje domisleke na več strani.

Dober risar ima seveda pri roki natančno dokumentacijo za modo, orožje, tipe letal in avtomobilov, za rastline, noše, arhitekturo, pokrajine itd. Včasih plačujejo tudi žive modele in dekoracijo, kar fotografirajo in nato prerišejo. Ko avtor pošlje strip sindikatu, ga tam pregledajo, če so kakšne napake v tekstu ali risbi, in ga strogo cenzurirajo, če je v njem kaj nedostojnega oziroma kaj takega, kar bi lahko koga užalilo. Prepovedane teme v ZDA so religija, rasno vprašanje, ločitev, krutost do živali, otrok in žensk. Zločin se ne izplača.

Zakone, po katerih se ravna pisana skupina ustvarjalcev in prodajalcev stripa, oblikujejo vsakdanja nuja in lov za uspehom. Uspeh pa določa tržišče, neposredna prodaja, in ne akademska kritika. Dober strip je tisti, ki gre dobro v denar.

Iz zgodovine stripa

Strip je mlad. Njegove zgodovine je dobrih 70 let. Ni treba seči do Egipčanov in Rimljanov, čeprav si človek ne more kaj, da ne bi omenil egipčanskega načina pisave v risbah in pa Trajanovega stebra, kjer se prizori vrste na traku — 183 m dolgim stripu, ki se posevno ovija okoli stebra. Lahko pa ostanemo bliže: naše srednjeveške freske v podeželskih cerkvah v 15. stoletju, ki so bile namenjene neukemu, branja neveščemu občinstvu, uporabljajo iste prijeme kot sodobni strip. Poslikava teh cerkva je res videti predvsem dekorativna in se seveda podreja strogemu ikonografskemu konceptu. V bistvu pa hoče nekaj povedati. Za osnovo ima načelo ilustracije in kontinuiran način pripovedovanja zgodbe, naslikane na traku (stripu), to se pravi, na pasu stene. To je zgodba, v kateri nastopajo znani junaki, v kateri se prizori vrste na stenskem pasu, vsak v svojem okviru, in kjer osebe včasih tudi kaj povedo. Ne sicer z oblački, ampak je njihovo besedilo kaligrafsko izpisano na elegantno ovijajočih se napisnih trakovih, ki jim gredo iz ust (bandeletta phylactere). Ali niso te freske običajno posnete po poljudnih grafikah, ki so v stotinah krožile po tedanjem svetu? Načelo stripa, vsaj približno vzeto, gotovo ni nič novega, saj bi lahko našli zanj nešteto primerov v egipčanski, rimski in kasnej v srednjeveški umetnosti —

¹¹ Al Capp, a candid conversation with the creator of *L'il Abner*; *Playboy*, december 1965, str. 89—100.

povsod tam, kjer je bilo treba nepismenemu človeku nekaj nazorno prikazati.

Zelja po upodabljanju in po pripovedovanju je v evropski umetnosti vseskozi živa. Primere nahajamo v srednjeveških miniaturah, na freskah, v grafičnih listih 15. in 16. stoletja, v grafikah 18. stoletja — že pri Hoggarthu in njegovih satiričnih grafikah imamo besedilo v »oblačkih« — in kasneje v poljudnih tiskih 19. stoletja, ki so jih tiskali v Münchnu, Nürnbergu, Epinalu in izvažali v Združene države Amerike. Ob tem toku moramo omeniti tudi tipično anglosaško tradicijo politično satirične karkature, pa nemškega satirika Buscha: vsi ti elementi so kasneje sodelovali pri veliki sintezi, pri nastanku stripa v trenutku, ko so bile za to dane ugodne družbene in gospodarske okoliščine ob koncu 19. stoletja v ZDA.

Ali ni mogoče ob teh zgodovinskih primerjavah res upravičena skrb, da vodi strip mestne množice nazaj v svet polpismenosti? Ali pa je strip samo eno izmed znamenj, da se po sto letih verbalne civilizacije spet močneje obračamo k civilizaciji slike in lika?

Poljudni lesorezi in bakrorezi v 15. stoletju so bili osnova dejavnosti, ki se je med leti 1849 do 1898 tako uspešno razvijala v Münchnu. Tam so namreč tiskali serije slik (Bilderbogen). To so bile slike iz rusko-turške vojne, podobe iz starožitnosti, zgodovina oblačil, divje zveri v Nemčiji in podobno. Tudi iz francoskega Épinala so pošiljali sredi 19. stoletja v ZDA slikanice s komično vsebino, Charles Timothy Brooks pa je leta 1870 prevedel znamenito Buschevo komično slikanico o Maxu in Moritzu, prigodah dveh nagajivih pobalinov. Ni naključje, da je bil prav nemški priseljensec Rudolf Dirks tisti, kateremu je časopisni magnat Hearst še posebej naročil, naj napiše za ameriško občinstvo nekaj podobnega, kot sta Max in Moritz. Dirks je naročilo izpolnil in narisal strip »The Katzenjammer Kids« (1897), ki je desetletja zabaval anglosaške bralce, pri čemer pač ni nikogar motilo, da je bil Wilhelm Busch (nemški satirik, risar in pisatelj) umetnik, nasledniki in posnemovalci pa so iz njegovih idej in likov napravili potrošni artikel.

Način, kako je grafično podan kratek prizor v zaporednih sličicah, je starejši kot strip. V 19. stoletju, okrog leta 1892 so se pojavile zgodbe v šestih podobah, šaljive domislice v risbi (gag) z naslovom, vendar brez besedila. Podobe so bile razvrščene v dveh vrstah po tri in tri. Med drugimi je F. M. Haworth leta 1892 tako risal celo serijo zgodbic o komičnih nezgodah malih ljudi z velikimi glavami in široko odprtimi očmi. Te zgodbe so zabavale občinstvo več kot eno generacijo. V razliko z današnjimi risarji stripov se ni omejil na vedno istega junaka, ampak so se pojavljali v njegovih komičnih zgodbicah različni ljudje. Šaljive zgodbe v šestih risbah so risali tudi drugi, v stilu kasnega 19. stoletja, malce okornem in vulgariziranem akademskem realizmu. Risarji se takrat še nekako niso mogli sprostiti, vse je malenkostno zaokrogljeno in še vedno nekam bidermajersko. Počasi pa se je okoli leta 1900 stil teh karikatur in komičnih risb spremenil, med drugim tudi zaradi časovnega pritiska. Do tedaj so prevladovale skrbno izrisane in

natrpane kompozicije, medtem ko so se novi risarji vse bolj in bolj obračali k risanju simbolov. Dnevna karikatura je pomenila novo metodo izražanja, postala je nekakšna likovna stenografija, spretno risana, preprosta, ekonomična v potezi in poudarjena v svojem učinku. (Stara časopisna karikatura se je odlikovala s skrbno risbo, z modeliranjem, senčenjem, želela je biti čim bolj verna, čim bolj realistična podoba, skoraj fotografija.)

Pri nastanku ameriškega stripa sta torej — kot formalni vzorec — sodelovali evropska tradicija na eni strani, na drugi pa politično socialna karikatura anglosaškega izvora (ki je dosegla že v zgodnjem 18. stoletju enega svojih viškov s satiričnimi risbami Williama Hoggartha). Toda neposredna pobuda je izrazito »ameriška«. »Yellow Kid«, predhodnik današnjega stripa, izvira iz anglosaške tradicije satirične karikature. Ko je leta 1928 umrl njegov avtor R. F. Outcault, je v uvodniku New York Worlda pisalo takole:¹² »Če bi trdili, da je pokojnik izumil strip, bi seveda zanikali družbene dejavnike, ki vodijo do vseh izumov.« Toda priznati moramo takratnemu nedeljskemu uredniku Worlda, da je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja spoznal, da je čas zrel za strip, in priznati moramo Outcaultu, da je naredil, kar se je dalo. Strip je takrat postal velika kupčija, je tu in bo verjetno tudi še nekaj časa ostal. Njegova zgodovina je polna nezgod in pripetljajev, taka, kot so včasih pustolovščine njegovih junakov. Res je, da so tiskarski stroj za štiri barve, na katerem so tiskali prvi barvasti strip kot nedeljski dodatek, kupili za nekaj čisto drugega. Urednik Goddard pa je imel navdih in je prepričeval ves upravni odbor od Pulitzerja navzdol, dokler mu ga niso dali za njegove namene. Ker so bili takrat vsi znani karikaturoisti že vezani s pogodbami na druge časopise, se je urednik obrnil na Outcaulta, ki je do takrat narisal nekaj šaljivih risb (sicer pa je bil tehnični risar pri Electric World).

V nedeljo 18. novembra 1894 se je na zadnji strani Sunday World Supplement pojavila prva nedeljska šaljiva risanka v barvah. Res je, da je Recorder (New York) poskusil že prej, toda barve so se mazale. V nasprotju s splošno razširjenim mnenjem Rumeni deček ni bil prvi junak te nedeljske risanke. Outcault je za zgodovinsko izdajo 18. novembra narisal šaljivo zaporedje, zgodbo o klovnu in ovčarskem psu, ki gresta na piknik. Šele leta 1897, to se pravi tri leta kasneje, je nastala Hogans Alley (prvotni naslov »Rumenega dečka«), ki dejansko pomeni nekaj novega. Na tej risbi je bil med drugimi upodobljen tudi enozobi deček z velikimi ušesi v nočni srajci, ki je po enem izmed slučajnih naključij, ki se dogajajo v svetu stripa, postal slaven preko noči. Don C. Seitz pripoveduje v svoji biografiji Josepha Pulitzerja tole zgodbo: Odgovornega tiskarja so kritizirali zaradi slabih barv. Ta je rekel, da nihče ne more tiskati tako zmazanih barv, kakršne mu predložijo. »Dajte mi nekaj otipljivega in pokazal bom rezultate!« Kolorist Saalberg je takrat slučajno barval eno od Out-

¹² William Murrell; A History of American Graphic Humor 1865—1938, New York, 1938, str. 136.

caultovih risb. S svojo običajno odrezavostjo je odgovoril: »V redu, pobarval bom obleko tega otroka otipljivo rumeno«. Naredil je tako in enozobi otrok je izstopil iz skupine pouličnih paglavcev kot vzhajajoče sonce. Tiskar je držal besedo in Rumeni deček je tako postal silno popularen (prav tako kot pojem »rumeni žurnalizem«...).

»Yellow Kid« še ni strip v več slikah, ampak v njem vsaka posamezna risba nekoliko večjega formata pripoveduje eno zgodbo. Yellow Kid ima takrat opazno realistično in družbeno kritično potezo, okolje pa, v katerem se dogajajo zgodbe, so ameriški slumi, predmestja velemest. Toda kmalu je namesto boleče resničnosti — Outcault je risal puščobne in v bistvu nečloveške razmere v slumih — nastopila fantastika, ki je bežala proč od stvarnosti, ki je imela pravljicne ali pa groteskne poteze in ki je pomenila beg od nerešenih družbenih vprašanj. Družbeni kritiki v tem obdobju stripa ni bilo usojeno dolgo življenje in tako se je velika risba, na kateri so številne naturalistične podrobnosti kar silile k ogledovanju in seveda k premišljevanju, umaknila poenostavljeni risbi, ki omogoča nagel prelet, porabo risbe brez misli.

Kasneje je Hearst kupil Outcaulta, toda World je še nadalje objavljala Hogans Alley, ki pa jo je od takrat naprej risal in barval George B. Luks. Oba, Yellow Kid in Hogans Alley, sta tekmovala med seboj, začela se je vrsta tožb med Hearstom in Pulitzerjem. (V ilustracijo boja med dvema časopisnima magnatoma naj samo omenimo, da je nekoč Hearst kupil ves nedeljski dodatek in osebje Worlda.)

Rudolph Dirks (ki je risal »Katzenjammer Kids«) je tudi šel k Hearstu, toda tako je izgubil naslov svojega stripa, ker ga ni osebno avtoriziral. Zato je moral spremeniti naslov risanke v »Kapitan in otroci«. Nedeljski stripi so kmalu prinašali veliko denarja, čeprav so se mnogi pritoževali nad njihovo vulgarnostjo. Hearstova zasluga je, da je vneto pospeševal to novo zvrst grafičnega humorja. Šaljivo zaporedje, to je štiri ali šest risb, v katerih risar razvije zgodbo do viška, je bilo res znano v Ameriki že mnogo let, toda serije, v katerih se isti junaki in iste osebe pojavljajo teden za tednom in kasneje dan za dnem v zaporednih dogodivščinah — te pa so se pojavile šele v kasnih devetdesetih letih 19. stoletja in prvih letih 20. stoletja. Ko so se kasneje risarji in izdajatelji združili v sindikate, so stripi svoje ustvarjalce neverjetno obogatili.

Casopisi kot Life, Puck in Judge so izgubili bralce, pa tudi najbolj nadarjene risarje, ker so bili prepočasni pri uvajanju nedeljskih prilog s šaljivimi stripi.

V prvih ameriških šaljivih stripih in zgodbicah je prevladoval nemški vpliv. Katzenjammer Kids (1897) so preprosto posneli po Maxu in Moritzu velikega nemškega humorista Wilhelma Buscha (1832 do 1908). Dejstvo, da je bilo v velikih ameriških mestih mnogo Nemcev in tudi mnogo risarjev nemškega rodu, je mogoče pripomoglo, da so bili

ti stripi včasih germansko groteskni in da je bilo v njih mnogo surovega, pretrepaškega humorja. Srečamo pa tudi druge vplive (pač po zaslugi različnih naseljencev pred prvo svetovno vojno), ki so bili zapopadeni že v narodnosti nekaterih komičnih značajev oziroma v njihovih imenih, ki so izdajali narodnost ustvarjalcev. Vendar so z izjemo redkih vsi priseljeni junaki stripov izginili s prizorišča in v vedno večjem številu so se pojavljali domači ameriški junaki.

Nikjer na svetu niso junaki stripov dobili takega vpliva na občinstvo. Velikanska naklada časopisov, široko razvejani sindikati, vse to predstavlja junake stripov vsak dan pred oči milijonov. Samo Chaplin se je lahko meril z njimi po priljubljenosti: ko je bil v nekem odrskem delu tudi prizor, v katerem je ducat junakov iz stripov priteklo na oder, jih je občinstvo navdušeno pozdravilo, ker so nepričakovano srečali stare prijatelje.

V razmerah, v kakršnih se je razvijal strip na prelomu stoletja v Združenih državah Amerike, družbeno kritični moment kmalu ni igral pri stripu nobene vloge več, pač pa so pomembno vlogo odigrali veliki denarni interesi. Tako je bilo leta 1897, ob rojstvu stripa, in prav tako je bilo 1933, ko je vodstvo New York Worlda kupilo rotacijski stroj za štiribarvni tisk. Lastnik Pulitzer je najprej hotel tiskati reprodukcije slavnih umetnin, pa ni uspel pri občinstvu, prav tako tudi niso naletele na zaželeni odziv javnosti slike iz newyorškega življenja. Potem ko je stroj stal 9 mesecev neuporabljen, so leta 1933 začeli s tiskom barvastih »comic books« — in to z velikanskim uspehom. Eastern Printing Company oziroma neki spreten možakar, Harry J. Wildenberg, ki je prišel na to misel, sta pri tem ogromno zaslužila. Masovna produkcija knjižic s stripi v barvah se je razširila po vsem svetu. Danes, po 30 letih, smo še vedno sredi poplave in še prav nič ne kaže, da bi zanimanje pomenilo. Za predloge so uporabili in neskončno ponavljali motive in teme iz pustolovske literature (Robinson, Tarzan), iz zgodovine, celo iz klasične literature, iz biblije, in dodali v zadnjem času še tako imenovane »horror« (grozljivke) in seveda kriminalne zgodbe. Navsezadnje je precej vseeno, da je strip nastal prav tak, kot je, predvsem iz komercialnih interesov: strip je značilna manifestacija določenih lastniških in produkcijskih odnosov. Ustvarjalci stripa niso imeli najprej neke umetniške ideje in nato iskali sredstva za njeno uresničitev — nasprotno, najprej so imeli tehnični medij, to je časopise in rotacijske stroje, ki so jih želeli tudi finančno izkoristiti, zato so vsebinsko in oblikovno morali prilagoditi strip nivoju občinstva.

Že takoj spočetka se je pokazalo, da velika večina bralcev stripov očitno ni hotela biti soočena s svojim lastnim svetom in njegovimi težavami, marveč da so iskali pri branju stripov predvsem zabavo in možnost, kako bi se umaknili v irealno območje sanjarjenja in zadovoljstva. Del tega zadovoljstva je vsekakor enačenje (identifikacija) z junakom in podoživljanje njegovih dejanj.

12. decembra 1897 se je torej znašla v nedeljski prilogi časopisa »New York American« barvna risanka, v kateri je risar Rudolph Dirks spretno pre-



Burroughs: Tarzan

nesel prigode malih nepridipravov Maxa in Moritza iz nemškega v ameriško okolje. Ni naključje, da se je ta risanka in naslednje — pojavila prav sredi konkurenčnega boja obeh časopisnih velikarov Pulitzerja in Hearsta. Od spoznanja, da so zgodbe v risbah nenavadno privlačne za bralce, pa do uporabe stripov za povečanje naklade lista je bil le korak in ta je bil takrat storjen. Naglega razvoja, ki ga je doživel strip, ne bi bilo brez industrijske civilizacije in velemest z množicami monotono živečih, razvedrila željnih porabnikov. Velika časniška podjetja s svojo težnjo po uspehu, po rasti, po čim širšem krogu bralcev, po vplivu in moči so pri nastanku imela pomembno vlogo: to je tista neposredna ekonomska nuja, ki je priklicala strip v življenje.

Po uspehu risanih zgodbic, ki so se sprva pojavljale vsako nedeljo v nedeljski prilogi časopisov, zasledimo leta 1907 prvi dnevni strip. Ta novost je še bolj povečala vpliv ameriškega stripa, ki je dobil kot družben pojav velikanski obseg.

Med stripi, ki jih velja omeniti,¹³ je »Nori maček in miška Nace« (Krazy Kat), ki ga je leta 1911 začel risati George Herriman. Ta je bil razred zase, kajti nima predhodnika niti po svoji duhoviti risbi niti po svojem subtilnem ironičnem humorju in paradoksnih situacijah. Strip je zaporedje prečudovitih, žalostnih in večinoma fantastičnih dogodivščin, ki nas na neki težko dopovedljiv način ganejo

¹³ Hans C. Buch: Sex-revolte im Comic Strip, Pardon 12, str. 15, 1966.

in nas popeljejo v popolnoma nestvaren svet. Znamenit je tudi Rube Goldberg in sicer zaradi svojih »Iznajdb« in zaradi »Ljudi, ki vprašujejo neumna vprašanja«. Pojavil se je v dvajsetih letih. Gledalca spravijo te nenavadne in čisto nekoristne iznajdbe v prijetno razpoloženje in ga nekako pripravijo na skok v popolno iracionalnost.

V anglosaških deželah se je uveljavilo ime »comics« za risane stripe, kajti prvi stripi so bili šaljive vsebine in so se pojavljali na straneh časopisov, ki so bili določeni za zabavo. Počasi so stripi postajali bolj avanturistični in njihov prvotno komični značaj se je spremenil, kljub temu pa je ime »comics« ostalo. Vsak dan so prinašali nekakšno nadomestilo za resnično doživljanje milijonov bralcev. Ljudje vseh starosti so sledili svojim junakom v zmagah in porazih in ob stavki tiskarjev v letu 1932 v Montani je stotine naročnikov vsak dan telefoniralo v uredništvo z vprašanji, kaj se je zgodilo njihovim priljubljenim junakom.

Sintezo klasične risanke in nove oblike — stripa je torej še pospešil konkurenčni boj, ki se je vnel ob koncu 19. stoletja v Združenih državah med dvema velikanoma newyorškega tiska: Josephom Pulitzerjem, madžarskim emigrantom, ki je bil lastnik New York Worlda, in Williamom Randolphom Hearstom, izdajateljem New York Journala (ki je bil, kot je splošno znano, vzor za film Orsona Wellesa »Državljan Kane«). Oba, Pulitzer in Hearst, sta se zavedala, kakšen pomen imajo ilustrirane nedeljske priloge za prodajo časopisa, in sta v svoji vnemi, kako prekositi drug drugega,

spodbujala svoje risarje k vedno bolj drznim novostim. Omenili smo že Outcaulta, Dirksa, med pionirji pa je tudi Frederick Opper, avtor številnih risank, med katerimi je najslavnejša »Happy Hooligan«, ki pripoveduje o smešnih prigodah družine tepčkov. James Swinnerton je avtor risank, polnih hudomušnega šarma. Te risanke so bile v glavnem humoristične, toda že po letu 1903 so se pojavile druge, zelo raznolike teme: čarovnije, mitološke pripovedi, pustolovščine in celo znanstvena fantastika. Mogoče največja umetniška osebnost tega obdobja je bil Winsor McCay. Njegov je čudeviti strip, ki opisuje dogodivščine malega dečka Nema (Little Nemo) 1905—1927. Za ta strip, ki se večinoma dogaja v dečkovih sanjah in ki ima vse slogovne značilnosti secesijske umetnosti, velja, da je mojstrovina elegancije, enostavnosti in poezije, včasih pa lahko v njem zasledimo daljne odmeve renesančnega manierizma.

Delež Evrope pri porajajoči se novi zvrsti je pravzaprav nepomemben, tudi če omenimo holandskega ilustratorja Gustava Verbecka, ki je leta 1903 ustvaril »Obrni okrog« (Upside down) in Nemca Lionela Fainningerja, ki je uvedel v strip elemente porajajočega se kubizma in ekspresionizma. Toda Evropa se je še vedno držala klasičnih pripovednih tehnik in zato so jo kmalu preplavili stripi »Made in USA«. Ameriški strip je začel osvajati Evropo.

»Comics« so se obogatili z vsem, kar se je tedaj pomembnega dogajalo okoli njih — prav vse so znali njihovi risarji spretno porabiti. Tako so uporabili tudi film in Charlie Chaplin je postal junak številnih stripov. Z »Noro mačko« (Krazy Kat) Geoga Herrimana je prišel strip v področje simbolizma, fantazije in sanj, obenem pa se je pojavil v stripu surrealizem.

Vendar je postal najbolj priljubljen strip tedanjih časov »Vzgoja očeta« (Družina Illico), ki ga je leta 1913 ustvaril silno plodni risar George McManus. Družinski prepirečki in nevšečnosti nekdanjega irskega zidarja Jiggisa, ki je postal milijonar, in njegove soproge, bivše perice Maggie, so zasloveli po vsem svetu. Do svoje smrti leta 1954, to je 40 let, je McManus z dobrodušnim otroškim humorjem razgaljal smešne strani, muhavosti in napake boljše ameriške družbe. Ta strip so prenesli na oder in na filmsko platno in je bil preveden v številne svetovne jezike, tako da je »Vzgoja očeta« prvi med stripi, ki je doživel mednarodni sloves.

Prva svetovna vojna ni posebno vplivala na strip, ki je bil leta 1919 prav tak kot leta 1930. Stripi dvajsetih let so konvencionalni, slikajo ameriško družbo in življenje v rožnatih in optimističnih barvah. V tem primeru so stripi odsev časa in kažejo samozadovoljstvo in seveda lažno iluzijo o varnosti. Poglavitne teme teh stripov iz dvajsetih let so otroške, dekliske in družinske. Tudi politična ideologija skrajne desnice se je pojavila v stripu »Sirota Anica« (1924, Harold Gray). Junakinja te risanke sirota Anica, ki popotuje po deželi in mimogrede razkrinka različne zločine, se ima za svoje, večkrat čudežne rešitve zahvaliti le skriteму pokroviteljstvu vsemogočnega Daddyja Warbuchsa, bogatega industrijalca, simboličnega predstavnika uspeš-

nega kapitalizma. (Dvajset let kasneje se je pojavil v reviji »Play Boy« ironični strip z junakinjo »Little Anny Fanny«, ki se norčuje iz naivnosti tega stripa in njegovih bralcev.)

Zelo važen dogodek v razvoju stripa so pomenile agencije za razdeljevanje (distribucijo) stripov, to je sistem sindikatov, ki so bili v službi desetih in včasih stotin časopisov. Ta sistem je zagotovil do tedaj še nevideno širjenje stripov in je seveda prispeval k bogastvu avtorjev (George McManus je leta 1925 zaslužil do 20.000 dolarjev na teden!). Poleta pojavnosti sindikatov je doživel strip še eno revolucijo: po dokaj nezanimivem obdobju dvajsetih let so se pojavili okoli leta 1929 pustolovski stripi. Prvi, po duhu resnično moderni pustolovski strip je bil leta 1929 Tarzan, ki ga je risal Harold Foster. Priredba romanov E. R. Burroughsa v obliki stripa je prisilila Forsterja k nekaterim spremembam v risarskem stilu: ta se je namreč zgledoval po filmu. Tako kot tedanji film je Foster uporabljal pogled od zgoraj navzdol in obratno, bližnji posnetek, nasprotno svetlobo, slogovno pa klasični realizem, ki se je močno razlikoval od bolj ali manj karikiranega in stiliziranega načina tedanjih risarjev stripa. Lahko rečemo, da je snov in vsebina sama zahtevala tudi realistični filmski slog. Že s prvo izdajo je dosegel Tarzan v stripu ogromen uspeh in je odprl pot pravi poplavi pustolovskih stripov. Pojavili so se tudi prvi stripi-kriminalke, in sicer je leta 1931 Chester Gould z Dickom Tracyjem ustvaril prvi tak strip. Čeprav je bil ta strip še deloma karikiran po stilu, je po duhu in zapletu izredno realističen: z Dickom Tracyjem stopi v svet stripov nastlje.

Pomemben risar je bil Alexander Raymond, ki je ustvaril 1934. leta tri znamenite stripe: »Tajni agent X 9« (v sodelovanju z romanopiscem D. Hammettom), »Jim iz džungle« in »Flash Gordon«. Raymond je zaslovel zlasti s to risanko, kajti boj Flasha Gordona ob pomoči njegove zaročenke Dale in profesorja Zarkova proti krutemu Mingu, cesarju planeta Mongo, je svoje dni razburil kri marsikateremu mladoletniku. Ta strip je zelo lepo risan, privlačen v zapletih in je služil kot vzorec celi trumi posnemovalcev. Oba, Harold Foster s svojim Tarzanom in Alexander Raymond s Flashem Gordonom sta bila pred drugo svetovno vojno dobro znana tudi pri nas. Še dandanes ju lahko srečamo v jugoslovanskih tednikih in časopisih, kako s svojimi avanturami zabavata mlade, pa tudi starejše bralce.

Filmski stil, ki ga je prvi uporabljal Foster in ga je za njim nekoliko stiliziral Raymond, je našel svojega mojstra v Miltonu Caniffu, ki je oktobra leta 1934 ustvaril »Terryja in morske razbojnike«. Milton Caniff izmenoma uporablja pero in čopič, da bi tako dobil slikovite kontraste belega in črne, poudarjene osvetlitve in premišljene črtnice, tisto značilno vzdušje, ki je tudi vzdušje takratnih filmov. Pri tem se je Caniff zgledoval pri tehniki, ki jo je že uporabil Noel Sickles. Milton Caniff je eden redkih risarjev stripa, ki je ustvaril svojo šolo. Med njegove učence, ki so bili prej ali kasneje tudi njegovi asistenti, štejemo Alfreda Andriolo, Franka Robbinsa in Raya Baileya.



Pajek

Leta 1937 je ustvaril Foster svojega čudovitega »Princa Valianta«, delo, ki ga vseskozi preveva epski duh viteških romanov in nordijskih sag. Prince Valiant se je zaradi svojih nedvoumnih kvalitiet razširil po vsem svetu in objavljali so ga tudi naši časniki. Foster je Tarzana opustil, ponovno pa se je Tarzana lotil mladi, takrat neznani risar Burne Hogarth.

Hogarthov Tarzan pomeni nekaj novega, kajti Hogarth je prelil vanj vso svojo umetniško kulturo, svoje občudovanje Michelangela in velikih baročnih mojstrov, svojo naklonjenost do nemških ekspresionistov in svoje poznavanje umetnosti Daljnega vzhoda. Vsaka stran Tarzana predstavlja veliko, v sebi zaključeno kompozicijo in oblike v tej kompoziciji so podvržene nenehni napetosti, imajo eno samo težnjo: h gibanju. Po Hogarthu ni na tem področju pravzaprav ničesar več povedati.

Leta 1939 so predstavljali stripi s pustolovsko vsebino skoraj 50 % vse proizvodnje, kar je veliko, če pomislimo, da jih 10 let prej skoraj ni bilo. Med občinstvom so postajali vedno bolj priljubljeni in tako so ustvarjali risarji vedno nove junake, da bi ustregli povpraševanju: »Brick Bradford«, »Čarovnik Mandrake«, »Samotni jezdec«, »Sreča Tima Tylerja«. Proti sredini tridesetih let so se pojavile tudi prve knjižice s stripi. Najprej so samo pona-

tišili serije, ki so bile že objavljene v dnevnem časopisju, kasneje pa so risarji oblikovali tudi lastne junake, med katerimi so bili najpomembnejši junaki, obdarjeni z nadčloveško močjo, razumom in spretnostjo. Novi junak »superman« se je pojavil v stripu, dosegel ogromen komercialni uspeh in po prvem se prav do naših dni zgleduje cela četa super herojev, od katerih je eden bolj nenavaden kot drugi (Pajek, Jeklena pest, Netopir, Plastični človek, Duh, Sokol in drugi). Prvega supermana sta zrisala 1938 Jerry Siegel in Joe Shuster. Kljub prodoru stripa s pustolovsko vsebino pa humor le ni zgubil svojih pravic. Leta 1929 se je v »Thimble Theatre« Elziea Segarja prvič pojavil Popay, enoki mornar z ogromnimi podlahtmi, ki je silno rad jedel špinačo in si z njo pomagal v težavah. Leta 1931 je Chic Young ustvaril Blondie, najboljši družinski strip, ki je po 35 letih izhajanja še vedno izredno popularen. Končno se je Al Capp, ki je stal ob strani tradicionalnim tokovom stripa, leta 1935 pogumno lotil politične in družbene satire z »Li'l Abner«, ki je postal eden od elementov za obnovo stripa.

V tem času je namreč domišljija avtorjev risank začela usihati. Da bi to prikrili, so si sindikati izposodili iz ilustriranih revij »Malega kralja« Otta Soglowa iz Newyorkerja, naslonili pa so se tudi na



Jeklena pest

filmsko risanko. Tako se je prikazal v stripu leta 1931 »Mickey Mouse«, ki se je v filmu pojavil že leta 1928, kmalu pa mu je sledil tudi »Donald Duck«, zaditčni racman, ki se ga vesekozi drži smola.

Med drugo svetovno vojno so bili tudi junaki stripov mobilizirani v naporih zaveznikov. Stripi so podpirali moralo ameriških vojakov in moralo zaledja. Ali ni leta 1942 Göbbels na zasedanju Reichstaga vzkliknil »Superman je Žid!« Vendar opažamo po vojni propad stripa, kajti humoristični stripi niso bili več zabavni, pustolovski stripi pa so postajali nekam omladni. Kazalo je, kot da bi po velikem in usodnem spopadu, ki je terjal desetine milijonov človeških življenj, postali doživljaji junakov v stripih nenadoma smešni in nepomembni.

Alex Raymond in Milton Caniff sta opustila svoje prejšnje stripe in ustvarila dva nova junaka: prvi je detektiv Rip Kirby, drugi pa Steve Canyon. Rip Kirby je bivši mornariški poveljnik, ki po vojni postane privatni detektiv, Canyon pa bivši letalski polkovnik, ki je moral v nemirnih povojnih letih »znova nastopiti službo«. Tudi ta dva stripovska junaka pričata o intelektualni in moralni zagati ter o želji po angažiranju, ki je odsev nemirne dobe in hladne vojne. Toda pritisk občinstva, ki si v bistvu želi le lahkotne zabave in beži pred stvarnostjo, je prisilil risarje, da so se vrnili k preizkušnim formulam. Vendar pa je opaziti krizo okoli leta 1950, kajti risarjem manjka domiselnosti, še huje pa je to, da ne verjamejo več svojim junakom. Strip je ogrožala umetniška sterilnost, vrstili pa so se tudi napadi, ki so postajali z leti vse ostrejši in so dosegli višek proti sredini našega stoletja. Neznansko je narasla literatura, predvsem pedagoške narave, ki se je ukvarjala s škodljivim vplivom stripa na mladino. (Ker tega vpliva nekako ni bilo mogoče dokazati, je ta val prav tako, kot se je pojavil, tudi uplahnil in ga danes gledamo pravzaprav že iz zgodovinske perspektive.) Z obtožbo, da spodkopava moralo mladine, so pedagogi, psihologi, pristaši skrajne levice, prav tako pa tudi skrajni reakcionarji z McCarthyem z vseh strani napadali strip. Med nasprotniki je pač najbolj znana osebnost ameriški zdravnik dr. Fredric Wertham. V svoji knjigi »Pohujšanje nedolžnih« je obtožil strip kot krivca za zločin in pokvarjenost. Ugotovil je na primer, da veliki mišičasti junak »Netopir« živi

skupaj z malim dečkom po imenu Robin in često nosi domačo haljo. Wertham ni potreboval nadaljnega dokaza, da gre tu za homoseksualni odnos — niti ga ni potrebovalo občinstvo. V Werthamovi knjigi je takih odkritij kar mrgolelo in ni trajalo dolgo, ko so v ZDA začeli preganjati in sežigati knjižnice s stripi. Wertham je npr. trdil, da je Abnerjeva privrženost svoji materi jasen in nedvoumen primer incesta in torej slab zgled za mlade... Histerija, ki so jo sprožili kritiki, je tako prestrašila sindikate, da so podvrgli risarje stripov drakonski cenzuri. Risar stripov — velja za ZDA — ve, da bi vsak najmanjši namig na kaj nespodobnega uničil njega in njegovo kariero. Preden pošlje strip svojemu sindikatu, preišče vsako risbo in vsako besedo, ki bi jo lahko kdo tolmačil drugače kot čisto zabavo. Pri sindikatu strip še enkrat preučijo razni uredniki, ki imajo vso pravico, da lahko spremenijo karkoli. Ko je vse to urejeno, jih še enkrat pregledajo izdajatelji pred objavo. Vse, kar je seksualnega, je tabu. V teh razmerah so mnogi risarji, na primer Burne Hogarth, opustili strip, drugi pa so svojim bralcem ponudili zelo plehko juhico. Nikoli ni bil strip tako na tleh kot na začetku petdesetih let in mnogi so mu prerokovali konec, toda očitno so slabo ocenili vitalnost žanra.

Okrog leta 1950 se je namreč pojavila vrsta stripov novega značaja. Bivši risar Disneyevih študijev po imenu Walt Kelly je ustvaril risanko »Pogo«, ki je mnogo pomagala pri obnovi vsebine in stila stripa. Brez dvoma sta pot, po kateri je prišel, že začrtala pred njim George Herriman in Al Capp, vendar ni zato strip »Pogo« nič manj svojski in čudovit. Kelly je prav tako kot mnogo odličnih risarjev tudi filozof, ne samo umetnik, in po vzoru La Fontainea »uporablja živali, da bi podučil ljudi«. Njegovi živalski junaki, Pogo, Albert Aligator, dr. Sova, Želva in vse njihovo pisano sorodstvo, ki živi v močvirju s poetičnim imenom Okenokifee, so nosilci humanistične morale in njenega sokratskega racionalizma. Pogo si je hitro pridobil naklonjenost intelektualcev in je s tem veliko prispeval k rehabilitaciji risank. Uspeh Poga je tako zagotovil razcvet »intelektualnega« stripa.

Charles Schulz je leta 1953 začel risati svoje »Peanuts«, ki so močneje usmerjeni v psihologijo in metafiziko. Vpliv njegovega stripa na občinstvo je tako velik, da angleški kritiki v šali delijo člove-



John Prentice: Rip Kirby

štvo na dve različni vrsti ljudi: na tiste, ki občudujejo ameriški strip »Peanuts«, in na tiste, ki ga ne. Vsekakor je ta strip s svojimi malimi junaki priljubljen predvsem v akademskih krogih, med študenti, profesorji in izobraženci. Schulz je ustvaril junaka, ki mu nič ne uspe, »ki ne more zmagati«. Ta junak je pametni, srčno dobri mali deček Charlie Brown, ki si silno želi, da bi ga imeli ljudje radi. Ker si tega tako močno želi in je obenem preveč občutljiv in neroden, dolgočasi vsakega v svoji okolici. Njegov kužek Snoopy si domišlja, da je znameniti letalski as iz I. svetovne vojne, sosedov deček Linus je bister, toda naiven, mala Lucy pa je energično zlobno bitje. Strip še zdaleč ni sentimentalna zgodba o srečnih malih otrocih, ampak nekam fantastična, mestoma celo kruta zgodba, vendar z dovolj poezije in humorja. Velikanski uspeh tega stripa je namig, da stripov ne berejo samo analfabeti. Med drugimi pojejo o Snoopyju popevke, katerih ena (Snoopy proti Rdečemu baronu) je bila nekaj časa celo na vrhu lestvice popevk, prodali so je 3 milijone izvodov (pri nas pa so jo izdale Narodne Novine v Zagrebu po licenci EMI RECORDS, England).

S stripom »Pogo« in »Peanuts« se je rodila nova šola, ki odseva nekatere tokove moderne misli od antiracionalizma Johnnija Harta (strip B. C., nenavadna zgodba, v kateri nastopajo praljudje in praživali) do Feifferjevega objektivnega realizma, ki mu gre tudi dvomljiva čast, da je dal stripu njegovega prvega antiheroja v osebi Bernarda Mergendeilerja, nevrotika, polnega razvad in kompleksov. Feifferjev strip je »antistrip« — kajti junak ne dela ničesar, vidimo ga iz risbe v risbo v skoraj vedno enaki pozi: predvsem samo govori in pripoveduje o sebi. Temu primerno je tudi oblaček s tekstom neznansko velik in pravo dejanje se odvija v njem, to se pravi v tekstu, medtem ko je postava junaka bolj ali manj statična iz sekvence v sekvenco.

Medtem, ko so se ameriške risanke že zelo zgodaj obračale na odraslo občinstvo, pa so bili evropski stripi dolgo časa le v časopisih za otroke. S tem se je seveda zmanjšal njihov pomen in so imele oz. imajo še danes značaj nečesa, kar je bolj ali manj namenjeno otrokom. Če pri nas govorimo o stripu, nehote mislimo na mladino in otroke. Ameriški strip pa je take vrste, da je namenjen tudi odraslim. Evropski stripi zaostajajo približno 50 let za ameriškim in jih vsaj v prvi polovici stoletja po njihovem pomenu ni mogoče primerjati z ameriškim. Evropske, predvsem francoske, angleške in italijanske stripe, ki so dosegli mednarodni uspeh, srečujemo šele v zadnjih letih: »Andy Capp«, Smytha, »Modesty Blaise« Petra O'Donnella, »Tiffany Jones« in »Jeff Hawke« v Angliji. V Franciji deluje dandanes cela vrsta odličnih risarjev: najpriljubljenejši francoski strip je Asterix (besedilo Goscinny, risbe Uderzo), ki na šaljiv način obravnava dogodivščine galskega junaka v boju z Rimljani in Normani. Strip objavljajo francoski zabavni časopisi in tudi francoska televizija v rednih programih. Asterix je možiček s prevelikim nosom — kot de Gaulle, pravijo Francozi — z velikimi brki in kar naprej pripravljen za prepir. Živi kakih 50

let pred našim štetjem v Galiji, ki jo prav tedaj osvajajo Rimljani. Njegova poglavitna skrb je v tem, da se ne pusti civilizirati legionarjem Julija Cezarja. Rad bi živel mirno in se predajal lovu, pojedinam in veselim pogovorom s prijatelji. Toda brezskrben, kot je, prihaja iz zadrege v zadrego in kot vsak junak stripov te zadrege tudi uspešno premaguje. Francozi se radi identificirajo s starimi Galci, k nam pa so ta strip posredovali nemški izdajatelji zvezčkov s stripi in tako lahko kupimo pri nas strip o Asterixu v nemški priredbi, v tedniku MV 68.

Asterix je samo eden od francoskih stripov. (Naš tednik s stripi »Zvitorepec« objavlja nekatere francoske stripe od zgodb z divjega zahoda do kriminalk, največkrat v značilni ironično šaljivi obliki, ki ne skriva svojega galskega duha.) Med posebno slovitimi so stripi »Barbarella« avtorja J. C. Foresta, »Scarlett Dream« Claudea Moliternija in Roberta Gigia.

S temi stripi pa smo prišli do pojava, ki ga nekateri imenujejo tudi seksualna revolucija v stripu.¹³ Poleg vrlih, poštenih junakov stripov, kot so bili Tarzan, Rip Kirby in Jeklena pest, so se pojavile junakinje kot Barbarella, Jodelle, Phoebe — (duh časa) in druge. Stripe, ki so bili strogo neseksualni, so prav v poslednjih letih začeli spodrivati erotično poudarjeni stripi. S tem so postali stripi nekaj, česar ne smemo dati v roke otrokom. Ženske junakinje v teh stripih ne izpuste nobene prilike, da se ne bi strokovno slačile, in namesto da bi preganjale mednarodne gangsterje, zadovoljujejo svoje velike seksualne potrebe v postelji. Najbolj nedolžna med njimi je ameriška »Little Annie Fanny«, ki smo jo že omenili in kjer bi lahko kvečjemu njeno ime vzbujalo spomine na knjigo Fanny Hill (ki je ponekod na seznamu prepovedanih knjig). Ta strip je že po imenu parodija na stari ameriški strip »Mala sirota Anica« in se satirično norčuje iz poslovnih in življenjskih navad Američanov. Seveda ne smemo pričakovati, da bi revija Play Boy, ki strip objavlja, presegla samo sebe: strip nikdar ne prekorači območja dostojnega in uradno dovoljenega. Hujša je dogodivščina »Phoebe — duh časa« ki izhaja v reviji Evergreen (samo za odrasle). Doživljaji nesrečne Phoebe se nizajo v nelogičnem in popolnoma nesmiselnem zaporedju groze, mučenja in odkrite pornografije. Lepo razvito dekletko, ki večinoma nastopa brez obleke, zasleduje fetišist, privezano grizejo hrošči, nato jo križa nori židovski rabin, bivši nacist pa jo biča in nago priveže na helikopter, ki jo vlačí preko semaforjev in reklamnih tabel. Na koncu umre od puščice slepega japonskega lokostrelca in je po smrti predmet nekrofilne orgije v podzemeljskem templju. Ne manjkajo elementi parodije, kajti okrog trupla mrtve Phoebe je zbrana vsa Disneyeva živalska družina; ko pa junakinja trešči v velikansko reklamno tablo, so efekti parodija na pop art. Pri vsem tem je močno upravičen sum, da sta satira in parodija samo alibi, da se lahko v stripu bolj ali manj neovirano spogledujejo s pornografijo. Strip Phoebe je ameriški, iz Francije pa je prišel strip »Dogodivščine Barbarelle«, ki je med tem postal že klasično znan in je spodbudil tudi filmske ustvarjalce (producent Di-

no Laurentiis, režiser Roger Vadim, Barbarello igra Jane Fonda). Strip piše Jean Claude Forest in spada pravzaprav v območje znanstvene fantastike, pomešane z ženskimi romani tipa Angelika. Barbarello je astronautka, ki z veliko erotično radovednostjo preizkuša prebivalce tujih planetov, brez posebnega ozira na to, kako nenavadno so oblikovani. Ne manjka mu elementov sadizma, saj Barbarello med drugim grizejo mehanične lutke, kamenjajo jo ljudje iz kamene dobe, kljuvajo jo ptiči ali pa jo obdeluje rafinirano sestavljen stroj. Po običaju se neha vse dobro in mimogrede uspe junakinji (ki tako kot znamenita Angelika, njena vzornica iz časov Ludvika XIV, pada iz ene avanture v drugo) obrniti na dobro usodo planeta, na katerem se vsakič nahaja. Posamezne epizode Barbarelline vesoljske odisejane so izmenično pobarvane modro, oranžno, zeleno in rumeno. Junakinja in njeni prijatelji so kot izrezani iz modnih revij, medtem ko imajo njeni sovražniki komične poteze živali iz gumija. Vesoljska arhitektura, v kateri se dejanje dogaja, je polna seksualnih simbolov. Nasploh so Barbarellini doživljaji nekakšna groteskna oblika seksualnih sanjarjenj, pomešanih z melanholijo in nasilnimi smrtmi: Barbarella ni veselo zabavni strip — čeprav ni brez humorja.

Najmlajši primer te vrste stripa so Jodellini doživljaji (avtor Guy Pellaert), poleg katerih je videti Barbarella skoraj dobro vzgojena. Strip se godi v Rimu leta 14 po našem štetju, vendar v njem mrgoli anahronizmov. Jodelle je tajni agent, ki po naročilu cesarja Avgusta skuša onemogočiti njegovo politično tekmico, prokonzulico. Dekadenca starega Rima je učinkovito kombinirana s pridobitvami kasnega kapitalizma zahodne civilizacije: tako vidimo v stripu ameriške cestne križarke, ki jih vlečejo konji, bencinske postaje, kjer dekleta v trikotjih točijo bencin, velik stroj za meso, v katerem predelujejo vojne ujetnike, armado mož, ki krepijo svoje mišice, in hordo mrličev, ki v koloseju pred cesarjevimi očmi požro prokonzulico. Register strahu in sadizma je popopran s sodobnimi namigi, kot so steklenica coca cole, škatlica cigaret Gauloises, podoba Beatlesov in predsednik Johnson, ki se v velikem avtomobilu pelje skozi antični Rim. Ob robu dogajanja pa prepeva zbor cerkvenih očetov svoj »Vanitas, vanitas«! Vključeni so efekti pop in op arta tja do modnih barv. Osebe imajo rožnate ali vijoličaste lase, njihovi obrazi so modri, zeleni ali rumeni, nosijo nogavice z obroči, čevlje za tenis in barvaste vetrovke. Nastopajo pred ozadji, ki vsak hip menjajo barvo in vzorec. Perspektiva spominja na kamero v Godardovih filmih, sicer pa ne bi bilo prvič, da je šel strip v uk k filmu.

V istem žanru so se pojavili v Franciji v zadnjih letih še naslednji stripi: »Saga de Kam« (Nicolas Devil in Jean Rollin), strip morbidne poezije, umirjenih barv in po svojem slogu secesijski, v sodobni popartistični preobleki. Nekoliko slabše je risan »Lone Sloane« Philipa Druilleta. »Scarlett Dream« Gigia in Moliternia je poln seksa in brutalnosti. Pariški založnik Eric Losfeld, ki se je specializiral na izdajo tovrstne literature, ima seveda težave s cenzuro, svojih izdaj ne sme niti prodajati mladoletnikom, niti javno ponujati: pomaga si na ta na-

čin, da izdaja lične prospekte z najbolj značilnimi prizori in jih pošilja naokrog.

V Italiji izdaja seksualno sadistične serije stripov kakih 50 založnikov. Njihova skupna naklada je leta 1967 preseгла milijon izvodov in tednik »Vita« je ugotovil, da je to največja kupčija italijanskih založnikov v zadnjih 20 letih. Po že znani formuli, ki postaja preveč dolgočasna, da bi jo spet navajali, ti novi junaki stripa, ki se imenujejo Diabolik, Sadik, Killik, pobijajo in mučijo. Diabolik se je pojavil leta 1962, na misel o njem pa je menda prišla Angela Giussani, žena založnika Gina Sansonija. Geslo je bilo: strast in zločin. Diabolik je imel 100.000 naklade in seveda postal tudi filmski junak, kmalu pa je dobil 60 ali 70 tekmecev po vsej Italiji. Cenzura seveda ni mirno gledala tega razmaha in tako sta obe — cerkvena in državna — začeli prepovedovati, pleniti stripe, jih odsvetovati in groziti z izobčanjem. Rezultati so seveda manj spodbudni, kot bi bilo pričakovati. Sadistično seksualni žanr v stripu se je izredno razmahnil, temu primerni pa so tudi zaslužki, saj risarji dobe tudi po 5000 lir za eno stran, scenaristi pa do 400.000 lir za zgodbo. Mimogrede je treba omeniti še eno značilnost v Italiji, to je foto roman. Kljub prepovedim, tožbam na sodiščih in cenzuri pa so tudi Italijani spoznali, da so stripi, ali kot jih oni imenujejo »fumetti«, postali masovno komunikacijsko sredstvo, ki gotovo ni manj pomembno, kot so kino, TV in radio.

O ameriških stripih je bilo mnogo govora predvsem zato, ker so najpomembnejši za razvoj zvrsti. Sindikati so se res potrudili, da so svoje blago prodali po vsem svetu: tako tudi King Features Syndicate. Ta svojo zalogo ponuja tako, da pošlje izdajateljem časopisov, dnevnikov in tednikov pravcato »Modro knjigo«, torej katalog, v katerem so zbrani vsi stripi, ki jih ima sindikat trenutno na zalogi. Uvod je resnično poetičen: »Spoštovani! Izbirate lahko med več kot 200 stripi vseh zvrsti! Med njimi boste našli najbolj priljubljene in najbolj uspešne. Kakršnekoli so že zahteve vašega časopisa, tu imamo stripe, ki vam bodo ustregli, in kar je najbolj pomembno, Kingovi stripi so **najboljši** stripi. Kako tudi ne bi bili, saj najboljši pisci, risarji in strokovnjaki specialisti delajo za Kinga. Dobre lastnosti Kingovih stripov so razumljive same po sebi, saj so raznoliki, ustrezajo **vsem** okusom, so poljudni, vedno novi in domačni. Modra knjiga je vaš zanesljiv vodnik k največjemu številu bralcev in gotovo največja pridobitev za časopis...« Takemu vabilu se seveda ne da upreti in noben pameten urednik, ki želi veliko bralcev, se ne upira. Tudi jugoslovanski ne.

Katalog ima 200 različnih stripov, ki so na razpolago kupcem. Med njimi so pustolovski, humoristični, ljubezenski, western, fantastični (znanstveno fantastični, utopični, vesoljski) in pa tudi satirični. V tem seznamu so stari znanci, stripi, ki so pri nas izhajali že pred drugo svetovno vojno in ki izhajajo še danes. Samo nekaj primerov: Cisco Kid, izredno lepo risani strip, ki pripoveduje o pustolovščinah enega najbolj romantičnih in priljubljenih junakov starega zahoda, Cisca Kida in njegovega zvestega spremljevalca, izhaja vsak teden v slovenski Te-



Popaj

denski tribuni (TT), Donald Duck, Disneyeva zgodba o racmanu, se pojavlja v številnih mladinskih časopisih po Jugoslaviji. Prav tako izhajajo pri nas »Flash Gordon«, »Čarovnik Mandrake«, »Fantom«, »Rip Kirby«, »Popaj«, »Sreča Tima Tylerja« itd. In če kdo prelista npr. »The Illustrated Weekly of India«, resno revijo, ki obravnava življenje in delo Maksima Gorkega na prvih straneh, njegov odnos do Čehova in njegove prevode v jezik hindu, bo na predzadnjih straneh v barvastem tisku srečal Disneyevega »Strica Remusa«, Falkovega »Fantom« in druge junake iz seznama Kingovih stripov.

Strip, otrok velemesta, ki se je rodil v nekoliko nervoznem ozračju konec 19. stoletja, je našel v urbaniziranih množicah bralce, ki vsaj sprva niso preveč zahtevni, pač pa željni bežne zabave. Sicer je ta človekova potreba prastara. Vseskozi so ji stregli na najbolj različne načine: babice s pravljicami, sejmarji, popotni pravljničarji — toda ob koncu 19. stoletja so se pričela razvijati javna občila, ki so šele tehnično omogočila razvoj stripa.

Strip je že od vsega začetka kazal, da bo postal donosen posel. Vsekakor se je kmalu čutil pritisk tržišča, ki naj bi bilo neomejeno. Zato mora biti uspešen strip po možnosti internacionalen. Prodati in zaslužiti — to načelo je gotovo dalo svoj pečat in oblikovalo strip. Milton Caniff (avtor stripov »Terry in pirati«, »Steve Canyon«) odkrito pravi: »Trebja je delati tako, da se bralec ne more odreči nakupu časopisa, samo da bi lahko naprej sledil pustolovščinam. Res je, da junaki stripov ne jedo, toda jaz moram jesti!«¹⁴

Cisto jasno in odkritosrčno je torej povedano: strip mora ugajati množicam, ne maloštevilni eliti, strip mora ugajati danes in ta hip, zato mora dober avtor stripa kot vsak poljudni umetnik imeti poseben dar, namreč ta, da zna izločiti in izraziti podtalno razpoloženje svojega časa. Sanje, predstave in želje, ki jih milijoni nosijo skrite v sebi, so gradivo, ki ga je treba obesediti in narisati. »Sam si ničesar ne izmišljam, ampak samo izrazim tisto, kar je v glavah ljudi, pa ni izrečeno«, je v že omenjenem intervjuju dejal Al Capp.

V ZDA bere stripe vsak dan do 80 milijonov ljudi. Mnogi od njih tudi aktivno sodelujejo pri oblikovanju, saj posamezni avtorji dobivajo tudi po

1000 pisem bralcev na dan. V teh pismih se ljudje navdušujejo, kritizirajo posamezne junake in dajejo številne pripombe, ki jih avtor včasih upošteva. Ustvarjalec stripa na ta način vseskozi otipava tržišče, spoznava razpoloženje med ljudmi in se po njem ravna. Ne vpliva samo on na občinstvo, ampak vplivata v veliki meri okus in trenutno razpoloženje občinstva na njega: vsekakor sta oblikovalec in občinstvo med seboj v tesni zvezi. Drugi način bi lahko imenovali »ne zanima nas, kaj bi bralci hoteli«, vendar je v bistvu usmerjen k istemu cilju — uspeti pri množici. V rabi sta obadva, drugega pa bi lahko označili takole: »Ne delamo anket in pravzaprav ne upoštevamo, kaj bi bralci želeli in kaj mislijo, da žele. Če čutimo, da bo neka ideja uspela, jo poizkusimo, toda mora imeti možnost, da bo uspela pri bralcih. To je subjektiven način dela objavimo to, kar imamo radi, upamo pa, da občinstvo čuti, da smo iskreni v tem, kar nam je všeč.«¹⁵

Modra knjiga in njej podobne so torej gotovo dosegle svoj namen, saj Kingove stripe kupujejo in objavljajo časopisi širom zemeljske oble, saj so primerni »za vsak okus«, za staro in mlado in so »čisti«.

STRIPI NA JUGOSLOVANSKEM TRGU

V zvezi s stripi je bil večkrat uporabljen izraz »poplava«. Ta vtis je nastal ob bežnem pregledu časopisnih kioskov. Stripi z barvastimi naslovnimi stranmi, zabavni tedniki s stripi, strip-romani v posebnih zvezčkih — vsega tega je toliko na našem tržišču, da je včasih težko obdržati pregled. Nove zbirke se pojavljajo in izginjajo, tako da je tudi približen pregled nad stanjem, kakršno je pri nas ta čas (leta 1968), le poizkus, ki ima mnogo pomanjkljivosti.

Na prvem mestu je seveda »Zvitorepec«, — zato, ker je edini slovenski tednik s stripi; izdaja ga časopisno podjetje »Delo«. Izhaja od 7. aprila 1966. Ime Zvitorepec je izbrano po junaku Mustravega stripa, prebrisanem lisjaku prikupnega videza. Za profil slovenskega tednika s stripi zadostuje, če prelistamo poljubno številko Zvitorepca. (Naj bo to številka 17 v aprilu 1968.) Naslovna stran Zvitorepca je razmeroma skromna v primerjavi z ostalimi

¹⁴ Milton Caniff: Comment j'ai crée Steve Canyon; Phenix, 1, str. 29, 1966.

¹⁵ Lazareff: We don't consider what readers may want, Life, maj 1965.

jugoslovanskimi tedniki tega žanra, ki so praviloma v barvnem, čim bolj živo pisanem tisku. Če gremo po vrsti: prvi je western in sicer dogodivščine mladega kavboja, Teddyja Teda. Teddy Ted je samotni junak, potujoči cowboy, kakršne poznamo iz filmov in literature, izvrsten strelec, vedno na strani šibkejših, ki s svojim zvestim konjem blodi po prostranstvih Divjega zahoda. Zapleti so običajni, prav tako ljudje, s katerimi se srečuje: grobi rančerja, velikaš, ki hoče spraviti malo mestece pod svojo oblast, podkupljivi šerif, plačani revolveraši — skratka, galerija tipov, ki nastopajo v vseh zgodbicah te vrste. Ne manjka niti vitko dekle v jahalni obleki, ki jo Teddy Ted galantno reši in ji pomaga iz rok grobijanov — nato potuje dalje. (Poročiti se junak pustolovskega stripa ne sme, kajti potem za bralce ni več zanimiv.)

S formalno likovnega stališča je ta strip dobro risan in kadriran, pa naj gre za figure konj (kjer se preizkuša znanje risarjev) ali za pokrajino z značilnimi oblikami skal in arhitekturo pionirskih mestec Divjega Zahoda. Mogoče je celo malo preveč umirjen in suhoparen — bralci stripa si namreč žele dinamike in pretiravanja tudi v risbi. Obrazi junakov pa so bolj ali manj stereotipni, včasih celo tako, da jih med seboj zamenjamo ali pa se moramo vsaj močno potruditi, da jih ločimo.

Ne bi mogli reči, da v stripu ni grobosti in nasilja, toda moralni nauk je vedno jasen: pravičnost zmaga, medtem ko so zločinci in prevaranti tako ali drugače kaznovani. Kadri so taki, kot bi gledali klasični western in njegovo kamero — nekoliko idealiziran realizem.

Drugi strip oziroma druga zgodba, ki se pojavlja v nadaljevanjih na celi strani, včasih tudi na dveh, je strip o dr. Kildaru, mladem lepotcu zdravniku, ki zdravi telo in duha svojih bolnikov. Zgodba o dr. Kildaru je že na TV doživela neverjetno popularnost, v stripu pa ima svoje občinstvo, ki ga v glavnem sestavljajo ženske nad 35 let. Avtor stripa je Ken Bald, figure, ki nastopajo, so električne in modne, lahko bi govoril o manierizmu, o vitkih fi-

gurah, potegnjenih v višino. Nastopajoči moški so vsi brez izjeme postavni, ženske, pa naj gre za bolniške strežnice ali pacientke, so mlade in prikupne in risar jih s posebnim veseljem postavlja v kader kot čisto dekorativno figuro. Strip je mojstrsko kadriran, s ponavljajočimi se, smehljajočimi se obrazi bolniških sester v ospredju. Vzbuja vzdušje snažnega, sterilnega sveta. Vsebinsko je zgodba sicer nekoliko monotona, težko pa bi v njej našli kakršnokoli nevarnost za mladino.

Tretji strip »Jeff Hawke« avtor (Sydney Jordan) spada v območje znanstvene fantastike in sicer v tisto vrsto, ki je zadnje čase še posebej aktualna: vsemirske ladje, nenavadna in grozljiva potovanja skozi čas, obiski tujcev z drugih planetov na zemlji in seveda možati, postavni angleški letalec Jeff Hawke, ki s svojo spretnostjo in pogumom iz dogodivščine v dogodivščine hladnokrvno rešuje zapletene situacije, toda vedno z razumom, taktom, uvidevnostjo, nikdar pa ne z nasiljem. Tudi ta strip je zelo dobro risan, v stilu filmskega realizma, čeprav je včasih nekoliko nepregleden. Junak je značilno angleški, zadržan, miren in hladnokrven in seveda simpatičen. Fantastike je dovolj, grobega nasilja pa, kot smo že rekli, zelo malo, kajti vesoljske prigode, ki smo jim priča, so tako usodne, da jih junaki ne rešujejo s pestjo in pištolo, ampak s pogumom, s spretnostjo in razumom. In še nekaj: usodo človeštva vodijo bolj razvita bitja iz vesolja — misel torej, ki se zadnje čase vse bolj pogosto pojavlja v literaturi...

Naslednji strip je družabno-moden: o ljubezenskih in drugih dogodivščinah lepe angleške manekenke Tiffany Jones. Junakinja pravzaprav pada iz ene ljubezenske avanture v drugo, v ozadju pa je njen nekoliko nejasen odnos do modnega fotografa Guya Morgana. Ta se je poročil z drugo, ki ga vara itd. itd. po znanem receptu podobnih storij. V tolažbo moramo povedati, da so te njene dogodivščine predvsem romantične narave in da se seks v tem stripu omejuje na priložnostno podobo gole Tiffany v kopalni kadi ali pa pri preoblečenju.



Sydney Jordan: Jeff Hawke

Tiffany se vseskozi giblje v višji, »boljši« družbi, se srečuje z ljudmi, ki v današnjem svetu nekaj pomenijo oziroma vzbujajo domišljijo mladoletnic, ki so tudi najbolj navdušene bralke tega stripa. Filmski režiserji, bogati poslovni ljudje, lastniki naftnih vrelcev, romantični graščaki, pisatelji, detektivi in celo mednarodni tihotapci — vsa ta galerija moških se po vrsti poteguje za naklonjenost lepe Tiffany v elegantno risanim stripu. Kadriranje tega stripa je tako, da bi lahko služilo za vzor marsikateremu filmskemu snemalcu. Očitno je, da strip ni risan iz glave, ampak da je delan v studiju z živimi modeli, ki jih najprej fotografirajo, potem pa risar po teh fotografijah riše strip. Rezultat je v tehničnem smislu izredna dovršenost, stilno pa je strip kljub temu zelo dvodimenzionalen, čeprav uporablja tudi poltone, enakomerno sivo tonirane ploskve. Kompozicija je vedno urejena, popolnoma uravnovešena, celoten vtis je dvodimenzionalen, tako kot da bi fotografirali prizore s teleobjektivom (kar je verjetno). Perspektiva je značilna za posnetke s teleobjektivom, postave in predmeti so ploskoviti, ospredje in globina sta močno približana skupaj, podobno kot pri sliki v daljnogledu. Vtis je eleganten, toda tudi slabokrven. Manjka telesnost, manjka svetloba in sence, to niso bitja iz krvi in mesa.

»Podobe iz narave« Walta Disneya zavzemajo eno stran in običajno prinašajo poljudno pisane, privlačno in slikovito risane zanimivosti iz življenja živali in rastlin ter opise nenavadnih naravnih pojavov. Značilno je Disneyevo mojstrstvo, smisel za obdelavo podrobnosti in humorja.

Podobam iz narave sledi »klasični« strip, ki ga je včasih risal Elzie Segar, sedaj pa ga riše Bud Sagendorf; to so humoristične zgodbe o znamenitem jedcu špinače, mornarju Popaju. Strip je risan v stilu poenostavljene karikature. Kot značilen ameriški junak ima Popaj navado, da rešuje svoje težave s pestmi, z »nasiljem«, torej v epičnih pretepih, vendar moramo priznati, da je idealist in neumoren borec za pošteno stvar. Skoraj vsaka epizoda ima za osnovo neki bolj ali manj aktualen problem. Tako Popaj reši svet pred velikanskim elektronskim računalnikom, ki je prerastel svojega graditelja, malega profesorja. Računalnik hoče ljudi zaslužniti tako, da namesto njih opravi vse delo. Popaj s pomočjo špinače v strašanskem pretepu premaga bojnega robota in računalnik pregori. Morala: ljudje se ne smejo pomehkužiti, morajo biti svobodni, morajo skrbeti zase sami.

V drugi zgodbi se Popaj zaplete v obračun s pritlikavcem, ki ga muči manjvrednostni kompleks in se proglasi za »najmanjšega velikana« na svetu ter po vrsti pretepa vse možakarje v Popajevi soseščini, vključno Popajevega starega očeta.

V zadnji srečamo Popaja in godrnjače, nenavno ljudstvo podzemeljskih ljudi, ki so se umaknili pod zemljo iz strahu pred napredkom in pred znanostjo takrat, »ko je prvi znanstvenik izumil lok in puščico«.

Za zgodbo, lahkotno in v humoristični obliki, je vedno skrit nauk. Dialogi so duhoviti, čeprav skopi. Mojstrstvo se kaže v izbiri besed in pa v namigova-

njih, kajti prostor za tekst v balončku je omejen. Popaj je v bistvu za ljudi, ki imajo smisel za humor.

Trenutno je mali Popajev deček Bučko postal milijonar, ne pozna več svojega starega Popaja in edina ambicija v življenju mu je pridobiti čim več dolarjev. Iz malega simpatičnega Bučka se pred nami v milijonarski družbi razvija zoprn kapitalist. Stric milijonar, ki ga je Bučko pravkar vrgel iz njegove lastne hiše, vzdihne: »Moj bog, sem mar vzredil pošast?« Čakamo, kaj bo ukrenil Popaj, ki se je pojavil kot novi sluga svojega Bučka in se zaenkrat samo čudi, tako zelo čudi, da mu je padla iz ust pipica in da so v oblakih, ki mu uhajajo iz ust, samo veliki vprašaji in klicaji. Ne vemo sicer, kaj bo ukrenil, toda jasno je, da bo nekaj naredil in spravil malega Bučka na pravo pot.

Naslednji strip je angleški. V njem nastopa junak, ki je pol kriminallec pol detektiv, znameniti Simon Templar z drugim imenom Svetnik. Poznajo ga gledalci TV, strip pa je razmeroma slabo risan, poleg tega so risbe preveč pomanjšane in je branje in gledanje razmeroma težko.

Osrednji dve strani zavzema domači strip, ki ga riše akademski slikar Miki Muster iz Ljubljane in v katerem se vrste doživljaji nerazdružne vesele trojice lisjaka Zvitorepca, želve Trdonje in volka Lakotnika. Mladina ga rada bere. Zgodbe so prijazno pustolovske in če se v njih že priložnostno sramežljivo pojavlja seks, je to v tako humoristični obliki, da doslej ni vznemiril naših moralistov.

Tudi naslednji strip je tako rekoč domač: Ciril Gale riše humoristične kavbojke z naslovom »Skrivnost izgubljenega škornja«. Če smo pri Mikiju Mustru opazili vpliv Disneya na slovenski mladinski strip, potem Gale očitno dobro pozna moderni francoski humoristični strip, njegov stil risanja, kadriranja in pripovedovanja. Seveda ne moremo govoriti o direktnem kopiranju, čeprav v svetu risarjev stripa tudi to ni neznano. Nasploh je pri slovenskih stripih slabše vrste težko ugotoviti pravega avtorja, kajti marsikdo iz previdnosti ali sramu riše pod psevdonimom.

»Pirati neba« je moderen humorističen francoski strip o prigodah strica Vseveda in malega Arturja, namenjen predvsem mladini, prikupno risan in nasploh prijazno zabaven.

Kot podučni vložek so med stripi »Dosežki znanosti«, ki jih riše Andrea Bresciani. V malih sličicah, ki zavzemajo štiri vrste na eni strani, segajo pa običajno še na pol druge strani, so zelo skrbno, obenem pa poljudno razloženi različni dosežki znanosti — oceanografije, tehnike, atomske znanosti, fizike, kemije.

Konec tednika pa je prihranjen za dvoje fantastičnih stripov, ki sta nekoliko drugačnega značaja kot vse to, kar smo doslej obravnavali. Nasilje je tu močnejše zastopano, čeprav še vedno daleč od vulgarnosti. Gre za stripa »Lopov iz vesolja« in »Jeklena pest«.

V »Lopovu iz vesolja« nastopa melanholični, atletsko razviti »Pajek«. Ta možakar s polizanimi črnimi lasmi je oblečen v črn oprjet kombinezon, opremljen pa je z reakcijskimi motorji na hrbtu, ki mu omogočajo, da prosto skače in plava po zra-

ku. Navado ima, da se vozi v »helikarju« s svojima pomočnikoma Peihamom in Ordinijem in se pojavlja povsod tam, kjer je kaj narobe. Prav zares ne vemo, odkod se je »Pajek« vzela, kje je dobil svoj nenavadni helikopter in kdo ga — če se izrazimo v našem vsakdanjem jeziku — plačuje. Vemo samo to, da križari nad velemestom — očitno gre za New York — in pomaga policiji v boju proti zločinom. Po pravici povedano, sam obraz našega Pajka z nenavadno velikimi ušesi in zalizci ne vzbuja niti preveč simpatij niti zaupanja. Je nekoliko karikiran, grob, malce mefistovski, malce bedast z orlovskim nosom, bikastim tilnikom in nizkim čelom. Toda ker se bori proti zločinom — naj mu bo. Njegovi nasprotniki so še bolj nenavadni, kot je on sam, kakor bi ušli iz blodnih sanj: starec »Peklensko orodje« in pa gigantski »Tujec iz vesolja«, napol kuščar, napol prašič, ki se je pripeljal v svoji vesoljski ladji in po vsem sodeč nima poštenih namenov. Vzdušje stripa je mračno in nekam žalobno, podčrtava pa ga še način risanja, oster, nasilen, neusmiljen, s poudarjenimi črčinami in črtanimi sivinami. Sence so temne, svetlobe jarko bele, liki nenavadni, čeprav je okolje, kjer se dogaja zgodba, vsakdanje, realistično velemesto s hišami, cestami in ljudmi.

Za majhen predah je poskrbljeno s slikovno križanko, nato pa sledi še poslednji strip — poslednji sicer po mestu, toda prvi po priljubljenosti in po številu bralcev: Luis Crandell ali »Jeklena pest«! Že od vsega začetka, od izhajanja Zvitorepca na Slovenskem, to je od leta 1966, je strip Jeklena pest pritegnil na tisoče bralcev. Po površni oceni bere Jekleno pest na Slovenskem okoli 300.000 ljudi, kasneje pa, ko bomo obravnavali rezultate ankete o priljubljenosti stripov, bomo videli, da je Jeklena pest najbolj priljubljen strip v Zvitorepcu.

Kdo je Luis Crandell? Moški 30 let, belec, po narodnosti Anglež, postaven, čeprav brez pretiranih mišic kakega Pajka ali Supermana. Njegov obraz je prikupen, na čase je celo podoben pokojnemu J. F. Kennedyju, ali bolje rečeno, predstavlja moški lepotni ideal današnjega časa. Kar loči Crandella od tisočev njemu podobnih moških, je jeklena pest, ki jo ima namesto desne roke. Ta jeklena pest ima nenavadno moč in pa sposobnost, da postane Crandell neviden, če se z njo dotakne električne napeljavne pod napetostjo. Ni pojasnjeno, kje in kako je junak svojo roko izgubil in kdo mu je dal namesto nje jekleno pest — protezo. (Tudi sicer ljudje ne postanejo nevidni, če zagrabi napeljavo pod napetostjo, vendar očitno to nikogar od bralcev ne moti: junaka sprejmejo takega, kakršen je). Crandella so sprejeli v tajno službo, ki se neprestano na različnih koncih sveta spopada z zločinci velikega formata. Ti zločinci so na pol blazni znanstveniki, ki hlepijo po oblasti nad svetom, hipnotizerji, pokvarjeni guvernerji, veliki kriminalci, ki postajajo sčasoma vedno bolj fantastični. Zadnje čase že prihajajo iz vesolja! Praviloma Crandell po mnogih težavah razbije tolpe in pripomore k temu, da je vodja fizično uničen. Nehote se spomnimo tu na drugega angleškega junaka, na Jamesa Bonda, vendar je Crandell junak druge vrste, bolj strog in asketski. Ne vozi se v luksuznih avtomobilih, ne

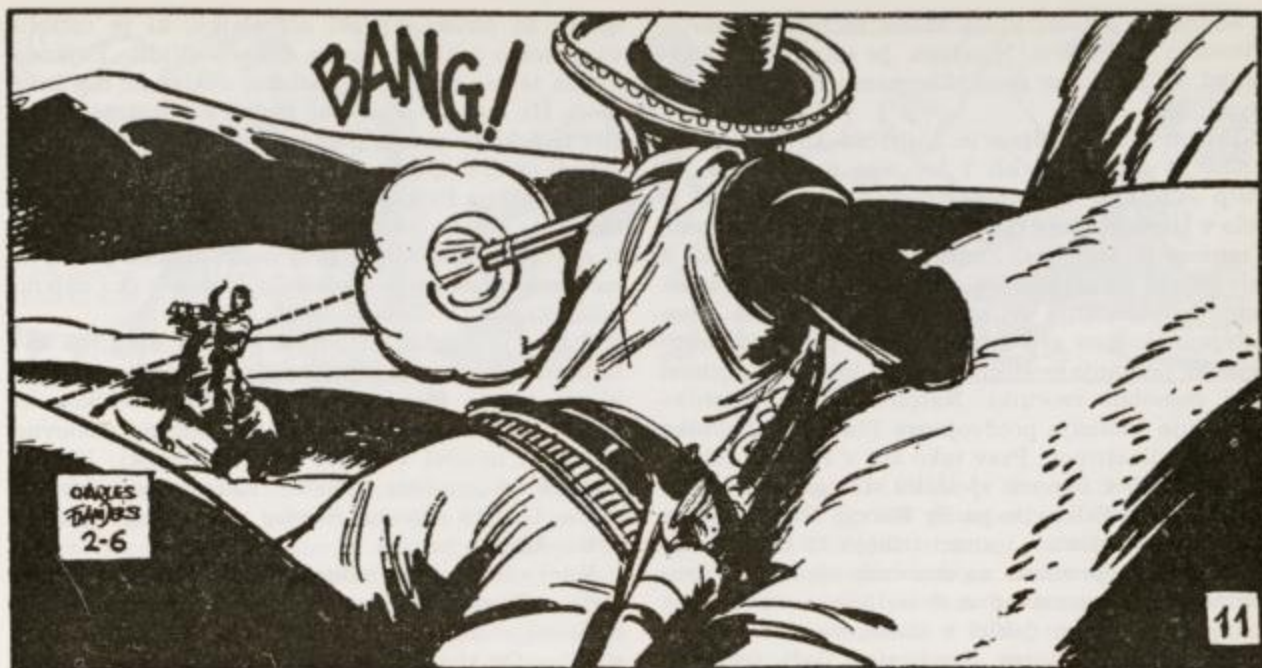
pije alkohola, je skoraj popolnoma brez smisla za humor, njegove avanture ga vodijo na mračne in žalobne kraje, v predmestja, v kaznilnice na otokih, skoraj ne spi, nikdar ne je in nima opravka z ženskami. Do sedaj se v Jekleni pesti še ni pojavila nobena ženska razen čisto priložnostno: biljeterka v kinu, preplašena gospodinja, arheologinja — vendar so to samo priložnostne, nepomembne figure. Resnični junaki so moški. Čeprav Crandell živi iz pustolovščine v pustolovščino in je neprestano v gibanju, v akciji, pa vendarle redko ubija in še to le, če mora in če ni nobenega drugega izhoda. Njegovo ravnanje je izrazito »fair« in po stari angleški gentlemanski navadi svojemu nasprotniku vedno da še eno možnost, predno ga dokončno premaga. Včasih mu celo rešuje življenje, kljub temu, da so ti njegovi poskusi praviloma plačani z nehvaležnostjo. Lik angleškega gentlemana iz viktorijanske dobe!

Sčasoma dobiva Jeklena pest vedno več tehničnih pripomočkov: radijske oddajnike, reaktivno obleko, pištolo v enem izmed svojih prstov itd. Njegovi nasprotniki so drugačnega človeškega tipa: s kljukastimi nosovi, fizično defektni, slabo raščeni in upognjene drže, debeli, plešasti, kratkovidni itd. Mogoče je samo slučaj, da so bili nekateri grobijani južnoameriškega človeškega tipa, nori znanstvenik pa je bil semit? Zgodba o Jekleni pesti je v nekem smislu moderna pravljica s črno-belimi značaji, v kateri rešuje junak na videz nemogoče naloge. Dobro mora vedno zmagati; toda tisti, ki pošilja junaka neprestano v vedno nevarnejše avanture, ni več kralj, ampak nekakšna brezosebna organizacija, tajna služba.

Treba je omeniti še likovno plat Jeklene pesti: vsekakor vzbuja strip prilično mračen vtis, predvsem zaradi mnogih poudarjenih črtin, mračnih senc in nasploh mračnega vzdušja. Risarju pa ne moremo odrekati večine in Jekleno pest lahko prištevamo k odlično risanim stripom, torej k vrhnjemu razredu v svojem žanru. Risba ni trda, ampak razmeroma mehka, poudarjena je plastičnost, predvsem slikovitost v kontrastu med svetlimi in temnimi partijami. Svetloba je dramatična, črne sence in slepeče luči, gibanje živahno, vtis je nekam »baročen«, seveda v okviru že omenjenega filmskega, bolje rečeno stripovskega realizma.

Poleg tednika izhaja tudi Zvitorepčev »Roman v stripu« in to dvakrat mesečno. To je zvežček manjšega formata z naslovno stranjo v barvah. V dobro tem romanom moramo povedati, da so te naslovne strani v likovnem smislu kdaj pa kdaj prav kvalitetne. Navsezadnje to niti ni tako nenavadno, če vemo, da zaposluje izdajatelj v ta namen nekatere naše likovne umetnike (Planinc). Vsekakor je to korak naprej od običajne kičaste pisane naslovne strani.

Naštejmo nekaj naslovov teh romanov v stripu: Šerifov grob, Maščevanje (letalska storija iz druge svetovne vojne), Vesoljske pilavke (znanstvena fantastika), Ledena smrt, Bratje Sontag, Lovec ljudi itd. Stripi v zvežčkih so običajno nekaj slabše risani kot tisti v tednikih. Slog je tipičen stripovski realizem, kakršen očitno tudi najbolj ustreza žanru in pa okusu občinstva, vendar do sedaj vzdr-



Divji zahod v stripu

žujejo ti romani v stripu kljub vsemu dostojno raven.

Seveda pa Zvitorepec ni edini, ki prinaša stripe v slovenskem jeziku. Tedenska tribuna objavlja vsak teden »Dogodivščine Cisca Kida«, o katerih je bilo govora; vzorno risan, prikupen in kvaliteten strip.

Poleg Cisca Kida ima »TT« na zadnji strani Mustrave dogodivščine že znanih junakov Zvitorepca, Trdonje in Lakotnika.

Ljubljanski dnevnik objavlja vsak dan eno ali dve vrstici ljubkega »otročkega stripa« o doživljajih malega Jureta Pikca, pegastega fantiča, ki živi na farmi s svojimi živalmi. Možati petelin in opravljive kokoši, zaspani psiček, podjetni kozel, neumni racak in pa seveda sosedova mala Mica so poglavitne osebe teh humorističnih zgodbic. Rišeta jih Jim Burnett in George Crenshaw (King Features Syndicate).

Največji slovenski dnevnik Delo od časa do časa objavlja predvsem slikanice, redko kdaj stripe; sicer so to večinoma domači, predvsem za otroke. Strip bomo našli tako v strokovnem časopisu »Gozdni gospodar« (glasilo delovnega kolektiva Gozdnega gospodarstva Postojna), ki prinaša humorističen strip domačega risarja, kot v mesečniku »Ognjišče« (izdajatelj apostolska administracija za Slovensko Primorje). Ognjišče objavlja strip z naslovom »Divji deček«. Zgodba je osladno sentimentalna po vzoru starih vzgojnih pravljic o pridnih Janezkah in hudobnih Mihcih, v njej nastopajo vrli duhovniki, očetje pijanci, bolni prijatelji, brezsrčni in nepošteni gostilničarji itd. Pod naslovom piše, da riše strip J. Radilović (zagrebški risar, ki se podpisuje Jules), pisec pa naj bi bil R. Ajarque.

Ze pred vojno je bil Zagreb močno središče risanega stripa. Starejša generacija se gotovo spominja Plavega zabavnika in Črnega mačka! Zagrebški

risarji stripov pred vojno (Maurović, Neugebauer) so bili znani in tradicija se je pokazala tudi v velikem uspehu zagrebške šole risanega filma, katere mu smo bili priča po vojni. Plavi vjesnik, ki ga izdaja Vjesnik v Zagrebu, objavlja poleg novic o pevcih zabavne glasbe in filmskih igralcih vsak teden stripe. Nekatero med njimi že poznamo: »Flash Gordon« v vseмирski patroli še vedno zabava mlade bralce, čeprav ga sedaj riše Mac Raboy. Zgodba se odvija po ustaljenem kopitu, risba pa je v primerjavi z Alexom Raymondom opazno trša, bolj groba. O komičnih prigodah mladega »Romea Browna« govori angleški strip, ki ga riše Jim Holdaway. Zgodba je rahlo karikirana, prav tak je tudi slog risbe z rahlim pridihom stare angleške karikature tridesetih let. Ljubitelji neuničljivega junaka divjega zahoda, prebrisanega pustolovca in jezdeca »Starega mačka«, ki so se navduševali nad njim, njegovim prijateljem »Pesnikom« in »Črnim jahačem« pred drugo svetovno vojno, so danes ljudje srednjih let. Dvomljivo je, da bi se današnji bralci Plavega vjesnika — ki je po lastnih besedah namenjen mladim od 13 do 19 let — spominjali tega našega domačega zagrebškega stripa. »Starega mačka« riše tako kot pred vojno Andrija Maurović; nikakor ne slabo, toda tiste nekdanje grozljive mikavnosti v tem stripu ni več. Ali pa je to mnenje samo nostalgično nerganje starih bralcev stripa, ki se jim zdi, da je bil tudi strip nekoč boljši?

V Plavem vjesniku, ki je razmeroma velikega formata, je vsakemu stripu posvečena ena stran. Tako ima tudi klasični »Tarzan« Edgarja Ricea Burroughsa eno stran. Strip riše John Celardo, sindikaliziran je pri United Feature Syndicate, toda tistega mojstrstva, ki smo ga lahko občudovali pri Haroldu Fosterju in za njim pri Burneu Hogarthu, tu ni več. Resnično velja trditev, da po Hogarthu na tem področju ni mogoče povedati ničesar novega več: Celardov »Tarzan« je okoren, poprečen strip.

»Samotni jahač«, ki ga rišeta in pišeta Charles Flanders in Paul S. Newman, je standardna kavbojka, ki jo ima na svojem seznamu King Features Syndicate.

Primer humoristične in satirične kavbojke, kakršne so zadnjih 6 ali 7 let zelo priljubljene, je strip »Cocobill v Arizoni« (avtor Jacovitti), ki je celo v barvah. Mojstri tega žanra so latinski narodi, Francozi in Italijani. Značilno pa je, da junaki v teh stripih do pretiravanja parodirajo način govorenja in obnašanja velikih junakov westerna, uporabljajo skrajno učene izraze, sicer pa se dvobojujejo in preganjajo zločince prav tako kot njihovi bolj resnobni vzorniki. Nasploh »Plavi vjesnik« nadaljuje tradicijo predvojnega Plavega zabavnika in njegovih stripov. Prav tako kot v Plavem zabavniku imamo v Plavem vjesniku starega »Fantoma« (piše ga Lee Falk, riše pa Sy Barry). Pustolovščine mišičastega orjaka v tesnem trikoju in z masko na očeh, ki je neprestano na različnih eksotičnih krajih zapleten v nenavadne dogodivljaje, v katerih ne manjka prikupnih deklet v stiski, so prav tako iz zaloge King Features Syndicate. Tudi čarovnik Mandrake in njegova družina, mišičasti Lotar in lepa Narda, so stari predvojni junaki. Prav tako so iz zbirke King Features, riše pa jih Fredericks po scenariju Lee Falka.

Če za domače stripe običajno velja, da so dolgočasni in diletantsko risani, moramo ob stripu »Sherlock Holmes na dvoru kralja Artusa«, ki ga riše J. Radilović, piše pa Z. Furlinger, pač popraviti svoje mnenje. Strip je parodija na doživljaje znamenitega detektiva in je tehnično dovršeno risan, v humorističnem in karikiranem slogu. Strip so menda odkupili Angleži, kar je že lepo priznanje za njegovo kvaliteto — (Mimogrede: uglednejši risarji stripov imajo navado, da se podpišejo na poslednjo risbo v vsaki vrstici in jo numerirajo. Tako se naš J. Radilović tudi podpisuje, toda ker je strip internacionalna zadeva in je vsekakor uglednejši, če nosi angleško ali francosko ime, se je Radilović podpisal z »Jules«). Strip je v barvah; prav tako Popaj, ki ga že poznamo in o katerem je treba povedati, da je v ličnih rdečih, rumenih, modrih, zelenih in drugih barvah, na malo boljšem papirju vsekakor za bralca privlačnejši kot samo črno-beli strip. Celo nenavadno privlači in to zaradi pisanih barv, ki kljub svoji preprostosti učinkujejo sugestivno, »okusno«, če smemo tako reči, prav pop-artistično.

In kot poslednji med temi stripi v Plavem vjesniku je mračni »Pajek«, ki tu nastopa proti cesarju Androidov, mehaničnih ljudi in strašil. Cesar Androidov je pravkar ujel Pajka in njegova dva pomočnika. Nesrečni Pajek! Navajeni smo prikupnih junakov, tu pa kaže, da se je risar prav potrudil, da je dal sicer postavnemu, mišičastemu Pajku nekaj bebasto oduren obraz, potlačeno čelo s plešo ob straneh, ki je načela njegove gladko polizane črne lase. Dvoboj med cesarjem Androidov, ki je orjak v nekakšni srednjeveški obleki s čelado rimskega legionarja na glavi, in Pajkom se odvija pred nami kot sanjska mora. Nasprotnika se bahata s svojimi tehničnimi pripomočki, napenjata mišice in zmerjata drug drugega. »Ta tvoja pištola je

igrača za otroke,« pravi car Pajku, ki je ustrelil vanj svojo jekleno mrežo, rekoč: »Vidiš, Pajkova mreža te vse bolj in bolj stiska, dokler ne boš brez moči. Ha ha ha!« Toda car napne svoje strašne mišice in jeklena mreža popoka, kot bi bila iz papirja. »Dosti igre! Pripravi se na svojo smrt, Pajek!« pravi in skoči na Pajka. Ta ima še toliko časa, da kljub temu, da car že leti proti njemu, zdekamira krajši govor: »Toda vdihni prej malo mojega plina, ki na mene ne deluje!« (pojasnilo je prav tako naivno kot potrebno). »Ti boš umrl!« itd. itd.

S tem je zbirka stripov v Plavem vjesniku zaključena, niso pa zaključene druge edicije stripov, ki jih izdaja Plavi vjesnik v obliki zvežčkov in knjižic. Razmeroma dober papir, barvne naslovne strani in naslovi v Super strip biblioteki: Nepremagani, Včerajšnji junaki, Komandosi, Jezdeci pekla, Lov na človeka, Strelec v Balbeku, Oblačno nebo, Apaška kri itd. . .

V tej »Super strip biblioteki« so serije westernov, serije »Komadosi«, serije »Tajni agent« itd. Na naslovnih strani takole vabilo: »132 strani akcije v slikah.« Od slovenskih izdaj se ti zvežčki ne razlikujejo bistveno niti po formatu niti po vsebini ali risbi, res pa je, da so tiskani na boljšem papirju, kar velja tako za tekst kot za ovitek, ki je celo pološčen. V Super biblioteki in sicer v seriji »Tajni agent« se pojavlja na koncu tudi Sporty (ki so ga prevedli v »Sportko«) risarja Rega Woottona, humoristična serija doživljajev malega ljubitelja športa in njegovega prijatelja.

Zelo aktiven je tudi NIP FORUM iz Novega Sada. Med drugim izdaja FORUM tednik s stripi »Panorama«, ki prav tako kot slovenski Zvitorepec izhaja vsak četrtek s to razliko, da je večjega formata, na boljšem papirju in objavlja tudi stripe v barvah. Stripi po vrsti: zgodovinski strip »Karl Viking«, risan v slogu velikega Fosterja; sledi mu »Fantom Žaba« (Skakavac), spet eden iz velike družine supermanov. Ta je skonstruiral posebne vzmeti, s katerimi lahko skače več desetih metrov visoko. Izumitelj, ki je vse življenje delal za tovarno igrač, je končno zase naredil »nešto kao što su moji superfederi«. Z masko žabe na obrazu »je žaba skakavac spremna za svoj prvi fantastični skok u kriminal«.

Tarzana je nadomestil kralj džungle »Saber«, na zunaj in tudi sicer zelo podoben svojemu vzorniku, zapleten v iste težave, z istimi prijatelji in istimi nasprotniki, le da je nedvomno modrejši.

Kralja stezosledcev Davyja Crocketa poznamo, tu nastopa spet v eni od indijanaric; prav tako je »Jeklena pest« v Panorami ista kot v našem Zvitorepcu, le da nastopa v drugi zgodbi.

O prikupnem kavboju Ringu v epizodi »Pot v Santa Fe« (v barvah) bo še govor, kajti istočasno objavlja njegove epizode nemški tednik s strani MV 68, ki ga prodajajo tudi pri nas.

Črni strelec — Klem Meki — junak, ki se po svoji volji lahko spremeni v črnega strelca, legendarnega borca za pravico — je naslov naslednjega stripa. Kot njegovi sovrstniki ima tudi on zvesta pomočnika Čanga in Mačka. Pravkar preganja vrhunskega zločinca Rablja. (Navadni zločinec je za strip že premalo, saj mora biti najmanj »vr-



Buz Sawyer

hunski-, prav tako, kot so junaki »super« junaki.)

Sledi zgodovinski strip v barvah »Meč pravice«, ki se dogaja v 18. stoletju v Angliji. Shema je običajna: dobri, mladi, viteški junak Jack in njegova prijateljica Molly v spopadu s starim sovražnikom Silasom Loringom, največjim zločincem Anglije. Rokokojske lasulje, gradovi, temne ječe, skrivna stopnišča, sabljanje in preoblačenje so pravzaprav prijetna sprememba po topoumnem nasilju supermanov.

Naslednji strip je western in sicer je to naš znanec iz Zvitorepca »Teddy Ted« v eni svojih avantur, v obračunu z »Norim Coltom«. Teddy Ted se očitno razvija — iz mlečnozobega fantiča je postal nekam zagrenjen junak, dozorel in preizkušen v surovi šoli Divjega zahoda.

Naslednji strip je francoska humoristična paradija na kriminalke z množico dirjajočih avtomobilov, napadov na banke, dirk po gorskih cestah in cvilečih gum. Junaki so majhni otroci. Petim dečkom se po številnih zapletih navsezadnje posreči, da razkrinkajo roparje banke.

»Vsemirski asi« je angleški strip s področja znanstvene fantastike, predvsem letalstva. Letala z nadzvočno hitrostjo, leteča krila, drzni letalci in seveda tajinstveni roboti, ki se skušajo polastiti letal, poskrbe za primerno napetost.

Zadnji strip je spet francoski, dvojica Goscinniy Uderzo v značilnem stilu, ki ga karakterizira duhoviti humor in lahkotna poteza. Umpah Pah, mladi Indijanec, in njegov bojeviti prijatelj doživljata komične prigode na svojem popotovanju.

Seveda izdaja FORUM iz Novega Sada tudi stripe v zvezčkih po 100 dinarjev, ki izhajajo dvakrat na mesec. Običajna shema: platnice v barvah s podobo jahajočega kavboja, šerifa ali desperadosa s pištolo, vsebina pa prav tako umerjena po običajnem kopitu kavbojk z dokaj realistično risbo.

FORUM pa izdaja poleg Panorame in stripov v zvezčkih tudi tednik s stripi »Miki«, ki prav tako izhaja vsak četrtek in je očitno namenjen manjšim otrokom. Že na naslovni strani imamo spodaj napis Walt Disney Productions; gre torej za stripe iz delavnice Walta Disneya. V teh stripih nastopajo običajni Disneyevi junaki Racman, Miki Miška, da pa stvar ni preveč enolična, se pojavi tudi Robin Hood in še kak drug junak. Značilne za Disneyevo produkcijo so risanke in podobe iz narave, zanimivosti iz znanosti in tehnike in stripi poučne vsebine, ki so uvrščeni med čisto zabavno gradivo. Večina stripov v Mikiju je barvnih, seveda pa je tudi ovitek obvezno v pisanih barvah.

Posebne vrste sloves so si ustvarile pri nas N. P. »Deče novine« iz Gornjega Milanovca, ki zalagajo naše tržišče z romani X-100 in drugo zabavno »šund« literaturo. Seveda izdajajo tudi revijo »za strip in zabavo« z naslovom »Zenit«. Zaradi popolnosti je treba naštetih stripe, čeprav se bojimo, da gre le za monotono ponavljanje že znanih tem. Resnično je prav tako kot na drugih področjih tudi v stripu težko ustvariti nekaj čisto novega; originalne ideje so tudi tu redke; zato tudi verjetno tako dobro plačujejo. Risarji stripov imajo po navadi bujno domišljijo, toda kljub temu si ni lahko



Kavbojska idilika

izmisлити čisto novega junaka, ki ne bi bil bodisi Tarzan bodisi iz družine supermanov, junaških šerifov, samotnih jezdecov, pronicljivih detektivov in drznih pilotov. No, kljub vsemu so producenti stripov venomer na lovu za novimi osebnostmi. Nekateri od teh junakov uspejo in ustvarijo celo kopico posnemovalcev, drugi neopazno živijo in preminejo. Da je stiska za junaki že precej velika, nam kaže že strip, katerega junak je »Faraonov vitez«, ki junači v starem Egiptu, sicer pa ima vse poteze dobrega junaka iz stripa, je pošten, pravičen, postaven, odličen jezdec, strelec in nasploh popoln v vsakem oziru. Neha s seriosnim besedilom (potem ko je junak uspešno premagal vse nasprotnike): »In tako je propadel še en poizkus hetitske vojske, Ramzes II. pa je lahko razširil egipčansko civilizacijo na vso Sirijo...«

Iz starega Egipta nas naslednji strip »Lens« (Warren Tufts Enterprises) popelje na Divji Zahod z Indijanci, mnogo streljanja ter obveznim happy endom.

Za nujen ščepec humorja poskrbi strip o dobrodušnem orjaku velikanu Tomu Tajfunu. Kljub komični vsebini pa nas strip vendarle popelje med pristaniške delavce in njihovo borbo za kruh. Tom Tajfun je seveda na strani poštenih in razbije tolpo v pristanišču, ki je hotela terorizirati delavce in jim vzeti zaslužek. Tom Tajfun premlati v dvoboju strašnega Garcio Garollo — že ime daje slutiti na italijansko poreklo in zveza z gangsterji je tu — in tako bodo sedaj lahko zgradili novo pristanišče. Tom Tajfun pa odhaja naprej, kajti tam, kjer se ne dogaja nič zanimivega, ni prostora za Toma.

Sicer so si vsi junaki v tem podobni, nihče ne mara mirnega življenja, saj potem ne bi bil junak. Rečeno je bilo, da dobri junak nujno potrebuje svojega nasprotnika, zločinca ali kriminalca. Tudi Roy Texas ni nobena izjema. Nastopa v epizodi »Skrivnost zastrupljene reke«. Očividno imajo western stripi način risanja, ki je zasnovan na filmskem realizmu. Nekoliko drugačen je strip Laredo Crocket (The Register and Tribune Syndicate) risarja Boba Schoenkeja. Dokaj nenavadna za resni western je rahla poteza h karikiranju v sicer realistični risbi. Tudi zgodba sama ni fantastična, ampak skuša obravnavati ljudi take, kakršni so, brez črno-belega risanja značajev. Spori med živinorejci, sovrašтво med družinami, nedeljske zabave: pravzaprav brez velikih avantur, toda dokaj napeto.

Y. W. Broux (verjetno psevdonim) ima na sploh veselje do nenavadnih tem: na začetku Faraonov vitez, v sredini pa še »Grad duhov«, napol strašljiva, napol kriminalna zgodba.

Da pa ne bi kdo mislil, da v Gornjem Milanovcu pričbujejo samo tuje stripe, pa moramo takoj povedati, da Gornji Milanovci izdajajo tudi zvežčke pod naslovom: »Nikdar sužnji«. To je zbirka stripov, ki obravnavajo zgodbe iz jugoslovanske preteklosti v obliki stripa. Risar je domač (Žika Atanacković). Nekoliko naslovov teh zvežčkov: Partizanski vlak, Odločitev pod Siskom, Železna krona, Hrabri trubadur, Neustrašni skojevci I. in II. del, Car Samuel, Junaki s Kumanova itd. itd. Res je, da je Atanacković dokaj verziran risar, vendar pa

je prav na tem primeru lepo razvidno, da risanje stripa le ni tako preprosto.

Cloveške postave so risane leseno in dostikrat delujejo neprepričljivo, masovni prizori so prazni, prizorišče nestvarno, dialogi pa naivni. Rokodelska stran stripa — da se tako izrazim — tu pač ni na tisti višini, ki smo je sicer vajeni pri boljših vsaj poprečnih tujih risarjih stripov. Mogoče je tudi res, da laže prenesemo popolnoma fantastične zgodbe v stripu in pa take, ki so nam krajevno in časovno močno oddaljene. V teh nas različne nepravilnosti in netočnosti pač ne motijo tako kot pri zgodbah, ki so nam blizu. NOB v obliki stripa prav tako kot druge zgodbe iz naše zgodovine so gotovo izredno občutljiva naloga, ki zahteva od oblikovalca veliko znanja, takta in kreativnega prijema. Razni banalni spodrsaljaji, ki nas pri kakem supermanu sploh ne motijo, delujejo tu skrajno neprijetno: zgodbe so nam namreč preveč blizu, da bi lahko sprejeli naivno in neresno obdelavo.

Našteli bi lahko še več publikacij s stripi na jugoslovanskem tržišču, vendar naj bo dovolj. Tedniki s stripi se pojavljajo preko noči, izhajajo nekaj časa in prenehajo. Skupna lastnost vseh je, da objavljajo predvsem tuje stripe, ki smo jih našli, imajo pa priložnostno enega ali dva domača. Le v redkih primerih lahko govorimo pri domačih stripih o kvaliteti ali celo o lastnem značaju, z drugimi besedami o originalnosti. Omenimo naj le še »Politikin zabavnik«, ki izhaja vsako soboto v Beogradu in to v cirilici. Politikin zabavnik je na razmeroma dobrem papirju, ima večino stripov v barvnem tisku in kvaliteta je za naše razmere zelo dobra. Med stripi je nekaj starih znancev: King Feature Syndicate je dal »Kapotana Kejta«, gusarsko zgodbo z južnih morij (S. Kelly), potem prastaro risanko, ki se v Politikini priredbi imenuje »Bim in Bum«, v originalu pa so to stari in dobri »Katzenjammer Kids« iz leta 1897, prav iz prvih časov stripa. Ko so leta 1917 ZDA stopile v vojno z Nemčijo, je Dirks prekrstil svoj strip Katzenjammer Kids (ki ga je od 1912 risal pod novim naslovom »Hans in Fritz«) v »Kapitan in otroci«. Ta naslov je ostal v ZDA, v Franciji pa so ga preimenovali v »Bim in Bum«, podobno pri nas. Sedaj riše strip Joe Musiel, ki skuša ohraniti karikaturni način starega Rudolfa Dirksa, njegove grobe poteze, poenostavljene obraze in predmete. Kaže, da so vragolije dveh malih dečkov, ki že 70 let zabavajo generacije šolarjev po vsem svetu, še vedno aktualne. Vsekakor je 70 let lepa starost za nek strip in priča, če drugega ne, vsaj o veliki vitalnosti te zvrsti. V Politikinem zabavniku imamo dalje Flasha Gordona. Riše ga Dan Barry, ki pa skuša seveda čim bolj posnemati originalno risbo Alexa Raymonda. Frank Robbins riše strip »John Hazard« precej po načinu Milтона Caniffa. Popularna Miki Miška nastopa v Disneyevem stripu »Miki«, ki ga prav tako distribuira King Feature Syndicate. Med Disneyevimi stripi je še »Moj oče čudak«, ki ga distribuira Walt Disney Production in spada v vrsto tako imenovanih družinskih stripov. Poleg teh imamo otroški strip (francoski) »Tatoš na počitnicah«, ki smo ga srečali že v Panorami, »Tajinstveni profesor«, »Gru-Gru in Čapa«, komični strip

iz Južne Amerike, Disneyev Racman, »Avanture Gordona Jima«, »Denis Pokora« in »Zakleta horda«. Še in še bi lahko naštevali naslove, vendar naj bo dovolj.

Seveda pa na slovenskem tržišču nimamo samo slovenskih in srbohrvaških stripov, temveč lahko kupijo za strip navdušeni bralci tudi zvezke s stripi v tujih jezikih, predvsem v nemščini. V Ljubljani je naprodaj MV 68, ki izhaja vsak teden, izdaja pa ga Ehapa-Verlag GMBH, Stetten, Stuttgart. Posamezna številka stane pri nas 3,00 (!) N din, papir je boljši, stripi so vsi v barvah in sicer v bakrotisku. Kvaliteta tiska je zelo dobra. MV 68 tiskajo v Nemčiji, vendar gre očitno predvsem za francoske stripe in ima avtorske pravice založba Ehapa, Dargaud S. A. Pariz. Tednik izhaja pod kontrolo »Code Moral Europressjunior«, Bruselj, kar pomeni, da so vsi stripi v njem podvrženi cenzuri in da so skrbno pregledani, torej primerni za mladino. Če samo prelistamo, bomo kmalu ugotovili, da ta »Code Moral« drži in da so stripi kvalitetni, kar zadeva risbe in vsebino in da v njih ne najdemo niti seksa niti nasilja. Na prvem mestu je znameniti francoski strip »Asterix«, ki ga piše Goscinny riše pa Uderzo. (O Asterixu je bilo že govora.) Naslednji je francoski »Mojster detektiv Ric«, ki ga dogodivščine peljejo širom Francije, od Pariza do morske obale, vseskozi pa preganja in lovi različne zločince. Ric je v nasprotju z drugimi detektivi zelo mlad, pravzaprav prikupen mladenič z modno frizuro, ima pa svojega prijatelja, sivolasega komisarja, s katerim delata skupaj.

Priljubljeno področje za risarje stripa so avtomobilske dirke, dirkači, njihove težave in avanture. Svet hitrih avtomobilov obravnava zgodba o Michelu Vaillantu »Na vražji prog«. Značilni za ta strip so modno risani junaki, vsi po vrsti taki, kot bi pravkar prišli iz modne revije. Idealni tipi postavnih, atletsko razvitih mladih ljudi so nekoliko neosebni, celo brez posebnih karakternih lastnosti. Med seboj so si močno podobni, tako da jih ločimo pravzaprav le po barvi las in dovršeno ukrojenih suknjičih. Sicer pa je bolj zanimiva množica dirkalnih avtomobilov, ki tuleč drvi po nevarnih tekmovalnih stezah.

Naslednji je strip, v katerem nastopa dr. Jena Lund, »vesoljski« zdravnik, in njegov prijatelj geolog Mark. Pravkar sta pristala s svojim helikopterjem v južnoameriški džungli in sta na najboljši poti, da odkrijeta tu sredi džungle med Indijanci obiskovalce z drugih planetov. Kljub fantastiki je v stripu množica tehničnih podrobnosti, ki so točne.

Seveda noben zvezek s stripi ne more mimo westerna. Ray Ringo je verjetno eden najlepše risanih westernov na svetu (William Vance). Tehnično dovršena, realistična, vendar mehka in na čase slikovita risba, poetična uporaba svetlobe in barv, ustvarjanje razpoloženja velikih prostranstev Zahoda, uporaba različnih formatov, izrezov, bližnjih posnetkov, podrobnosti, tihožitja in pogledov z različnih točk — skratka, risar je znal uporabiti ves register kamere dobrega ameriškega westerna, realistično obvlada predmete, prostor, svetlobo, medtem ko se z barvo poigrava v ekspresionističnem načinu. Z likovnega stališča je ta strip pač eden

najboljših, kar jih trenutno imamo (izhaja tudi v naši Panorami, vendar na slabšem papirju in v slabšem tisku). Zanimivo pa je, da bralcem prav ta strip ni všeč; če tako sodimo po pismu, ki ga je uredništvu MV 68 poslal Marius K. iz Kulmbacha in v katerem se pritožuje, češ da mu Ray Ringo prav zaradi tega, kako je risan, sploh ni všeč... Očitno so bralci stripov tako navajeni na trdi, ostri, banalni in poenostavljeni slog risarjev, da jih finejša risba, mehkejši in slikovitejši način včasih dobesedno moti. Risar Raya Ringa se namreč dobesedno poigrava s svetlobo in senco in svetlobnimi efekti, ki ob ekspresionistični uporabi barv učinkujejo izredno poetično. Omenili smo že, kako uporablja različne formate, enkrat širok format preko vse strani, s katerim nam pokaže pokrajino ali prizorišče, drugič manjši pokončni izrez za detajl, polodprta vrata, s katerimi stopnjuje napetost, silhete kavbojev pred ozadjem svetlega neba v okviru vrat itd.

Še bolj v področje znanstvene fantastike astronautov in kozmonavtov segajo avanture mladega pilota Dana Cooperja z množico tehničnih podrobnosti.

MV 68 je torej zvezek z izbranimi stripi, ki imajo bolj ali manj evropski značaj in tudi dostojen likovni nivo.

Domači slovenski stripi

Mnenje, da strip otroka siromaši in da je torej nevaren, je precej običajno ne samo med pedagogi. »V stripu je premalo teksta, da bi se vzbujala domišljija,« je splošna pripomba, celo pri likovnikih; tudi ti so še povsem »literarno« usmerjeni: predstave in domišljijo naj vzbujata črka in beseda, ne pa lik... Očitno je, da dajemo pisani ali izrečni besedi veliko večji pomen kot pa sliki. Poleg tega se bojimo, da bi se ta sugestivna moč besede izgubila z branjem stripa... čeprav praksa vedno bolj poudarja lik, sliko, podobo. Prav značilno za naše razmere je tudi to, da je nekaj let po vojni strip veljal za zahodnjaško in kapitalistično iznajdbo, za nekaj, kar je socialistični deželi in njeni kulturi neprimerno in politično škodljivo. S komercializacijo družbe in spremembo mišljenja pa so tudi naši založniki in izdajatelji odkrili to, kar so že zdavnaj pred njimi vedeli njihovi kolegi na Zahodu; da je namreč strip odlična kupčija. Vsi drugi pomisleki so s tem odpadli. Najprej so se plaho pojavili posamezni stripi, po letu 1950 pa jih je bilo vedno več. Naše južne republike so bile s tiskanjem in razpečevanjem šund literature in raznih stripov (že po predvojni tradiciji) seveda daleč pred nekoliko puritansko Slovenijo. Šele 7. aprila 1966 smo Slovenci dobili svoj lastni tednik s stripi, prej pa je naša mladina brala srbohrvaške priredbe ameriških, angleških in drugih stripov.

Med slikarji, risarji in uredniki sicer velja strip pretežno za manj ugledno zvrst, ki je ne gre resno obravnavati. Tudi to je eden od vzrokov, da imamo malo dobrih risarjev. Ker risarje skromno plačujejo — naše tržišče pač ne omogoča takih honorarjev kot ameriško — rišejo stripe tudi začetniki

in obskurni risarji, ki so zadovoljni z majhnim denarjem. Ne glede na to je že marsikateri zelo uspešen akademski slikar, ki se je kdaj lotil risanja stripa, presenečen odkril, da risanje stripa le ni tako preprosto, kot si je predstavljal. Umetnik tu ni več svoboden ustvarjalec, ki dela tisto, kar ga zanima in kar mu »leži« — ampak mora risati po naročilu, poznati mora tehniko stripa, biti jase, razumljiv, znati mora pripovedovati zgodbo, izraziti napetost, gibanje, akcijo... Poleg tega je tu vprašanje scenarija. Podobno kot pri slovenskem filmu so tudi slovenski stripi običajno statični, dolgočasni in navni, brez vsake dinamike. Ne da bi ne imeli dobrih risarjev med našimi likovniki, toda kvalitetnejši ilustratorji so sedaj predvsem zaposleni s slikanicami. Slog teh slikanic — če pogledamo »Pionirski list« — se pri nekaterih približuje slogu risane stripa, čeprav zaenkrat še brez tiste dinamike in ostrine, poenostavljanj in avanturističnega realizma. Specifični za strip so poudarjeni obrisi, poenostavljanje, velike ploskve enotnega tona, dvodimenzionalnost, simboli... predvsem pa akcija!

Zanimiva je primerjava slikanic v »Pionirskem listu« s stripi v »Zvitorepcu«. Šele ob neposredni primerjavi postane jasna vsa razlika med tehniko pripovedi v stripu in v slikanici: slikanica ima čisto drug značaj, tudi če gre za pustolovsko zgodbo. Obleček, pa tudi grafično predstavljeni šumi in klici, različno velike črke, klicaji in vprašaji na risbi pomenijo najpomembnejši element nove pripovedi. S tekstom v oblaku, neposredno v dogajanju, dobi risba novo dimenzijo in novo kvaliteto... risar je prisiljen delati drugače! Tudi kadri so drugače izbrani, predvsem pa so bolj dinamični. Ilustracije Štefana Planinca (ki ilustrira in piše slikanico »Pleme Urdu«) ali pa Sava Sovreta (ki ilustrira slikanico »Morska skrivnost«), so likovno izredne, kompozicija je dovršena, vsaka ilustracija je pravzaprav sama zase majhna umetnina — toda v primerjavi s stripom so manj dramatične, v njih je manj akcije, so bolj statične. Pravzaprav izžarevajo bolj lirčna razpoloženja kot pa ustvarjajo dinamično akcijo, so preveč »likovne« tam, kjer je v stripu samo naivna težnja po gibanju in napetosti. Strip pretirava, kolikor pač more, da doseže iluzijo gibanja, napetosti, avanture! Risar stripa ve, da mora skoraj vse povedati z risbo, ker nima na razpolago celega stolpca teksta pod ilustracijo, ki pove vse to in še več, česar on ni narisal. Tekst je pri slikanici bistven, medtem ko je pri stripu samo organski del risbe. Pri stripu je v ospredju risba, ki mora povedati prav vse, kar je treba. Bralec mora spoznati junaka tudi od zadaj, če ne drugače, po ušesih... Pri slikanici (in pri slabem stripu) pa tekst prevladuje nad risbo, vse tisto, česar slikar ni znal povedati, opiše v tekstu.

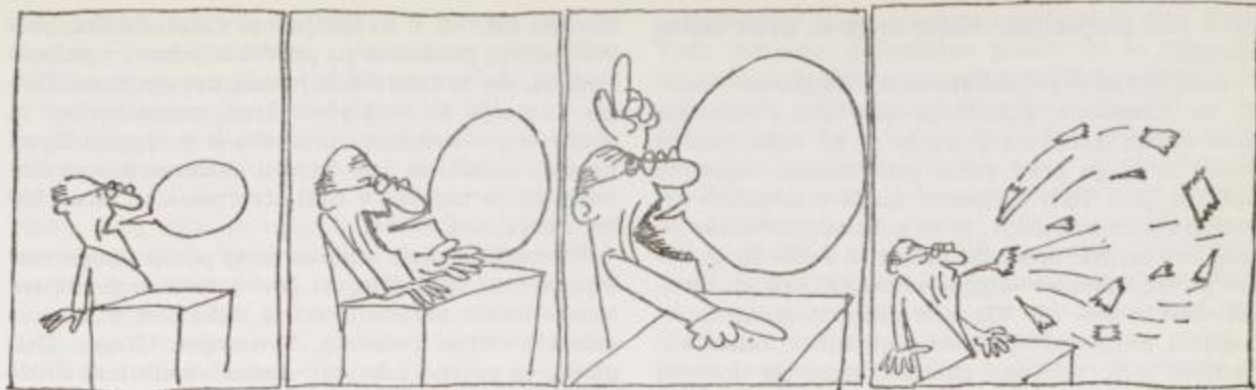
Scenarij je za strip zelo pomemben, tako kot za film, saj je treba zgodbo ali literarno predlogo vizualno predelati. Sicer je najboljši strip tisti, kjer sploh ni treba teksta — v teoretičnem smislu. »Če lahko nekaj poveš z risbo, potem povej z risbo!« je geslo risarjev. Predvsem pa strip vse bolj proudušno uporablja različne simbole in druge modernizme kot slikanica. Če to radi priznamo ali ne, je strip »modernejši«, je ta čas bližji aktualnim doga-

janjem v likovni umetnosti. »Pop art« je pravzaprav šele nepričakovano pokazala, da so tudi v tako »vulgarni« in »vsakdanji« stvari, kot je strip, zapopadeni nekateri zelo sugestivni in zelo živi elementi moderne umetnosti. Nihče, ki bi hotel govoriti o sodobni umetnosti, ne bo mogel mimo stripa. Njegovi junaki in njegova značilna risba so za likovno kulturo 20. stoletja prav tako pomembni kot npr. moderna grafika.

Stripe so tudi pri nas začeli risati po naročilu. Med prvimi slovenskimi risarji stripa je akademski slikar Miki Muster (Ljubljana). Bil je še študent akademije, ko je v Ljubljani začel izhajati zabavni tednik — prvi po vojni — z naslovom »PPP« (Poletove prigode in povesti, 1952), današnji »TT« (Tedenska tribuna). Izdajatelj je naročil med drugim Disneyev strip, ki pa ni prišel, zato je vskočil Muster, ki naj bi narisal »nekaj v Disneyevem slogu«. Strip naj bi bil za otroke, v njem naj bi — tako kot pri Disneyu Miki Miška in Racman — nastopale živali, seveda tipično »slovenske«, iz slovenskih basni in pripovedk. Izbrali so Lisico Zvitorepko, ki so jo v stripu prekrstili v Zvitorepca, kot nasprotnika dodali neumnega in požrešnega volka Lakotnika, s katerim sta si bila od začetka v laseh, toda kmalu sta postala prijatelja. Sčasoma se je obema junakoma pridružil še Trdonja, želva, in od takrat že 15 let nastopajo skupaj v stripu. Muster je danes najbolj znano ime slovenskega zabavnega stripa. Njegov strip-Zvitorepec izhaja vsak teden v »TT« in v Zvitorepcu, junaki pa so postali del mo-



Miki Muster: Lakotnik



Andrej Novak: Sosed Janez

derne slovenske folklore. Na začetku se je Muster očitno naslonil na Disneya, na njegov slog risanja in tudi prevzel od njega način, da vzame svoje junake iz živalskega sveta in jih humoristično karikira. Pošilja jih iz ene smešne dogodivščine v drugo, pri čemer se obnašajo ti živalski junaki kot ljudje; govore, žive v hišah, se vozijo z raketami, jezdijo konje itd. Tehnika pripovedovanja, gagi in drugo je torej znana, kar pa v bistvu nikogar ne moti, saj se tako v stripu kot sicer v umetnosti posamezni avtorji zgledujejo drug po drugem. Disneyev risarski slog je Muster seveda povzel, sorodnost je očitna. Kar se tiče junakov: želvo ima tudi Walt Kelly, imel jo je pred vojno Neugebauer itd. Res je, da je Lakotnik nekoliko podoben dobrodušnemu Kellyjevemu aligatorju Albertu, toda to naj bo samo namig, da lahko točneje postavimo Mustrovo delo v neki čas in v krog, iz katerega si je poiskal pobude. (S Kellyjem se je Muster seznanil v zveščku stripov »Pogo«, ki ga je prinesel iz ZDA novinar Jaka Štular; Kellyjevo delo namreč takrat pri nas ni bilo znano.)

V teh 15 letih, odkar izhaja strip, so postali junaki resnično domači in zelo priljubljeni pri bralcih. Iznajdljivi in prebrisani lisjak Zvitorepec je bil dolgo poglavitna osebnost, toda izkazalo se je, da imajo bralci pravzaprav raje korenjaškega Lakotnika, ki se predvsem zanima za dobro jedajočo in ga imata druga dva po malem za nevednega, naivnega. Toda prav neumnemu, kot je, mu vse uspe! Strahu ne pozna, hladnokrvno premlati večje in oborožene nasprotnike (zna judo in karate), vmes stresa »močne«, je čisto neodgovoren in se sploh obnaša kot združeni Krjavelj, Svejč in kar je še takih ljudskih junakov. Je silno priljubljen pri ženskah, ki mu same padajo v naročje, a se zanje ne zmeni — raje kaj dobrega poje in popije... Skratka, Muster je dal Lakotniku celo vrsto potez, ki so med ljudmi vedno priljubljene, že zaradi tihega sovraštva do ambicioznih, samovšečnih in avtoritativnih osebnosti, ki sicer vladajo resničnemu svetu (in grene drugim življenje). Muster hoče ljudi zabavati in jim vzbujati zadovoljstvo. Prepričan je, da je to tudi umetnost. Zvitorepec, Lakotnik in Trdonja so optimisti, vedno najdejo izhod iz zadrege, so viteški, pošteni, vedno na strani šibkih in zatiranih. Muster se izogiba brutalnim scenam, dobro na koncu vedno zmaga. »V petnajstih letih niso v tem stripu še nikogar zaklali ali ubili. Čeprav ne

vem, kako bomo vzdržali, saj nasilje in golota vse bolj silita tudi v strip.«

Kar zadeva njegov odnos do Disneya, pravi Muster: »Takrat, ko sem začel delati, nismo poznali drugega kot Disneya. Bil je ideal za nas vse. Študiral sem tudi Kellyja, vplivom se pač ni mogoče izogniti. Če ti je nekaj všeč, povzameš, drugo pa izločiš... Vendar risba dozoreva in se spreminja. Tudi karakter junakov se polagoma oblikuje in dobiva nove poteze...«

V prvem PPP je sodelovalo več slovenskih ilustratorjev (Aco Mavec, Tone Znidaršič, pokojni Marj Pregelj in Savo Sovre), ki so z izjemo Sovreta vsi risali klasične risanke. Med njimi je ostal zvest stripu le Muster.

Risarji stripa so se pojavili tudi drugje. Inž. arh Marjan Amalietti je kot karikaturist in sodelavec humorističnega lista »Pavliha« ustvaril leta 1950 možicelja s tremi ali štirimi lasmi na glavi, okroglimi očmi in velikim nosom, pod katerim so črnili majhni, pravokotno pristriženi brki. Gregor Tisiglavca, tako je bilo možicu ime, se je predstavil bralcem Pavlihe 9. dec. 1950 v gagu »Zadnje vesti s Koreje«. Toda prav kmalu je opustil zunanjo politiko in domoljubne šale po direktivah. Lotil se je domačih tem, katerim so se ljudje veliko bolj od srca smejali, pa naj je šlo za jugoslovanske vžigalice, ki niso hotele goreti, za slabo hrano po menzah ali za nezgode pri smučanju. Skratka, Tisiglavci se je dogajalo vse tisto, kar se je tudi poprečnemu državljanju, ki se je smejal, ko je videl Tisiglavca v stripu. Tisiglavca je bil včasih samski, včasih pa oženjen, kar ni bilo čisto natančno določeno. Vseskozi pa je nosil metuljčka in bil dostojno oblečen v suknjič in kot poprečen Slovenec v nekoliko pomečkane hlače.

Amalietti je risal v primeri z drugimi risarji, ki so še živeli v »socialističnem realizmu«, leta 1950 zelo moderno, poenostavljal, kar se je dalo, in sploh uporabljal sodobne prijeme v svoji karikaturni. Vsaka epizoda je bila povedana v treh ali štirih risbica, včasih kot gag brez besed, običajno pa z »oblački«. Njegovi doživljaji so bili vedno bolj vsestranski, nastopal je kot plašen glasek družbene kritike, ki je lahko v šali okrog leta 1952 povedala marsikaj, česar si zares še ni upala. Tisiglavca se je pojavljal leta 1953, 1954 in še naprej, zašel celo v strip parodijo romana »Monte Christo« in bil

sploh zelo priljubljen, dokler se ga ni avtor očitno naveličal.

Amalietti se je pri oblikovanju »Tisiglavce« naslonil na Adamsona, komičnega debeluha z enim samim zvitim lasom na glavi, ki je bil znan smešen junak in so ga pred vojno priložnostno objavljali naši časopisi. Tudi Adamson spada v družčino nerodnih malih možičkov, ki so zabavali občinstvo od začetkov stripa: ameriški »Mutt in Jeff« H. C. Fisherja, Mc Manusov »Jiggs«, »Barney Google«, nemški »Oče in sin« itd. Vsi so si podobni, plešasti, nebolgljeni, nešportni tipi s tremi ali štirimi lasmi, komičnimi gibi, velikimi glavami, sicer pa dostojni meščani, ki se jim je neprestano »nekaj dogajalo«, običajno kaj komično neprijetnega.

»Stalno je bilo govora okrog leta 1950, da bi morali imeti tudi mi tako figuro, kot je bil Adamson,« pravi inž. Amalietti, »ki bi bila prirejena za naše občinstvo in naše razmere. Začel sem risati tako figuro in jo poenostavljal — lase, glavo — že zaradi risanja, da sem lahko čim hitreje risal. Namesto oči — dve piki. Da pa mi ne bi bilo treba risati vratu, sem ji dal metuljčka...«

Gregor Tisiglavca je bil značilen junak slovenskega humorističnega stripa v prejšnjem desetletju (1950—1960). Med vsemi, ki so se občasno pojavljali v Pavlihi, je obstal najdelj oziroma dosti dolgo, da so si ga ljudje zapomnili. Ni pa bil edini — leta 1950 so v Pavlihi poskušali z različnimi komičnimi figurami. Tak je bil »Jaka Nasedež«, prav tako z metuljčkom, z očali in klobukom, gospod srednjih let, oblečen po predvojni modi, nekakšen reakcionar, malomeščan, ki se je pojavil v stripu v 4 slikah z oblaki. Nasedel je govoric, da se bo sol podražila. Kupil je zalogo, ki je ni mogel prodati, kajti sol se je — pocenila. Take in podobne uradne šale o pocenitvi iz leta 1950 se nam danes zde še posebej smešne...

Predhodniki oziroma kolegi Gregorja Tisiglavce so takrat bili še »Pepe Smola« — nepomemben tovariš brez zvez, »Profesor Tiček« z baretko, brado

in očali itd. Vsi ti so bili preveč naturalistični, preveč osebni, predvsem pa preveč zasidrani v polpreteklosti, da bi lahko bili junaki novega časa. Tisiglavca pa je bil bolj abstrakten, poenostavljen in predvsem — sodoben. Amalietti je v njegovi figuri nekako zaslutil in znal izraziti nekatere poteze človeka, ki je uspeval v naši stvarnosti po letu 1950 in ji dajal ton.

Slovenski domači strip se torej pomembneje razvije po letu 1950. Njegovi prvi junaki so predvsem humoristične narave (comics), tako kot v ZDA v začetkih stripa. Lakotnik, Zvitorepec, Gregor Tisiglavca so naivno zabavni, vendar včasih tudi družbeno satirični junaki. Pustolovskega stripa, ki bi ustvaril svoje originalne junake, ni, vsaj ne nad nivojem diletantizma.

Leta 1959 sta se v »Ljubljanskem dnevniku« in »Delu« pojavila »Jaka Sulc« (Milan Maver) in »Peter Mozolec« (Marjan Bregar), dva komična junaka, ki sta se takoj z vso vnemo lotila družbene kritike. Avtor prvega, karikaturist in novinar Milan Maver, pravi: »Zakaj sem ustvaril Jaka Sulca? No, neposredni povod je bil pač ta, da sem rabil denar... Leta 1959 si moral biti v kritiki še silno orokavičen, zato sem moral narediti strašno neumno figuro, ki je lahko marsikaj rekla, pa ji nihče ni nič mogel. Jaka Sulc je bil prav tak, bil je videti strašansko trapast.«

Kmalu je postal Jaka Sulc s svojim velikanskim nosom, koleričnim temperamentom in plešo z edinim lasom poosebljenje občana in njegovih nenavadnih doživljajev v obdobju boja za samoupravljanje in demokratizacijo naše družbe. Ker se je pojavljal v dnevnem časopisju in bil oster, duhovit in vedno aktualen, je postal v letih 1960-68 še bolj popularen kot svoje čase Tisiglavca. Vsekakor je bil izrazito politična figura, navidez butalast, angažiran, včasih agresiven, jezen, obupan, vedno pa je kazal na pereča vprašanja ali pa na absurde, medtem ko je bil deset let pred njim Tisiglavca pravzaprav bolj nepolitične, pustolovske vrste: nikoli nisi



Božo Kos: Kavboj Pipec in Rdeča pesa

točno vedel, kdaj se bo pojavil v kakem »Monte Christu« v sumljivi vlogi... Izrazna in pripovedna tehnika, ki jo je uporabljal Maver v »Jaki Sulcu«, je tipično stripovska. S Tisiglavco, še bolj pa z Jako Sulcem smo Slovenci dobili satirično družbeni strip na intelektualnem nivoju, ne dosti kasneje, kot so se pojavili taki stripi na Zahodu (okoli leta 1950). Jaka Sulc je odigral pomembno vlogo pri osveščanju ljudi, kajti v šali, v duhovitem preblisku je odpiral oči, kazal na probleme in ustvarjal razpoloženje. Velika večina ljudi, ki sicer ni brala dolgovernih referatov in govorov, je redno preletela Jaka Sulca. Seveda Sulc ni bil samo političen, ampak se je loteval čisto človeških problemov, dolgočasje in osamljenosti modernih potrošnikov. Sulc je bil lahko vse: tisti, ki ima prav, pa tudi negativen tip. Sulc smeši birokracijo, v naslednjem hipu pa ves žareč iznajde nov način, kako se da obiti zakone. Sulc je univerzalen, je dialeksična figura, kakršno je rodila naša stvarnost, zagovornik napredka in človek, ki se znajde in bori za svoj stolček... univerzalni simbol občana, samoupravljavca in birokrata. Bregarjev »Peter Mozolec« pa, ki se je pojavil istočasno kot Sulc, je bolj tip poštenega »trpečega« občana, ki v spopadu s trgovino, birokracijo, obrtniki itd. vedno potegne kratko...

Oba stripa — Sulca in Mozolca — lahko mirno uvrstimo med visoke dosežke na tem področju. Risba je osebna, dialogi duhoviti. Pogrešamo kontinuiteto, rednega, vsakdanjega dela na stripu, kot je to v inozemstvu. Tako pa naši risarji rišejo strip mimogrede, sami, in pri tem niti oni niti uredniki ne mislijo, da so opravili kako posebno delo. Pač velika razlika v primeri z inozemstvom, kjer avtor dela na stripu »full time«, vsak dan, kjer mu pomagajo asistenti in ne misli 365 dni v letu na nič drugega kot na svoj strip, ki je zanj edino delo. Kljub temu je kvaliteta stripov, ki smo jih omenili — teh družbeno kritičnih satir — visoka in smo lahko Slovenci zadovoljni. Sploh se nam ni treba sramovati teh stripov, ki bodo ostali tudi kot navse zgovoren dokument nekega časa in kulture.

Strip je našel končno svoj prostor tudi v čisto resnem mladinskem časopisju. V »Pionirskem listu«, zelo dobro urejenem listu za mladino na osemletkah, riše Božo Kos — prav tako karikaturist — že štiri leta mladinski strip »Kavboj Pipec in Rdeča Pesa«, veselo zgodbo o fantastičnih doživljajih malega dečka kavboja in njegovega prijatelja malega Indijančka. Kos si je kot karikaturist že pridobil svoj značilni slog poenostavljene, živahne, sočne karikature in ga uporablja tudi v tem mladinskem stripu (ki ga sam riše in piše). Krepki, včasih debelejši, pa spet tanjši obrisi, enakomerno tonirane sive ploskve, poudarjene črne površine, beline, napravljajo živahen vtis. Kos je doumel bistvo tehnike pripovedovanja modernega humorističnega stripa in njegove risbe — in ne da bi iznašel nekaj čisto novega, je uspel. Kakorkoli, ta strip je v »Pionirskem listu« po priljubljenosti med mladimi bralci na prvem mestu med vsemi slikanicami in stripi.

Bera slovenskega stripa navsezadnje niti ni tako slaba. Med stripe smo prišli Jako Sulca, čeprav

njegov avtor sprva sploh ni mislil, da je risal strip. Toda kriteriji: priljubljen junak, ki se ponovno pojavlja, tehnika pripovedi, zgodbe v kadrih in sekvencah, predvsem pa besedilo v oblačkih — so dovolj jasni. Jaka Sulc je politično satirični strip. Omeniti je treba tudi stripe s partizansko tematiko. Bilo jih je več, v dnevnem časopisju in drugod. V »Zvitorepcu« je izhajal npr. strip »Marko in Rok«, zgodba o dveh dečkih, ki gresta v partizane. Risba je bila diletantska, scenarij prav tako. Razlika je bodla v oči še posebej ob neposredni primerjavi z rokodelsko dovršenimi tujimi stripi v istem tedniku. Isto je bilo z »Bobri«, s stripom po priljubljenih povestih o mostiščarjih Janeza Jalna, ki bi bili v rokah večjega risarja in scenarista lahko uporabna predloga za strip. Toda priredba literarne predloge, pa naj bo še tako dobra, za strip, je stvar, ki največkrat ne uspe. Strip ima svojo strukturo, svojo dinamiko in tehniko pripovedi in kot kažejo slabi zgledi, se ne da romana ali povesti kar preprosto narisati kot strip. Le malo zgodovinskih junakov uspe v stripu, ki daje prednost živemu dogajanju, aktualnim junakom. »Princ Valiant« (H. Foster) je bil izjema, toda njegov Valiant je bil nekeje moderen, zadel je živec občinstva — in bil je fantastično risan.

Kaj naj rečemo o desetinah »avanturističnih« slovenskih stripov, ki so risani tako okorno in diletantsko, da se človek čudi, kako je mogoče, da jih v času, ko se vsepovsod govori o likovni vzgoji, ko se vrste bienali in razstave na tekočem traku, uredniki v našem časopisju sploh objavljajo? In vendar jih, na zadnji strani, medtem ko so v istem časopisu, samo dve strani naprej, čisto resne kritike o tej ali oni likovni razstavi. In ti resnično klavni stripi so delo risarjev, med katerimi se mnogi iz previdnosti skrijejo za kratice ali izmišljena imena... Med njimi ni niti enega, ki bi ga bilo treba omeniti, kajti zgodbe so dolgočasne, kopirane po tujih, risba nejasna. Niti ne bi bilo zanimivo raziskovati, kje gre za direktno kopiranje tujih stripov in kje samo za posnemanje.

Lepo lahko ločimo avtorje, ki na primer posnemajo francoske stripe tako skrbno, da imamo v »slovenskih« stripih značilno francoske tipe junakov in arhitekturo francoskih podeželskih mestec v ozadju... Manjkajo samo francoski napisi, kajti slog risanja je posnet — treba je povedati, prav uspešno — po Mauriceu Tillieuxu in njegovi šoli.

V drugem slovenskem stripu, ki izhaja v »Nedeljskem dnevniku«, imajo junaki imena kot Morrison, Dan, Holms, Voster — sicer se zgodba dogaja v ZDA in celo avtomobili rjovejo tako kot v tujih stripih: »RAOW«... Pravijo, da je avtor tega stripa nenavadno nadarjen za risanje avtomobilov, vsekakor pa ne zna risati ljudi. Junaki so vsi enaki, udje jim silijo proč od telesa, vsi stoje enako lesono, v bistvu zna risar risati en sam obraz, kaj šele, da bi ustvaril značaje, ki se gibljejo, stoje in hodijo različno... Kar pa se tiče avtomobilov, so risani enako v »Abenteuer des Rennfahrers Michael Voss«... v tedniku MV 68 in še kje drugje. Skratka, strip je področje, kjer se v tem času pri nas pač še nihče ne zmeni za to, da bi ločili originale od posnemanja. Posnemovalcem je dana možnost —

sploh zelo priljubljen, dokler se ga ni avtor očitno naveličal.

Amalietti se je pri oblikovanju »Tisiglavce« naslonil na Adamsona, komičnega debeluha z enim samim zvitim lasom na glavi, ki je bil znan smešen junak in so ga pred vojno priložnostno objavljali naši časopisi. Tudi Adamson spada v družčino nerodnih malih možičkov, ki so zabavali občinstvo od začetkov stripa: ameriški »Mutt in Jeff« H. C. Fisherja, Mc Manusov »Jiggs«, »Barney Google«, nemški »Oče in sin« itd. Vsi so si podobni, plešasti, neboljeni, nešportni tipi s tremi ali štirimi lasmi, komičnimi gibi, velikimi glavami, sicer pa dostojni meščani, ki se jim je neprestano »nekaj dogajalo«, običajno kaj komično neprijetnega.

»Stalno je bilo govora okrog leta 1950, da bi morali imeti tudi mi tako figuro, kot je bil Adamson,« pravi inž. Amalietti, »ki bi bila prirejena za naše občinstvo in naše razmere. Začel sem risati tako figuro in jo poenostavljal — lase, glavo — že zaradi risanja, da sem lahko čim hitreje risal. Namesto oči — dve piki. Da pa mi ne bi bilo treba risati vratu, sem ji dal metuljčka...«

Gregor Tisiglavca je bil značilen junak slovenskega humorističnega stripa v prejšnjem desetletju (1950—1960). Med vsemi, ki so se občasno pojavljali v Pavlihi, je obstal najdalj oziroma dosti dolgo, da so si ga ljudje zapomnili. Ni pa bil edini — leta 1950 so v Pavlihi poskušali z različnimi komičnimi figurami. Tak je bil »Jaka Nasedež«, prav tako z metuljčkom, z očali in klobukom, gospod srednjih let, oblečen po predvojni modi, nekakšen reakcionar, malomeščan, ki se je pojavil v stripu v 4 slikah z oblaki. Nasedel je govoric, da se bo sol podražila. Kupil je zalogo, ki je ni mogel prodati, kajti sol se je — pocenila. Take in podobne uradne šale o pocenitvi iz leta 1950 se nam danes zde še posebej smešne...

Predhodniki oziroma kolegi Gregorja Tisiglavce so takrat bili še »Pepe Smola« — nepomemben tovariš brez zvez, »Profesor Tiček« z baretko, brado

in očali itd. Vsi ti so bili preveč naturalistični, preveč osebni, predvsem pa preveč zasidrani v polpreteklosti, da bi lahko bili junaki novega časa. Tisiglavca pa je bil bolj abstrakten, poenostavljen in predvsem — sodoben. Amalietti je v njegovi figuri nekako zaslutil in znal izraziti nekatere poteze človeka, ki je uspeval v naši stvarnosti po letu 1950 in ji dajal ton.

Slovenski domači strip se torej pomembneje razvije po letu 1950. Njegovi prvi junaki so predvsem humoristične narave (comics), tako kot v ZDA v začetkih stripa. Lakotnik, Zvitorepec, Gregor Tisiglavca so naivno zabavni, vendar včasih tudi družbeno satirični junaki. Pustolovskega stripa, ki bi ustvaril svoje originalne junake, ni, vsaj ne nad nijem diletantizma.

Leta 1959 sta se v »Ljubljanskem dnevniku« in »Delu« pojavila »Jaka Sulc« (Milan Maver) in »Peter Mozolec« (Marjan Bregar), dva komična junaka, ki sta se takoj z vso vnemo lotila družbene kritike. Avtor prvega, karikaturist in novinar Milan Maver, pravi: »Zakaj sem ustvaril Jaka Sulca? No, neposredni povod je bil pač ta, da sem rabil denar... Leta 1959 si moral biti v kritiki še silno orokavičen, zato sem moral narediti strašno neumno figuro, ki je lahko marsikaj rekla, pa ji nihče ni nič mogel. Jaka Sulc je bil prav tak, bil je videti strašansko trapast.«

Kmalu je postal Jaka Sulc s svojim velikanskim nosom, koleričnim temperamentom in plešo z edinim lasom poosebljenje občana in njegovih nenavadnih doživljajev v obdobju boja za samoupravljanje in demokratizacijo naše družbe. Ker se je pojavljal v dnevnem časopisju in bil oster, duhovit in vedno aktualen, je postal v letih 1960-68 še bolj popularen kot svoje čase Tisiglavca. Vsekakor je bil izrazito politična figura, navidez butalast, angažiran, včasih agresiven, jezen, obupan, vedno pa je kazal na pereča vprašanja ali pa na absurde, medtem ko je bil deset let pred njim Tisiglavca pravzaprav bolj nepolitične, pustolovske vrste: nikoli nisi



Božo Kos: Kavboj Pipec in Rdeča pesa

točno vedel, kdaj se bo pojavil v kakem »Monte Christu« v sumljivi vlogi... Izrazna in pripovedna tehnika, ki jo je uporabljal Maver v »Jaki Sulcu«, je tipično stripovska. S Tisiglavco, še bolj pa z Jako Sulcem smo Slovenci dobili satirično družbeni strip na intelektualnem nivoju, ne dosti kasneje, kot so se pojavili taki stripi na Zahodu (okoli leta 1950). Jaka Sulc je odigral pomembno vlogo pri osveščanju ljudi, kajti v šali, v duhovitem preblisku je odpiral oči, kazal na probleme in ustvarjal razpoloženje. Velika večina ljudi, ki sicer ni brala dolgovernih referatov in govorov, je redno preletela Jaka Sulca. Seveda Sulc ni bil samo političen, ampak se je loteval čisto človeških problemov, dolgočasje in osamljenosti modernih potrošnikov. Sulc je bil lahko vse: tisti, ki ima prav, pa tudi negativen tip. Sulc smeši birokracijo, v naslednjem hipu pa ves žareč iznajde nov način, kako se da obiti zakone. Sulc je univerzalen, je dialektična figura, kakršno je rodila naša stvarnost, zagovornik napredka in človek, ki se znajde in bori za svoj stolček... univerzalni simbol občana, samoupravljalca in birokrata. Bregarjev »Peter Mozolec« pa, ki se je pojavil istočasno kot Sulc, je bolj tip poštenega »trpečega« občana, ki v spopadu s trgovino, birokracijo, obrtniki itd. vedno potegne kratko...

Oba stripa — Sulca in Mozolca — lahko mirno uvrstimo med visoke dosežke na tem področju. Risba je osebna, dialogi duhoviti. Pogrešamo kontinuiteto, rednega, vsakdanjega dela na stripu, kot je to v inozemstvu. Tako pa naši risarji rišejo strip mimogrede, sami, in pri tem niti oni niti uredniki ne mislijo, da so opravili kako posebno delo. Pač velika razlika v primeri z inozemstvom, kjer avtor dela na stripu »full time«, vsak dan, kjer mu pomagajo asistenti in ne misli 365 dni v letu na nič drugega kot na svoj strip, ki je zanj edino delo. Kljub temu je kvaliteta stripov, ki smo jih omenili — teh družbeno kritičnih satir — visoka in smo lahko Slovenci zadovoljni. Sploh se nam ni treba sramovati teh stripov, ki bodo ostali tudi kot nadvse zgovoren dokument nekega časa in kulture.

Strip je našel končno svoj prostor tudi v čisto resnem mladinskem časopisju. V »Pionirskem listu«, zelo dobro urejenem listu za mladino na osemletkah, riše Božo Kos — prav tako karikaturist — že štiri leta mladinski strip »Kavboj Pipec in Rdeča Pesa«, veselo zgodbo o fantastičnih doživljajih malega dečka kavboja in njegovega prijatelja malega Indijančka. Kos si je kot karikaturist že pridobil svoj značilni slog poenostavljene, živahne, sočne karikature in ga uporablja tudi v tem mladinskem stripu (ki ga sam riše in piše). Krepki, včasih debelejši, pa spet tanjši obrisi, enakomerno tonirane sive ploskve, poudarjene črne površine, beline, napravljajo živahen vtis. Kos je doumel bistvo tehnike pripovedovanja modernega humorističnega stripa in njegove risbe — in ne da bi iznašel nekaj čisto novega, je uspel. Kakorkoli, ta strip je v »Pionirskem listu« po priljubljenosti med mladimi bralci na prvem mestu med vsemi slikanicami in stripi.

Bera slovenskega stripa navsezadnje niti ni tako slaba. Med stripe smo prišli Jako Sulca, čeprav

njegov avtor sprva sploh ni mislil, da je risal strip. Toda kriteriji: priljubljen junak, ki se ponovno pojavlja, tehnika pripovedi, zgodbe v kadrih in sekvencah, predvsem pa besedilo v oblačkih — so dovolj jasni. Jaka Sulc je politično satirični strip. Omeniti je treba tudi stripe s partizansko tematiko. Bilo jih je več, v dnevnem časopisju in drugod. V »Zvitorepcu« je izhajal npr. strip »Marko in Rok«, zgodba o dveh dečkih, ki gresta v partizane. Risba je bila diletantska, scenarij prav tako. Razlika je bodla v oči še posebej ob neposredni primerjavi z rokodelsko dovršenimi tujimi stripi v istem tedniku. Isto je bilo z »Bobri«, s stripom po priljubljenih povestih o mostiščarjih Janeza Jalna, ki bi bili v rokah veččega risarja in scenarista lahko uporabna predloga za strip. Toda priredba literarne predloge, pa naj bo še tako dobra, za strip, je stvar, ki največkrat ne uspe. Strip ima svojo strukturo, svojo dinamiko in tehniko pripovedi in kot kažejo slabi zgledi, se ne da romana ali povesti kar preprosto narisati kot strip. Le malo zgodovinskih junakov uspe v stripu, ki daje prednost živemu dogajanju, aktualnim junakom. »Princ Valiant« (H. Foster) je bil izjema, toda njegov Valiant je bil nekje moderen, zadel je živec občinstva — in bil je fantastično risan.

Kaj naj rečemo o desetinah »avanturističnih« slovenskih stripov, ki so risani tako okorno in diletantsko, da se človek čudi, kako je mogoče, da jih v času, ko se vsepovsod govori o likovni vzgoji, ko se vrste bienali in razstave na tekočem traku, uredniki v našem časopisju sploh objavljajo? In vendar jih, na zadnji strani, medtem ko so v istem časopisu, samo dve strani naprej, čisto resne kritike o tej ali oni likovni razstavi. In ti resnično klavni stripi so delo risarjev, med katerimi se mnogi iz previdnosti skrijejo za kratice ali izmišljena imena... Med njimi ni niti enega, ki bi ga bilo treba omeniti, kajti zgodbe so dolgočasne, kopirane po tujih, risba nejasna. Niti ne bi bilo zanimivo raziskovati, kje gre za direktno kopiranje tujih stripov in kje samo za posnemanje.

Lepo lahko ločimo avtorje, ki na primer posnemajo francoske stripe tako skrbno, da imamo v »slovenskih« stripih značilno francoske tipe junakov in arhitekturo francoskih podeželskih mestec v ozadju... Manjkajo samo francoski napisi, kajti slog risanja je posnet — treba je povedati, prav uspešno — po Mauriceu Tillieuxu in njegovi šoli.

V drugem slovenskem stripu, ki izhaja v »Nedeljskem dnevniku«, imajo junaki imena kot Morrison, Dan, Holms, Voster — sicer se zgodba dogaja v ZDA in celo avtomobili rjovejo tako kot v tujih stripih: »RAOW«... Pravijo, da je avtor tega stripa nenavadno nadarjen za risanje avtomobilov, vsekakor pa ne zna risati ljudi. Junaki so vsi enaki, udje jim silijo proč od telesa, vsi stoje enako lese-no, v bistvu zna risar risati en sam obraz, kaj šele, da bi ustvaril značaje, ki se gibljejo, stoje in hodijo različno... Kar pa se tiče avtomobilov, so risani enako v »Abenteuer des Rennfahrers Michael Voss«... v tedniku MV 68 in še kje drugje. Skratka, strip je področje, kjer se v tem času pri nas pač še nihče ne zmeni za to, da bi ločili originale od posnemanja. Posnemovalcem je dana možnost —



Kostja Gatnik: Jurčkovi pogovori

sicer skromnega — zaslužka pod geslom: »Strip je pač strip.« Resnični kič v stripu predstavljajo trenutno prav ti »domači« slovenski stripi, izdelki nevesčih risarjev, ki pa vendar najdejo svoj prostor v časopisih. Prav ta čas izhaja v »Nedeljskem dnevniku« nekaj primerkov »domačega« stripa: »Ledeni otok smrti« (M. Mihelčič, B. Debeljak), »Pilko Kozmonavt« (F. Gale, F. Brzovič) in »Strelj na peti aveniji« (I. Šušteršič), v »Ljubljanskem dnevniku« pa »Bele sledi« (F. Sirc).

Sicer je dvomljivo, da bi omenjeni stripi predstavljali kakršno koli nevarnost za dober okus mladine, kajti zgodbe so tako slabokrvne, da jih zelo verjetno ne bere nihče. Še posebej, ker so risbe slabe. Konkurenca tujih stripov in njihovih bleščečih junakov pa je tu in neko merilo za kvaliteto — vsaj rokodelsko — je s tem že podano. Primerjava med kakim »Cisco Kidom« (risar Salinas) in pa med »Belimi sledmi« je poučna — jasno nam pokaže, kakšne velikanske razlike v kvaliteti so možne v stripu, ki se kaže na prvi pogled kot enotna masa.

Slovinci imamo torej svoj strip — predvsem nekaj prav prijetnih zabavnih in otroških stripov (Muster, Kos), aktualni družbeno kritični strip (Amalietti, Maver, Bregar), nimamo pa in verjetno ne bomo nikoli imeli dobrega stripa na tistem področju, ki predstavlja po svetu glavnino — to je avanturistični in pustolovski strip. Dosedanji poskusi so klavrni: partizanska in zgodovinska tematika se ni obnesla. Res je, da na tem področju doslej niso delali kvalitetni risarji, toda tudi sicer so pomisleki. Kar pa zadeva epigone, ki posnemajo tuje junake in tuje zgodbe, je očitno, da ne morejo konkurirati z originalnimi angleškimi, ameriškimi in francoskimi stripi. Slovenska zemlja, značaj ljudi in naše razmere pač niso naklonjene velikim junakom, nimamo kavbojev niti velikih detektivov. Humoristični, satirični »antijunaki« kot Sulc imajo več možnosti. Sicer pa imata slovenski strip in slovenski film marsikaj skupnega: iste napake, predvsem pa precej negotovo bodočnost — majhno tržišče, premalo privlačna panoga za talente, v bistvu provincialno okolje.

Marko Kerševan:

Slovenski gimnazijci in tradicionalna religioznost

Sinopsis

Sinopsis

KERSEVAN, Marko: Slovene Secondary-School Pupils and the Traditional Religiousness, *Problemi*, Ljubljana, Vol. VII, No 73—74, p. 93—112

The Centre for the Study of Religion and Church at VŠSPN sent out in April and May 1968 a questionnaire about the religiousness of the secondary-school pupils (specifically pupils attending the fourth, i.e. final, year). The results of the answer show that 50—60 per cent of the pupils is religious, 25 per cent is non-religious, and 20 per cent of the pupils attending the fourth year of the secondary school is undetermined. Only 10—15 per cent of the pupils who were asked to answer the questionnaire are closely bound up with the church. Girls are slightly more religious than boys. The influence of the family environment and of the social-cultural situation on the religiousness of youth shows a markedly high correlation between the religiousness in the family and the religiousness of youth. The traditional religious ideas are becoming void and today religion is primarily a guide for moral life.

KERSEVAN Marko: Slovenski gimnazisti i tradicionalna religioznost, *Problemi*, Ljubljana, vol. 7, broj 73—74, str. 93—112

Rezultati ankete o religioznosti gimnazista — četvrtog godišta, koju je sproveo Centar za proučavanje religije i crkve VŠSPN aprila i maja 1968, govore da je religioznih 50—60 %, nereligioznih 25 % i neopredeljenih 20 % učenika četvrtog godišta. Čvršće je povezano s crkvom samo 10—15 % anketiranih. Devojke su nešto religioznije od mladića. Uticaj porodične sredine i socijalno-kulturnog ambijenta na religioznost omladine govori da je naročito visoka korelacija između religioznosti u porodici i religioznosti omladine. Tradicionalne religiozne predstave se prazne i danas je religija uglavnom uputstvo za moralan život.

Cilj pričujočega prispevka ni podati kakršnekoli globalne okvire teme: (slovenski) gimnazijci in religija; še manj dati kakršnekoli definitivne odgovore in vrednostne sodbe. Njegov namen je posredovati del rezultatov ankete o religiji, ki jo je med slovenskimi srednješolci izvedel Center za proučevanje religije in cerkve na Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo v aprilu in maju 1968 — in to posredovati v relativno grobem in neobdelanem stanju. Ne zato, ker bi bili mnenja, da je to idealna stopnja, ki (naj) jo doseže empirično anketno proučevanje družbenih pojavov, in da je s tem delo avtorjev raziskave zaključeno, temveč ker menimo, da je prav, če se zainteresirana strokovna in druga javnost seznanj z raziskavo tudi v taki obliki in na taki stopnji obdelave. Pri omenjeni anketi gre namreč za *prvo sistematično* anketo o religioznosti na slovenskem področju; prav zato in zaradi relativne splošne nedodelanosti teoretične in praktične-operacionalne znanstvene aparature za sociologijo religije je v interesu nadaljnega raziskovanja na tem področju, da se javnost seznanj ne le s samimi rezultati in njihovo interpretacijo (vključitvijo v določen pojmovni okvir), ampak vsaj delno tudi s potjo do njih. Tako je lažje kritično ovrednotiti rezultate in uporabljene metode. Poleg tega puščajo tako posredovani podatki odprte možnosti za samostojno interpretiranje rezultatov in (kasneje) soočenje lastnih zaključkov z zaključki, ki so jih oziroma jih bodo naredili avtorji raziskave sami.

Predmet raziskave je (cerkvena) »religioznost in srednješolci v SRS«. Raziskava je bila omejena na religioznost, kakršno formulirajo in razglajajo organizirane cerkvene skupnosti, v našem primeru praktično le katoliška cerkev; ta religioznost se tudi prekriva z običajnim, neznanstvenim »ideološkim« pojmo-

vanjem religije. Nismo se dotikali tako imenovanih »posvetnih oblik religije« in »laičnih surogatov« oziroma »funkcionalnih ekvivalentov« (tradicionalne) religije. Raziskava je vzporedno z religijo ugotavljala in proučevala tudi drugi pol — nereligioznost oziroma ateizem. Vendar pa je bil poudarek na religiji in religiozni populaciji.

Raziskava je tako v nekem smislu anketirance utesnjevala: nič čudnega, če so nekateri (nereligiozni in neopredeljeni) anketiranci trdili, da je anketa ob vsej obojestranski nepristranosti vendarle enostranska — da ne dopušča oziroma premalo dopušča možnost odgovorov izven okvirov, ki jih začrtujeta na eni strani tradicionalno cerkvena religioznost in na drugi strani izrecni ateizem (oziroma antiteizem). Toda kljub tem pomislekom menim, da je ustreznejše začeti raziskovanje religije s proučevanjem tradicionalnih institucionaliziranih oblik religioznosti, ki so (vsaj delno) za posameznika empirična, objektivna danost in okvir religioznega vedenja, če ne drugače, vsaj kot objekt negacije; v nasprotnem primeru se izpostavljam tveganju povsem subjektivnih vnaprejšnjih mnenj (o tem, kaj je religija) in raziskovanja v stilu »izletov v neznanu.«¹

Osrednje sredstvo raziskave je bila obsežna (85 vprašanj) anonimna anketa z vprašanji zaprtega tipa (že vnaprej formulirani odgovori). Kot pilotska anketa ji je služila anketa Marjana Tavčarja med goriškimi srednješolci.²

Anketa z zaprtim tipom vprašanj skriva velike nevarnosti, ker bodisi lahko utesni odgovore bodisi umetno, »na licu mesta« spodbudi neka stališča do vprašanj, o katerih anketiranec sploh ni razmišljal. Čeprav je za podrobnejšo analizo religioznega sveta posameznih anketirancev primernejša anketa z odprtimi vprašanji, pa je ta slabo uporabna, če hočemo dobiti kolikor toliko reprezentativne, primerljive in posplošljive opise religioznosti v obsežnejših populacijah. Da bi se kolikor mogoče izognili nevarnosti zaprtih vprašanj, smo se pri formulaciji alternativnih odgovorov opirali na pilotsko anketo Marjata Tavčarja, ki je omogočala številne proste opisne odgovore; povsod smo dajali kot možno alternativo »nisem odločen«, »ne vem, ker nisem razmišljal« ter pomen teh alternativ posebej poudarili v spremnem pismu k anketi. Ravno tako je bila pri pomembnejših vprašanjih dana možnost za samostojno oblikovanje odgovorov.

Problem vprašanj zaprtega tipa se najostreje pokaže pri vprašanju motivov religioznosti, (ki prav zaradi tega tudi niso bili med osrednjimi temami naše raziskave) ter pri osnovnem vprašanju o veri v Boga. Ob vseh posrednih osvetlitvah predstav, ki jih imajo anketiranci o Bogu in ki jih lahko ugotovimo preko posrednih vprašanj in zvez med njimi, ostaja v tako zastavljenem vprašalniku sama dejanska predstava o Bogu pri religioznih in morda še bolj pri nereligioznih vendarle uganka. Osnovno vprašanje je seveda, koliko ne ostaja to uganka pri kakršnihkoli poizkusih »identifikacije« te predstave prek poizkusov eksplicitnih besednih opisov. Za Boga kot kategorijo religioznega verovanja je značilno, da nujno presega možnost logično »predmetnega« opisa.³

V anketi se moramo zadovoljiti s predstavo o Bogu v njeni »verbalni« eksistenci: toda tudi verbalna eksistenca je eksistenca, tudi besede konstituirajo (človekovo) stvarnost.

Raziskava je imela več ciljev, ki jih lahko delimo na

- sociografske,
- sociološke,

¹ Tako tudi O. Schreuder, *Strukturell-funktionelle Theorie und Religionssoziologie*, Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie I, Theoretische Aspekte der Religionssoziologie, Westdeutscher Verlag, Köln u. Opladen, str. 99—133.

² Nekaj rezultatov glej v članku: Marjan Tavčar, *Mladi in religija*, Teorija in praksa 1968, št. 6-7.

³ To misel pogosto zasledimo pri katoliških apologetih, ki se hočejo tako (neopravičeno) izogniti kritiki svojega govorenja o Bogu (pozabljajoč, da je njihovo govorenje ravno tako govorenje). Toda v isto smer kažejo tudi misli sicer zelo različnih avtorjev: npr. Jaspersa z njegovim poudarjanjem, da o transcendenca ni mogoče govoriti, da je evidentna le v eksistenci in da se o njej ne morejo izrekat nobene obče veljavne izjave; teze Levi Bruhla o religiji kot »afektivni participaciji«; misli fenomenologov o religiji kot specifičnem doživetju in končno tudi Marxova misel o religiji kot specifičnem načinu privzivanja sveta poleg spoznavno-znanstvenega, umetniškega in ideološkega. (Glej Uvod v očrte kritike politične ekonomije, Prvi osnutek 1857—58, Marx-Engels, Izbrana dela, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968, str. 35.)

— praktično-politične. (Morda je celo ustrežnejše govoriti o sociološkem, sociografskem in praktično-političnem vidiku raziskave).

1. Sociografski cilji: z ozirom na skoraj popolno pomanjkanje stvarnih podatkov dobiti kolikor toliko zanesljiv opis, sliko o razširjenosti religioznosti v raznih njenih vidikih in tipih.

2. Sociološki cilj: ugotovljeno sociografsko gradivo naj bi služilo tudi za preverjanje nekaterih religioških hipotez v zvezi s sodobno religioznostjo; v osnovi za t. i. sekularizacijsko tezo s posebnim ozirom na notranjo logiko razpadanja in ohranjanja strukture religiozne zavesti.

3. Praktično-politični cilji: poleg praktično-političnih vidikov, ki jih vsebuje že samo poznavanje zanesljivih sociografskih podatkov o razširjenosti raznih vidikov religioznosti, smo želeli preko raziskave dobiti odgovor na nekatera posebna praktična in praktično-politično pomembna vprašanja (mnenja o vlogi šolske vzgoje in izobraževanja z ozirom na religijo, mnenja o verski svobodi ipd.).

Anketa naj bi zajela *populacijo srednješolcev v SRS*. Odločili smo se, da damo v anketi prednost *gimnazijcem-četrtšolcem* (s pedagoškimi gimnazijami vred). Le-ti so predvidoma sposobni odgovoriti na največ zelenih vprašanj, so posebej zanimivi kot glavno jedro bodočih študentov in intelektualcev; gimnazije poleg tega najbolj enakomerno pokrivajo slovensko področje. *Kot primerjalne skupine*, ki bi omogočale (opirajoč se še na druga gradiva in študije) sklepanje o razmerju med gimnazijci-osmošolci in drugimi kategorijami srednješolcev ter s tem dajale osnove za neka, čeprav ne statistično-rigorozna sploševanja, smo izbrali *četrtšolce tehničnih srednjih šol* ter *prvošolce gimnazij in tehniških srednjih šol*. Tehniške šole pomenijo po svoji strokovni usmerjenosti antipod gimnazijam; poleg tega imajo moško večino nasproti precej feminiziranim gimnazijam (ostale srednje strokovne šole so pretežno »ženske«).

Ob pomoči Zavoda za šolstvo SRS je bil iz populacije (seznama) vseh razredov ustreznih tipov šol izbran vzorec:

25 razredov četrtnih letnikov gimnazije (oziroma petih letnikov pedagoških gimnazij — skupaj 643 dijakov)

10 razredov tehniških srednjih šol (200 dijakov)

6 razredov prvega letnika gimnazije (176 dijakov)

5 razredov prvih letnikov tehniških srednjih šol (139 dijakov)

Skupno 46 razredov s 1158 dijaki.

Vzorec je bil stratificiran; šole so bile razdeljene na velikomestne (Ljubljana, Maribor) in ostale.

Anketa je bila kolektivno pismena pod vodstvom anketarja in brez navzočnosti članov profesorskega zbora. Izvajana je bila drugo in tretjo šolsko uro. Dijaki o njej niso bili vnaprej obveščeni. Izpolnjene anketne liste so zalepili v pripravljene kuverte.

Vodstva šol so sprejela anketo z zadostnim razumevanjem, čeprav zanje ni bila ravno v najugodnejšem času.

Dijaki so anketo v večini ugodno sprejeli. Odklanjanja ankete in izrazito neresnih odgovorov ni bilo. Anketa bi namreč lahko vzbudila neustrezne reakcije 1) zaradi poudarka, ki ga daje religiji in religioznim vprašanjem, pri tistih ateistih, ki jim je religija že nekaj povsem tujega ali celo smešnega in 2) pri religioznih zaradi nezaupanja in sumov glede ciljev ankete. Slednje smo poskušali meriti z neposrednim vprašanjem.

Na vprašanje »Ali ima pomisleke o anonimnosti ali o ciljnih ankete, (da služi zaostritvi protiverske propagande ipd.)«, je odgovorilo med dijaki četrtnih razredov gimnazij z

	Vsi anketiranci	Le religiozni
da	2,5 %	4,5 %
nekoliko	13,7 %	22,5 %
ne	83,4 %	72,6 %
b. o.	0,4 %	0,6 %
	100,0 %	100,0 %

Pri dijakih drugih tipov šol (zlasti pri prvošolcih tehniških srednjih šol) je odstotek nezaupljivih razumljivo nekoliko večji, čeprav ne bistveno drugačen. Le-ti dijaki so nasploh manj navajeni na anketiranje, obravnavanje reli-

gije v šoli jim je bolj tuje itd. Največje zaupanje v anketo, ki so ga pokazali gimnazijci, še posebej potrjuje smiselnost njihovega izbora za osrednjo opazovano populacijo.

V celoti lahko rečemo, da je bila anketa sprejeta z dovolj zaupanja. Nezaupanje pri religioznih — po izkušnjah sodeč — ne vodi do skrivanja religioznosti; že zato, ker so bili pomisleki glede same anonimnosti vsaj med gimnazijci-četrtšolci skoraj izključeni. Raje, čeprav ne vedno, vodi do bolj pravovernosti krščanskega odgovarjanja, kot bi bilo sicer, če bi bili povsem iskreni. (Neka anketiranka je to lepo izrazila, ko je pripisala: »Kot katoličanka sem obkrožila odgovor, da je bil Kristus Bog, čeprav bi lahko tudi, da je bil le človek.«)

Naš prispevek se nanaša le na kategorijo gimnazijcev-četrtšolcev, ki so bili osrednja in najbolj skrbno opazovana kategorija. Velikost vzorca v zadostni meri zagotavlja njegovo reprezentativnost za generacijo gimnazijcev-četrtšolcev letnika 1968. (Poleg tega smo imeli za kontrolo rezultatov raziskavo Marjana Tavčarja med goriškimi srednješolci in anketo, izvedeno aprila 1968 na celjskih srednjih šolah. Obe sta dali ob ustreznih vprašanjih v osnovi iste rezultate).

Poleg teh nujnih tehničnih in metodoloških pojasnil še nekaj opozoril za ustrezno branje (smisla) dobljenih rezultatov.

1. Ne smemo izgubiti iz vida, da gre za določeno starostno kategorijo; kot kažejo izkušnje in študije (npr. študija, ki so jo za potrebe verouka izdelali na Hrvaškem), se religioznost glede na starost ne spreminja le po intenzivnosti in razširjenosti, temveč tudi po motivih in v zvezi s tem po stvarni vsebini religioznosti.

2. Primerjajoč rezultate naše ankete z raziskavami v drugih deželah, moramo upoštevati:

a) kot skupno potezo (hipotezo) procese *sekularizacije* oz. *laizacije* v sodobnih industrijskih družbah: le-ti se kažejo v osamosvajanju vseh sfer družbenega in osebnega življenja (politike, znanosti, umetnosti, filozofije, družbenih odnosov, spolnosti itd.) iz religioznih oz. cerkvenih okvirov; v zvezi s tem se kažejo v *privatizaciji* religije (in *razcerkvenjenju* kot njeni pojavnici obliki), ki ima za eno od posledic naraščanje *nekonformističnega* odnosa do tradicionalnih cerkvenih religij in cerkvene avtoritete sploh; nekonformistični odnos spodbuja že samo dejstvo, da je človeku današnje civilizacije vedno težje združevati svojo novo »sliko sveta« (posledico znanstvenega oz. tehničnega ali, če hočemo, »enodimenzionalnega« načina mišljenja) z religioznimi predstavami in pojmovanji v tradicionalni cerkveni formulaciji.

Ta problem »enodimenzionalnega načina mišljenja« (Marcuse) srečamo na neki način tudi v Heideggrovem »pozabljanju biti«, usmerjenosti v »poprečnost, vsakdanjost«. Pri tem ni ogrožena le religija, temveč tudi drugi tradicionalni »svetovni nazori«, ki se ukvarjajo z vprašanji smrti, smisla ipd.⁴

Ti procesi se najizraziteje kažejo v najbolj modernih sredinah — v velikomestnem okolju, med mladino in ljudmi v najaktivnejših letih življenja (30 do 50 let) — čeprav ne le med njimi.⁵ (Več o tem glej v člankih: Marko Kerševan, Nekaj socioloških vidikov religioznosti v sodobnih družbah, Problemi 1967, št. 49 in Marjan Tavčar, Vprašanja sociologije religije, Teorija in praksa 1968/3.)

b) Kot posebnost socialističnih držav prizadevanje po izraziti laizaciji ali celo ateizaciji javnega življenja in v zvezi s tem tudi (čeprav vsaj pri nas normalno le posredno) po laizacijskem ali celo ateizacijskem vplivu šolske vzgoje in izobraževanja. Upoštevati pa je treba, da so ta prizadevanja imela poleg zelenih tudi druge posledice, ki so učinkovale v nasprotno smer: bolj ali manj stalno navzoče politično in ideološko gledanje na religijo je zaviralo proces njene privatizacije, ustvarjalo je nove motive za identifikacijo z religioznimi nazori oz. cerkvijo (pojav, ki je dobival največ spodbud ob krizah in težavah socialističnega družbenega sistema).

⁴ Ne bi se spuščali v vrednotenje tega procesa. Zanimivo je, da zasledimo tudi med ateističnimi misleci odklanjanje takega »praktičnega ateizma«, češ da je izraz malomeščanske samovšečnosti in plitvosti, na drugi strani pa ga nekateri teologi pozitivno vrednotijo kot izraz človekove zrelosti in samostojnosti.

⁵ Kot je pokazala anketa v Zvezi republik Nemčiji, npr. v skupini ljudi med 50. in 59. letom odstotek verujočih v posmrtno življenje ni višji kot pri starosti 18 do 24 let. (Glej Der Spiegel, 18. december 1967).

Ob takem izhodišču bi bilo logično pričakovati, da je pri nas v poprečju sicer manj »kulturno religioznih« (religioznih, ker je religija v svojih javnih manifestacijah sestavni del obstoječe uradne družbene strukture in ker jo obstoječe javno mnenje in ideologija pozitivno ocenjujeta), zato pa nebitveno manj ali celo več intenzivneje in zavestneje religioznih ali »cerkve zvestih« kot npr. v nekaterih zahodnoevropskih deželah.

RAZŠIRJENOST RELIGIOZNOSTI

Osrednje — predhodno — vprašanje pri raziskovanju razširjenosti religioznosti je:

1. kako religioznost teoretično opredeliti;
2. kako — po čem — jo opazovati (meriti — operacionalno opredeliti v okviru sredstev, ki jih nudi anketa).

Problem je toliko težji, ker je religija izrazito kompleksen pojav in ker noben posamezen kazalec (operacionalna opredelitev) ne izčrpava vseh pomembnih elementov njene strukture. Npr. z merjenjem intenzivnosti doživljanja religije še nič ne povemo o razvitosti religioznih predstav, formiranosti in strukturi verovanj; intenzivna povezanost s cerkvijo lahko kaže le šibko subjektivno religioznost in podobno.

Očitno je, da lahko religioznost opazujemo oziroma ugotavljamo:

1. glede na lastne izjave ljudi, da so ali niso religiozni. Sodba »sem religiozen« je že sintetična sodba, ki vsebuje določeno samoanalizo, ki zopet vključuje določene nazore o tem, kaj je in kaj ni religija. Ti nazori so običajno »ideološkega«, neznanstvenega značaja. To nas sili k ugotavljanju religioznosti

2. glede na ugotovljena posamezna anketirančeva stališča in ravnanja. V tem primeru naredimo sintetično sodbo o religioznosti anketiranca sami na osnovi naših — po možnosti znanstveno preverjenih — predpostavk o tem, kaj je bistveno za religijo in na osnovi podatkov, ki nam jih o sebi posreduje anketiranec. Če je taka opredelitev religioznosti bolj enoznačna in laže primerljiva kot samoocena anketiranca, pa skriva nevarnost, da zaradi pristopa od zunaj ne uspemo ugotoviti stvarnega razmerja med posameznimi dobljenimi informacijami, njihove teže v zavesti določenega človeka. Ujeti smo v nasprotje med dejstvom, da celote religiozne zavesti ne moremo opazovati drugače kot preko posameznih informacij, ki smo jim z našimi instrumenti (vprašanji) že dali formulacijo, in dejstvom, da celote nikdar ni mogoče razbiti na dele, ne da bi te dele deformirali. Zato se tudi raziskave religije včasih zatekajo k neke vrste behaviorizmu in opazujejo religioznost le

3. glede na povsem objektivne kazalce — religiozno obnašanje: običajno udeležbo pri obredih. Pomanjkljivosti tega kazalca ni treba posebej navajati: zlasti pri mladini, ki je še v neposredni odvisnosti od staršev, je njegova enostranskost lahko problematična.

(Mimogrede: Tudi cerkvena teološka misel o tem, kdo je religiozen in kdo ateist, niha v teh okvirih in gre od sodb, ki se opirajo le na obnašanje (npr. »vsi krščeni«), do ocen, da so pravzaprav tudi tisti, ki se imajo za ateiste, v bistvu religiozni z ozirom na določene kriterije. Praktični problem o tem se pojavlja npr. v zvezi s cerkvenim obredom.)

Zaradi omejenosti vsakega posameznega vidika smo opazovali populacijo z vseh treh vidikov ter iskali pokrivanja in razhajanja med njimi.

RAZŠIRJENOST RELIGIOZNOSTI GLEDE NA LASTNE IZJAVE

Anketirancem smo predložili, naj izbirajo med šestimi tipi odnosa do religije (dva tipa religioznih, dva tipa neopredeljenih, dva tipa ateistov). Imeli so seveda tudi možnost za svojo osebno opredelitev, ki pa so se je poslužili le v neznatnem številu.

1. »Sem prepričan katoliški vernik« (v nadaljnjem besedilu »cerkveno konformni«).

Poudarek je na zavesti pripadnosti določeni verski skupnosti (katoliški) in identifikaciji z njo (prepričan), kar vključuje strinjanje z (vsemi) njenimi temeljnimi nauki — dogmami, nazori. Religioznost se predpostavlja.

2. »Sem religiozen, čeprav ne sprejemam vsega, kar cerkev uči« (v nadaljnjem besedilu »nekonformistični verniki«).

Poudarek je na odločitvi »sem religiozen«, toda kritičen, skeptičen do cerkve in njenih religioznih naukov in se le delno ali sploh ne indentificiram z njo. Podrobnejša analiza je pokazala, da so anketiranci dejansko razumeli opredelitev, čeprav obstaja določen delež takih, ki so se izrekli za »prepričane katoličane«, pa se dejansko ne strinjajo celo z nekimi bistvenimi nauki, in delež »nekonformistov«, ki se imajo za take, ker se ne strinjajo z nekimi manj pomembnimi cerkvenimi stališči. Razhajanje izvira verjetno iz različnega ocenjevanja, kaj ima kdo za pomembno, in iz različne stopnje zavesti identifikiranja s cerkvijo; povezano pa je lahko tudi z značajem, ki teži bodisi k pripadnosti in avtoritarnosti bodisi k nekonformizmu.

3. »Večkrat razmišljam o tem, pa si nekako še nisem na jasnem, ali pravzaprav verujem ali ne« (v nadaljnjem besedilu »neodločeni«).

4. »Ne vem, kaj bi rekel, do verskih zadev sem bolj ali manj ravnodušen« (»ravnodušni«).

Prvi tip neopredeljenih je dejansko neodločen, razmišlja in niha, ker ne najde trdne osnove za samooceno, medtem ko drugi niti ne razmišlja. V anketi je zadnjih manj, kot smo pričakovali. Treba pa je reči, da anketa, ki v celoti in podrobno obravnava religijo, ustvarja vzdušje, ki ni naklonjeno »nerazmišljujočim«; anketa, kjer bi bilo vprašanje o religiji vključeno med druga vprašanja, bi verjetno pokazala večje število takih. Težko je reči, kaj je ustreznije. Ozračje specialne ankete je umetno; umetno ustvari vsaj delno zanimanje za določene probleme, jim da pečat pomembnosti, ki ga sicer lahko nimajo. Res pa je, da tako pridejo na dan stališča, ki sicer niso »vsakodnevno« navzoča, ki pa se pojavijo, kadar postane problem iz različnih razlogov aktualen. Tovrstne ankete dajo zato morda konkretno več religioznih na eni in prepričanih ateistov na drugi strani, kot jih sicer v »vsakdanjosti« opazamo — kar pa ne daje pravice soditi, da jih ni.

Kot se je izkazalo, skoraj nihče iz skupine neodločenih ne trdi, da izrecno ne veruje v Boga; vsi vsaj dopuščajo njegov obstoj. Istočasno pa jih dobršen del brez prave religiozne prakse — ne obiskuje obredov in ne moli; ravno tako ne veruje v mnoge pomembne religiozne dogme. Viri neodločenosti so tako očitni.

Opomba: Zaradi nizkega števila ravnodušnih bomo uporabljali za primerjave običajno le skupino »neodločenih«.

5. »Nisem religiozen, čeprav nisem nasprotnik religije« (v nadaljnjem besedilu »nereligiozni«). Kadar bomo govorili o nereligioznih nasploh vključno z »nasprotniki religije«, bomo uporabljali izraz brez narekovajev.

6. »Nisem religiozen in sem proti religiji« (v nadaljnjem besedilu »nasprotniki religije«).

Zadnja opredelitev v nasprotju s prvo daje poudarek zavesti, da religija ni več stvar privatnega okusa, temveč negativen pojav vsaj na določeni ravni (negativen npr. le med izobraženimi ljudmi ipd.). Razlika, ki jo vključujeta zgornji formulaciji, s tem delno vključuje tudi različno sprejemljivost ali nesprejemljivost religije za samega anketiranca.

Anketa je dala naslednjo razvrstitev:

Odnos do religije (po lastni izjavi) — vprašanje 12

1. Cerkevno konformni verniki	8,1 %	} 24 %
2. nekonformistični verniki	16,0 %	
3. neodločeni	12,6 %	} 17 %
4. ravnodušni	4,5 %	
5. nereligiozni	45,0 %	} 57 %
6. nasprotniki religije	12,1 %	
7. drugi, b. o.	1,7 %	
	100 %	

N = 643

Na vprašanje »ali dopušča, da bi kdaj v prihodnje bistveno spremenil svoj odnos do religije«, anketiranci odgovarjajo: (v %)

Odnos do religije	Dopušta	Ne ve	Ne	Skupaj
cerkveno konformni	10	11	79	100
nekonformistični	21	39	40	100
neodločeni	41	51	8	100
ravnodušni	20	46	34	100
nereligiozni	6	29	65	100
nasprotniki religije	1	5	94	100
skupaj (+ b. o.)	14	30	56	100

Nereligiozni so dosti bolj prepričani v trdnost svojega stališča, čeprav ne gre zanemariti skoraj 1/3 »nereligioznih«, ki »ne vedo«; toda isto, le še v večji meri, velja za nekonformistične vernike. Kot kažejo izkušnje in študije, se v teh letih začne proces utrjevanja odnosa do religije, ki se je v osnovi že oblikoval, doživlja pa še možen razvoj v smeri, ki jo nakazuje. Po tujih študijah sodeč,* pa tudi glede na statistike udeležencev pri verskih obredih gre osnovni tok razvoja k nereligioznosti še tja do 24—35 let, ko doseže tudi svoj višek.

Drugo vprašanje v zvezi z izrecno zavestno opredelitvijo, ki smo ga zastavili, je vprašanje o »svetovnem nazoru«. Svetovni nazor je sicer dokaj slabo in različno opredeljevan pojav: v osnovi naj bi zajemal celoto temeljnih predstav o naravi sveta in človeka ter s to predstavo povezanih temeljnih vrednot, ki jih človek sprejema in ki dajejo smer in smisel njegovemu delovanju. Slednje se deloma prekriva s tistim, kar imenujemo »ideologija«, čeprav se z njo običajno misli le na neke vrednote, ki neposredneje izražajo interese določenih grup ali razredov. Odprto je tudi vprašanje o razmerju med »sliko sveta«, nazorom o naravi sveta in človeka, ter cilji in vrednotami, ki jih neki človek sprejema, razmerje med tem, kar je in kar naj bi bilo. Kakor ni mogoče pretesno vezati obeh vidikov (iz tega, kar je je, še ne izhaja tudi, kaj naj bo), pa ju po drugi strani tudi ni mogoče docela ločevati.

Na vsak način pa pomeni »sprejemati določen svetovni nazor« in »biti religiozen« pojava na različnih ravneh. Prvi predpostavlja določen miselni sistem (lahko sicer še tako nekoherenten in neizdelan), ki odgovarja na vsa temeljna vprašanja človekovega odnosa do sveta. »Biti religiozen« (ali misliti, da si) pa lahko pomeni tudi le dokaj neosmišljeno razpoloženje, ki pride do izraza ob določenih situacijah, oziroma sprejemanje določenih (religioznih) predstav, ne da bi bile le-te koherentno vključene v neki »pogled na svet« in predstavljale njegov nepogrešljiv del. Organizirane religije — katoliška npr. — se običajno trudijo, da povežejo religiozne predstave skupaj z drugimi predstavami v celovit in koherenten religiozen oziroma »katoliški svetovni nazor«; včasih že tako, da religiozne predstave v njem zgubijo svojo religiozno naravo in se spremenijo v golo sredstvo za razlago teoretičnih svetovnonazorskih vprašanj.

Vprašati, ali nekdo sprejema katoliški svetovni nazor, pomeni torej vprašati več in deloma nekaj drugega, kot vprašati, ali je religiozen. Sprejemati katoliški svetovni nazor pomeni v našem primeru sprejemati 1) vse osnovne religiozne dogme katoliške vere, brez katerih si sicer lahko religiozen, ne pa katoličan; zlasti pa 2) sprejemati določene, v ožjem smislu nereligiozne sestavine katoliškega nazora (npr. do nedavnega zavračati razvojni nauk, ali danes sprejemati določena cerkvena načela o družini, spolni vzgoji ipd.). Očitno pojem »katoliškega svetovnega nazora« ni preveč jasen, čeprav je dosti v »obtoku«. Rezultati potrjujejo zgornja razmišljanja.

Izmed *cerkveno-konformnih* vernikov sprejema katoliški svetovni nazor v celoti 75 %, delno 6 %, neodločenih je 19 %; izmed *nekonformističnih* vernikov sprejema katoliški svetovni nazor 13 % v celoti, 23 % delno, medtem ko jih 39 % ni odločenih, 11 % ima svoj nazor itd. Marksističnega svetovnega nazora ne sprejema nihče od religioznih.

Izmed *nereligioznih* ne sprejema nihče katoliškega svetovnega nazora, zato pa sprejema *marksističnega*;

izmed »*nereligioznih*« 25 % v celoti in 19 % delno; drugi so v glavnem neodločeni.

Izmed »*nasprotnikov* religije« pa 62 % v celoti in 17 % delno.

V celoti sprejema

13 % anketirancev delno ali v celoti katoliški svetovni nazor;

32 % marksistični svetovni nazor;

* Npr. G. Allport, *The Individual and His Religion*, New York 1958.

8 % ima svoj poseben svetovni nazor;

6 % ni razmišljalo o tem in

40 % ni odločenih.

Za ocenjevanje odnosa do religije smo uporabili tudi neosebna vprašanja:

»Ali je danes pri nas religija človeku potrebna ali ne«.

Potrebnost religije:

Odgovori (v %):

sploh ni potrebna	21 % (od tega »škodljiva« le 2 %)
potrebna morda neizobraženim . . .	17 %
za izobražence morda potrebna kveč-	
jemu osebna religioznost, ne pa	
cerkev	25 %
religija in cerkev sta koristni	15 %
religija in cerkev sta nujni	4 %
drugi odgovori	4 % (ni razmišljalo 7 %, ne ve: 7 %).

Opazno je majhno število izrazitih odklonilnih stališč do religije; toda malo — manj kot religioznih anketirancev — je tudi tistih, ki poudarjajo potrebnost religije, zlasti pa cerkve; opazna je kategorija, ki diferencira med »izobraženci« in »neizobraženimi« ter med možno potrebo po religiji in potrebo po cerkvi — slednje je očitno eden od izrazov privatizacije religije.

Zanimiva je porazdelitev glede na razne skupine vernih oziroma nevernih: *cerkveno-konformni* (logično) skoraj v celoti poudarjajo potrebnost religije in cerkve, čeprav jih le 40 % poudarja tudi njuno nujnost;

za *nekonformistične* vernike cerkev in religija ni več nujna (le 5 %), v glavnem je koristna, toda 20 % jih že zanika potrebnost cerkve;

pri *neodločenih* je kategorija »morda religija da, cerkev ne« v večini (41 %) za ostale je religija s cerkvijo bodisi koristna (22 %) bodisi niso odločeni (22 %); nujna religija sploh ni več;

tudi pri »*nereligioznih*« je na prvem mestu »morda religija, ne pa cerkev« (29 %), na drugem »morda za neizobražence« (27 %) in šele na tretjem »ni potrebno« (24 %) — ni pa ne škodljiva, ne koristna ali celo nujna;

za *nasprotnike* religije religija »ni potrebna« (54 %) ali je celo škodljiva (toda le 13 %); ne zanikajo pa morebitne potrebnosti za neizobražence (25 %). Celotno pri tej kategoriji ni »bojevitega« razpoloženja do religije (pač pa obstaja, kot kažejo druga vprašanja, tak odnos do cerkve).

Posebno je vredna pozornosti ugotovitev, da tudi dobršen del nereligioznih ne zanika potrebnosti religije »za našega človeka danes«, celo ne za izobražence. Religija se pojmuje očitno kot zelo osebno vezana — kot nekaj, kar za nekoga ni, drugi pa ne more biti brez nje (tako tudi komentirajo s pripisi), ne da bi imel kdorkoli pravico posploševati ali celo absolutizirati svoja stališča in svoje potrebe.

DEJANSKA RELIGIOZNOST

Kot rečeno, je izraz »dejanska« le pogojen — glede na naše pojmovanje nujnih in zadostnih znakov religioznosti. Religioznost je — najsplošneje formulirano — odnos do svetega; vključuje torej navzočnost predstav o svetem ter odnos do njega. Točneje: za religioznost kot specifičen odnos (oziroma kot specifično človekovo prakso poleg umetniške, znanstvene in druge) je značilno, da sama navzočnost predstave svetega že vključuje navzočnost nekega osebnega odnosa do njega. Religiozen objekt je le tisti objekt (lahko seveda zgolj psihičen objekt — predstava), ki med njim in človekom obstaja možnost obojestranskega odnosa. To je seveda le nujen, ne pa še zadosten znak »svetega«.

Konkretno lahko za naše kulturno območje govorimo o religioznosti, če posameznik veruje v Boga in če vzdržuje določen odnos z njim (bodisi preko molitve — pojmovane kot vsako obračanje k Bogu, bodisi preko iskrene udeležbe pri cerkvenih obredih). Le slednje je zagotovilo, da Bog ni le (psevdo) filozofska predstava, le eksplikacijska hipoteza, le ime za neko idealistično filozofsko kategorijo brez specifično religiozne narave. Tiste, ki le izjavljajo, da je možno, da Bog obstaja, ni mogoče šteti za religiozne.

Namesto molitve bi bil lahko kriterij tudi vera v posmrtno življenje, povezana z vero v Boga; tudi če tak človek morebiti ne moli, živi z ozirom na svojo posmrtno usodo in s tem z ozirom na Boga. Vendar je bila ta možnost

le formalna. Število tistih, ki molijo, namreč daleč presega število verujočih v posmrtno življenje; med slednjimi ni takih, ki ne bi tudi molili.

Glede na vero v Boga in molitev je dejanska religioznost razširjena tako:

Vera v Boga		Molitev	
veruje v Boga	26 %	vsaj včasih moli	27 %
dopušča njegov obstoj, ne ve		moli ob izjemnih trenutkih	23 %
odgovoriti	24 %	nikoli ne moli	49 %
ne veruje	49 %	brez odgovora	1 %
brez odgovora	1 %		
	100 %		100 %

Tistih, ki molijo »le ob izjemnih trenutkih«, nismo šteli k verujočim, čeprav je med njimi verjetno tudi kaj resnično religioznih — odvisno od motiva molitve. Podrobnejša analiza kaže, da moli tudi del tistih, ki se imajo sami za nereligiozne; pri tem navajajo pretežno nereligiozne motive oziroma motivov sploh ne uspejo navesti. Slednje je seveda zopet lahko znak neizoblikovane, toda obstoječe religioznosti. Vsekakor jih ni mogoče šteti med nereligiozne.

Dobljena slika se dokaj dobro prekriva z izjavami anketirancev o lastni religioznosti. Izmed religioznih

99 % cerkveno-konformnih in

83 % nekonformistično religioznih izjavlja, da veruje v Boga (drugi vsaj dopuščajo njegov obstoj).

Obe skupini se ločita po »trdnosti« vere: v skupini cerkveno-konformnih pride na štiri trdno verujoče le en tak, ki »veruje, a tudi dvomi«; v skupini nekonformistov je razmerje obratno; večina je takih, ki »tudi dvomijo« (60 %) in le manjšina (22 %) »trdno verujočih«. (Ne smemo pozabiti, da navzočnost »dvoma« ni nujno znak slabše religioznosti; nekateri teologi jo imajo celo za nujen znak avtentične religioznosti.)

V skupini »neodločenih« praktično ni trdno verujočih; največ jih meni, da je »možno, da bog obstaja« oziroma »se ne more izreči« (37 % + 27 % = 64 %), 29 % jih »veruje, a dvomi«, le 2 % jih »ne veruje«.

Kar zadeva molitev, praktično vsaj včasih molijo vsi cerkveno-konformni verniki, medtem ko moli le ob izjemnih trenutkih ali pri obredih 35 % nekonformističnih vernikov; izmed »neodločenih« je takih že 45 %, medtem ko jih 11 % sploh ne moli.

Izmed »nereligioznih« jih 20 % dopušča, da bog obstaja, oziroma se ne morejo izreči; prav toliko jih tudi moli »ob izjemnih trenutkih«. Med »nasprotniki religije« takih praktično ni.

Udeležba pri obredih je še posebej pri mladih, ki so odvisni od staršev, zanesljiv kazalec religioznosti kvečjemu pri visoki intenzivnosti udeležbe, ne pa že pri izpolnjevanju minimalnih zahtev, ki veljajo kot norma ali navada v nekem okolju.

Dobljeni podatki iz ankete kažejo, da se ob večini nereligioznih oziroma takih, ki ne obiskujejo obredov, obiskovalci obredov ne grupirajo večinsko okrog cerkvene norme (redna nedeljska maša z vsaj enkratnim letnim obhajilom), temveč razpadajo na dve skupini: nerednih obiskovalcev »pod normo« in skupino, ki izpolnjuje več, kot zahteva cerkvena norma. To očitno kaže na obstoj posebne in ožje intenzivno religiozne skupine.

Udeležba pri obredih:

1. se ne udeležuje	62 %	62 %
2. le ob velikih praznikih	10 %	} 17 %
3. pogosto maše (vsaj 1 x mesečno)	7 %	
4. redno maše brez obhajila	3 %	} 21 %
5. pogosto ali redno maše z enkratnim obhajilom na leto	5 %	
6. redno maše z večkratnim obhajilom	13 %	

K zadnji skupini (večkratna spoved in obhajilo) spada

75 % cerkveno-konformnih (ostali v skupini 3, 4, 5)

25 % nekonformistično religioznih, toda tudi

10 % neodločenih.

Zato pa se maš sploh ne udeležuje ali pa le ob velikih praznikih
 16 % nekonformistično religioznih in
 65 % neodločenih.

K maši hodi (v glavnem ob velikih praznikih) tudi 8 % iz skupine »ne-religioznih«.

Na vprašanje »Ali se čuti svobodnega pri odločanju za obiskovanje ali neobiskovanje verskih obredov,« odgovarjajo:

1. da	84 %
2. ne, hodil bi rad v večji meri	2 %
3. ne, ne bi hodil, če me ne bi silili	5 %
4. ne ve	6 %
brez odgovora	3 %
skupaj	100 %

Na vprašanje o nagibih za udeležbo pri cerkvenih obredih jih
 80 % navaja religiozne nagibe (verska dolžnost, posebno doživetje)
 29 % »utilitaristične« razloge (»lepo je«, zaradi prijateljev)
 28 % izrazito nereligioznih (navada — 16 %, prisila 12 %)
 (možna sta bila dva odgovora).

Vsi trije tipi kazalcev religioznosti v ožjem smislu dajo v poprečju naslednjo podobo:

	Lastna izjava	Naša ocena	Udeležba pri obredih
(religiozni)	24 %	26—27 %	21 %
(neopredeljeni)	17 %	22—23 %	17 %
(nereligiozni)	57 %	49 %	62 %

Osnovna razporeditev se dovolj jasno kaže: polovica nereligioznih, druga polovica razpade na nekoliko večji delež religioznih in manjši delež neopredeljenih. Razlike glede na različna merila kažejo — kolikor so zanesljive — na težnjo k slabitvi cerkvenega vidika religioznosti (to potrjujejo tudi odgovori o potrebnosti religije in cerkve). Zanimivo je tudi, da je po naših ocenah religioznih nekoliko več, kot jih je po njihovih lastnih izjavah. Ankete v zahodnoevropskih deželah kažejo običajno nasprotno sliko: več jih izjavlja, da so religiozni, kot to pokažejo drugi kazalci. Razlika je očitno v drugačnem družbenem ugledu (prestizu) religije in religioznosti pri nas ali v zahodnoevropskih deželah.

Podatki nam kažejo tudi na obstoj ožje skupine intenzivno religioznih.

Glede na različne kriterije lahko mednje štejemo:

po lastni izjavi	8 % (cerkveno-konformni)
po veri v Boga	10 % (trdno verujoči)
glede na molitev	14 % (redna oziroma pogosta)
po obredih	13 % (večkrat letno obhajilo)
sprejemanje katoliškega svetovnega nazora	8—13 % (v celoti ali delno)
ima cerkev za božjo ustanovo	14 %

Čprav se skupine ne pokrivajo docela, je očitno, da obstaja skupina 10—14 % intenzivno religioznih. Kot bomo videli, se v okviru teh številčk gibljejo tudi kazalci večje povezanosti s cerkvijo in večje koherentnosti religioznih nazorov (kar pa še ne pomeni enakega odstotka nekritično navezanih na cerkev — o tem pričajo nekatera tipična testna vprašanja: mnenja o razvezi zakona, spolnih odnosih pred poroko, ocene cerkvene vloge).

POVEZANOST S CERKVIJO

Povezanost s cerkvijo lahko merimo po objektivnih kazalcih in po zavesti pripadnosti ter mnenjih o cerkvi. Zavest pripadnosti je bila vključena že v vprašanje o odnosu do religije (»prepričan katoliški vernik«, svetovnem nazoru (sprejemanje katoliškega nazora), delno pri vprašanju potrebnosti religije (diferenciacija med religijo in cerkvijo).

Povezanost s cerkvijo je lahko ožje religiozne ali nereligiozne narave. Običajno se pri nas intenzivnejša religioznost izraža tudi v večji udeležbi pri cerkvenih obredih. Poleg tega pa poznamo vrsto oblik povezanosti s cerkvijo (oziroma kazalcev te povezanosti), ki presegajo neposredno versko dolžnost in versko potrebo v ožjem smislu.

Med objektivne kazalce povezanosti s cerkvijo lahko štejemo:

1. udeležbo pri glavnih cerkvenih obredih (krst, birma)
2. udeležbo pri rednih obredih (maše, obhajilo)
3. udeležbo pri nereligioznih (nekulturnih) cerkvenih dejavnostih (izleti, srečanja verne mladine ipd.)
4. udeležba pri verouku
5. naročnino in branje verskega tiska
6. osebne stike z duhovnikom

Objektivni kazalec povezanosti s cerkvijo je na svoj način tudi sprejemanje tistih cerkvenih nauk, ki so ožje vezani na cerkev in niso splošno religioznega pomena (ne npr. vera v Boga ali posmrtno življenje, ki je vsaj logično pred pripadnostjo cerkvi, pač pa danes npr. sprejemanje katoliških načel o družini, razvezi zakona itd. — zlasti z ozirom na težo, ki jo danes cerkev daje takim vprašanjem, in glede na dejstvo, da so v nekatoliških sredinah skoraj v celoti prodrli nasprotna gledanja).

Če upoštevamo vse te kazalce, dobimo naslednjo sliko (za primerjavo še nekaj drugih relevantnih podatkov):

Od vseh anketirancev

krščeno	79 %
birmano	50 %
gre vsaj kdaj k maši	38 %
verouk v osemletki tudi po birmi	26 %
(religiozen po lastni izjavi)	24 %
naročen in bere redno vsaj en verski list	18 %
obiskuje cerkvene obrede vsaj v skladu s cerkveno normo	18 %
(ima cerkev za božjo ustanovo)	14 %
se vsaj kdaj udeleži nereligioznih (neobrednih) cerkvenih dejavnosti	14 %
se vsaj kdaj osebno pogovarja z duhovnikom	14 %
sprejema katoliški svetovni nazor	13 %
se še zdaj udeležuje verouka	7 %
(je proti spolnim odnosom pred poroko)	8 % tudi del nereligioznih)
(je proti razvezi zakona)	5 %

Očitno je težko določiti merilo za to, kdo je katoličan oziroma pripadnik cerkve in kdo ne. Od tod tudi pogosto špekulacije z različnimi merili. S katoliškega vidika je tako merilo lahko normativno — ali krst (79 % katoličanov) ali pa priznavanje cerkve za božjo ustanovo (14 % katoličanov). Praktično-sociološko pa so taka merila lahko udeležba pri obredih na različnih stopnjah (38 oziroma 18 %), sprejemanje specialnih cerkvenih nazorov itd.

Primerjava po posameznih skupinah glede na izjave o lastni religioznosti nam da zanimivo sliko:

Delež s cerkvijo tesneje povezanih glede na naslednja merila:

	Cerkveno-konformni	Nekonformistično religiozni	Neodločeni
sprejema katoliški nazor	81 %	36 %	6 %
obredi vsaj v skladu z normo	81 %	45 %	21 %
verski tisk (redno vsaj en list)	88 %	46 %	18 %
nereligiozna cerkvena dejavnost	79 %	32 %	12 %
večkratni osebni pogovori z duhovnikom	80 %	27 %	15 %
verouk (še obiskuje)	54 %	11 %	5 %

S cerkvijo je tesneje povezanih 4/5 cerkveno-konformnih, več kot 1/3 nekonformistično religioznih in kakih 10—15 % neodločenih.

Da povezanost s cerkvijo še ne pomeni nujno nekritičnega sprejemanja cerkvenega nauka in zahtev, nam kažejo odgovori na naslednja vprašanja:

1. na neposredno vprašanje: »v katerih zadevah je prav, da ima cerkveno vodstvo pravico zahtevati od svojih vernikov, da mu slede ne glede na lastna mnenja«:

Odgovori	Cerkveno-konformni	Nekonformistično religiozni
nikdar	64 %	75 %
v vseh zadevah, o katerih se izreče	10 %	1 %
v verskih zadevah	14 %	8 %
v moralnih vprašanjih	5 %	6 %
v splošno družbeno-političnih nazorih (npr. o lastnini)	0 %	0 %
v konkretnih političnih zadevah	0 %	0 %
ni razmišljal, b. o.	7 %	10 %
	100 %	100 %
N	53	102

V skladu s cerkveno normo je, da je vernik dolžan slediti cerkvenemu vodstvu, če se izreče v versko-moralnih zadevah (tako je odgovorilo le 15 % religioznih anketirancev oziroma, če temu dodamo še skupino tistih, po katerih je vernik dolžan slediti cerkvenemu vodstvu v vseh zadevah, o katerih se izreče, 20 % religioznih anketirancev).

2. Na vprašanje o naravi katoliške cerkve je odgovorilo, da je to »božja in sveta ustanova, ki vodi ljudi k zveličanju pod skrbnim vodstvom božje previdnosti, ki jo varuje napačnega ravnanja« — 25 % cerkveno konformnih in 10 % nekonformističnih vernikov; »da je sicer božja, a hkrati tudi človeška ustanova s številnimi napakami, ki vzbujajo upravičeno kritiko« pa 52 cerkveno konformnih in 24 % nekonformistično religioznih; 23 % cerkveno konformnih in 65 % nekonformistično religioznih cerkve nima za božjo ustanovo ali vsaj dvomi v to.

3. Pri testu upoštevanja posebnih cerkvenih norm (ki se poleg tega še prekrivajo s tradicionalnimi, čeprav danes v glavnem preseženimi družbenimi nazor), katere ima danes cerkev in verski tisk stalno v ospredju, smo dobili naslednjo podobo:

Spolni odnosi pred poroko:

	Načelno proti %	Dopustni ob določenih pogojih %	Normalni, potrebni %	Ne ve b. o. %	Skupaj %
cerkveno konformni	52	34	8	6	100
nekonformistično religiozni	12	55	26	7	100
neodločeni	5	54	37	4	100
nereligiozni	2	40	54	4	100
nasprotniki religije	3	46	43	8	100
skupaj	9	44	42	5	100

Pri razvezi zakona je odstopanje od cerkvene norme skoraj popolno.

Mišljenje o razvezi zakona:

1. za možnost razveze	87 %
2. proti možnosti razveze	6 %
3. ne ve, b. o.	7 %
	100 %

Razlike med nereligioznimi in religioznimi sicer obstajajo, a so izrazite le glede na skupino »cerkveno-konformnih«, pa še tu večina, vsaj kar zadeva razvezo zakona, ne sledi cerkvenim nazorom. Še več: pri skupini, ki še sedaj obiskuje verouk, jih je celo več (45 %) za možnost razveze zakona in le 31 % proti (proti spolnim odnosom pred poroko jih je 50 %). Tako je veroučna skupina anketirancev v bistvu celo odprtejša in kritičnejša od skupine cerkveno-konformnih.

4. Kot testno vprašanje smo postavili tudi vprašanje o oceni ravnanja papeža Pija XII. med drugo svetovno vojno. O tej temi je naš verski tisk zadnji dve leti dosti pisal in to povsem nekritično papežu v prid.

Toda da je papež pravilno ravnal, ko je molčal ob pokolu Židov, meni le 10 % cerkveno-konformnih in 5 % nekonformnih (skupaj 7 % verujočih), medtem ko ta molk obsoja 23 % cerkveno-konformnih in 38 % nekonformističnih vernikov (skupno 1/3 vernih). Ostali verujoči (več kot polovica) niso »nič slišali« oziroma niso odločeni. Tudi med obiskovalci verouka se jih le 15 % strinja s papeževim ravnanjem, medtem ko ga 32 % obsoja.

(Odstotek tistih, ki niso »nič slišali«, je med verujočimi nekoliko preveč visok: gre za izraz neiskrenosti oziroma izogibanja odločanju v neprijetni zadevi — toda tudi to govori o majhni prepričljivosti cerkvenih argumentov.)

RAZŠIRJENOST RELIGIOZNOSTI GLEDE NA SPOL, STATUS STARŠEV, RELIGIOZNOST V DRUŽINI IN VERSKO VZGOJO, OKOLJE (VAS, MESTO)

Na nivoju analize, na katerem se giblje poročilo, se bomo, govoreč o religioznosti, omejili v glavnem na religioznost glede na lastne izjave anketirancev; videli smo že, da se porazdelitev po tem kriteriju dokaj dobro ujema z delitvijo glede na druga merila. Skrčili bomo tudi status staršev na njihovo izobrazbo (ki se dokaj prekriva z drugimi vidiki statusa — s poklicem oziroma položajem na delovnem mestu).

Spol

Spol se običajno navaja kot pomemben vzrok razlike v religioznosti: ženske naj bi bile bolj religiozne. Razlage gredo na račun bolj čustvene psihične strukture žensk na eni strani, na drugi strani pa na račun njihove posebne družbene vloge (mati, gospodinja). Ker se s šolanjem in zaposlovanjem razlike glede na družbene vloge manjšajo, bi morale prihajati v ospredje bolj razlike, povezane z drugačno psihično strukturo žensk. Anketa je dala nekaj zanimivih osvetlitev tega odnosa.

Na splošno so ženske nekoliko religioznejše; vendar razlike niso tako izrazite, da bi spremenile osnovna razmerja.

Ali se ima za religioznega:

	Religiozen	Neopredeljen	Nereligiozen
moški	19 %	16 %	62 %
ženske	27 %	18 %	54 %

Pri tem sta skrajni skupini (»cerkveno konformni« in »nasprotniki religije«) enako številni pri moških in pri ženskah; razlike so med zmernimi skupinami: »nekonformistično religioznimi« in »nereligioznimi«; razlike so tudi znotraj skupine neopredeljenih: pri ženskah so to v veliki večini neodločene v ožjem pomenu besede, pri moških pa je kar polovica »ravnodušnih«.

Zanimive so tudi razlike, ki kažejo na različno strukturo religioznosti. Največje so razlike med moškimi in ženskami glede na:

- molitev (16 % več žensk moli);
- udeležbo pri obredih (10—11 % več v prid ženske religioznosti);
- po lastni izjavi je le 3—9 % več žensk religioznih kot moških.

Glede sprejemanja konkretnih religioznih predstav so razlike še manjše. Ženske npr. skoraj popolnoma enako ocenjujejo cerkev kot moški; enako je z vero v Kristusa ali v čudeže.

S tega vidika je zanimivo tudi razmerje med gimnazijami in tehniškimi šolami. Čeprav v 4. razredih gimnazije izrazito prevladujejo ženske (64 %), medtem ko jih je v 4. razredih tehniških šol le 22 %, so dijaki tehniških šol v splošnem nekoliko religioznejši kot gimnazijci. Vpliv različnega tipa šole in različnega socialno kulturnega izvora dijakov obeh tipov šol (o tem kasneje) hitro odtehta večjo žensko nagnjenost k religioznosti.

Verska vzgoja — vernost v družini

Vernost domačega okolja nasploh oziroma verska vzgoja posebej najbolj neposredno in najbolj očitno vplivata na to, ali je neki dijak religiozen ali ne (na obravnavani ravni cerkvene religioznosti!).

Korelacijo lepo pokaže že zelo površen kazalec verske kulture v družini (ki pa je hkrati za razliko od drugih dokaj »objektiviran«):

Ali naredite doma jaslice (v %):

Odnos do religije	Da	Ne	Ne vem b. o.	Skupaj
cerkveno konformni	98	2	—	100
nekonformistično religiozni	79	19	2	100
neodločeni	49	49	2	100
ravnodušni	28	69	3	100
nereligiozni	13	86	1	100
nasprotniki religije	5	91	4	100
skupaj	35	63	2	100

Iz dosledno nereligioznih družin praktično ni religioznih, toda tudi iz družin s samimi »trdnimi verniki« ni nereligioznih, čeprav to velja v manjši meri: dokaj je že neodločenih. Pojav mlačnih poleg trdno verujočih že vpliva na pojav močne skupine neverujočih, zlasti pa na premik od cerkveno-konformnih k nekonformističnim vernikom.

V celoti je

Nereligioznih

iz pretežno religioznih družin	11 %
iz družin z mlačnimi in nereligioznimi člani	45 %
iz docela nereligioznih družin	38 %
	(za 6 % ni mogoče ugotoviti)

Religiozni izhajajo

iz pretežno religioznih družin	83 %
iz družin z mlačnimi in nereligioznimi člani	9 %
iz docela nereligioznih družin	0,6 %
	(za druge ni mogoče ugotoviti)

Neopredeljeni izhajajo

iz pretežno religioznih družin	45 %
iz družin z mlačnimi in nereligioznimi člani	38 %
iz docela nereligioznih družin	6 %
neugotovljeno	11 %

Izrazit je celo že vpliv neverujočega člana v sicer povsem religiozni družini, kjer sta religiozna tudi oba od staršev.

Oba starša trdno verujoča; v družini ni nereligioznih

Oba starša trdno verujoča; v družini tudi nereligiozni

cerkveno konformni	41 %	9 %
nekonformistično religiozni	42 %	46 %
neopredeljeni	15 %	9 %
nereligiozni, nasprotniki religije	1 %	36 %
drugo	1 %	—
	100 %	100 %
	N 74	11

Žal je druga skupina premalo številna, da bi dovolila statistično zanesljivejše sklepanje, vendar ima v sklopu celotne problematike svojo težo.

Ker »mlačni« verniki in neverujoči prevladujejo tudi med starši, tako da je kompaktno trdno verujočih družin le 12 %, je vsaj med gimnazijci pričakovati še nadaljnje močnejše rekrutiranje nereligioznih tudi iz sicer deloma religioznih družin.

Neposredna verska vzgoja je le del celotne verske kulture družine. Po izjavah anketirancev se slika verske vzgoje pokriva s sliko religioznosti v družini; zato korelacij med versko vzgojo in vernostjo v družini na tem mestu ne bi podrobneje prikazovali.

V celoti je versko vzgojo

imelo	32 %	} 57 %
imelo, a zelo malo	25 %	
v zvezi z religijo ni bilo doma nobene vzgoje	19 %	} 42 %
vzgoja je bila ateistična	23 %	
b. o.	1 %	
	100 %	

Ker so ocene dijakov o vernosti staršev in domači vzgoji lahko močno subjektivne, jih je treba podpreti s podatki o krstu in birmi ter udeležbi pri verouku (v osemletki) kot objektivnimi kazalci stopnje religioznosti v družini (objektivnimi seveda v smislu stvarnih kazalcev, ne v smislu točnih, zanesljivih).

Odnos do religije	Nekrščen	Le krščen	Krščen in birman
cerkveno konformni	—	—	16 %
nekonformistično religiozni	—	4 %	30 %
neodločeni	7 %	13 %	23 %
nereligiozni	70 %	63 %	24 %
nasprotniki religije	22 %	18 %	5 %
drugo, b. o.	1 %	2 %	2 %
skupaj	100 %	100 %	100 %
	N 135 = 21 %	163 = 25 %	317 = 50 %
			(ne ve, b. o. = 4 %)

Odnos do religije	Do kdaj je obiskoval verouk		
	nikoli	do birme	v osemletki
cerkveno konformni	—	3 %	14 %
nekonformistično religiozni	1 %	21 %	45 %
neodločeni	10 %	29 %	23 %
nereligiozni	67 %	39 %	16 %
nasprotniki religije	20 %	7 %	2 %
drugo, b. o.	2 %	1 %	—
skupaj	100 %	100 %	100 %
	N 294 = 46 %	160 = 25 %	96 = 15 %

Od tistih, ki so hodili k verouku v osemletki, jih je torej 60 % ostalo religioznih, 23 % je neodločenih, 18 % je postalo nereligioznih. Podatek kaže, da se že v osemletki v grobem ustalijo glavna razmerja med religioznimi in nereligioznimi, da nadaljnji razvoj sicer dela v škodo religioznosti, vendar ne vodi do bistvenih premikov. Obisk verouka v gimnaziji je že v večji meri izraz zavestne religioznosti, še bolj pa zanimanja in težnje, razčistiti odnos do religije. Izredno zanimiv je podatek o tistih, ki so z veroukom v gimnaziji prenehali (čeprav je žal številka tako nizka, da je nevarno delati iz nje zanesljive zaključke): od 30 takih anketirancev jih je le nekaj več kot polovica (17) ostalo religioznih (celo manj kot tistih, ki so obiskovali verouk le v osemletki in tam tako ali drugače »razčistili« svoj odnos do religije), 5 jih je neodločenih, 4 so nereligiozni in 4 celo nasprotniki religije. Od tistih, ki verouk obiskujejo še v času anketiranja, jih je 63 % cerkveno-konformnih, 25 % nekonformističnih in 10 % neodločenih.

Izobrazba staršev

Natančnejšo sliko o razmerju med izobrazbo in religioznostjo bo pokazala anketa Javno mnenje 1968. Dejstvo je namreč, da je vsaj v zahodnoevropskih deželah inteligenca (razen ozkega sloja humanistične) bolj religiozna, vsaj bolj religiozno kultivirana in povezana s cerkvijo kot delavski razred in »nižji

sloji». Pri nas in v socialističnih deželah je, kot vse kaže, stanje obratno; toda že to govori, kako je izobrazba sama po sebi v odnosu do religije izrazito dvo-
rezen dejavnik. Izobrazba (višja) je v splošnem bolj pot v vodstveno strukturo
(»zgornji sloj«) neke družbe in od ideologije te strukture in s tem »oficijalne
družbe«, njenega odnosa do religije in cerkve, je v dokajšnji meri odvisna tudi
korelacija med izobrazbo in religioznostjo. (Izobrazba sama po sebi pa nedvom-
no vpliva na tip religioznosti, vsebino religioznih predstav ipd.)

V osnovi bi lahko pri nas sklepali, da je iz družin z višjo izobrazbo manj
religioznih, da pa zveza nikakor ni enostranska.

Prikazali bomo le nekaj najkarakterističnejših skupin glede na izobrazbo:

Izobrazba (obeh staršev) v ‰:

Odnos dijakov do religije	visoka —	srednja —	nižja str. —	oba osemletka
	visoka, srednja	srednja, nižja str.	osemletka, nižja str.	ali manj
cerkveno konformni	4	11	9	14
nekonformistično religiozni	13	11	25	24
neodločeni	12	11	20	21
nereligiozni	55	52	38	30
nasprotniki religije	14	13	2	11
drugo	2	2	—	—
	100	100	100	100
N	140 = 22 ‰	115 = 18 ‰	92 = 14 ‰	128 = 20 ‰

Razmerje vas — mesto

Razlika med vasjo (bolj religiozno) in mestom (manj religioznim) je dolgo
znana. V novejšem času jo potrjujejo na Zahodu s številnimi študijami, ki
kažejo — vsaj kar zadeva udeležbo pri obredih — skoraj premočrtno pove-
zanost: večji kraj — manjša udeležba pri verskih obredih. Podrobnejše študije
sicer ugotavljajo, da ta zveza ni vedno nujna; poznamo okolja, kjer so mesta
bolj religiozna od zaledja. Vendar v splošnem omenjena razlika vseeno obstaja.

Potrjuje jo tudi naša anketa:

	Kraj do 2000 prebivalcev ‰	Od 2000—10.000 prebivalcev ‰	Nad 10.000 prebivalcev ‰	Ljubljana Maribor ‰
sploh se ne udeležuje obredov	39	55	69	66
je religiozen	36	26	17	18
nereligiozen (z nasprotniki religije)	40	51	65	62

Očitno se v manjših krajih (do 2000 prebivalcev) udeležujejo obredov tudi
praktično vsi neopredeljeni, medtem ko v večjih krajih le še del. (Zopet ena
od značilnosti mest.)

Zanimiva je primerjava glede svetovnega nazora:

	Kraj do 2000 prebivalcev ‰	Od 2000—10.000 prebivalcev ‰	Nad 10.000 prebivalcev ‰	Ljubljana Maribor ‰
sprejema kat. svet. nazor (delno ali v celoti)	25	19	14	14
sprejema marks. svet. nazor (v cel. ali delno)	26	26	30	22

Pomembni sta dve ugotovitvi:

1. nesporno upadanje katoliške svetovnonazorske opredeljenosti z veča-
njem naselja;

2. upadanje marksistične opredelitve v Ljubljani in Mariboru.

V splošnem obe ugotovitvi potrjujeta tezo o upadanju klasične svetovno-
nazorske opredeljenosti sploh v razmerah velikomestnega »sodobnega življenja«. Poenostavljeno bi lahko rekli, da je center katolicizma vas, marksizma pa
srednje velik industrijski center.

Kaj je neposredno tisto, kar najbolj vpliva na omenjene tendence v upa-
danju religioznosti, je težko reči. Tudi anketa kaže, da se v mestu kumulira
visoka izobrazba (34 ‰ družin z visoko izobrazbo v Ljubljani in Mariboru,
5 ‰ v krajih do 2000 prebivalcev); uslužbenski poklic z vsaj srednjo izobrazbo

(52 % takih v Ljubljani ali Mariboru, le 17 % v kraju do 2000 prebivalcev); v slednjih je 20 % kmetov in 26 % delavcev, medtem ko je v Ljubljani le 13 % delavcev in 2 % kmetov (periferija); več je tudi članov ZK itd. Med kraji z nad 10.000 prebivalci v anketi imajo največjo težo industrijski centri Celje, Kranj, Koper, Jesenice, Trbovlje — od tod verjetno tudi »nepravilnost« v trendu. V teh krajih je celo več članov ZK kot v Ljubljani ali Mariboru (45 % družin z vsaj enim članom med starši proti 42 % takih družin v Ljubljani ali Mariboru).

Poleg omenjenih obstoje še drugi dejavniki manjše religioznosti mest. Naj omenimo le še enega: medtem ko je cerkev na vasi in v manjših krajih v preteklosti uspela organsko vključiti religijo v sklop ljudske kulture in načina življenja in mu celo dati svoj pečat, pa v mestih, ki so doživela hiter razvoj ali celo nastala na novo, tega iz različnih razlogov ni več mogla. Ljudje, ki so se preselili v mesta iz vaškega okolja, so v mestih v dobršni meri hkrati z vaškim načinom življenja zavrgli, pozabili tudi svojo religioznost, ki je bila njegov sestavni del. Obstoječi cerkveni organizaciji v mestih ne uspeva pritegniti vse priseljence, čeprav se za to v novejšem času zelo trudi, upajoč, da bo z utrditvijo mesta in integracijo priseljencev vanj tudi cerkev znova dobila vsaj del tiste vloge, ki jo je imela na vasi (pri nas je tak primer Nova Gorica, Koper, Izola). Podatki vsekakor kažejo, da cerkev tudi v mestih računa na del prebivalstva. (Nemški religiozni sociologi govorijo o 35 % ljudi, ki da bodo ostali povezani s cerkvijo tudi v razmerah industrijske družbe.)

VSEBINA RELIGIOZNE ZAVESTI

V anketi smo poskušali preveriti tudi hipotezo, da doživlja danes tradicionalno krščansko formulirana religioznost (religiozne predstave) krizo in razkroj, tako da bi dejansko le za del religioznih danes lahko rekli, da so krščansko religiozni (ne glede na to, kaj sami mislijo o sebi). Pri tem se različne religiozne predstave kažejo kot različno odporne. Kot najodpornejša velja vera v Boga, izrazito krizo pa doživlja vera v posmrtno življenje, pekel, Kristusovo božanstvo in čudeže. Tudi sama predstava o Bogu ne ustreza več tradicionalni krščanski predstavi.

Anketa je dala takole sliko:

	Veruje, se strinja %	Ne ve, ni odločen %	Ne veruje, ne strinja se %	Ni razmišljal, b. o. %	Skupaj %
Bog	26	22	50	2	100
posmrtno življenje	16	18	61	5	100
božja narava kat. cerkve	14	6	76	4	100
Kristus kot bog	12	12 (ocena)	70	6	100
čudež	11	12	75	2	100
božji izvor moralnih norm	9	7	78	6	100
pekel	7	16	69	8	100

Da je Bog ustvaril svet, je odgovorilo z nedvoumnim da 12 % anketirancev; da ne, a da dopušča to možnost, 14 %; odločno ne 34 %; za 28 % je vprašanje »nesmiselno«, 10 % jih ne ve.

Da Bog posega in na neki način vodi dogajanje v svetu, meni 9 % anketirancev, te možnosti ne izključuje 13 %, veruje v Boga, toda ne v njegovo vodstvo dogajanja v svetu 8 %, ni razmišljalo oziroma sploh ne veruje v Boga 68 %.

Tako rekoč najmanj anketirancev je prepričanih v trditev o božjem izvoru osnovnih moralnih norm. Skupaj z večinskim mnenjem (tudi religioznih anketirancev), da morala ni nujno povezana z religioznostjo, ter skupaj s krizo vere v »pekel« kot eno od sankcij moralnih norm, nam to kaže na naraščajočo avtonomizacijo morale nasproti religiji v sodobni kulturi. To potrjujejo tudi druge študije in raziskave. Prav zveza med religijo in moralo pa je religiji v preteklosti omogočala, da je bila tako rekoč dominantna oblika družbene zavesti. Kot bomo videli, tudi danes večina religioznih navaja kot glavni pomen (svoje) religioznosti to, da je napotek in pomoč za »pravilno in pošteno življenje«; toda pri tem ne gre več toliko za povezanost morale z religijo kot za reduciranje religije oz. cerkvenega nauka na »moralo« in moralni nauk (»etizacija« religije.)

V anketi smo postavili nekaj vprašanj tudi o tem, kako religiozni in ateisti motivirajo svoje stališče, čeprav je bila anketa usmerjena v celoti bolj v kaj, kako, koliko kot v »zakaj«. Za večje približanje svetu motivacij bi rabili obsežnejši psihološki aparat; poleg tega pa je za to izrazito primernejša anketa z odprtimi vprašanji.

Na vprašanje, ki smo ga postavili religioznim, »kaj ti pomeni vera« (vprašanje 43), smo dobili naslednjo razporeditev odgovorov: (vsak anketiranec je lahko obkrožil dva odgovora; navedeni so le povzetki dejanskih formulacij):

1. moralni nauk (opora za »pravilno in pošteno življenje«)	38 %
2. notranja potreba (brez vere notranje prazen, izgubljen, utesnjen)	25 %
3. pomoč pri premagovanju življenjskih težav	18 %
4. narodna in družinska tradicija	17 %
5. najboljša »filozofija« (najboljši odgovor na vprašanje, od kod svet, človek, moralni red)	14 %
6. duhovna skupnost — cerkev	6 %
7. upanje v posmrtno življenje	3 %
(»težko bi odgovoril«)	13 %
ne ve, ni razmišljal	16 %
drugi, samostojno oblikovani odgovori	6 %

Primerjava posameznih skupin religioznih ter neodločenih (cerkveno-konformnih, nekonformistično religioznih in neodločenih) pokaže:

1. Povsod absolutna prednost »opore morali« kot motiv religioznosti (44 %, 44 %, 17 %).

2. »Moral« se pri cerkveno-konformnih (ki so tudi v večini intenzivneje religiozni) povezuje enakovredno z »notranjo potrebo« (44 %) in »najboljšo filozofijo« (37 %), pri skupini nekonformističnih pa z »notranjo potrebo« (26 %) in »tradicijo« (24 %), medtem ko »filozofija« zgubi na teži (le 10 %). Podobno je pri »neodločenih«, le da tu skoraj povsem izgine tudi že »notranja potreba« (7 %); ostane le tradicija. Vzporedno s tem narašča število tistih, ki razmišljajo o lastni religioznosti (0 %, 10 %, 35 %). Polovica nekonformističnih in skoraj 2/3 neodločenih se izreka bodisi za tradicijo bodisi svojega odgovora ne uspe opredeliti — torej ima v bistvu nerefektiran odnos do lastne religioznosti.

3. Dokaj trdno se drži religija kot »pomoč pri premagovanju življenjskih težav« (25 %, 21 %, 10 % — vedno na četrtem mestu).

4. Skoraj brez teže je »vera v posmrtno življenje«; enako velja za religijo kot duhovno skupnost.

Shematično — Kaj pomeni vera verujočemu:

Cerkveno-konformni	Nekonformistično-religiozni	Neodločeni
»moral«	»moral«	»ne razmišlja«
»notranjo potrebo«	»notranjo potrebo«	»moral«
»filozofijo«	»tradicijo«	»tradicijo«

Pri večinski skupini religioznih (nekonformističnih) ima religija v zelo majhni meri eksplikativno funkcijo (formulirano v vprašalniku kot »religija ja zame predvsem najboljši odgovor na vprašanje, od kod svet, človek, duh, moralni red«). Proti taki religioznosti polemika s stališča »znanstvenega svetovnega nazora« očitno ne more imeti dosti učinka.

Ne smemo pozabiti, da gre pri zgornjih odgovorih za anketirančeve racionalizacije lastnih motivov za religioznost; nimamo merila, da bi sodili, koliko se ti odgovori prekrivajo z dejanskimi globljimi motivi, zlasti ne, ker so bile variante odgovorov že vnaprej formulirane. Odgovori nam tako služijo bolj za dopolnitev slike tipov religioznosti kot za stvaren odgovor na vprašanje o dejanskih osebnih motivih za religioznost.

Nereligiozni so odgovarjali na analogno vprašanje: »Kaj jim pomeni ateizem; v čem vidijo njegovo prednost pred religijo« in vprašanje »Zakaj zavrača religijo«.

Na vprašanje »Kaj ti pomeni ateizem, v čem je zate predvsem prednost ateizma pred religijo,« so imeli anketiranci na razpolago naslednje možne odgovore (lahko so obkrožili hkrati dva odgovora — v oklepaju odstotek dobljenih »glasov«):

1. »Le ateizem v polni meri izraža zavest, da človek (oz. človeštvo) je in mora biti sam gospodar samega sebe in graditelj svojega sveta: le taka zavest omogoča resnično svobodno, odgovorno in odprto človekovo delovanje in mu daje smisel.« (44 %)»

2. »Ateistični nazor je lažje združljiv z znanostjo o naravi in človeku ter z doslednim znanstvenim mišljenjem.« (35 %)»

3. »Ateizem je bolj dosleden, bolj brezkompromisen; bolj brez iluzij in lepih, a nestvarnih upanj odgovarja na osnovna človekova vprašanja.« (22 %)»

4.—5. »Najnaprednejša družbena gibanja v novejši zgodovini so bila in so ateistična; ateizem in ne religija je v našem obdobju glavni nosilec in spodbudnik napredka.« (11 %)»

4.—5. »Nereligiozen posameznik je svobodnejši pri svojih dejanjih; ni vezan s tolikimi zapovedmi, prepovedmi in predsodki kot religiozen.« (11 %)»

»Pravzaprav bi težko povedal, toda težko si predstavljam sebe drugače kot ateista, kot nereligioznega. (15 %)»

Drugi odgovori (7 %)».

Na vprašanje, kaj (nereligiozne) anketirance navaja, da zavračajo religijo, so anketiranci odgovarjali takole:

1. religija je preveč polna protislovij in zastarelih nazorov — 37 %
2. ne vem dosti o religiji, a ne čutim nobene potrebe po njej — 29 %
3. religija mi je tuja, brez smisla, nič mi ne pove — 19 %
4. njene posledice so negativne — 4 %
5. ne ve, ni razmišljal — 9 %
6. drugi odgovori — 2 %

Skupaj 100 %.

Čim manj verske vzgoje so imeli nereligiozni anketiranci, tem bolj poudarjajo, da jim je religija tuja.

Gledanje na religijo (le nereligiozni in neopredeljeni)	Obiskovanje verouka		
	nikdar %	do birme %	v osemletki %
— religija mu je tuja	55	40	31
— religija je preveč protislovna	37	37	41

Podobno razmerje nam kaže primerjava glede na kraj prebivanja.

	Kraj prebivanja	
	do 2000 prebivalcev %	Ljubljana— Maribor %
— religija mu je tuja	38	54
— religija je preveč protislovna	38	30

POVZETEK

1. Poročilo se nanaša na sociografski opis dela z anketo dobljenih podatkov o religioznosti gimnazijcev-četrtošolcev.

2. Razširjenost religioznosti — opazovane preko različnih kazalcev: lastne izjave, posameznih elementov religioznih predstav in vedenja ter udeležbe pri cerkvenih obredih kaže naslednjo sliko: nekaj več kot polovica — 50 do 60 % nereligioznih, 1/4 religioznih, 1/5 neopredeljenih. Okrog 10 % je intenzivno religioznih dijakov. Med dijaki je malo izrazito odklonilnih stališč do religije (le 12 % se jih je proglasilo za nasprotnike religije, le 2 % menita, da je religija škodljiva), toda malo je tudi takih (tudi med religioznimi), ki govorijo o nujni potrebnosti religije, zlasti pa cerkve (4 %).

3. Sodeč po različnih kazalcih — udeležbi pri obredih in verouku, branju verskega tiska, stikih z duhovniki in različnih lastnih izjavah, je s cerkvijo tesneje povezanih kakih 10 do 15 % dijakov. Vendar ta povezanost ne pomeni tudi že nekritičnega sprejemanja cerkvenih nauk, religioznih in nereligioznih.

V nazorih, ki jih cerkev danes najbolj propagira — o spolnih odnosih pred poroko in o družini — ji npr. ne sledi niti večina zelo ozke skupine dijakov, ki še obiskujejo verouk, in ravno tako relativno ozke skupine, ki se sama šteje za »prepričane katoličane«. Le 14 % dijakov ima cerkev za božjo ustanovo, toda več kot 2/3 teh ugotavlja, da je kljub temu upravičena kritika njenega ravnanja.

4. Dekleta so nekoliko bolj religiozna od fantov, vendar ne toliko, da bi bila pri njih osnovna razmerja med vernimi in nevernimi drugačna kot pri fantih. Vpliv različne družinske sredine in socialno-kulturnega okolja hitro odtehta večjo nagnjenost deklet k religioznosti. Na splošno lahko ugotavljamo, da je iz družin z višjo izobrazbo več nereligioznih; ravno tako iz Ljubljane in Maribora ter industrijskih centrov — krajev z nad 10.000 prebivalci. Najbolj očitna in neposredna pa je zveza med religioznostjo v družini in religioznostjo dijakov: iz kompaktno trdno verujočih družin praktično ni nevernih dijakov, kvečjemu »neopredeljeni«; ravno tako iz nereligioznih družin praktično ni religioznih — pač pa se iz versko mešanih družin in družin s pretežno mlačnimi verniki v vedno večji meri rekrutirajo nereligiozni dijaki.

5. Anketa potrjuje hipotezo o praznjenju tradicionalnih religioznih predstav: čeprav vsi, ki se imajo za religiozne, izjavljajo, da verujejo v Boga, pa jih nekaj manjši odstotek veruje v Kristusovo božanstvo, posmrtno življenje, čudeže, božji izvor norm itd. Tudi predstava o Bogu odstopa od tradicionalne formulacije.

6. Religiozni anketiranci vidijo v svoji veri predvsem oporo in navodilo za moralno življenje. Pri intenzivnejši religioznosti se to veže tudi z občutkom »notranje potrebe po veri«. Opazna je razlika med manjšo skupino, ki oba zgornja elementa povezuje s pojmovanjem religije kot najboljšega odgovora na vprašanje, od kod svet — človek — red, in večinsko skupino religioznih, ki ju povezuje z družinsko tradicijo. Dobršen del religioznih, zlasti pa neopredeljenih ne razmišlja o pomenu svoje religioznosti.

Ateisti navajajo kot razlog zavračanja religije njeno protislovnost in razumsko nesprejemljivost ali pa to, da jim je enostavno tuja in da ne čutijo nobene potrebe po njej. Slednji prevladujejo med anketiranci brez religiozne vzgoje; tisti, ki so imeli več religiozne vzgoje, bolj poudarjajo protislovnost religije. Pomen svojega ateizma vidijo ateisti največkrat v tem, da izraža zavest, po kateri človek je in mora biti (postati) gospodar samega sebe in svojega sveta; na drugem mestu navajajo lažjo združljivost ateizma z znanostjo, mnogi pa vidijo prednost ateizma tudi v tem, da je bolj brezkompromisen in da bolj brez iluzij odgovarja na osnovna človeška vprašanja.

Spomenka Hribar:

Vrednote mladih

Sinopsis

HRIBAR, Spomenka: The Evaluation of the Young, *Problemi*, Ljubljana, Vol. VII, No 73—74, p. 113—136

The analysis is an interpretation of the answers in the questionnaire about the socio-political values of the young which were compiled by the Institute of Sociology and Philosophy of the University of Ljubljana in April and May 1968. The results of the answers reveal the present truth about the young generation, as it is evident from the structure of the thought of the young in their direct answers to such questions as »what (who) is man?«, »what is his essence?«. In this way the analysis is concerned above all with the problem of man's future, his wishes, fears, the admiration of youth, the conception of work, and the attitude of the young towards religion.

UVODNE MISLI

Pričujoči del interpretacije anketnih rezultatov ankete »Vrednote mladih« je oprt na zbranih rezultatih po posameznih vprašanjih, tj. na totalih. Rezultati so sortirani le po anketiranih skupinah in po spolu.

Ta del interpretacije bo osvetlil t. i. »osebne vrednote« mladih. Izraz »osebne vrednote« je ne-utemeljen, svoj pomen ima le kot operativni pojem in označuje tiste vrednote, ki s političnim vrednotenjem nimajo neposredne in jasno razvidne zveze. Ta del interpretacije bo zajemal odgovore na vprašanja o smislu življenja, o ciljih, ki jih ima določen subjekt, raziskovanje slike bodočnosti, ki jo ima mladina, ter vloge, ki si jo zastavlja mladina pri graditvi bodočnosti; nadalje raziskovanje idealov posameznikov ter nato želja v osebem življenju. Iz teh vprašanj bomo skušali dobiti subjektivno sliko, ki jo imajo mladi o sebi, z nakazovanjem nekaterih konfliktnih situacij pa bomo skušali prikazati njihovo **zavzetost** za izražene cilje ter njihov **dejanski odnos** do ožje in širše pojmovanega okolja.

Pričujoča interpretacija bo potemtakem skušala poiskati tiste osebne predpostavke, tiste značilnosti mladih, ki so osnova za razumevanje odnosa mladine do konkretnjših družbenih pojavov. Išče-mo torej temeljno strukturo odnosov, iščemo **resnico časa**, kot jo izraža in kot jo živi današnja mladina.

Kaj je to resnica časa? Resnica časa je za metodologijo, kakršno ima razvito sociologija ali pravzaprav katerakoli znanost, nekaj neoprijemljivega,

Sinopsis

HRIBAR Spomenka: Vrednovanje mladih, *Problemi*, Ljubljana, vol. 7, br. 73—74, str. 113—136

Analiza je interpretacija ankete o društveno-političkim vrednostima mladih, koju je sproveo Institut za sociologiju i filozofiju Univerziteta u Ljubljani, aprila i maja 1968. Rezultati ankete otkrivaju stvarnost vremena današnje mlade generacije koja se vidi iz strukture mišljenja omladine u vezi s neposrednim odgovorom na pitanje: šta (ko) je čovek, šta je njegova suština. Analiza ovim uglavnom razmatra problem budućnosti čoveka, želje, strah, divljenje omladine, shvatanje rada i odnos mladine prema religiji.

nekaj, kar se ne da definirati, ker se pač ne da izmeriti. Nekaj takega, kot je resnica časa, lahko zajame v svoje pojme filozofija. Ker pa smo na področju rezultatov ankete in s tem na področju sociologije, znanosti, se bomo pač resnici časa poskušali približati po bolj ovinkasti poti. Prav zato, ker hočemo definirati tudi kvalitativno in ne le kvantitativno, bomo večjo pozornost posvetili opisnim odgovorom anketiranih, ki često postavljajo pred raziskovalca strukturo mišljenja in strukturo odnosa mladih ljudi do samih sebe, do svojega sveta natančneje in precizneje, kot to more storiti katerikoli podatek.

Kaj je torej resnica časa? Resnica časa je odgovor na vprašanje: kdo (ali) kaj je človek. Takšnega vprašanja anketirani populaciji resda nismo zastavili, toda odgovore smo vendarle dobili in jih bomo skušali prezentirati v tem delu interpretacije.

Kaj je to mladina? Osnovni znak, ki loči mladino od vseh drugih ljudi, je njihov čas, to je starost ali bolje mladost. Mladina so ljudje, stari od—do; v našem primeru je starost anketirane mladine od 16 do 24 let. Vsi drugi znaki, ki naj bi opredeljevali mladino kot mladino, so sekundarni, družbeno-sistemskega, ideološkega značaja ali preprosto znanstvene predpostavke. Edino določena starost, ča s je tisto »objektivno«, po čemer se mladina loči od drugih ljudi in le-ti od nje. Človek namreč samega sebe razume in vidi iz svojega časa, iz svojega dojetja časa, iz časa, v katerem v resnici svoje biti je. Resnica časa sama je del človekovega časa, del človekovega sveta. To, da je človek pripadnik te ali one skupine, sloja, da ima takšne ali drugače-

ne pogoje za šolanje, samoupravljanje itd., je le posledica in obenem sestavni del našega časa. In v osnovnih konturah dojeti čas je resnica časa. Ko govorimo o osnovnem, mislimo s tem na tisto, kar tvori nečemu strukturo, kar dela, da nekaj je to, kar je.

Kakor je torej naš cilj po svoji naravi raznorodni, takšna bo tudi naša metoda uresničevanja tega cilja. V tem delu interpretacije se bomo torej posluževali tako sociološke metode razlage kot tudi filozofske; kvantitativne in kvalitativne.

In končno, kaj je vrednota? Za znanost je vrednota mirujoča točka vrednotenja. Znanost govori o procesu, o vrednotenju. Vrednota je za znanost analogno le preseku, točka procesa vrednotenja. Proces vrednotenja pa lahko shematično označimo kot več-manj zaželen objekt (ali karkoli). Vrednote so odnosi znotraj odnosa več-manj. Ta odnos oziroma ti odnosi se lahko numerično računajo, saj jim je kvantitativnost osnova (odnos več-manj).

Za filozofijo je vrednota kot vrednota ontološko utemeljena. Prva ali osnovna vrednota je bit, ali obratno, bit (neko bivajoče, ki je prevzelo vlogo biti) je tudi osnovna vrednota in kriterij vsem ostalim vrednotam. Vrednote so le toliko vrednote, kolikor participirajo na tej osnovni vrednosti. V interpretaciji bomo zasledovali vrednoto tako, kot jo opredeljuje znanost, sociologija. Resnica časa, kateri bomo tudi sledili, pa seveda ne spada med vrednote.

ČLOVEKOVA PRIHODNOST

Da bi ugotovili, kako resnica časa zveni v pojmovanju človekove prihodnosti, smo anketiranim postavili naslednje vprašanje:

Ali bo človeštvo s pomočjo napredka (znanosti itd.) kdaj doseglo človeka zares vredno življenje?

1. človek že živi sebe vredno življenje
2. da, doseglo ga bo še v času mojega življenja
3. da, doseglo ga bo v daljni prihodnosti
4. ne verjamem, da ga bo človeštvo kdaj doseglo
5. ne vem, to vprašanje me ne zanima

Statistični rezultati odgovorov, gledani v poprečju celotne anketirane skupine, kažejo naslednjo sliko: modus vseh odgovorov je pri 3. modaliteti: da, doseglo ga bo v daljni prihodnosti (moški 38,5 odstotka, ženske 34,3 odstotka, skupaj 36,5 odstotka). Na drugem mestu je po številu obkrožen 4. modaliteta: človek že živi sebe vredno življenje (skupaj doseglo (moški 31,6 odstotka, ženske 29,9 odstotka, skupaj 30,8 odstotka). Na tretjem mestu je 1. modaliteta: človek že živi sebe vredno življenje (skupaj 14,5 odstotka).

Med posameznimi skupinami ni posebnih razlik v odgovorih na to vprašanje, le pri skupini uslužbencev in delavcev je bilo največje število obkrožen pri modaliteti: ne verjamem, da ga bo človeštvo kdaj doseglo (uslužbenci 41,0 odstotkov, delavci 31,0 odstotkov) in je 3. modaliteta: da, v daljni prihodnosti, na drugem mestu.

Pri vseh drugih skupinah je 3. modaliteta: da, doseglo ga bo v daljni prihodnosti, na prvem mestu, podatki za 4. modaliteto (ne verjamem), pa

povsod dokaj tesno slede. Posebnih razlik med spoloma pri odgovorih na to vprašanje ni bilo opaziti oziroma so premalo izrazite, da bi lahko napravili kakršnekoli sklepe na tej osnovi.

V splošnem lahko rečemo, da se pričakanje izpolnitve človeškega življenja v človeka res vredno življenje prenaša v daljno prihodnost in da temu tesno sledi nevera v izpolnitev samo. Prihodnost je postala tako daljna, da že neopazno prehaja v neobstojnost in nerealnost. »Vera« se spreminja v »nevero«.

Kaj je človeka zares vredno življenje? Tega nismo definirali iz dveh razlogov: kaj je to lepota, človek, »je«, življenje, človekovo dostojanstvo itd., to so termini, ki se kot megla vlačijo v samorazumljivost vsakdanjega govora in samorazumevanje človeka. Pod temi termini si vsak človek »nekaj predstavlja«, ima »nedoločen občutek, kaj je to« itd. Vprašanje smo gradili na tej samorazumljivosti zato, da bi morda dobili določnejši odgovor: kaj si predstavlja mladina, ki smo jo anketirali, pod človeškim dostojanstvom oziroma pod življenjem, ki naj bi bilo vredno človeka.

V raziskavah stališč in mnenj anketiranih je še posebej zanimiva tista skupina, ki nekako odstopa od nekega napisanega in ustaljenega ali nenapisanega poprečja, skratka, skupina »ne«; v tem primeru tisti, ki ne verjamejo v lepšo, človeka vredno prihodnost, kar je isto kot človeka vredno življenje. Da bi zajeli raznolikost vzrokov takega odgovarjanja, smo postavili naslednje vprašanje z modalitetami:

Če ne verjamete v lepšo (človeka vredno) prihodnost, zakaj ne?

1. ker bodo zmeraj tudi slabi ljudje
2. ker tega na zemlji ni mogoče doseči, ampak je
3. dosegljivo v nebesih (v onostranstvu)
4. ker človek ni nikoli zadovoljen in hoče zmeraj nekaj boljšega
5. drugo; opišite
9. človek že živi sebe vredno življenje, človeštvo bo to doseglo, ne vem

Rezultati odgovorov so nam pokazali, da je 67% moških in 70% žensk, skupno torej 68,5% (gledano v poprečju vseh anketiranih skupin) obkrožilo 9. modaliteto — izključevalno. Modus tistih odgovorov, ki so dejansko odgovarjali na to »ne« vprašanje, pa je, gledano v poprečju vseh anketiranih skupin, 4. modaliteta: ker človek ni nikoli zadovoljen in hoče zmeraj nekaj boljšega (M 17,1%, Z 19,3%, SK 18,1%).

Na drugem mestu je 1. modaliteta tako v poprečju vseh skupin kot tudi v poprečju posameznih skupin.

S povpraševanjem po prihodnosti človeka smo dobili odgovor na vprašanje po bistvu človeka, na vprašanje, kaj je to človek. Odgovor je impliciran tako v statistično navedenih rezultatih kot tudi v navedenih posameznih odgovorih. Oglejmo si ta odgovor:

Če sprašujemo po človeka zares vrednem življenju, sprašujemo pravzaprav po tistem življenju, ki je najbolj ustrezno človekovi naravi. Človekovi naravi najbolj ustrezno življenje je torej tisto, ki najbolj ustreza človekovemu bistvu. In ko sedaj spra-

šujemo po tem, če bo človek kdaj dosegel samega sebe zares vredno življenje, sprašujemo, če bo človek kdaj dosegel svoje bistvo, se z njim »spojil«, postal z njim nerazdružna enotnost, če bo kdaj živel svoje bistveno življenje.

Kakšni so odgovori? Kdaj bo človek dosegel in živel svoje bistveno življenje? Modus odgovorov je pri modaliteti: da, doseglo ga bo v daljni prihodnosti, in tesno za njim: ne verjamem, da ga bo človeštvo kdaj doseglo. Navidezno sta si modaliteti bistveno nasprotni. Vendarle se vprašajmo, kaj je pravzaprav »daljna prihodnost«. Vzemimo prihodnost kot najbolj in najmanj opredeljeno, kot absolutno prihodnost. Kaj je to absolutna prihodnost? Je absolutna neskončnost, neopredeljenost. Daljna prihodnost je prav tako neopredeljenost. Daljna neskončnost je lahko jutri, toda bolj verjetno je, da je vedno jutri, vedno jutri, ali kakor je opisal eden od anketiranih: »Do tedaj bo minilo mnogo let.« Ta »mного« je neopredeljen prav tako, kot je neopredeljen »kdaj« v 4. modaliteti. Le kar se v tretji modaliteti pozitivno trdi, se v četrti dvomeče zanika. Vsebina pa je ista.

In kakšno je tedaj bistvo človeka, ali bolje, kako se kaže bistvo človeka? Bistvo človeka, kot veje iz odgovorov anketirane populacije, je, da človek svoje bistvo živi, a ga vendarle nikoli ne doseže. Oglejmo si nekatere opisne odgovore na vprašanja, zakaj človek ne verjame tistega, kar ga po drugi strani dela za človeka, ali kakor je formulirano vprašanje: zakaj ne verjamete v lepšo prihodnost človeka?

Ker je v vsakem človeku dobro in slabo.

Ker so prevelike razlike med ljudmi, ki se ne bodo nikoli izravnale, ampak kvečjemu še povečale (to velja za celotno človeštvo).

Ker človek ni nikoli zadovoljen (človek ni vreden človeka).

Ker ni popolnosti, ne bo človek mogel doseči prave vrednosti.

Človeštvo še ni doseglo svoje zrele dobe.

Človek ne bo nikoli postal človek.

Človek človeku — zver.

Človek ne sme doseči svojih ciljev, ker so mu želje in cilji gonilna sila.

Napredek le težko spreminja, še posebej celotno človeštvo; kaj je sploh za človeka zares vredno življenje?

Zato, ker je človek hkrati bog in nič, ker mu je dano hkrati vse in nič, ker se z ničem nikoli ne bo sprijaznil.

Ne da se odgovoriti, a človek mora verovati in upati v boljše življenje.

Ker bo človeštvo s pomočjo napredka mučilo samega sebe.

Od danega položaja si nimamo ničesar več obetati.

Vsak teh odgovorov nosi s seboj resnico časa, je že resnica časa sama. Vsak tak odgovor zasluži posebno interpretacijo, vendar bi zašli predaleč od sociologije, če bi se hoteli podati na to pot. Osvetlimo le, v čem je pravzaprav tisto in kaj je tisto, kar smo imenovali resnica časa.

Kako človek vidi, razume samega sebe? Človek bo v daljni prihodnosti dosegel samega sebe, svoje bistvo, sebi primerno življenje. Dosegel ga bo v daljni prihodnosti, kadarkoli ga bo (ne bo) dosegel. Zakaj? Človek »ne sme doseči svojih ciljev, ker so mu želje in cilji gonilna sila«. Človekove potrebe so torej tiste, ki človeka bistveno opredeljujejo, ki ga ontološko utemeljujejo in delajo človeka za potrebno bitje, bitje večnih potreb in večnih gonov po zadovoljivih teh potreb. S čim zadovoljuje človek svoje potrebe? *Z d e l o m*. Človek je, kar je po delu kot svoji generični dejavnosti. Če je bistvo tisto, po čemer je nekaj, kar je, in je človek to, kar je, po delu, potem je delo bistvo človeka, njegova generična dejavnost. Vsakokratni človek je rezultat dela vseh generacij pred njim in svojega lastnega. Človek je človek v delu. Človek je ustvarjalec. Po delu je človek podoben bogu, ki ustvarja in z ustvarjanjem prinaša bivajoče v luč pred ničem. Človek je subjekt samega sebe in svojega sveta. Postal je bog svojega sveta, ker je boga izrinil iz svojega sveta, ker v prostoru njegovega, človekovega ustvarjanja ni prostora še za boga. Toda v tistem trenutku, ko bi se, hipotetično vzeto, ustavila človekova dejavnost, ne bi človek uničil le samega sebe, kot pravi Marx, temveč bi vse, kar je ustvaril, ves njegov svet, proizvod človekovega dela, vse to čudo, ki si ga je udomačil, vse bi postalo plen nič, smrti. Zato mora človek neprestano samega sebe potrjevati, neprestano »delati«, da se trga nič. Neprestano si mora podrežati svet neznanih reči, neprestano jih mora trgati nič iz ničanja. Prav zato pa človek tudi nikoli ne doseže svojega bistva: nikoli ne more in »ne sme« postati tisto, po čemer je omogočen. Da človek ostane človek, mora biti vedno v delu, vedno mora biti na poti do tistega, kar je absolutno, delo kot tako, kar ga omogoča, ne more pa človek postati delo samo, kajti delo je njegovo bistvo, ki ga omogoča. Človek je vedno na poti k svojemu bistvu, k totaliteti svojega bistva. S tem ni rečeno, da je vsakokratni zgodovinski človek ali posameznik brez-bistven, nebistven. Njegova vsakokratna bistvenost je prav v tem, da je udeležen na svojem bistvu, ne da bi ga kdaj dosegel, gledano v absolutnem.

Takšna je podoba človeka o samem sebi, takšen je današnji človek. Prav isto strukturo pogleda na človeka in na svet ima tudi Marx. Tudi po njegovem mišljenju je delo bistvo človeka, njegova generična dejavnost. Seveda ne gre le za to in sploh ne gre za to, da bi mišljenje anketiranih primerjali z Marxovim in pri tem ugotavljali njihovo »pravovernost«. Gre nam za to, da ugotovimo horizont, v katerem se giblje današnje zrenje človeka na samega sebe, in če govorimo konkretno o mladini, kako današnja mladina samo sebe vidi, samo sebe razume in se morda tako tudi hoče. Ugotovili smo, da je horizont tega mišljenja isti, kot ga zasledimo pri Marxu in pri vsej klasični evropski misli od Descartesa dalje. Pravimo isti, kar pa ne pomeni enak. Vendar bi bili površni, če bi ostali zgolj pri tem zaključku, zakaj v mislih: »Ne da se odgovoriti (zakaj ne verujem v lepšo bodočnost človeka — op. SH), a človek mora verovati in upati v boljše življenje« ali »Ker bo človeštvo s pomočjo napredka

uničilo samo sebe« itd.; v teh mislih se budi nekaj, česar tradicionalna filozofija ne pozna: ogroženost človeka pred samim seboj in krčevito, brezglavo verovanje v karkoli, da bi se človek rešil pred ničem: »Zato, ker je človek hkrati bog in nič, ker mu je dano hkrati vse in nič in ker se z ničem ne bo nikoli sprijaznil.«

Interpretaciji je morda uspelo dokazati, da navedeni vprašanji nikakor nista bili zgolj formalni in da tudi rezultati, ki smo jih dobili, odgovarjajo na vse kaj drugega kot na vprašanje po golem optimizmu in pesimizmu pri gledanju mladih v bodočnost. V pojmovanju bodočnosti smo odkrili bistveni okvir mišljenja mlade generacije, ki smo jo anketirali. Struktura mišljenja pa je vse kaj drugega kot goli optimizem ali pesimizem. Se več, o optimizmu ali pesimizmu je sploh mogoče govoriti šele in samo na določeni strukturi, na določenem načinu mišljenja in sicer prav na takšnem, kot smo ga prikazali. Ko govorimo o načinu mišljenja, s tem seveda mislimo tudi na način »življenja« samega, kajti mišljenje v svoji strukturi ne more biti nekaj povsem drugega kot način prebivanja.

Toda kakšno zvezo ima ta razkrita struktura mišljenja (mišljenja, ker pač govorimo o anketnih rezultatih) s stališči do Zveze komunistov? V imenu česa nastopa Zveza komunistov? **V imenu prihodnosti.** V imenu tiste prihodnosti, v kateri bo človek postal človek, človekovo življenje vredno človeka. Ni natančnega datuma, kdaj bo to, čeprav že od Marxa sem poznamo za to izraz komunizem. Toda čas sam je neopredeljen, prav tako, kot je neopredeljen čas izpolnitve človeka v izjavah anketiranih, namreč čas, ko bo človeštvo doseglo človeka zares vredno življenje. **Struktura** odnosa do človeka, do človekovega časa in bistva je torej v anketnih rezultatih v osnovi ista kot pri programu ZKJ, čeprav ni nujno v vseh potankostih tudi enaka. Šele na tej isti osnovi je mogoče sploh govoriti o identičnosti in neidentičnosti ciljev današnje mlade generacije in Zveze komunistov. Prav ta osnova pa je tudi ista, ki smo jo v osebnih vrednotah predvsem iskali in jo bomo še nadalje iskali.

Pri sestavljanju anketnih vprašanj smo izhajali iz predpostavke, da si ljudje želijo čimprej doseči človeka vredno življenje.

Zanimalo nas je, kakšnih metod za doseg tega cilja bi se poslužila večina anketiranih. Zato smo postavili naslednje vprašanje z modalitetami:

KAKO BI NAJHITREJE DOSEGLI ČLOVEKA VREDNO ŽIVLJENJE?

1. Če ne gre drugače, je treba tudi s silo preprečiti delovanje ljudem, ki se upirajo napredku.
2. Samo na miren način, brez nasilja je treba preprečiti delovanje ljudem, ki se upirajo napredku.
3. Ljudi, ki se upirajo napredku, je treba prepričati, da nimajo prav, in jih pridobiti.
4. Ljudi, ki se upirajo napredku, je treba pustiti pri miru.
5. Drugače, kako?
9. Človek že živi sebe vredno življenje, človeštvo tega ne bo moglo doseči, ne vem.

Na to vprašanje je odgovarjalo 47,2 % anketiranih (52,8 % je namreč tistih, ki menijo, da človek že živi njega vredno življenje oziroma da ne bo nikoli dosegel človeka vrednega življenja). Skoraj polovica le-teh (22,7 %) jih meni, da je treba ljudi, ki se napredku upirajo, prepričati, da nimajo prav, in jih pridobiti. Na drugem mestu je, če gledamo še nadalje v poprečju vseh anketiranih skupin, modaliteta 2: samo na miren način, brez nasilja, je treba preprečiti delovanje ljudem, ki se napredku upirajo (14,5 %).

Prav tako sta 3. in 2. modaliteta na prvih mestih tudi v poprečju posameznih skupin (moški in ženske).

Prva modaliteta: če ne gre drugače, je treba tudi s silo preprečiti delovanje ljudem, ki se napredku upirajo, je v poprečju cele anketirane populacije dobila 4,6 % glasov (6,4 % moških in 2,7 % žensk). Za to modaliteto se je odločilo, gledano po skupinah, največ študentov (3 %), kmetov in srednje strokovne šole (5,8 % in 5 %).

Oglejmo si še nekaj opisnih odgovorov, ki nam bodo razgrnili celo paleto zanimivih, navidez zelo različnih mnenj in predlogov:

Kako bi najhitreje dosegli človeka vredno življenje:

Da pustimo tako, kot je.

Kakor si kdo k srcu jemlje, tako se z njim ravna.

Ljudi je treba spametovati na kakršenkoli način.

Ovisno od situacije in od ljudi, ki se upirajo napredku.

Negativne ljudi je treba s silo odstraniti iz družbe.

Z razvojem.

Če bi lahko spremenili človeka (v duhovnem smislu)

Samo s temeljito enotno vzgojo mladih na cellem svetu.

Ljudi je treba izobraziti do take stopnje, da bodo napredek razumeli in ga zahtevali.

To bi bilo lahko, če človek ne bi ostal človek.

Vsaka država na svetu naj bo velesila.

Z dobro organizacijo v gospodarstvu.

Če bi imeli delovni ljudje več možnosti pri samoupravljanju.

Z višjimi plačami.

Zmanjšati davek od zemlje, potem je to mogoče. Izkušnje kažejo, da je človeštvo le ob velikih pretresih (vojnah I in II) naredilo ogromen korak naprej. To kaže, da še nismo zreli urediti se z mirnim potom. Žalostno! Vojne se namreč zelo bojim.

Ukiniti družinsko življenje, »ljubiti« vsakega izmed nas, in človek bi moral biti brez čustev.

Iztrebiti vso človeško raso razen genijev.

Ali se lahko približaš obzorju?

To je trud brez uspeha.

Odgovori so zelo različni; kar jim je skupno, je osnovni ton v vseh teh mnenjih: človek je nekaj razpoložljivega; z ljudmi ravnamo tako, kot to zaslužijo, prevzgammo jih, spreminjamo; zvišujemo, znižujemo jim plače, davke, ukine-

mo lahko družinsko življenje, iztrebljamo rase itd. Človek je postal nekaj tako razpoložljivega, kot je kamen, ki ga lahko obdelamo, kot je katera-koli stvar na tem svetu. Človek samega sebe tako razume in se takega hoče. Znotraj te iste osnove pa so seveda odgovori različni, različno relevantni za politično akcijo, lahko jih različno okarakteriziramo, kot okarakteriziramo tudi tiste, ki dajejo kakršnekoli ideje. Ljudje se danes ločijo med seboj po mnenjih, ki jih imajo o tem ali onem, in tudi sami veljajo samo toliko, kolikor veljajo ta ali druga mnenja.

Ce gledamo različnost navedenih odgovorov, vidimo, da se raztezajo od želje po status quo (da pustimo tako, kot je) do fatalizma (to je trud brez uspeha). Pesimizem in optimizem sta se združila v istem. Ce je želja po ohranitvi vsega takega, kot je, izraz optimizma, in ugotovitev, da je vse to trud brez uspeha, izraz pesimizma, sta resnično končala v istem, saj oba zahtevata status quo, seveda iz »različnega vzroka«.

Oglejmo si še, kaj bi lahko pomenilo tolikšno nagnjenje anketirane populacije do prepričevanja ljudi, da nimajo prav itd. (3. modaliteta). Kaj lahko pomeni »prepričati«? Kako prepričati? Kdo bo tisti, ki bo koga prepričal? Ali je resnično ves problem sveta v tem, da nekateri ljudje preprosto ne razumejo, kako lepo bi bilo, če bi bil na zemlji mir, če bi človek živel sebe vredno življenje? Kdo je kriv, da je na svetu tako in tako in da ni drugače? Seveda človek. To je povsem konsekvantno, če vzamemo dejstvo, da je človek tisti, ki je subjekt svojega sveta in ki zato nosi odgovornost, da je nekaj tako in ne drugače. Vendarle je to mnenje dokaj površno, zakaj nobenega vprašanja, nobenega namiga ni niti v opisnih odgovorih o možnostih, pogojih, t. i. objektivnih pogojih za preobrazbo sveta. Rešitev vidijo predvsem v prevzgoji, v duhovni spremembi ljudi.

Ko smo že pri obravnavanju načinov, ki mladini najbolj ustrezajo pri reševanju družbenih problemov, si oglejmo še, kakšen način življenja je zanjo najbolj sprejemljiv. Da bi ugotovili to, smo postavili naslednje vprašanje z modalitetami:

KATERI OD SPODAJ NAVEDENIH NAČINOV ŽIVLJENJA JE ZA VAS BOLJ SPREJEMLJIV?

1. Zanimati se za vse stvari, ki imajo splošen družbeni pomen; prizadevati si za reševanje skupnih zadev, čeprav se me neposredno ne tičejo; biti koristen član družbe.

2. Skrbeti predvsem zase in za svoje najbližje, ustvariti si čim ugodnejše življenje; čim manj se ukvarjati z zadevami, ki se me neposredno ne tičejo; reševanje skupnih zadev prepustiti drugim.

Na to vprašanje smo dobili naslednje rezultate: zanimati se za vse stvari, ki imajo splošen družbeni pomen; prizadevati si za reševanje skupnih zadev, čeprav se me neposredno ne tičejo; biti koristen član družbe — ta način je sprejemljivejši za 65,3 % vseh anketiranih (65,5 % M in 65,1 % Ž).

Skrbeti predvsem zase in za svoje najbližje, ustvariti si čim ugodnejše življenje; čim manj se ukvarjati z zadevami, ki se me neposredno ne tiče-

jo; reševanje skupnih zadev prepustiti drugim — ta način življenja je sprejemljivejši za 31,9 % vseh anketiranih (31,6 % M in 32,2 % Ž).

Med skupinami so precejšnje razlike. Medtem ko se vajenska mladina, brezposelni in uslužbenci približujejo poprečju, pa so dijaki srednjih strokovnih šol (76,5 %), gimnazij (73,5 %) in študentje (74,5 %) dosti nad poprečjem v obkrožanju 1. modalitete. Dijaki in študentje so torej precej bolj zainteresirani za splošne družbene zadeve in reševanje teh zadev. Najmanj so zainteresirani za reševanje skupnih zadev in torej bolj za urejevanje svojega privatnega življenja kmetje (53,3 % jih je izbralo modaliteto 2) in za njimi delavci (40,5 %).

Med spoloma ni bistvene razlike. Opaziti je, da je ženska mladina nekoliko bolj nagnjena k drugemu načinu življenja, kar je verjetno pogojeno z njeno družinsko funkcijo, zato ji potem ne ostane kaj dosti časa in interesa za stvari, ki se žene neposredno ne tičejo. Seveda je to le domneva, saj majhna razlika v odstotkih sama po sebi ne daje tega sklepa.

Vsekakor so rezultati tega vprašanja zelo pozitivni za tiste družbene sile, ki hočejo mladino vključiti v svoje delovanje, kajti mladina ima očitno interes, ukvarjati se z družbenimi zadevami bolj kot s svojimi osebnimi, s standardom itd. Očitek, da je mladina vse bolj skorumpirana, potemtakem ne bi držal. Mladina nasprotno ima interes za družbeno delo. Če je njeno delovanje mogoče manj opaziti, verjetno ne smemo iskati krivde le v mladini sami, temveč tudi tam, kjer so ali naj bi bili akterji njenega delovanja. Bolj zaskrbljujoče je zapiranje v svoje probleme, če temu lahko tako rečemo, pri kmečki in delavski mladini. Statistični rezultati pravzaprav kažejo bolj na to, da lahko govorimo o tendenci k zapiranju v svoje probleme in zmanjšanju interesa za splošno-družbene zadeve. Ta pojav je toliko bolj vreden premisleka, ker kaže na to, da je kmečka mladina v dokajšnjih »osebnih« težavah, saj njeno zapiranje v lastne probleme verjetno ni brez vzroka. Tendenca k zapiranju v lastne probleme, ki smo jo torej opazili pri kmečki in delavski mladini, ni problem le kot tendenca sama, temveč kot tisto, kar skriva v sebi in za seboj. Kaj je tisto, kar je kmečko in delavsko mladino razočaralo ali preobrnilo, da je prisiljena ukvarjati se predvsem s svojimi lastnimi problemi? Tu je jedro in verjetno tudi rešitev problema, če bi jedro odkrili in odstranili.

Videli smo torej lepo sliko pripravljenosti mladine za ukvarjanje s splošno družbenimi zadevami. Toda vprašajmo se, do katere meje? Do kod, za kaj so pripravljene ukvarjati se predvsem z družbenimi problemi?

Vsako delovanje v smeri splošno družbenih zadev, reševanje družbenih problemov, družbi koristno delovanje — vsako tako delovanje je humanistično delovanje. Do katere meje je mladina pripravljena humanistično delovati? Kaj je sploh tehtnica humanističnega delovanja? Kje se humanistično delovanje preveri in stehta svojo moč?

Na smrti!

Da bi ugotovili odnos anketiranih do smrti, smo jim postavili naslednje vprašanje z modalitetami:

ZA KATERO OD SPODAJ NAVEDENIH STVARI BI BILI PRIPRAVLJENI NAJPREJ UMRETI?

1. za nobeno stvar na svetu ne bi bil pripravljen umreti
2. za lepšo prihodnost človeštva
3. za svobodo domovine
4. za bratstvo med narodi
5. za življenje človeka, ki ga imam najrajši
6. za moje prepričanje v nekaj, kar vem, da je res, pa bi se temu moral odpovedati
7. za vero
8. za moj osnovni življenjski cilj
9. drugo; opišite

Rezultati odgovorov na to vprašanje so pokazali, da je največ anketiranih (M 18,9 %, Ž 31,6 %, SK 25 %) odgovorilo s 5. modaliteto: pripravljeni bi bili umreti za življenje človeka, ki jim je najbolj drag (še posebej so tako odgovarjale ženske).

Drugo večje grupiranje odgovorov je pri 1. modaliteti: 26,3 % moških in 18 % žensk, skupaj 22,3 % anketiranih ni pripravljeno umreti za nobeno stvar. (S tem odgovorom pa prednjačijo moški pred ženskami.)

Tretje, manj izrazito grupiranje pa je pri modaliteti 3: umreti bi bili pripravljene za svobodo domovine (18,4 % moških, 15,3 % žensk, skupaj 16,9 %).

Če pogledamo odgovore moških pri vseh skupinah, vidimo, da je največje grupiranje pri modaliteti 1 (razred dijakov srednjih strokovnih šol — 5. modaliteta, delavcev — 3. modaliteta, ter pri brezposelnih, kjer ima isto število obkroženj 3. modaliteta). Najpogostejše prvo grupiranje odgovorov pri dekletih je pri modaliteti 5, odstopajo le kmečka dekleta, kjer je prvo grupiranje pri 1. modaliteti, in brezposelni — pri 3. modaliteti.

Oglejmo si nekaj opisnih odgovorov na to vprašanje:

Umreti bi bil pripravljen:

Če bi bil prepričan, da bi moja smrt res koristila človeštvu.

Za kar bi bilo potrebno.

Da Slovenija postane samostojna.

Mislim, da ni moč odgovoriti samo z enim odgovorom, ker če bi prišla v tak položaj, da bi z darovanjem življenja rešila stvar, človeka itd., ki je vrednejši od mojega življenja, verjetno ne bi premišljevala, ali je še kaj, za kar bi bilo bolje umreti.

Za krivico, ki bi mi jo nekdo storil (v socialnem smislu).

Življenje bi tvegala za 2, 5, 3 (!).

Za človeka, ki ga bom imel najrajši.

Za ženo.

Trenutno za nobeno, mislim, da bi se odločila za nekaj takega glede na situacijo in to v trenutku. Če bi se. Sem pač poprečna.

Sele pred dejstvom bi lahko odgovorila, za kaj.

Odvisno od situacije, dvakrat se ne da umreti.

Tabela 1

Za katero od spodaj navedenih stvari bi bili pripravljeni najprej umreti*	Vajenci		Sr. str. šole		Gimnazijci		Studentje		Delavci		Uslužbeni		Kmetje		Brezposelni		Skupaj										
	M %	SK %	M %	SK %	M %	SK %	M %	SK %	M %	SK %	M %	SK %	M %	SK %	M %	SK %	M %	SK %									
5 — Za življenje človeka, ki ga imam najrajši	15,0	38,8	22,0	38,0	30,0	18,0	34,0	26,0	20,9	35,3	27,0	17,0	25,0	21,0	28,0	34,0	31,0	10,0	25,0	17,5	16,0	18,7	17,3	18,9	31,6	25,0	
1 — za nobeno stvar ne bi bil pripravljen umreti	34,0	3,8	20,6	18,0	10,0	14,0	25,0	20,0	25,2	20,0	23,0	20,0	20,0	20,0	30,0	21,0	25,5	33,3	30,3	31,7	28,0	21,3	24,7	26,3	18,0	22,3	
3 — za svobodo domovine	25,0	23,7	24,4	17,0	14,0	15,5	13,0	9,0	11,0	12,2	7,1	10,0	26,0	22,0	24,0	13,0	7,0	10,0	15,0	13,3	14,2	28,0	29,3	28,7	18,4	15,3	16,9

* Objavljamo le odgovore, ki so dobili največje število obkroženj.

Žrtvovanja ne maram, boril pa bi se za domovino, **kjer pa je možnih več izidov.**

Človek živi samo enkrat.

Teško se je odločiti ali . . .

Če hočem doseči moj cilj, **ne smem umreti.**

Niso mi všeč kategorični odgovori, kot je vaš 1. Odgovoril bi: nisem sposoben tako močnega angažiranja, čeprav bi včasih rad bil.

Če povem po pravici: za nobeno stvar ne bi bila zavestno pripravljena umreti; pravijo, da je tak človek prazen. Ne morem pomagati.

Vsak je **prisiljen** umreti, če umre.

Ne razmišljam o tem.

Za nič.

Nesmisel.

Spet nam navedeni opisni odgovori razgrinjajo celo paleto mnenj in stališč, od politično zanimivih do takšnih, ki sprašujejo, dvomijo, in kategoričnih odgovorov, da ne bi za nič umrli, da je samo vprašanje nesmisel. Vprašanje se nam lahko zdi nesmiselno, lahko celo trdimo, da je nesmiselno. Toda da se nam to vprašanje zdi nesmiselno, to tudi nekaj pomeni. Bil je že čas, ko takšna vprašanja niso bila nesmiselna. Morda bo spet takšen čas, danes pa, kot je videti, ni takšen čas.

Kaj pomeni, gledano v poprečju, tolikšno število tistih odgovorov, da bi ne umrli za nič, ali tolikšno število ženskih odgovorov, da bi umrli predvsem za ljubljeno, drago osebo? Za stvari splošnega pomena (za lepšo prihodnost človeštva, za svobodo domovine, za bratstvo med narodi) bi skupno bilo pripravljenih umreti 28,3% vseh anketiranih (enak procent moških in žensk). Vsi drugi odgovori so porazdeljeni na druge modalitete. Če izvzamemo modaliteto »za vero« (skupno jo je obkrožilo le 2,2%), brez odgovora in eventualno »drugo — opišite«, so vsi drugi anketiranci izbirali modalitete, ki izražajo predvsem zanimanje in navezanost na privatne stvari, ljudi; skratka na stvari, ki se neposredno ne vežejo na splošne družbene zadeve.

Seveda ima sedaj rezultat vprašanja, kateri način življenja je za anketirane primernejši: zanimati se za splošno-družbene zadeve ali predvsem za svoje osebne in privatne zadeve, drugo teže. Medtem ko smo pri prvem vprašanju dobili večino odgovorov, da je za anketirane same (!) primernejši način zanimati se za splošno-družbene zadeve, pa vidimo, da umreti ne bi »hoteli« v tolikšni meri. **Dejanska** pripravljenost ni tolikšna, kot je to na prvi pogled. Križanje med vprašanji bi morda razsvetlilo upravičenost te teze.

Čemu tlačimo pripravljenost za smrt in izbiro načina življenja v en koš?

Normalno je, da danes niso takšne razmere, ki bi zahtevale žrtvovanje za domovino ali splošno-družbene zadeve.

Normalno je, da bi vsakdo prej umrl za svojega drugega kot pa za neke abstraktne družbene ali splošno pomembne zadeve, ker človek pač živi najprej v svojem ožjem krogu.

Normalno je, da se umre samo enkrat in da moraš biti prepričan, da smrt ne bo zastoj.

Normalno je, da je to vprašanje abstraktno in nesmiselno.

Res je, normalno je. Prav nič drugega pa tudi ne želimo dokazati kot to, da je danes predvsem takšno gledanje normalno; gledanje, stanje, življenje. Vsekakor te besede niso prav nobeno vrednostno ocenjevanje stališč anketiranih. Ne le da objektivna sociologija nima pravice do tega; tudi to je dejstvo, da si pač ljudje niso izmislili iz čistega neba, da ne bodo umirali za to ali ono, temveč kvečjemu za to ali pa nič. Vsekakor se danes vprašanje življenja in smrti, smrti in s tem življenja postavlja bistveno drugače, kot se je še pred nedavnim časom, ko je bilo »normalno« nekaj drugega. Kajti normalnost je prav tako zgodovinska kategorija, kot so vse, ki so povezane s človekom, drugih pa tako in tako ni.

Prav tako ni s tem rečeno, da ne bi bilo in da ne bo v spremenjeni situaciji tudi to »normalno« videti drugačno kot danes. Prav v tem se tudi kaže zgodovinski značaj »normalnosti«.

Toda danes je tako. V resnici je danes človek v drugačnem pojmovanju, v drugačnem življenju smrti. Videti je, da je vera v zagrobno življenje ideje, na zemlji ali v nebesih, postalo manj važno vprašanje. Eshatologiji v tem smislu odmirajo korenine. Vsekakor to pomeni precej, seveda pa ni tu mesto, da bi razširili vprašanje, kaj vse se skriva za tem dejstvom, kolikor sploh drži.

In če drži in da drži, govore tudi opisni odgovori; potem smo odkrili spet drugo stran obraza resnice časa. Kajti vsak opisni odgovor kaže in skriva v sebi resnico časa: Teško se je odločiti ali . . . Človek umre samo enkrat. Za nič; Nesmisel — vse to so izjave, v katerih utriplje današnji čas, ki se razlikuje in je obenem vendarle podoben vsem časom človeka. »Zato, ker je človek hkrati bog in nič, ker mu je dano hkrati vse in nič, ker se z ničem nikoli ne bo sprijaznil.«

Naj omenimo še zanimivo dejstvo, ki je prav tako značilno in potrjuje našo tezo. Teško je govoriti o tem, za kaj bi »hotel« umreti, **normalno** je, da bi bilo lažje odgovoriti, zakaj bi bil pripravljen tvegati celo (!) življenje. Da, normalno je, da je odločitev lažja. Toda kakor je smrt kategorična tako je kategorično tudi vprašanje. Prav v tem, da je tako težko kategorično odgovoriti, ker ni v vprašanju dopustna nobena špekulacija, noben račun s smrtjo, nobena možnost drugačnega izhoda, prav to tudi kaže na resnico časa. Smrt se danes postavlja človeku drugače, kot nekaj tako dokončnega, da je postavljen pred sam nič, ki mu je bil doslej vedno zakrit z religioznimi in ideološkimi prevlekami. Seveda tudi tiste »prevleke« niča, smrti, niso bile prostovoljne izmišljotine nekaterih ali vseh ljudi. Bil je čas, ki so ga in kakor so ga živeli.

To skrivanje pred kategoričnim odgovorom se kaže tudi v nekaterih opisnih odgovorih. Življenje bi človek tvegati za marsikaj, celo za tri stvari hkrati, toda dati ga — je nekaj drugega. Ne moremo pa ugotoviti, koliko je tistih ljudi, ki so »pripravljenost umreti« razumeli kot »pripravljenost tvegati tudi smrt«, kar je nekaj bistveno drugega.

ZELJE, STRAH, OBCUDOVANJE

Prav tako, kot je bilo abstraktno vprašanje o pripravljenosti za smrt, bodo abstraktna tudi vsa naslednja vprašanja o željah, strahu, občudovanju itd. anketirane populacije; in vendar bomo prav s temi vprašanji skušali dobiti sliko želja, skrbi, motivacij itd. ljudi, ki smo jih anketirali.

A. ZELJE

Zelje anketirane populacije smo skušali zajeti z naslednjim vprašanjem:

ČESA BI BILI NAJBOLJ VESELI OZIROMA ČESA SI NAJBOLJ ŽELITE?

(s številčkami 1 do 3 označite stvari, ki si jih najbolj želite!)

- da bi našel dobrega prijatelja
- da bi imel srečno družino
- da bi imel zmeraj dovolj denarja
- da bi v političnem in samoupravnem življenju mogel zmeraj delovati v korist družbe
- da bi bil zdrav, močan in spreten
- da bi imel moč preprečiti vojno
- da bi se uveljavil v političnem življenju
- da bi mogel potovati po svetu
- da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja
- drugo; opišite
- ne vem, česa si najbolj želim

Anketiranci so vrednote rangirali. Zaradi preglednosti posredujemo le rezultate vseh treh rangov.

Razlike med rezultati odgovorov so med skupinami majhne, večina anketiranih se je odločila za tri modalitete kot najvažnejše ali med tremi najvažnejšimi v njihovem življenju. To so: srečna družina, zdravje, moč, moč preprečiti vojno. Strah pred vojno je za našo mladino torej precejšnja skrb, verjetno najbolj skrita skrb, ki se ne kaže glasno in očitno v vsakem hipu, je pa prisotna v našem življenju kot stalna skrb in upanje na najboljše. Lahko domnevamo, da je strah pred vojno oziroma želja, da bi vojne ne bilo, usmerjena predvsem k realizaciji tiste želje, ki se je izkazala za največjo vrednoto: srečna družina. Želimo si, da bi ne bilo vojne na zemlji, da bi si lahko ustvarili srečno in zadovoljno življenje, srečen dom našim otrokom, srečo nas samih. Tudi zdravja si želimo predvsem za to. Tako vidimo, da med modaliteto, ki je bila največkrat obkrožena in ki jo zato lahko štejejo za največjo vrednoto v nizu imenovanih modalitet — želja, in drugimi vrednotami — željami ni logičnega protislovja. Kajti logično je, da se vrednote, ki so bile največkrat izbrane, dopolnjujejo in ne izključujejo. Načelno ne more torej biti protislovja med tisto, ki je bila največkrat izbrana, med vrednoto A in med drugima dvema, B in C.

Oglejmo si sedaj po skupinah rezultate vseh treh rangov za prve največkrat izbrane modalitete:

vajenci:

	%
da bi imel srečno družino	76,6
da bi bil zdrav, močan in spreten	62,7
da bi imel moč preprečiti vojno	41,7
da bi mogel potovati po svetu	17,7
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	19,4

srednje strokovne šole:

da bi imel srečno družino	73,5
da bi bil zdrav, močan in spreten	51,5
da bi imel moč preprečiti vojno	43,0
da bi mogel potovati po svetu	25,0
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	28,0

gimnazije:

da bi imel srečno družino	64,5
da bi imel moč preprečiti vojno	43,5
da bi bil zdrav, močan in spreten	39,5
da bi mogel potovati po svetu	39,0
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	24,5

študentje:

da bi imel srečno družino	70,5
da bi bil zdrav, močan in spreten	45,0
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	41,0
da bi mogel potovati po svetu	24,5
da bi imel moč preprečiti vojno	32,5

delavci:

da bi imel srečno družino	77,0
da bi bil zdrav, močan in spreten	55,5
da bi imel moč preprečiti vojno	34,5
da bi mogel potovati po svetu	16,5
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	24,5

uslužbenci:

da bi imel srečno družino	83,0
da bi bil zdrav, močan in spreten	53,5
da bi imel moč preprečiti vojno	35,5
da bi mogel potovati po svetu	28,5
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	28,0

kmetje:

da bi imel srečno družino	70,8
da bi bil zdrav, močan in spreten	60,0
da bi imel moč preprečiti vojno	30,1
da bi mogel potovati po svetu	10,8
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	15,9

brezposelni:

da bi imel srečno družino	66,7
da bi bil zdrav, močan in spreten	51,3
da bi imel moč preprečiti vojno	36,0
da bi mogel potovati po svetu	22,0
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	23,0

skupaj:

	%
da bi imel srečno družino	73,0
da bi bil zdrav, močan in spreten	51,9
da bi imel moč preprečiti vojno	37,5
da bi mogel potovati po svetu	23,0
da bi mi bilo zares jasno, čemu živim, v čem je smisel življenja	29,0

Interesantna je zlasti študentska skupina, ki na neki način odstopa od poprečja. Študentski skupini je važnejše vprašanje po smislu življenja kot pa preprečitev vojne, saj ga je 41 % študentov obkrožilo v prvem, drugim ali tretjem rangu. Tudi pri drugih skupinah smo opazili dokajšnje povpraševanje po smislu življenja. Za to modaliteto se je odločilo 20 do 30 % vseh anketiranih, različno po skupinah. Dokaj velik procent kaže na to, da postaja to vprašanje za mladino vedno bolj aktualno. Delno je to morda povezano z njihovo starostjo, saj naše anketirance prav vse karakterizira starost oziroma njihova mladost. V mladosti pa si človek, ko išče svoje mesto v družbi, ko išče samega sebe, še posebej postavlja vprašanje, kaj je to smisel življenja, čemu sploh živeti. Navadno proti »koncu mladosti« to vprašanje tudi »usahne« in dobi svoj odgovor v tako ali drugače zastavljenem življenju, v takšnem ali drugačnem početju, kajti običajno je odgovor v tako ali drugače zastavljenem življenju, ljenja sam, delovanje samo.

Vendar je možno, da nosi vprašanje po smislu življenja tudi drug pomen, saj je študentska skupina, ki je najmočnejše izrazila povpraševanje po smislu življenja, kot skupina »starejša« npr. od vajenske, srednješolske in gimnazijske. Morda se danes to vprašanje postavlja tako drugače kot včeraj, da povpraševanje dalj časa kljuje v človeku. Nedvomno se danes to vprašanje postavlja drugače; vsak čas si postavlja in odgovarja na to vprašanje drugače in ni razloga, da bi se zdaj nekaj let postavljalo enako in se enako odgovarjalo. Vprašanje je le, kakšen bo odgovor in kako bo ta odgovor vplival na človekovo življenje: kakšna je danes resnica časa, ki jo ves čas zasledujemo. Morda nam bo uspelo, da bo iz te kopice podatkov pogledala na dan, če ne drugače, pa v obliki vprašanja samega. Delno se nam je že pokazala, ko smo govorili o bistvu človeka, kajti odgovor na vprašanje po bistvu človeka je obenem tudi odgovor na vprašanje po smislu življenja, saj imata smisel in bistvo iste korenine. Kjer govorimo o bistvu, lahko govorimo tudi o smislu in obratno. Bistvo in smisel se razumeta in rasteta na isti strukturi mišljenja in načina življenja.

Oglejmo si še nekaj opisnih odgovorov, ki pa niso tako raznoliki, kar kaže na to, da smo v modalitetah zajeli večino možnih odgovorov.

Vesel bi bil, želel bi si:

Delati, biti upoštevana in zato tudi kdaj nagrajena.

Da bi uspel v poklicu.

Da bi bil srečen v svojem poklicu, da bi imel občutek, da sem nekaj doprinesel v dobro ljudem.

Da bi bila srečna v službi in pri delu.

Želim, da bi bil sposoben ustvarjalno misliti in delati.

Da bi živel »produktivno« v smislu, kot ga pojmuje E. Fromm.

Da bi dobila službo.

Da bi dobil službo.

Da bi dobil delo.

Da bi dobil dobro službo.

Želim si samo eno pošteno delo.

Da bi podedoval posestvo.

Želim čimprej končati šolo.

Dokončati študij in se zaposliti.

Lagodnega in prijetnega v življenju.

Zdravja in denarja.

Da bi imel toliko denarja, kolikor ga ima Tito.

Da bi imel hišo, avto, weekend.

Da bi si pridobil zaupanje delovnih ljudi. Rad bi bil nekemu koristen in potreben.

Da bi v svojem življenju koristil družbi.

Da bi izpolnil pričakovanja drugih ljudi.

Da bi koristila drugim ljudem.

Želim tudi, da bi bili vsi ljudje notranje zadovoljni in srečni. Sicer pa so vaši odgovori vzročno povezani.

Da bi bilo vse človeštvo srečno in sito.

Da bi bili vsi ljudje na svetu srečni. Nič sovraštva.

Želim si, da bi bil mir na svetu brez vojn.

Da bi živel v miru.

Da bi me pustili na miru, če to želim.

Da bi imel mir.

Da bi bil dovolj močan, da bi srečno vzdržal v današnjem ekonomskem in političnem boju.

Da bi bili ljudje — ljudje, ne živali.

Da bi bil človek v pravem pomenu besede.

Da bi mogel premagati vse slabo na svetu.

Da si ustvarim značaj, kakršnega hočem imeti.

Da bi si pridobil toliko znanja o svetu, da bi lahko nemoteno pisal o njem.

Da bi kaj dosegel v znanosti.

Srečo v ljubezni.

Da bi imel urejen in prijeten dom.

Da bi našel prijateljico, a z njo se ne bi poročil, ker bi s tem uničil zaupanje ter svobodo obeh.

Uničiti človeška čustva.

Da bi se mi izpolnile želje ali načrti, ki sem si jih zadala.

Želim si prilike za osebno uveljavitev.

Doseči kariero v življenju.

Prvak v smučarskih skokih.

Vse je relativno.

Velika večina odgovorov (nismo navajali vseh) izraža željo po sreči v poklicu, poklic, dobro službo ali kakršnokoli že službo. Očitno je, da je pomanjkanje delovnih mest za našo mladino pri nas že dokaj akutno in da bo treba v tem pogledu opraviti še natančnejše raziskave o življenju nezaposlene mladine, kakor tudi raziskave še prostih ali potencialno prostih delovnih mest, da bi mladino še v pravem času preusmerili na poklice, kjer bi se bila prosta mesta. Uspešnost v poklicu, odnos do dela pa bomo obravnavali ob vprašanju, ki smo ga zastavili o tem problemu.

Zanimivo si bo ogledati še rezultate pri izbiri 3. modalitete:

Vesel bi bil, da bi imel dovolj denarja. Težko bi pritrdili tistim tezam, ki našo mladino razglašajo za tako imenovano materialistično, mladino, ki ji je glavno denar in udobno življenje. Vsekakor to ni masovni pojav. Za to modaliteto se je v enem od treh rangov odločilo skupaj le 23,5 % vseh anketiranih (razlike med spoloma ni). Tudi pri kmečki mladini, kjer se je skoraj polovica anketiranih odločila tudi za to modaliteto (48,3 % iz te skupine, razlika med spoloma je minimalna), ne bi po našem mnenju mogli govoriti o tako imenovani materializaciji, temveč kvečjemu o resničnem pomanjkanju denarja in sredstev nasploh, ki je pri nas značilna predvsem za kmečko mladino. Da ta teza drži, dokazuje tudi precej visok odstotek odgovorov s 3. modaliteto, ki smo jo opazili pri brezposelnih (32,6 % v vseh treh rangih). Kakor kmečka mladina, tako je tudi ta materialno najbolj prizadeta. Kolikor večje pa je pomanjkanje nečesa, toliko močnejša je običajno tudi želja po tem. Rezultati odgovorov s tretjo modaliteto v vseh treh rangih so:

Da bi imel zmeraj dovolj denarja:

	%
vajenci	29,4
srednje strokovne šole	15,5
gimnazije	11,0
študentje	15,5
delavci	24,5
uslužbenci	23,5
kmetje	48,3
brezposelni	32,6
S k u p a j :	23,5

Najmanjše število odgovorov v vseh treh rangih je dobila 7. modaliteta: vesel bi bil, da bi se uveljavil v političnem življenju (vajenska mladina: 3,3 %, srednja strokovna šola: 5,5 %, gimnazijska: 3,0 %, študentska: 1,5 %, delavska: 8,5 %, uslužbenska: 3,5 %, kmečka: 0,8 %, brezposelni: 6,0 %, skupaj: 4,0 %). Najmanjša pripravljenost za delo v političnem življenju je pri kmečki in študentski mladini. Vzroke za to bi iz rezultatov te ankete težko raziskali.

Dokaj majhno število odgovorov je dobila 4. modaliteta, gledano skupno v vseh rangih: vesel bi bil, da bi deloval v korist družbe (vajenska mladina: 17,8 %, srednje strokovne šole: 21,5 %, gimnazijska: 16,5 %, študentska: 17,0 %, delavska: 21,0 %, uslužbenska: 12,5 %, kmečka: 9,2 %, brezposelni: 22,7 %, skupaj: 17,5 %).

Vidimo, da so rezultati odgovorov s to modaliteto in sploh rezultati odgovorov na to vprašanje drugačni, kot so rezultati odgovorov na vprašanje, kakšen način življenja bi bil za anketirane najprimernejši: zanimati se za svoje osebne probleme ali predvsem za splošno družbene probleme. Vprašanje je, kaj je vzrok temu neskladju: ali si mladina v resnici želi, kot je to izrazila pri vprašanju o ustreznem načinu življenja, delovati in zanimati se predvsem za splošno družbene zadeve, pa jo pri tem karkoli ovira in se zapira v svoje privatno življenje in želje za svoje osebne zadeve in srečo, ali pa si nasprotno želi ukvarjati se predvsem s svojo osebno srečo, svojo bodočnostjo, pa jo pri tem ovirajo splošno družbeni problemi? Dvomili bi o

tem, da so tako zelo neiskreno odgovarjali. In četudi so odgovarjali dvakrat različno, mora to imeti svoj vzrok. Kakšnega?

Ogledali smo si, kaj si mladina želi, oglejmo si sedaj, česa se boji.

Da bi ugotovili, česa se anketirana mladina najbolj boji, smo postavili naslednje vprašanje z modalitetami:

B. STRAH

ČESA VAS JE NAJBOLJ STRAH, ČESA SE NAJBOLJ BOJITE?

(S številkami 1 do 3 označite tiste tri stvari, ki se jih najbolj bojite!)

- vojne
- lakote
- bolezni ali da bi moral mlad umreti
- da bi ostal brez službe
- da si ne bi mogel ustvariti srečne družine
- da bi se moral vse življenje boriti za dinar
- da bi v življenju nič ne dosegel in nikomur nič ne pomenil

drugo; opišite
ničesar se ne bojim

Anketiranci so svoje odgovore rangirali prav tako kot pri vprašanju o željah. Zaradi preglednosti bomo tudi tu navedli le rezultate vseh treh rangov.

Naj omenimo le, da je v prvem rangi najmočnejše izstopila 1. modaliteta, ki izraža strah pred vojno. Strah pred vojno je pri mladih ljudeh zelo močan, čeprav so to ljudje, ki sami neposredno niso občutili grozote vojne. Očitno je ta strah tako močan, da ga mladina vsrka že iz svojega neposrednega in posrednega okolja. Če smo pri prejšnjem vprašanju videli, da si velika večina mladih želi srečen in prijeten dom, pa lahko sedaj sklepamo, da je ena največjih ovir za uresničitev te želje, pa seveda tudi drugih želja, prav možnost vojne, neprestano režeča in preteča možnost nove vojne. Ta strah je v mladini najmočnejše izražen oziroma ta strah je mladina najmočnejše in najenotnejše izrazila, kajti vse druge modalitete, najsi bo v prvem, drugem ali tretjem rangi, so dobile dosti manj, neprimerno manjše število glasov.

Rezultati vseh treh rangov kažejo naslednjo sliko:

ČESA VAS JE NAJBOLJ STRAH, ČESA SE NAJBOLJ BOJITE?

vajenci:

	%
vojne	76,1
lakote	53,3
bolezni ali da bi moral mlad umreti	52,3
da bi ostal brez službe	32,8

srednje strokovne šole:

vojne	78,5
da bi v življenju nič ne dosegel in nikomur nič ne pomenil	60,0
bolezni ali da bi moral mlad umreti	41,0
da si ne bi mogel ustvariti srečne družine	38,0

gimnazije:

	%
vojne	75,5
da bi v življenju nič ne dosegel in nikomur nič ne pomenil	62,2
bolezni ali da bi moral mlad umreti	42,0
da si ne bi mogel ustvariti srečne družine	31,5

študentje:

vojne	69,5
da bi v življenju nič ne dosegel in nikomur nič ne pomenil	64,5
bolezni ali da bi moral mlad umreti	42,5
da si ne bi mogel ustvariti srečne družine	34,0

delavci:

vojne	77,0
lakote	55,0
bolezni ali da bi moral mlad umreti	49,0
da bi ostal brez službe, da si ne bi mogel ustvariti srečne družine, da bi se moral vse življenje boriti za dinar, da bi v življenju nič ne dosegel in nikomur nič ne pomenil	30,5

uslužbenci:

vojne	77,0
da bi v življenju nič ne dosegel in nikomur nič ne pomenil	47,5
bolezni ali da bi moral mlad umreti	44,5
da si ne bi mogel ustvariti srečne družine	39,5

kmetje:

vojne	91,4
lakote	55,9
bolezni ali da bi moral mlad umreti	55,0
da si ne bi mogel ustvariti srečne družine	34,2

brezposelni:

vojne	76,0
bolezni ali da bi moral mlad umreti	48,7
da bi ostal brez službe	45,3
lakote	40,7

skupaj:

vojne	76,6
bolezni ali da bi moral mlad umreti	46,3
da bi v življenju nič ne pomenil in nič dosegel	46,1

Kot vidimo, povzročajo mladim ljudem največji strah možnost vojne; več kot tri četrtine anketiranih je izbralo to modaliteto s številko 1, 2 ali 3. Dosti manjši je strah pred vsemi drugimi možnimi nezgodami in nesrečami v življenju; v skupnem poprečju vseh treh rangov imajo naslednje modalitete: bojim se boleznih ali da bi moral mlad umreti; da bi v življenju nič ne dosegel in nikomur nič ne pomenil; lakote; skoraj enako število obkroženj, a veliko manj kot modaliteta: bojim se vojne. Še posebej močan je strah pred vojno pri kmečki mladini (91,4 %!).

Tudi strah pred lakoto je zelo močan, pri vajenski, delavski in kmečki mladini je močnejši od strahu pred boleznijo in zgodnjo smrtjo. Skupine, ka-

tere označuje praviloma višja izobrazba od ostalih, imajo še eno značilnost: na drugem mestu po pomembnosti, takoj za strahom pred vojno, je pri njih strah, da v življenju ne bi ničesar dosegli ali nikomur nič ne pomenili. To so skupine: srednješolska mladina, gimnazijci, študentje in uslužbenci. Pri teh skupinah je motivacijski svet očitno dokaj razgiban, pa tudi možnosti za to morajo imeti, saj med možnostmi za zadovoljevanje svojih aspiracij mirno lahko računamo že okolje samo, ki aspiracije poraja. Če vzamemo ekstremne skupine po izobrazbi, študente in kmečko mladino, vidimo, da se je za to modaliteto odločilo 64,5 % študentov in le 25,8 odstotka kmečke mladine. Motivacije in asociacije, ambicije so možne le v okolju, kjer je možnost vsaj v določeni meri dana, če ne drugače, pa kot abstraktna želja, ki se realizira ali pa ne. Mladina, ki svojih ambicij ne more realizirati, je enkrat prizadeta, mladina, ki ambicij sploh nima ali v tako majhni meri, pa je prizadeta dvojno.

Sicer pa vidimo, da prevladujejo t. i. elementarni strahovi: strah pred smrtjo, boleznijo in seveda vojno, ki je združitev vseh strahov. Prav v tem, da je vojna dobila toliko število odgovorov, pa se tudi vidi, da ima strah družben značaj. To pomeni, da če pravimo »elementarni« strah, s tem ne mislimo nekaj prirodnega, danega od narave, ampak nasprotno: vsak strah je družben, je družben pojav in se družbeno tudi rešuje. Človek sam se rešuje, ko se še prej ali istočasno sam zapleta v svoje lastne mreže, seveda človek kot vrsta. Lakota je prav tako družben pojav, kot je tudi strah pred lakoto družben pojav in kot tudi nekaj pomeni, da je pri našem anketiranju pri določenih skupinah strah pred lakoto na drugem mestu, pri drugih skupinah pa je nekje na koncu. Ne bi si upali trditi, da mladina iz teh skupin gladuje, pač pa, da je mnogo bliže možnosti, da jo to doleti, kot je to primer pri drugih skupinah ali da je standard pri teh mladih ljudeh že zdaj dosti slabši kot pri drugih skupinah, ki lakote skorajda ne omenjajo. Pri skupini brezposelnih, vajenski in delavski skupini je dokaj močan tudi strah pred tem, da bi ostali brez službe.

Oglejmo si še nekaj opisnih odgovorov.

Bojim se, strah me je:

Nimam izrazite bojazni glede na trenutno situacijo.

Glede družbe se ne bojim ničesar.

Bojim se vpliva birokratizma na naše gospodarstvo.

Za našo SFRJ.

Vsega, kar ste našli, se pomalem bojim. Pa še kaj drugega me skrbi.

Med drugim usoda slovenskega naroda.

Da bi zemlja osvojila bitja, ki so bolj razvita od nas.

Da bi bila brez službe, ko končam študij.

Da ne bom dobila ustrezne izobrazbe.

Da bi si z enim samim dejanjem »pokvaril vse življenje«.

Nerazumevanja in neuresničenih idealov.

Da bi umrl prej, preden najdem samega sebe.

Da bi umrl pred izpolnitvijo cilja, če bi ga bil zastavil.

Bojim se, da ne bom spoznal, čemu res živim.
 Da ne bi znal živeti kot drugi.
 Da bi bil v starosti nemočen in tečen ter drugim
 v nadlego.
 Osamljenosti.
 Teme in ljudi v njej.
 Bojim se samega sebe.
 Da bi šel človek v istem tempu »naprej«.
 Nihče ne ve, ali res kaj doseže, ker je vse rela-
 tivno.

Odgovori so zanimivi in karakteristični. V njih se kaže tako skrb za nekatere družbene pojave kakor tudi skrb in strah pred človekom, kakorkoli se že kaže sam sebi danes in v bodoče. V nekaterih citiranih odgovorih se že kaže resnica časa današnjega človeka, ko se sprašuje, kaj je vse to, kar človeka žene, kam ga žene in kam ga bo pripeljalo. Človek je postal sam sebi strah, največji in edini strah. Ta bojazen postaja tudi v mladih ljudeh vse izrazitejša. Kaže se v iskanju samega sebe, v spraševanju, kdo sem in kam vodi moja in človekova pot. In nič ni tako plodnega, kot je to iskanje. Le to iskanje človeka, iskanje samega sebe je porok, da »se bo nekaj spremenilo«. Da bo človek postal drug, drugačen. Da bo sebe samega drugače razumel in se drugačnega hotel, da bo drugače razumel svoje bistvo, svojo bit.

In končno si oglejmo še tiste, ki so odgovorili, da se ne bojijo ničesar, tj. 3,0 % vseh anketiranih. Po skupinah je slika neboječih takale: vajenska: 2,8 odstotka, skupina srednjih strokovnih šol: 0,5 %, dijaki gimnazij: 5,0 %, študentje 5,0 %, delavska skupina 2,5 %, uslužbenska skupina 3,0 %, kmečka skupina 1,7 %, skupina brezposelnih 3,3 %.

Kot vidimo, je največ odgovorov, da se ne boje ničesar, med študenti in gimnazijci. Kaj kaže ta procent? Kdo so ti ljudje? Kakšen je njihov odnos do življenja in smrti? Zakaj med življenjem in smrtjo je strah. Kaj jim pomeni smrt? Odkod pri tem delu mladine ravnodušnost do smrti, če je to res ravnodušnost. Brez križanja med vprašanji ni mogoč odgovor na ta vprašanja. Prav tako je vprašanje, zakaj in kaj pomeni to, da je prav v študentski in gimnazijski skupini največ teh odgovorov. Seveda odgovorov z modaliteto: ničesar se ne bojim, ni veliko, celo malo jih je v primerjavi z ostalimi koncentracijami odgovorov pri drugih modalitetah. Toda odgovor s to modaliteto pomeni na neki način skrajnost v možnosti odgovarjanja na to vprašanje in zato je tudi ta skupina zanimiva. Še posebej zaradi narave odgovora.

C. OBCUDOVANJE

Kaj in koga mladina občuduje? Tudi iz odgovorov na to vprašanje bomo skušali dobiti sliko ambicij in motivacij mladine. Da bi to ugotovili, smo anketiranim zastavili naslednje vprašanje z modalitetami:

KATERE OD SPODAJ NAVEDENIH LJUDI NAJBOLJ OBCUDUJETE? (S številkami 1 do 3 označite tiste tri vrste ljudi, ki jih najbolj občudujete!)

znane filmske igralce
 vrhunske športnike

svetovno znane pevce in člane ansamblov, kot so npr. Beatlesi

velike znanstvenike
 velike revolucionarje
 velike umetnike
 velike državnike
 visoke cerkvene osebnosti
 astronaute, junake vesolja
 beatnike

drugo; opišite
 nikogar ne občudujem

Anketiranci so tudi pri tem vprašanju rangirali svoje odgovore po pomembnosti, po stopnji občudovanja, navedli pa bomo (zaradi preglednosti) samo rezultate vseh treh rangov. Naj omenimo le, da je v prvem rangju na prvem mestu modaliteta: najbolj občudujem velike znanstvenike (M 23,3 %, Ž 24,6 %, SK 23,9 %). Razlika med spoloma je minimalna.

V drugem rangju je v skupnem poprečju zopet modaliteta: občudujem velike znanstvenike, v tretjem rangju modaliteta: občudujem velike državnike. Naj takoj opozorimo, da pri tem vprašanju ni izrazitega grupiranja odgovorov. Odgovori so zelo razpršeni, anketiranci so odgovarjali dokaj enakomerno z vsemi modalitetami in nismo opazili takšnega grupiranja (množičnega odgovarjanja z eno modaliteto) kot npr. pri vprašanju, česa se anketiranci najbolj boje.

KOGA NAJBOLJ OBCUDUJETE (rezultati vseh treh rangov)

vajenci:

	%
vrhunske športnike	52,7
velike znanstvenike	45,0
svetovno znane pevce in člane ansamblov kot so npr. Beatlesi	42,2
znane filmske igralce	33,3
velike državnike	28,3

srednje strokovne šole:

velike znanstvenike	54,0
vrhunske športnike	49,5
velike umetnike	48,0
velike revolucionarje	35,0
velike državnike	29,0

gimnazije:

velike znanstvenike, velike revolucionarje, velike umetnike	60,0
vrhunske športnike	33,5
velike revolucionarje	32,5
velike državnike	27,5

študentje:

velike znanstvenike	72,5
velike umetnike	52,5
velike revolucionarje	33,0
velike državnike, vrhunske športnike	29,0

delavci:

	%
vrhunske športnike	45,0
velike znanstvenike	43,0
znane filmske igralce	37,5
velike državnike	32,5
velike revolucionarje	31,0

uslužbenci:

velike znanstvenike	71,5
velike umetnike	46,5
vrhunske športnike	46,0
velike državnike	38,5
velike revolucionarje	22,5

kmetje:

znane filmske igralce	36,6
velike državnike, visoke cerkvene osebnosti	34,9
vrhunske športnike	30,9
velike znanstvenike	28,4
astronavte, junake vesolja	26,7

brezposelni:

velike znanstvenike	48,0
znane filmske igralce	37,3
vrhunske športnike	34,6
svetovno znane pevce in člane ansamblov	
kot so npr. Beatlesi	33,6
velike državnike	33,5

skupno poprečje:

velike znanstvenike	54,4
vrhunske športnike	40,6
velike umetnike	39,0
velike državnike	31,5
velike revolucionarje	26,8

Zbirni rezultati so bolj zanimivi in dajejo več možnosti za sklepanje. Najzanimivejša je vsekakor kmečka skupina, za katero lahko rečemo, da je pri njej očitno ne le pomanjkanje izobrazbe, ampak je njeno okolje samo takšno, da ta mladina išče takšne in ima takšne vzornike, ki ji pri njenem nadaljnjem oblikovanju ne pomagajo in je ne usmerjajo v samooblikovanje v ljudi samostojnih in realnejših aspiracij. Kmečka skupina anketirancev pa ni edina skupina, pri kateri veliki znanstveniki po številu obkroženj niso na prvem mestu, gledano v poprečju vseh treh rangov. Pri vajenski in delavski mladini je na prvem mestu modaliteta: najbolj občudujem vrhunske športnike, toda že na drugem mestu je modaliteta: občudujem velike znanstvenike, medtem ko je prav pri kmečki mladini ta modaliteta šele na četrtem mestu. Vsekakor nam ti rezultati kažejo na to, da se kmečka mladina bolj vdaja nerealnim idolom, kot je to primer pri ostali mladini. Že razbitost »občudovanja« na našete modalitete je tolikšna, da so grupiranja okoli neke modalitete pri tej skupini zelo majhna: to kaže, da te skupine še zdaleč ne karakterizirajo iste motivacije, ki bi si v veliki večini izbirale svoje vzornike med eno vrsto ljudi, pač pa je nasprotno razbita glede na iskanje svojih vzornikov. Mladini na vasi je v večini primerov dostopen le film in radio in preko teh masovnih komunikacijskih sredstev

tudi razvija svoje občudovanje in išče vzore. Prav tako je pri tej skupini še zelo močan vpliv cerkve.

Kolikor večjo izobrazbo ima neka skupina ali kolikor večje možnosti za izobraževanje ima, toliko večji je tudi procent tistih anketiranih, ki so izrazili svoje občudovanje velikih znanstvenikov. Prav tako tudi velja, da kolikor večja izobrazba ali možnost izobrazbe opredeljuje neko skupino, toliko večja je tudi homogenost skupine: odstotki odgovorov pri istih modalitetah so si podobni. Seveda s tem ni rečeno, da so te skupine nasploh homogene, istih interesov itd., pač pa pomeni, da je en interes, izražen skozi občudovanje določenih ljudi, tako močan, da je že značilen za skupino, medtem ko bi za kmečko skupino pravzaprav ne mogli reči, koga pravzaprav najbolj občuduje, ker so grupiranja pri posameznih modalitetah tako majhna. Kmečka mladina si išče svoje vzore povsod, pravzaprav pa nikjer kot skupina, temveč le kot posamezniki, ki prebivajo v različnih krajih in so v takšnih ali drugačnih odnosih do kulture, do masovnih komunikacijskih sredstev in predvsem do cerkve. Nimajo možnosti za intenzivnejše usmerjanje svojih interesov, pač pa so prepuščeni več ali manj sami sebi in njihovi interesi, ki se kažejo tudi skozi občudovanje določenih ljudi, so razbiti. Njihovo občudovanje je idealiziranje. Vsako občudovanje je na neki način idealiziranje. Toda če rečemo, da je občudovanje pri kmečki mladini idealiziranje, s tem mislimo na to, da si ta mladina išče svoje vzornike med ljudmi, ki so ji v vsakem primeru nedosegljivi, a obenem predstavljajo idealiziranje in beg iz njene stvarnosti. Če trdi študent, da občuduje velike znanstvenike, je med njegovim občudovanjem in med subjektom občudovanja vendarle neka zveza — zveza skozi študentovo sedanje in bodoče delo. Občudovanje ga lahko in ga verjetno tudi inspirira in žene k svojemu objektu občudovanja. Zveza med subjektom in objektom občudovanja je globlja, smiselnejša in v tem smislu realnejša. V tem smislu občudovanje znanstvenikov tudi ni idol — za tiste skupine, ki imajo možnost ali ki so že na poti do znanosti. Toda za vse tiste, ki te možnosti nimajo, za tiste mlade ljudi, ki nimajo realne možnosti, da bi se izobraževali, da bi sledili tistemu, kar občudujejo, tudi znanstvenike, pa je tudi občudovanje znanstvenikov ideologija. Ni torej treba in ni pravilno iskati vzroke za t. i. ideologijo pri mladini le pri njeni nesposobnosti, da bi si poiskala vrednejših idealov in vzornikov, kot jih ima, pač pa tudi in predvsem v tem, kar se ji nudi. In nudi se ji mnogo različnega, le da je ponekod ta različnost kaj malo pestra, posebej na vasi. Mladina išče in vzame, kar dobi. Če hoče izbirati, mora imeti izbor. Če hoče v svojem iskanju vzornikov izbrati realnejše ali »prave« vzore, jih mora poznati. Če pozna le ene »velike ljudi«, se lahko odloči seveda le za tiste in ne tudi za druge. Tako pridemo do paradoksa, da so velike cerkvene osebnosti često za kmečko mladino realnejši vzor kot pa npr. veliki znanstveniki, saj jim je često lažje postati duhovnik kot pa inženir, zakaj cerkev pri nas vedno bolj skrbi za svoj kadroviski podmladek. Situacija je sprevržena. In prav sprevržene situacije porajajo vso mogočo ideologijo in ideologijo.

Oglejmo si nekaj opisnih odgovorov:

Občudujem:

Delavca, ki se bori za vsakdanji kruh.

Preproste ljudi, ki kljub trdemu delu ne izgube optimizma, ljudi, ki si iz težav pomagajo s humorjem.

Vse ljudi, ki imajo določene sposobnosti, se jih zavedajo in jih pravilno uporabijo — ustvarjajo, delajo.

Preproste ljudi, ki znajo več povedati z dejanji kot z besedami.

Ljudi, ki delajo dobro drugim, pri tem pa ne mislijo samo nase.

Vse tiste ljudi, o katerih se kot posamezniku nikjer veliko ne sliši, vendar se trudijo, da bi ustvarjali kar se da lepo življenje.

Ljudi, ki so zadovoljni z majhnimi dohodki in znajo z njimi živeti.

Ljudi, ki se javno nikoli ne pokažejo, pa vendar naredijo toliko dobrega.

Občudujem vsakega človeka, ki živi pošteno do sebe in drugih.

Velikega človeka — z vsemi kvalitetami, kolikor jih človek lahko razvije.

Ljudi z visokimi moralnimi kvalitetami.

Vse, ki so na svojem področju veliki.

Vse, kar je dobro in človeku ne škoduje.

Resnično velike revolucionarje, ne pa samo tiste, ki se štejejo za revolucionarje.

Ljudi, ki se zavedajo, da so ljudje in niso sužnji ljudi, ki si mislijo, da so ljudje.

Občudujem uspešne, preudarne in dosledne poprečne ljudi.

Obveščevalce.

Majhne borbene narode, npr. Vietnamce.

Velike mislece.

Borce za mir in enakost.

Hippies in vse, ki ljubijo cvetje in mir.

Zdravnike.

Najbolj občudujem ustanovitelja RK — Dunana in ustanovitelja IO Coubertina.

Ljudi, na katerih preizkušajo zdravniki operacije.

Profesorje.

Dobre delavce.

Filozofe, ki samo filozofirajo.

Filozofe.

Alpiniste.

Vse tiste in samo tiste, ki delajo za skupno blaginjo.

Vsi ljudje so enaki.

Humaniste, eksistencialiste.

Humaniste.

Ljudi, ki so našli samega sebe.

Ljudi, ki se sploh borijo proti svetu.

Potnike brez cilja.

Všeč so mi znani ljudje z različnih področij, vendar nikogar posebno ne občudujem.

Sama ne občudujem drugih ljudi, ker sem mišljenja, da bi njihova mesta in dela opravili drugi, če ne prej, pa nekoliko pozneje, ker bi dogodki sami pripeljali do tega.

Ljudi, ki se jim sploh še ljubi živeti, pa čeprav niso od življenja dobili nič drugega kot življenje in česa drugega niti nimajo.

Razgrnili smo celo paleto objektov občudovanja anketirane mladine: od preprostih, poštenih ljudi, delavca, do velikih ljudi in do zanikanja občudovanja kot takega, »kajti vsak človek je zamenljiv«. V naštetih modalitetah se kaže tako idealiziranje preprostih ljudi kot njihovo pravo upoštevanje, upoštevanje in pretiravanje moralnih lastnosti kot tudi vsakršno zanikanje, nadalje veje iz nekaterih odgovorov pravi fatalizem, celo cinizem. Prav vsi navedeni odgovori so zanimivi, saj odražajo čas, njegova nasprotja, probleme in interese mlade generacije.

Toda pogledjmo, kaj pomenijo izrazi »majhen človek«, »velik človek«, »poprečen človek«, ki so navedeni v nekaterih opisnih odgovorih? Že takoj opazimo, da gre tu za neko primerjanje, majhen, velik, poprečen, to so kvantitativna merila za nekaj, v tem primeru za človeka. Da je človek velik ali majhen ali poprečen, to seveda ne more biti v človekovi »naravi«, ker bi sicer bili vsi ljudje ali veliki ali majhni ali poprečni. Ni v naravi človeka, da je majhen (v tem primeru je seveda mišljeno skromen, itd.) ali poprečen. Na človeka gledamo v tem primeru kot na rodovno bitje, kot na generično bitje. Če gledamo tako, je človek človek, ne majhen, ne velik, ne poprečen, ampak človek, ker ga kot človeka opredeljuje njegovo bistvo. Kadar torej govorimo o človeku, da je velik, majhen, poprečen, tedaj nanj polagamo neko merilo, ki ni imanentno v njegovi naravi. Ljudi delimo po nekih kriterijih: če pravimo, ta človek je velik, to za nas v takšnem govorjenju pomeni, da je ta človek zaslužen za nekaj, kar je posebno imenitno za človeka. Veliki so, kot se govori, znanstveniki itd., ker le ti prispevajo k napredku človeka, k njegovemu vse večjemu razmahu. Majhni so tisti ljudje, ki sicer niso tako zelo zaslužni za človeštvo, gledano v splošnem, pač pa so mirni, delavni in tihi, skromni. In poprečni ljudje so tisti, ki jih dnevno srečujemo in še pomislimo ne, kaj je z njimi, kakšno življenje žive, ki nikogar posebej ne razburjajo, ki govorijo, delajo in o katerih navadno mislimo, ko rečemo, da »se govori«, »se dela«, »se kritizira« itd. Kaj je posledica in kakšne so predpostavke takšnega gledanja? Vidimo, da smo ljudi naenkrat razdelili na tri grupe, čeprav je vsak človek zase »jaz«, sedaj in tu. Nihče ne dojema samega sebe drugače kot jaz. Ljudje so torej v takšnem gledanju »na druge« razdeljeni na osnovi nekega merila. Ljudi merimo, kakor merimo vse druge kvalitete in stvari sploh. Kriterij za merjenje ljudi je lahko moralen, ekonomski, statističen itd., povsod se človek pojavlja kot moment tega merila, kot enota te poti. Človek torej ni gledan ven s svoje biti, tem več iz meril, ki jih tudi sicer postavlja človek. Tako smo pristali v krogu, v katerem človek sam postavlja merila, po katerih sam sebe meri, se deli na take in drugačne ljudi. To isto strukturo mišljenja pa smo že obravnavali. Kajti kdaj namreč človek samega sebe tako gleda in se takega hoče? Kdaj so ljudje majhni, veliki, poprečni? Samo tedaj, kadar je človek človek glede na neko bistveno pot, ki jo človeštvo opravlja. Človeštvo je na poti k vse večjemu počlovečenju samega sebe in prirode, to smo že ugotovili. Človek postaja vse bolj človek preko



SCARLETT DREAM, predstavница novega seksualnega vala v stripu. Predstavnice tega vala so še francoska Barbarella, ameriška Phoebe, belgijska Jodelle, francoska Saga...

dela, preko generične dejavnosti, ki ga je kot človeka sploh postavila in ki mu kaže vedno dalje na svoji poti počlovečenja. Vsi ljudje, ki se z večjimi koraki bližajo temu cilju, ki se ga ne da meriti časovno, ki lebdi kot idealni cilj pred nami, vsi ti ljudje so »veliki«, majhni so tisti, ki gredo počasneje, ki pravzaprav capljajo za velikimi; toda ne iti za tem ciljem, ne biti popotnik na poti človeštva sploh ni mogoče. To je neodvisno od človeka, to je namreč človekovo bistvo, kar ga vleče zmeraj dlje in dlje. Človek je človek samo, dokler neprestano uresničuje svoje bistvo, dokler je neprestano v delovanju (gledano v generičnem smislu). V takšnem gledanju človeka nase in takšnem hotenju človeka se bistveno kaže čas, resnica časa, ki jo že ves čas zasledujemo. Končno pa smo s tem prišli tudi do skupnega imenovalca vseh opisanih odgovorov.

Razložimo še, zakaj smo kot nekakšen kriterij »pozitivnega« vzeli občudovanje znanstvenikov in ne npr. koga drugega. Za to nam daje opravičilo že kvantitativni podatek sam, saj se je v poprečju vseh skupin največ anketiranih odločilo, oziroma je največ anketiranih izjavilo, da občudujejo znanstvenike. Drugi in nič manj utemeljen razlog pa leži v poprejšnji razlagi: človek je na poti k samemu sebi, to je k vse večjemu počlovečenju samega sebe. K temu vodi edina pot — preko dela — in najbolj seveda preko tistega dela, ki je sestavljeno, zgodovinsko »naplavljen« usedlina dela vseh generacij, to je znanstveno delo, ki je tudi tista najbolj naprej — kažoča — pot. Zato je, če povzamemo prej opisano strukturo mišljenja, znanstveno delo tudi najbolj »vredno«, ker je najbliže svojemu cilju človeka. Zakaj smo dali vredno pod narekovanje? Ali je človek, ki ga okarakteriziramo za velikega, kaj v osnovi drugače pojmovan kot tisti, ki mu pravimo da je majhen ali poprečen? Ne. Ne zato, ker so vsi ljudje, znanstveniki, torej veliki ljudje prav tako kot mali, momenti cilja, počlovečenja človeka. Sam človek se pojavlja kot sredstvo za svoje lastno počlovečenje. Človek je tako samemu sebi namen, cilj in sredstvo, znanstveniki v tem gledanju nič manj kot vsak drug človek. Vsi ljudje so sredstvo nekega procesa, ki mu morajo nujno slediti in mu slede, saj se prav iz tega sledenja razlaga in hoče človekovo bistvo. Zato je čas, da vprašamo, ali takšno gledanje zajame človeka in odgovori na vprašanje, kdo je človek. Odgovarja na vprašanje, kaj da je človek: človek je participator na delu kot generični dejavnosti. Človek je delavec. S svojim delom je ustvaril blaginjo, vsa prava čuda tega sveta, ustvaril pa je tudi vsa uničevala tega sveta. Zdaj je na razpotju. Vse to, tudi razpotje samo, je ustvarilo delo.

POJMOVANJE DELA

A.

Ce pa je delo tako zelo pomembno, si oglejmo, kaj o njem meni anketirana mladina. Postavili smo naslednje vprašanje z modalitetami:

KATERE SO PO VAŠEM MNENJU GLAVNE ZNAČILNOSTI PRAVEGA DELA? (S številkami 1 do 3 označite tri glavne značilnosti!)

PRAVO DELO JE TISTO, KI:

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo

daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje

prispeva k napredku družbe

omogoča dober zaslužek in udobno življenje

omogoča človeku, da pozabi na vsakdanje težave

omogoča človeku, da napreduje na višji družbeni položaj

omogoča človeku veliko prostega časa

drugo; opišite

ne vem

Navedli bomo le zbirne rezultate vseh treh rangov.

Največje grupiranje odgovorov tako v skupnem poprečju kot po posameznih skupinah v 1. rangju je bilo pri modaliteti 1: pravo delo je tisto, ki ga človek z veseljem opravlja (M 66,9 %, Ž 76,4 %, SK 71,5 %). Razlika med spoloma je precejšnja in kaže na domnevo, da so poklici, ki jih opravljajo dekleta, pogosto taki, da jih ne opravljajo z veseljem, oziroma da dekleta nimajo tolikšne možnosti opravljati tisti poklic, ki bi jih veselil, kot je to pri fantih.

Katero je tisto delo, ki ga človek opravlja z veseljem? Kakšne morajo biti njegove lastnosti, da daje občutek veselja? Kaj je veselje in kaj je delo in kakšna je osnova njune povezanosti?

Veselje je takšno človekovo duševno razpoloženje, v katerem se človek čuti sproščenega. Sproščenega se čuti, če tisto, kar je v njem, sprošča. Kaj je v človeku? Ustvarjalne delovne sile. Človek je torej sproščen, kadar se sprošča, kadar sprošča svojo naravo. Človekova narava pa je, kot smo že videli, narava dela, dejavnosti. Človeka je postavilo delo ali bolje, človek se je postavil skozi delo in z delom. To je tisto pravo delo in pravo delo opravlja človek z veseljem, ker se v delu sprošča njegova narava, ker je v delu pri »sebi«, pri svojem bistvu. V delu človek sprošča svoje bistvo. Človek kot posameznik in človek, pojmovan kot vrsta, kot generično bitje.

Tako smo spet dospeli do bistva človeka. Vidimo, da anketirana populacija dosledno ima (in more imeti) zgolj eno osnovno pojmovanje bistva človeka, ki ga zasledujemo skozi vso interpretacijo in kar imenujemo tudi resnico časa. V takem in ne drugačnem pojmovanju človekove narave, človekovega bistva se kaže resnica časa.

Toda videli smo, da so nekateri anketirani odgovorili tudi z drugimi modalitetami na vprašanje, katere so glavne značilnosti pravega dela. Kako je to mogoče, če imajo vsi eno osnovno pojmovanje dela kot bistva človeka? Oglejmo si drugi rang in ostale rezultate odgovorov na to vprašanje.

V drugem rangju je na prvem mestu po številu obkroženj modaliteta 2: glavna značilnost pravega dela je, da daje občutek ustvarjalnosti (M 42,4 %, Ž 42,3 %, SK 42,3 %).

Rezultati vseh treh rangov:

PRAVO DELO JE TISTO, KI...

vajenska skupina

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	92,3
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	55,0
prispeva k napredku družbe	50,5
omogoča dober zaslužek in udobno življenje	45,0

srednje strokovne šole

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	94,0
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	68,0
prispeva k napredku družbe	66,5
omogoča dober zaslužek in udobno življenje	32,0

gimnazije

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	92,0
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	71,0
prispeva k napredku družbe	68,5
omogoča dober zaslužek in udobno življenje	33,5

študentje

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	93,0
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	85,2
prispeva k napredku družbe	57,3
omogoča dober zaslužek in udobno življenje	26,0

delavci

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	89,1
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	65,3
prispeva k napredku družbe	45,9
omogoča dober zaslužek in udobno življenje	41,8

uslužbenci

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	89,5
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	75,0
prispeva k napredku družbe	46,0
omogoča dober zaslužek in udobno življenje	45,0

kmetje

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	82,6
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	53,3
omogoča dober zaslužek in udobno življenje omogoča človeku, da pozabi na vsakdanje težave	45,8
prispeva k napredku družbe	42,5
	40,0

brezposelni

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	84,7
prispeva k napredku družbe	50,0
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	49,4
omogoča dober zaslužek in udobno življenje	49,3

skupaj

ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo	89,9
daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje	65,6
prispeva k napredku družbe	55,9
omogoča dober zaslužek in udobno življenje	39,5

Kot vidimo, se vse skupine ujemajo v prvih dveh glavnih značilnostih pravega dela; to je tisto delo, ki ga človek opravlja z veseljem in ob njem doživlja zadovoljstvo, delo, ki daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje. Lahko rečemo, da je velika večina izbrala ti dve modaliteti.

Na tretjem mestu je v skupnem poprečju 3. modaliteta, na četrtem pa 4. modaliteta. Od tega skupnega poprečja odstopa zlasti kmečka mladina, kot tudi sicer pri odgovarjanju na skoraj vsa vprašanja.

Na tretjem mestu pri tej skupini je namreč modaliteta 4. Opozorimo pri tej skupini zlasti na precejšnje število odgovorov, pri modaliteti 5: pravo delo omogoča človeku, da pozabi na vsakdanje težave. Videti je, da je kmečka mladina ne odtrgana od masovnih komunikacijskih sredstev, da ima najmanjše možnosti za izobraževanje, naj si bo redno izobraževanje do višjih šol in fakultet, najsi bo druge oblike izobraževanja, in se zato bolj kot druge skupine anketiranih zateka k t.i. idealiziranemu odnosu do sveta (občudovanje itd.); občuti pa vsakdanje življenje tudi v večji meri, občutno večji meri kot druge skupine, kot težavo, težavno življenje, iz katere naj ji pomaga delo, da pozabi te težave.

Čeprav je velika večina anketiranih odgovorila s prvima dvema modalitetama: pravo delo je tisto, ki ga človek opravlja z veseljem in ob njem doživlja zadovoljstvo in ki daje človeku občutek, da nekaj ustvarja in ob njem preizkuša svoje sposobnosti in znanje, pa je vendarle dejstvo, da so odgovarjali tudi z drugimi modalitetami. Oglejmo si, kaj je pravzaprav pravo delo, da je mogoče povedati i s t o, četudi odgovorimo z drugimi modalitetami na vprašanje, kaj so značilnosti pravega dela, kot je velika večina odgovorila v enem od treh rangov.

Ugotovili smo že, da opravlja človek delo z veseljem, ker se v tem delu sprošča, sprošča svojo naravo, je »pri sebi«. Takšno delo je izvir zadovoljstva, saj daje človeku občutek, da nekaj ustvarja, in ne le občutek, dejstvo je, da je človekovo delo ustvarjalno. Prav zato, ker človekovo delo je ustvarjalno, tudi lahko daje človeku občutek, da je ustvarjalno. Človek v takšnem delu preizkuša svo-

je sposobnosti in znanje, drami sile, ustvarjalne sile, ki so v njem. S sproščanjem delovne sile, svojih ustvarjalnih sposobnosti sprošča človek svojo lastno naravo, svoje življenje, zakaj njegovo bistvo, delo, se ponavlja. Takšno delo prispeva k napredku družbe, saj napredek družbe temelji na akumuliranem, iz roda v rod nakopičenem delu. Delo v tem primeru pojmuje kot generično bistvo, skratka kot bistvo človeka. Z vse večjim sproščanjem človekovega bistva, z vse večjim poznavanjem dela pa seveda nujno napreduje tudi človeštvo, katerega bistvo je prav to delo samo.

Prav tako pa je tudi res, kar trde ostale modalitete; vsaj v blagovno-denarnih odnosih velja, da delo omogoča dober (tak ali drugačen) zaslužek, omogoča človeku, da napreduje na višji družbeni položaj, kar spet velja vse dotlej, dokler je človekov položaj razdeljen na višji in nižji.

In prav tako je res, da delo omogoča pozabiti na vsakdanje težave, saj je delo tisto, ki kaže vedno dalje in dalje in torej ven iz sedanjega trenutka. Delo je tisto, ki nosi čas, ki čas presega in premaguje. Če iščemo torej osnovno stališče do dela, je pravzaprav vseeno, s katero modaliteto so anketirani odgovorili, kajti vsi odgovori, s katerimi so odgovarjali, se gibljejo v nekem pojmovanju dela, v neki predpostavki, ali kakor bi tudi lahko rekli, v nekem osnovnem pojmovanju dela. To osnovno pojmovanje dela smo že razgrnili; delo je bistvo človeka, zato se človek skozi delo uresničuje, občuti ob njem zadovoljstvo, samega sebe. Tako pojmovano delo kot bistvo človeka pa je seveda obenem tudi najvišja vrednota, kajti kaj je še lahko v tesnejši zvezi s človekom kot je njegovo bistvo samo? Če je človek subjekt svojega sveta, se kot subjekt razume in se takega hoče, je tisto, kar ga dela za takega, lahko le osnovna vrednota. **Osnovna vrednota je delo.** Tudi pri Marxu je osnovna, prva vrednota delo. Ne gre nam za to, da bi ugotavljali skladnost odgovarjanja anketirancev z Marxovimi stališči, pač pa še vedno iščemo resnico časa in ugotavljamo, da je naš čas tudi Marxov čas in Marxov čas tudi naš čas. Kakor iz Marxovih del veje resnica časa in je velik mislec samo toliko, kolikor iz njegovih misli veje resnica časa, tako lahko to isto strukturo mišljenja in odnosa do samega sebe, isto pojmovanje človeka in isto hotenje človeka zapazimo v tako preprosti anketi, kot je ta.

Oglejmo si še opisne odgovore, da bi ugotovili, če opisana struktura mišljenja in odnosa človeka do samega sebe tukaj izstopa iz nakazanega okvira.

Značilnosti pravega dela so:

Da sprosti svoje notranje napetosti (duševne) in je človek pri tem zadovoljen.

Gradi človekov notranji svet in mu vliva samozavest.

Mislím, da je delo rešitelj človeštva in garant, da z optimizmom gledamo v bodočnost.

Delo, s katerim hočemo koristiti človeštvu.

Nudi možnosti za novo spoznanje in odvrata človeka od pasivnosti v duhovnem življenju.

Pravo delo da osebno zadovoljstvo.

Delo, ki ne zaslužji, delo, ki dviguje človekovo zavest.

Širi človekovo obzorje.

Tisto delo, ki daje zadovoljstvo s samim seboj in osrečuje še bližnje.

Tisto delo, ki ga opravljaš takrat, ko si za to najbolj navdušen.

Delo, ki zagotavlja primerno materialno osnovo in bi ga z veseljem opravljal.

Dobro delo je tisto delo, ki omogoča nadarjenim boljši zaslužek.

Mnogo dela — mnogo denarja.

Omogoči zaslužek in prispeva k napredku družbe.

Če pazljivo preberemo vse opisne odgovore, vidimo, da ne izstopajo iz prej opisane osnove, pač pa jo izražajo in potrjujejo. Delo je rešitelj človeštva in garant, da z optimizmom gledamo v bodočnost, z njim koristimo človeštvu in nam daje zadovoljstvo itd. Vse te stvari že poznamo. Delo je torej bistvo človeka, z njim se človek preriva skozi čas, z njim se rešuje iz trenutnih in trajnejših težkih situacij, z delom se hoče človek otresti tudi vse tiste groze, ki jo je z druge strani povzročilo spet prav delo samo. Delo ali bolje človek se z delom rešuje situacij, ki jih je delo samo tudi ustvarilo. Doklej se bo človek reševal z delom in se obenem zapletal v nove situacije, iz katerih se bo treba rešiti? Ali ni morda tudi nastopil čas, da ponovno premislimo bistvo človeka samega? Da iščemo človeka v njegovi biti sami?

B.

Govorili smo o »pravem« delu. Potemtakem obstoji tudi nepravdo delo. To bi bilo tisto delo, ki ga človek ne opravlja z veseljem, ki mu je tuje, neprijetno, sovražno, ki ga opravlja prisiljeno. V takem smislu uporablja Marx izraz odtujeno delo. Odtujeno je tisto delo, ki človeka zaslužnjuje, ob katerem se delavec občuti tujega, prisiljenega. Odtujeno je delo v razmerah blagovno-denarne proizvodnje. Mera dela je čas, denar izraz vrednosti dela. Čas in denar opredeljujeta kot merili tisto delo, ki je osnova blagovno-denarne proizvodnje, odtujeno delo.

Da bi spoznali odnos anketiranih do dela kot takega, obenem pa prodrli globlje do njihovih motivacij, smo postavili naslednje vprašanje, v katerem smo odstranili glavni značilnosti dela, čas in denar:

KATERIM OD SPODAJ NAŠTETIH STVARI BI SE POSVETILI, ČE BI IMELI ZELO UGODNE ŽIVLJENJSKE RAZMERE, DENAR IN ČAS?

(Možnih je več odgovorov!)

zabaval bi se, obiskoval bi velika mesta, letovišča in zabavišča

šel bi po svetu, spoznaval tuje kraje, ljudi in njihove običaje

ukvarjal bi se z vprašanji kulture, znanosti ali umetnosti

ukvarjal bi se s politikom

ukvarjal bi se s športom

posvetil bi se dobrodelnim dejavnostim

drugo; opišite

ne vem

Največje število odgovorov v skupnem poprečju kakor tudi pri vseh skupinah je bilo pri modaliteti: če bi imel čas in denar, bi šel po svetu, spoznaval tuje kraje, ljudi in njihove običaje. Grupiranje od-

govorov pri tej modaliteti je prav presenetljivo veliko. Vprašanje je, kaj pomeni tolikšna želja anketirane mladine, da bi potovala. Zlasti ženske so izrazile to željo; razen pri delavski mladini so pri vseh skupinah opazno pogosteje izjavila dekleta, da bi potovala po svetu. Kaj pomeni tolikšna želja po potovanju po svetu? Beg iz tega koščka sveta v drugi svet, ki je morda boljši od tega, ali radovednost po vedno večjem in večjem odkrivanju sveta, vseh skrivnosti, ki nam jih še skriva priroda in nam neznani kraji. Želja, biti povsod prisoten, »biti povsod zraven«, da človek ne bi kaj zamudil v tem kratkem času, ki mu je odmerjen? Težko bi bilo odločiti, kateri je glavni vzrok ali koliko je enega ali drugega ali prepletanja več vzrokov hkrati. Vsekakor je ta rezultat vreden nadaljnega raziskovanja.

Grupiranja pri naslednjih modalitetah pa se od skupine do skupine razlikujejo. Zanimivo je, da se modaliteta: če bi imel čas in denar, bi se ukvarjal z vprašanji kulture, znanosti ali umetnosti, sploh ne pojavlja med prvimi štirimi večjimi grupiranjema pri vajenski mladini, delavski in kmečki mladini. Pri teh skupinah stopa v ospredje želja po ukvarjanju s športom, zabavo ali dobrodelna dejavnost. Najmanj interesa za vprašanja kulture, znanosti in umetnosti je pokazala delavska mladina; le 17 % iz te skupine jih je izjavilo, da bi se ukvarjali s temi vprašanji. Studentska mladina (53 %) in gimnazijska (51 %) pa bi se v veliki meri ukvarjala s temi vprašanji, če bi imela čas in denar.

Težnja po ustvarjalnem delu, pojmovanje dela kot zadovoljstva je torej večja pri skupinah, katerih delo je že ali pa bo v bodoče takšno, da bo v večji meri dajalo občutek zadovoljstva, ustvarjalnosti. To je še vedno intelektualno delo. Kdor ima stik s tem delom, ki daje v čim večji meri občutek zadovoljstva, ima tudi večjo težnjo po njem in bolj je verjetno, da bi se ukvarjal s tem delom, četudi bi ga k temu ne priganjalo pomanjkanje sredstev in časa. S tem nikakor nočemo reči, da delavec ali kmet a priori ne moreta biti zadovoljna s svojim delom. Tudi takšno delo lahko nudi zadovoljstvo, občutek ustvarjalnosti in potrebnosti družbi, sebi in bližnjim. Vendar ne gre za to. Jasno je namreč, da delo, razbito na drobne faze, večkrat monotono in samo zase, oddvojeno od ostalih faz, daje prej občutek nesmiselnosti kakor smotrnosti in zadovoljstva. Zato pa narašča želja po zabavi ali čemer-koli, kar naj zapolni praznino, ki se nabere v človeku v času dela. Človek je v takih primerih »doma«, kadar ni v delu, in v delu ni, kadar je »doma«, kadar se počuti domačega, zadovoljnega, veselega. Videli smo, da je ta odnos večji pri tistih skupinah, pri katerih lahko predvidevamo in pri katerih je tudi empirično dokazljivo, da niso zadovoljni, v bistvenem smislu zadovoljni v svojem delu, da pa je želja po delu večja pri tistih skupinah, ki jim je delo večje zadovoljstvo, ker ga narava dela sama daje. Očitno pa je tudi, da na željo po ukvarjanju z ustvarjalnim delom (intelektualnim delom, ker je delo pri stroju tudi ustvarjalno, toda v drugem smislu, kot to tu uporabljamo) vpliva izobrazba.

Nekaj opisnih odgovorov:

Če bi imel čas in denar, bi:

Ustvarjal bi, delal.

Studiral bi vse, kar lahko ljudem koristi.

Ukvarjal bi se z vsem, kar mislim, da bi dvigovalo mojega duha.

Posvetil bi se znanosti.

Prebrala bi vse knjige.

Posvetil bi se glasbi.

Raziskoval bi neznane predele.

Spoznaval bi naravo in človeka.

Sedel bi na pomolu in lovil ribe.

Trudil bi se čimbolj dvigniti standard.

Ukvarjala bi se s hobijem, s fotografijo, brala knjige.

Razbijal bi dobre avtomobile, letal z avioni in jadral po morju.

Odšel bi iz sveta, bral in pisal.

Kot vidimo, tudi opisni odgovori ne izhajajo iz opisnega okvira pojmovanja dela. Delo se pojmuje kot ustvarjalno ali kot njegov surogat: zabava, brezdolje, kar je v osnovi isto v tem, kot je dopolnilo ustvarjalnega dela. Brezdolje, zabava je prav tako posledica sveta, v katerem je delo prva vrednota, kot je tudi bogastvo in siromaštvo ali kot je delitev sveta na razvite in nerazvite dežele, delitev na moč in nemoč, oblast in vladane.

Oglejmo si še, kaj bi anketirana populacija počela, če bi bil zagotovljen mir in bi imela vso oblast in moč v svojih rokah.

C.

Da bi ugotovili, kakšne so aspiracije mladine, kaj bi želela delati, obenem pa tudi ugotovili, kaj jo pravzaprav moti in bi sama skušala popraviti, če bi to možnost imela, smo postavili naslednje vprašanje z modalitetami:

ČE BI VEDELI, DA JE MIR ZAGOTOVLJEN, IN ČE BI VAM BILA DANA VSA OBLAST IN MOČ, KAJ BI NAJPREJ NAREDILI?

(S številkami 1 do 3 označite tiste tri stvari, ki bi jih najprej naredili!)

sporočil bi novo revolucijo in spremenil družbeni red pri nas

okrog sebe bi zbiral najlepše stvari (umetnine) na svetu

odpravil bi vse neenakosti med ljudmi

dosegel bi, da ljudje nehajo verovati

dal bi zapreti vse slabe ljudi

dosegel bi, da bi bili vsi ljudje verni

onemogočil bi svojega najhujšega nasprotnika

vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva

odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami

drugo; opišite

ne vem

V prvem rangu izstopa pri vseh skupinah modaliteta 3: če bi imel oblast in moč, bi odpravil vse neenakosti med ljudmi. Najmanjše grupiranje pri tej modaliteti je pri skupini brezposelnih in kmečki skupini, pri katerih je precej odgovorov dobila modaliteta 1: če bi imel moč in oblast, bi sprožil novo revolucijo in spremenil družbeni red pri nas, ter

modaliteta 5: če bi imel moč in oblast, bi dal zapreti vse slabe ljudi. Prva modaliteta se v tem rangu kaže kot pomembna tudi pri delavski skupini.

V drugem rangu najmočneje izstopajo odgovori pri modaliteti 8: vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva. Ta ista modaliteta je na prvem mestu tudi, če gledamo po posameznih skupinah, razen pri kmečki skupini, kjer je na prvem mestu 5: dal bi zapreti vse slabe ljudi, ki je pri tej skupini tudi v prvem rangu dobila precej odgovorov. 5. modaliteta je med prvimi tremi v tem rangu tudi pri delavski mladini in brezposelnih. Očitno mladina iz teh skupin občuti svoje okolje in ljudi v njem bolj sovražno in neprijazno kot mladina iz ostalih skupin. Tako si namreč razlagamo nekakšno maščevalnost mladih iz teh skupin, kar še zlasti velja za ženske. Seveda je vprašanje, zakaj ravno mladina iz teh skupin občuti ljudi kot slabe, slabše, kot jih občutijo anketirani iz drugih skupin.

V tretjem rangu je občutno največje grupiranje odgovorov pri modaliteti 9: če bi imel moč in oblast, bi odpravil vse razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami. Ta modaliteta je tudi pri posameznih skupinah dobila največje število odgovorov v tem rangu.

Oglejmo si rezultate odgovorov v vseh treh rangih po skupinah:

vajenci:

odpravil bi vse neenakosti med ljudmi . . .	75,5
odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami	65,0
vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva	63,8
dal bi zapreti vse slabe ljudi	29,5

srednje strokovne šole:

odpravil bi vse neenakosti med ljudmi . . .	82,5
vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva	74,5
odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami	73,0
okrog sebe bi zbral najlepše stvari (umetnine) na svetu	14,0

gimnazije:

vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva	83,5
odpravil bi vse neenakosti med ljudmi . . .	81,0
odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami	72,5
okrog sebe bi zbral najlepše stvari (umetnine) na svetu	17,0

študentje:

vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva	87,5
odpravil bi vse neenakosti med ljudmi . . .	75,5
odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami	67,0
okrog sebe bi zbral najlepše stvari (umetnine) na svetu	16,0

delavci:

odpravil bi vse neenakosti med ljudmi . . .	75,5
vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva	57,5
odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami	55,5
dal bi zapreti vse slabe ljudi	30,5

uslužbenci:

odpravil bi vse neenakosti med ljudmi . . .	82,5
vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva	75,5
odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami	66,0
okrog sebe bi zbral najlepše stvari (umetnine) na svetu	16,0

kmetje:

odpravil bi vse neenakosti med ljudmi . . .	64,2
dal bi zapreti vse slabe ljudi	40,8
vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva	38,3
odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami	38,3
dosegel bi, da bi bili vsi ljudje verni	25,8
onemogočil bi svojega najhujšega nasprotnika	24,2

brezposelni:

odpravil bi vse neenakosti med ljudmi . . .	62,7
vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva	53,3
odpravil bi razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami	53,3
dal bi zapreti vse slabe ljudi	33,4
sprožil bi novo revolucijo in spremenil družbeni red pri nas	20,7

Kot nam kažejo rezultati vseh treh rangov, je na prvem mestu po številu odgovorov modaliteta 3: če bi imel moč in oblast, bi odpravil vse neenakosti med ljudmi. Upravičeno lahko smatramo, kot že rečeno, da je to dejstvo tisto, ki mlade najbolj moti in proti čemur so najostreje nastrojeni. To dejstvo je tako močno, da bi bili pripravljene, verjetno ne le v tej zamišljeni, idealizirani obliki, ampak realno sprožiti prizadevanje mladih (ki verjetno tudi teče) za odpravo nepravilnosti. Le gimnazijska in študentska mladina je večkrat obkrožila modaliteto 8: vse sile bi usmeril v razvoj znanosti, kulture in gospodarstva. Ker je ta modaliteta tudi sicer dobila veliko število glasov, lahko rečemo, da večina mladih smatra za realno možnost odprave neenakosti med ljudmi ter razlik med razvitimi in nerazvitimi deželami (ki je tudi dobila precejšnje število odgovorov) v razvoju znanosti, kulture in gospodarstva. Najmanjša je ta »vera« pri delavski, kmečki in delno brezposelni mladini. Ta odnos do znanosti in kulture opazamo pri imenovanih skupinah že skozi vso anketo. Pojasnili smo to dejstvo s hipotezo, da ta mladina pač v veliki večini nima stika niti s srednjim šolstvom, z dobrimi komunikacijskimi zvezami, kaj šele z znanostjo.

Pri delavski, kmečki, brezposelni in vajenski mladini je, kot vidimo, precejšnje število skupnih odgovorov pri modaliteti 5: dal bi zapreti vse slabe ljudi. To dejstvo je vsekakor potrebno nadaljnega raziskovanja, saj je vprašanje, kaj se skriva za takšnim percipiranjem svojega okolja, seveda če gre res zgolj za percipiranje in ne tudi dejansko »sovražnost življenja« tej mladini.

Opisni odgovori:

Ce bi imel oblast in moč:

Ne bi sprožil revolucije, ampak bi odpravil napake v družbenem redu.

Odpravil bi vse neenakosti v dohodkih in davkih med republikami, pri nas npr. Slovenija — Srbija.

Poskusil bi izboljšati naš sistem.

Na vodeča mesta bi postavila sposobne ljudi.

Delno bi spremenil režim, zlasti v gospodarstvu.

Ne bi spreminjala družbenega reda, ampak poskusila odpraviti napake, ki so danes v njem.

Ne bi odpravljala razlik med razvitimi in nerazvitimi predeli SFRJ, ker je nesmisel, da razvitejši čakajo, da jih ostali dohite.

Dal bi vsem ljudem kruha.

Enakopravne pravice črnecem v ZDA.

Izboljšala bi življenjski standard v naši državi.

Naj bi se bolj delalo po ideologiji, kot pa samo govorilo.

Ker mir nikoli ne bo zagotovljen, ne dajem odgovorov.

Dosegel bi, da bi bili vsi ljudje srečni.

Onemogočil bi vse, ki bi se mi zoperstavljali.

Vse ljudi bi izobrazil.

Odprla bi vsem ljudem vstop do vsega lepega in človeka vrednega.

Ustanovil bi šole, v katerih bi resnično vzgajali ljudi.

Dosegel bi, da bi bili vsi ljudje med seboj poštenei.

Skušala bi preprečiti tisto, kar človeka boli.

Naučil bi ljudi živeti stoo odstotno duhovno.

Spremenila bi odnos med ljudmi — ne v družbenem smislu — temveč samo odnos človeka do človeka.

Dal bi vsakomur možnost, da živi po svoje, če pri tem ne ovira svobode drugih.

Dala bi vsakemu možnost lastnega načina življenja.

Hotela bi doseči, da bi živel vsakdo življenje, ki bi ga rad živel.

Samomor, zaradi tega, ker bi bilo potrebno toliko stvari spremeniti, da bi uvidel, da to ni v mojih močeh.

Pustil bi, da bi čas uredil vse stvari, ker ta najboljše stori.

Svet vrednot mladih nam je že precej poznan, slika je že dokaj zaokrožena, zato si oglejmo še rezultate vprašanja:

Ali veste, kaj želite v življenju doseči?

1. trdno vem kaj hočem v svojem življenju doseči

2. imam samo nejasno predstavo o tem, kaj hočem v življenju doseči

3. ne vem, kaj hočem v življenju doseči, čeprav bi rad vedel

4. ne vem, kaj hočem v življenju doseči, in ne razmišljam o tem.

Rezultati odgovorov na to vprašanje kažejo razlike med spoloma. Le-te pričajo, da so pri skupinah, ki jih opredeljuje praviloma manjša izobrazba kot ostale, moški bolj samozavestni, če lahko tako rečemo, in so v večji meri zagotavljali, da vedo, kaj hočejo v življenju doseči. Nasprotno pa pri skupinah, ki jih opredeljuje večja izobrazba (srednje šole in študentska populacija), ta prepričanost pri moških praviloma pada, a se večja pri ženskah. Skoraj polovica vseh anketiranih trdi, da trdno vedo, kaj hočejo v življenju doseči, koleba jih 31,7 %, kar ni nič »tragičnega«, saj je naša populacija vendarle mladina, ki si išče svoje mesto v družbi in življenju sploh. Majhen je procent tistih, ki ne vedo, kaj bi počeli v življenju in jih to tudi ne zanima (5,2 % v skupnem poprečju). Zanimivo je, da je sorazmerno velik procent odgovorov: ne vem, kaj bi v življenju počel in me tudi ne zanima, pri delavski mladini (12 %), kmečki in brezposelni mladini (10,8 in 9,3 %). Ta procent »brezperspektivnih« je precejšen. Ni problem v tem, da ne vedo, kaj bodo ali bi v življenju počeli, temveč v tem, da o tem ne razmišljajo. Vsekakor bi bilo potrebno vedeti, zakaj je prav pri tej mladini tolikšen procent takih, ki ne vedo in predvsem, ki ne razmišljajo o tem, kaj bodo ali bi v življenju počeli, kaj želijo v življenju doseči. Morda ni daleč od resnice hipoteza, da ima prav ta mladina pri nas najmanj možnosti, da bi v življenju kaj dosegla, zato pa so tudi aspiracije po tem manjše. Če so možnosti deloma dane, potem se tudi aspiracije večajo, če pa so možnosti zelo majhne, se tudi aspiracije ne morejo razviti in zakrnijo. In ljudje, namesto da bi razmišljali, prepuste vse toku »življenja«.

MLADI IN RELIGIJA

Ugotovitev, da je religija iluzorno sonce človeka, opij ljudstva itd., je prav tako resnica, govornica iz nekega časa, kot je tudi resnica, da je bila religija za človekov odnos do sebe in sveta tisto edino sonce, v luči katerega si je sploh mogel zamišljati svoje življenje in nehanje. Oglejmo si, kako misli anketirana populacija o religiji, bogu itd.

Postavili smo ji naslednje vprašanje in dobili te le rezultate:

Ali je po vašem mnenju vera v Boga sodobnemu človeku potrebna ali ne?

1. vera v Boga je potrebna

2. vera v Boga ni potrebna

3. nisem o tem razmišljal

Rezultati odgovorov na to vprašanje kažejo, da je najbolj prepričana o potrebnosti boga kmečka mladina, pri kateri je več kot polovica anketiranih izjavila, da je vera v boga sodobnemu človeku potrebna. Najmanjši je ta procent pri študentski mladini, zatem pa pri srednješolcih, iz srednjih strokovnih šol in gimnazijah. Praviloma so ženske bolj prepričane v potrebnost vere v boga kot moški.

Gledano v skupnem poprečju trdi dobra četrtina anketirane mladine, da je vera v boga sodobnemu človeku potrebna.

Da vera v boga ni potrebna, trdi največ gimnazijske mladine, več kot polovica. S tem mnenjem soglaša skoraj polovica študentov in učencev srednjih tehničnih šol. Seveda je tega mnenja najmanj pri ženski mladini, komaj 8,3 %. Praviloma so moški bolj ali bolje v več primerih izrazili prepričanje, da vera v boga ni potrebna, kot so to storile ženske. Velik pa je tudi procent tistih, ki trde, da o potrebnosti vere v boga niso razmišljali. Skupni odstotek je več kot tretjina vseh anketiranih. Praviloma so o tem manj razmišljale ženske kot moški. Najmanj razmišlja o tem problemu delavska mladina; skoraj polovica delavcev je odgovorila, da o tem ne razmišlja.

Delež tistih, ki so pri tem vprašanju odgovorili, da o problemu vere v boga ne razmišljajo, je velik in kaže na to, da problemi religije, vere v boga, postajajo vse manj važni, bodisi za človekovo vsakdanje življenje (o teh problemih človek največ misli) bodisi nasploh. Religija danes ni več tista — to je seveda hipoteza — ob kateri bi se bilo treba nekaj odločiti, katere problemi bi bili »v zraku« in o katerih bi človek potemtakem mislil in razmišljal in se opredeljeval. Seveda je vprašanje, kaj takšna ravnodušnost, da to tako poimenujemo, pomeni.

Oglejmo si, kaj verujoči mladini pomeni bog, vera v boga. Zato smo postavili naslednje vprašanje in dobili tele rezultate:

Ce verujete v Boga, kaj vam pomeni ta vera?

1. v veri najdem odgovor na vprašanje, odkod svet in človek v njem
2. v veri dobim napotek in pomoč za pošteno življenje
3. vera mi pomaga v premagovanju življenjskih težav
4. vera mi pomeni predvsem upanje v posmrtno življenje, da ne bo mojega življenja konec že kar tu
5. v veri nahajam smisel svojega življenja
6. brez vere bi se čutil osamljenega in izgubljenega, bilo bi mi tesno
9. ne verujem

Od verujočih se je največ anketiranih odločilo za odgovor: v veri dobim napotek za pošteno življenje, razen pri kmečki mladini, kjer je večje število glasov dobila modaliteta 3: vera mi pomaga v premagovanju življenjskih težav. Pri kmečki mladini smo že pri več vprašanih naleteli na izjave o težkem življenju, česar pravzaprav nismo videli pri nobeni skupini, vsekakor pa ne v veliki meri. Čas bi bil, da bi se razmere spremenile in ne bi bilo več treba poslušati in opazovati izjav o težkem življenju enega dela naše mladine!

Kot vidimo, je zelo majhno število glasov dobila modaliteta: vera mi pomeni predvsem upanje v posmrtno življenje, da ne bo mojega življenja konec že kar tu. Ta modaliteta namreč izjavlja nekaj, kar je bistven sestavni del vere v boga, in vendarle je dobila majhno število odgovorov (1,2 % v skupnem poprečju). Odgovori bolj kažejo na to, da mladina

veruje v boga zaradi tukajšnjih življenjskih težav, da išče v veri predvsem moralne kriterije, napotek za vredno življenje in oporo v življenjskih težavah. Se posebej to velja za kmečko mladino, kjer je 27 % religioznih anketirancev izjavilo, da z vero v boga rešujejo svoje življenjske težave. 60 % moške in 80 % ženske kmečke mladine iz tega ali onega razloga veruje v boga (skupno 73,3 % v tej skupini). Ta odstotek je ogromen v primerjavi z drugimi skupinami; sicer pa si oglejmo rezultate.

Mladina, ki veruje v boga (po skupinah): vajenska 43,3 %, srednje strokovne šole 30,5 %, gimnazije 26,5 %, študentje 28 %, delavci 48,5 %, uslužbenci 36,5 %, kmečka mladina 73,3 %, brezposelni 59,3 %, skupaj 39 %. Vsa ta mladina je iz različnih razlogov religiozna oziroma veruje v boga. Precejšen procent religiozne mladine je tudi v delavski, brezposelni in uslužbenki skupini.

Oglejmo si, kako se mladina formalno obnaša do svoje vere. Zato smo postavili naslednje vprašanje in dobili tele rezultate:

Ali ste verni? Ali opravljate tudi verske dolžnosti?

1. verujem in opravljam verske dolžnosti
2. verujem, a ne opravljam verskih dolžnosti
3. opravljam nekatere verske dolžnosti, pa ne verujem
4. ne opravljam verskih dolžnosti in ne verujem

Rezultati kažejo, da večina tistih, ki verujejo, tudi opravlja verske dolžnosti in da je dokajšnje število tistih, ki ne verujejo, pa vendarle opravljajo verske dolžnosti zaradi različnih razlogov. Tistih anketiranih, ki niti ne verujejo niti ne opravljajo verskih dolžnosti, je manj kot polovica, v skupnem poprečju le 44,8 %. Med njimi je zlasti veliko več moških kot žensk. Največji procent tistih, ki niti ne verujejo niti ne opravljajo verskih dolžnosti, je med študentsko mladino (62,5 %), med gimnazijsko in mladino srednjih tehničnih šol. Najmanj tistih, ki niti ne verujejo niti ne opravljajo verskih dolžnosti, pa je med kmečko mladino, komaj 7,5 %. Precej religiozna je tudi delavska ter vajenska mladina, med njimi je manj ali komaj tretjina nereligioznih in takšnih, ki tudi verskih dolžnosti ne opravljajo. Sorazmerno precejšnje število je tistih, ki verujejo, a ne opravljajo verskih dolžnosti.

Oglejmo si, kakšne razloge navajajo verni za to, da opravljajo verske dolžnosti. Na to nam dajejo odgovor rezultati naslednjega vprašanja:

Ce se udeležujete cerkvenih obredov, povejte nam, kateri je glavni razlog?

1. to je moja verska dolžnost
2. obredi so zame posebno doživetje, v cerkvi je čisto drugače
3. udeležujem se jih, ker starši tako želijo
4. ker hodijo tja tudi moji prijatelji
5. zaradi ljudi, da imam mir pred ljudmi
6. iz navade

7. z obiskovanjem obredov hočem javno pokazati, da podpiram cerkev

8. drugo; opišite

9. ne obiskujem cerkvenih obredov

Anketirani po skupinah večinoma navajajo kot glavni razlog temu, da obiskujejo cerkvene obrede, to, da starši tako želijo. Le pri kmečki mladini visoko prevladujejo odgovori pri 1. modaliteti: obiskovanje cerkvenih obredov je moja verska dolžnost. V glavnem prevladujejo med vzroki, ki jih navaja anketirana populacija, prvi trije: obredov se udeležujem, ker starši tako želijo, obredi so zame posebno doživetje, v cerkvi je čisto drugače (kar velja zlasti za študente, dijake gimnazij in dijake srednjih strokovnih šol), ter 1. modaliteta: to je moja verska dolžnost. Pri delavski mladini je med tistimi, ki obiskujejo cerkvene obrede, važna modaliteta: cerkvene obrede obiskujem iz navade.

Oglejmo si še nekaj opisnih odgovorov:

Naučim se živeti.

Cerkev je moja šola za življenje.

Človeku je včasih v oporo, neha za trenutek verjeti vase, uči poštenega življenja, drži ljudi v nekem čudnem strahu po pozabljanju.

Čutim se bolj povezana z Bogom.

Iščem tako tolažbo.

Poglobim se vase.

Vem, da je to človeku tudi delno potrebno.

Delno iz navade, delno iz neke potrebe.

Včasih potrebujem mir.

Včasih človek samo tukaj najde duševni mir.

Počutim se mirnejšega.

Rad imam vzdušje v cerkvi.

Ze od malega sem navajena obiskovati verske obrede, ki so mi pomenili nekak lep zaključek tedna, kot drugim, ki žive v mestu.

V cerkev grem:

Zaradi spoznavanja običajev.

Rad ogledujem cerkve in umetnosti v njih.

Hodim le poslušat orgle.

Obiskujem enkrat na leto, ker me to zanima kot kulturnega človeka.

Da vidim, kdo se jih ne.

Zaradi zabave.

Ker bi rad dokazal, kakšen nesmisel je to.

Prvi del opisnih odgovorov izraža globoko vero v boga ali bolj globoko potrebo po veri v boga, po miru in zbranosti, po vodiču v življenju. Vera in cerkev jim je šola za življenje, cerkveni hram pa prostor za sestajanje z bogom, iskanje samega sebe in svojega miru ter notranjega obraza. Pri le-teh sta nedvomno religija in versko čustvo močnejše zasidrana kot pri tistih, ki odgovarjajo, da obiskujejo cerkvene obrede kot turisti umetniških spomenikov, ali tisti, ki hodijo predvsem zaradi navade ali ker starši tako želijo. Mislimo, da je posebno važna modaliteta oziroma vzrok ta, da cerkveni obredi pomenijo lep zaključek tedna, saj na vasi sicer skoraj ni moč iti drugam. V cerkvi srečaš tudi prijatelje, znance, vidi se to in ono, sliši se to in ono, tako je čez nedeljo krajši čas. Mislimo, da je ta vzrok na vasi zelo močan.

Oglejmo si še, zakaj neverni ne verujejo. Anketirani populaciji smo postavili naslednje vprašanje:

Ce ne verujete v obstoj Boga, zakaj ne?

1. ker mi znanost odgovarja na vsa vprašanja

2. svet je preveč slab, da bi ga Bog trpel, če bi bil

3. ker verujoči ljudje niso nič boljši od drugih

4. ker človek o vsem, kar ga zadeva, lahko sam odloča in je odgovoren sam sebi in družbi

5. niti verujem niti ne verujem, sem v dvomu

6. drugo; opišite

7. verujem v obstoj Boga

Pri odgovarjanju na to vprašanje izstopajo predvsem rezultati prve in četrte modalitete. S tema dvema je namreč odgovarjala večina nevernih: v boga ne verujem zato, ker mi znanost odgovarja na vsa vprašanja in ker človek o vsem, kar ga zadeva, lahko sam odloča in je odgovoren sam sebi in družbi. Med obema modalitetama v njunem bistvu ni bistvene razlike: videli smo, da se znanstven odnos do sveta javlja kot pojav človekovega bistva, usmerjenega k naravi in njenemu obvladovanju. Tako je znanost orodje, roka tistega človeka, ki je edinole sam sebi odgovoren za vsa dejanja, ki o vsem, kar ga zadeva (kar ga ne bi zadevalo, tega ni), sam odloča. Odloča lahko predvsem s pomočjo znanosti. Človek tako rekoč sam postane svoj bog, samemu sebi odgovoren za vse, kar ga zadeva, sam odloča o vsem, kar ga zadeva.

Tako smo prišli do zanimive slike, da mladina, ki smo jo anketirali, veruje v boga ali pa v človeka, ki je sam kot bog, v človeka, ki sam o sebi odloča in sam sebi odgovarja, v človeka. V osnovi, torej v načinu mišljenja ni razlike med obema vrstama mišljenja, čeprav eno vodi k religiozni metafiziki, drugo pa k nereligiozni metafiziki. (Pojem metafizika se v tem primeru uporablja kot nadizkustveno utemeljevanje principov svojega mišljenja.)

Oglejmo si še nekaj opisnih odgovorov:

Če bi bil, bi bilo drugače na nebu.

Ne verujem v Boga teologije, temveč v Boga kot življenje in princip reda v svetu.

Če bi bil Bog, bi pomagal ljudem, ki verujejo vanj, tako pa večina teh živi v pomanjkanju ali dvomih, ali pa igrajo dvojno življenje.

Ker se nauk in znanost razhajata in ker se mi znanstveni dokazi zdijo logičnejši kot verski nauk.

Ker se mi zdi materializem sprejemljivejši in edino logičen.

Na vero gledam kot na neko vrsto filozofije, ki mi ne odgovarja.

Ker so protislovja med vero in življenjem.

Če bi bil Bog, bi bil bolj pravičen do ljudi.

Zdi se mi nesmiselno in si tega sploh ne znam razlagati.

Ker ne vidim smisla, zakaj bi veroval, zdi se mi nesmisel.

Zaradi medlih razlag.

Ne verjamem, ker ga nisem videla.

Ne smem, ker so starši v taki službi.

Ker sem bil tako vzgojen.

Teško je verovati.

Včasih sem veroval, sedaj pa o tem razmišljam.

O tem ne razmišljam.

Mislim, da Bog je, toda o tem ne razmišljam veliko.

Ker sodobni človek lahko najde smisel človeškega življenja tudi brez Boga.

Ker mi cerkev ni mogla odgovoriti na nekatera vprašanja in ker sem si postavil drug cilj, ki mi nadomešča cerkev.

Ne vem.

Verjamem tudi lahko v kaj drugega.

Začenjam verjeti v neki »duhovni absolut«, ker mi je to potrebno.

Verjamem, toda ne v takega Boga, kot ga opisuje cerkev.

Vse še ni razjasnjeno z znanostjo, zato mnogokrat dvomim.

Ne verujem v Boga, verujem v dobro.

Znanost, bogovi so bili kozmonavti.

V razgrnjeni paleti odgovorov najdemo potrdilo tudi za našo hipotezo, da namreč ni razlike v načinu mišljenja in odnosa človeka do samega sebe pri

religioznih oziroma nereligioznih ljudeh. Seveda je ta hipoteza sporna in neresnična takoj, ko bi hoteli preseči nivo, za katerega je mišljena. Gre le za strukturo mišljenja in za nič drugega. Sicer pa je jasno, da so razlike med verujočim in neverujočim človekom. Če nekdo trdi, da lahko verjame tudi v kaj drugega, da verjame v »nekak absolut«, da je znanost oziroma da so kozmonavti bogovi, to pomeni, da vse te kategorije so tu, žive svoje življenje, ljudje se opredeljujejo le za ali proti njim, to pa je v osnovi isto. Človek prek znanosti, prek tistega, kar ga dela božanskega, vseмогоčnega, ustvarjalca življenja, sam postaja bog. Kozmonavti so temu božanskemu najbližje, postali so sodobni bogovi.

Naj poudarimo, da veljajo ta razmišljanja le, dokler se gibljemo v okviru strukture mišljenja in odnosa človeka do samega sebe. Izven teh meja je taka primerjava nesmiselna.

ZUPAN, France: Masovna kultura — strip, Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 63—92.

Strip je nastal konec 19. stoletja v ZDA, njegove značilne komponente pa imajo izvor v srednjeveških miniaturah, freskah, grafičnih listih, v anglosaskih političnih satiričnih karikaturah. Strip je v vsakem pogledu integralni del množične kulture 20. stoletja. Značilnosti stripa so: poudarjeni obrisi, poenostavljanje, velike ploskve enotnega tona, dvodimenzionalnost, predvsem pa akcija. Najnatančnejša razlaga značilnosti stripa, odnosa med besedilom in risbo. Zgodovina stripa v ZDA in Evropi ter analiza domačih, slovenskih in jugoslovanskih stripov.

KERŠEVAN, Marko: Slovenski gimnazijci in tradicionalna religioznost, Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 93—112.

Rezultati ankete o religioznosti gimnazijcev-četrtošolcev, ki jo je izvedel Center za proučevanje religije in cerkve na VSSPN aprila in maja 1968, kažejo, da je religioznih 50—60 %, nereligioznih 25 %, neopredeljenih pa 20 % četrtošolcev. Tesneje je povezanih s cerkvi le 10—15 % anketiranih. Dekleta so nekoliko religioznejša od fantov. Vpliv družinske sredine in socialno-kulturnega okolja na religioznost mladine kaže, da je posebej visoka korelacija med religioznostjo v družini z religioznostjo mladine. Tradicionalne religiozne predstave se praznijo in je danes religija predvsem navodilo za moralno življenje.

VINDIŠAR, Pavel: Družbeni standard, sredstva, politika, mnenja, Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 35—57.

V raziskavi, ki proučuje družbeni standard zaposlenih v gospodarskih delovnih organizacijah v Sloveniji, se podatki nanašajo le na eno gospodarsko vejo, in sicer na promet in zveze. Proučevana so naslednja področja družbenega standarda: 1. stanovanjska problematika, 2. regresiranje voženj na delo in z dela, 3. izobraževanje, 4. letna in tedenska rekreacija, 5. družbena prehrana, 6. otroško varstvo, 7. kulturno in športno delovanje ter 8. dotacije in prispevki raznim organizacijam, društvom ali skladom. Življenjski standard delavcev je izrazito odvisen od osebnih dohodkov, zaradi česar je tudi potrošnja izrazito individualizirana, kar je v nasprotju s temeljnimi principi družbenega sistema.

JEROVŠEK, Janez: Teoretske osnove strukture vpliva v občini, Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 2—16.

Občina je del širšega sistema in po njem determinirana, hkrati pa je sama sistem s številnimi deli oziroma subsystemi. Količina oblasti, s katero razpolaga, je determinirana z mestom in vlogo, ki jo ima v širšem socialnem sistemu. Struktura vpliva v občini pa je opredeljena z mestom in vlogo, ki ga imajo subsystemi v njenem sistemu. Subsystemi so relativno avtonomni, imajo različne cilje, različne vzorce obnašanja in različne oblike vodenja ter upravljanja. Občino predstavlja sistem interakcij štirih tipov organizacij: 1. občinska skupščina, 2. lokalne delovne organizacije, 3. politične organizacije in društva ter 4. industrijske organizacije. Determinante strukture vpliva pa so: industrializacija, socialna diferenciacija, stopnja izobrazbe, mobilnost in vloga vodstva. Učinkovita je tista organizacija, v kateri obstaja velika količina vpliva in v kateri razlike v interesih niso prevelike.

HRIBAR, Spomenka: Vrednote mladih, Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 113—136.

Analiza je interpretacija ankete o družbeno-političnih vrednotah mladih, ki jo je izvedel inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani aprila in maja 1968. Anketni rezultatj razgrinjajo resnico časa današnje mlade generacije, ki je razvidna iz strukture mišljenja mladine ob neposrednem odgovoru na vprašanje: kaj (kdo) je človek, kaj je njegovo bistvo. S tem analiza obravnava predvsem problem človekove prihodnosti, želje, strah, občudovanje mladine, pojmovanje dela in odnos mladine do religije.

MOŽINA, Stane: Kreativnost vodilnih delavcev in stališča do sprememb, ki vodijo do učinkovitosti pri delu, Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 58—62.

Problem obstaja v pomanjkanju iniciativnosti pri delu. Razrešitev problema je iskati v kreiranju ustreznih sprememb, ki bi vodile k večji uspešnosti v delovnih organizacijah oziroma v družbi sploh. Spremeniti je treba subjektivne karakteristike posameznikov (predvsem vodilnih oseb), kakor tudi objektivne faktorje strukture in okolja. Faktorji, ki zavirajo ustrezne spremembe, so s tradicijo, vzgojo in dosedanjim načinom dela obremenjene vrednote, stališča posameznikov ter toge organizacijske strukture in različni mehanizmi. Konflikti, ki od tod izhajajo, so lahko osnova za nove originalne zamisli ali pa za nadaljnje težave in stagnacijo v razvoju.

MLINAR, Zdravko: Izražanje in usklajevanje konfliktnih interesov v socialistični družbi, Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 25—34.

Konflikt pomeni specifično obliko interakcije med subjekti družbenega življenja, v kateri je dejavnost enega usmerjena proti dejavnosti drugega zaradi določenih dobrin, tako da ena stran želi omejiti, oškodovati ali onemogočiti realizacijo ciljev oziroma interesov druge. Vrednotenje konfliktov (ali je konflikt res samo rušilen in »negativen«?) je mogoče samo v komparaciji vrste konfliktov glede na osnovo njihovega nastanka, glede na način izražanja konfliktnih interesov, glede na subjekte, ki se spopadajo med seboj, in glede na način usklajevanja konfliktnih interesov. Pri tem je treba analizirati tudi posebne okoliščine, ki opredeljujejo vlogo konfliktov v naši družbi, iluzije in predsodke o konfliktih, kakor tudi nekatere posledice omejenega izražanja konfliktnih interesov.

KLINAR, Peter: Federacija kot družbena skupnost, Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 73—74, str. 17—24.

Jugoslovanska federacija ni le zvezna državna tvorba, ampak tudi družbena skupnost. Posamezna skupina ima karakteristike skupnosti tedaj, kada: je zasnovana na temi subjektivni in objektivni povezanosti njeinih članov. To je kohezivnost skupine. Indikatorji kohezivnosti so npr. dejavnosti in funkcije, značaj medsebojnih odnosov, elementi skupne zavesti, problemi strukture itd. Ti sociološki indikatorji kažejo na to, da družbenega značaja federacije ni mogoče raziskovati le s pomočjo meddržavnih (republiških) odnosov in da je potrebno mednacionalne odnose razčleniti na medsebojne nacionalne odnose različnih skupin, podskupin in posameznikov, posameznih nacionalnih skupnosti. Analiza teh indikatorjev je opravljena na podlagi mnenjskega raziskovanja: Stališča in politična aktivnost članov ZK (maja 1967) ter Slovensko javno mnenje 1968.

Ena njegovih bistvenih značilnosti naj bo ukinjanje distance med odrsko vdtorjem, igravcem in gledavcem, v polstovetenju prvega z drugim v enega samega, skozinskoz nepomirjenega družbenega akterja. Zato pa nikakor ni naključje, če sda resnične reinkarnacije zgornje gledališke taze prav ob dram, ki navidez spleh prej aktualistična agitka ali časnikiarski feljton v dialogih; je pa od začetka do

arje pravi gledališki tekst. Gledališče je stvar pričujočega trenutka in funkcionira- zala ga Ro- e sam tekst š občinstvo. se v njej o stava priču pretežno lit a teatra. E vdtorjem, skozinskoz sda resnič prej aktuali šarje pravi , zato ga Ro-



š sam tekst zahteva za drugo dejanje osvetljeno dvorano in postavlja igravce prav d občinstvo. Gledavec se mora dejavno vključiti v igr, sprejeti nase konfliktno si- se v njej opredeliti. To pa je tudi sicer še začetek akcije.

pli gredi je to akcija z konkretnim družbenim predznakom. Konfliktna situacija se roj kolektiva kmetijske zadruga -v bližnji okolici mesta-: na (gledališkem in hkrati i družbenem) odru nosilci treh oblastniških doktrin, v dvorani pa delavci — doslej skti. Delavci se začno — kakor pravimo — socializirati, njihova je pozicija sčno sami jemati vodstvo zadruga v roke. Znotraj tega osnovnega dramskega okvi- inka tako birokratske življenjske principe intenzirja Lojzeva, je še predvsem bistven lom direktorja Starega, ki nosi nekaj znakov globljih zg- pri- ridan v današnjem času. V prvi vrsti je to polom suverenega komizarskega principa i, ki ga je Stari iz partizanov podaljšal v svojo zadrugo, -postojanka socializma na ga je lep čas omogočala tudi objektivna situacija, princip socialističnega voditelja,

se iskreno paštenostjo in edgovornostjo osmišlja vse svoje življenje. Zda j ga je čas zamenjal z nave resnico (samoupravljanja). Direktor spozna, da se ima z vsem svo- ličnejšim preprosto umakniti iz zgodovine. Direktorjev umik je fakt globoke tragike. slo greda v mnogočem tudi drama njegovega internega zloma, hkrati pa drama ti- ti jih je afirmirala našo polpretekla zgodovina in ki so zdaj nujno in brezobzirna icijo: negirala jih bo tista zgodovina, ki jih je sama stvarjala.

ališče Rožančesa Tople grede zatorej ni samo izredno komunikativna in aktualna zmpak posledica globljih objektivnih spoznanj, tudi resnično zbirna potreba. A. I.

pli gredi je to akcija z konkretnim družbenim predznakom. Konfliktna situacija se roj kolektiva kmetijske zadruga -v bližnji okolici mesta-: na (gledališkem in hkrati i družbenem) odru nosilci treh oblastniških doktrin, v dvorani pa delavci — doslej skti. Delavci se začno — kakor pravimo — socializirati, njihova je pozicija sčno sami jemati vodstvo zadruga v roke. Znotraj tega osnovnega dramskega okvi- inka tako birokratske življenjske principe intenzirja Lojzeva, je še predvsem bistven lom direktorja Starega, ki nosi nekaj znakov globljih zgodovinskih kašflikto, ki prid- an v današnjem času. V prvi vrsti je to polom suverenega komizarskega principa i, ki ga je Stari iz partizanov podaljšal v svojo zadrugo, -postojanka socializma na

PROBLEM

BRANKO HOFMAN

IDEALI

MARJAN ROŽANČE

TOPLA GREDA

dramski feljton v dveh delih

DIM RUPEL

MUHO-LJUBJE

Vodilna jugoslovanska revija za organizacijska vprašanja

Moderna organizacija

- objavlja med drugim tudi zanimive članke s področja sociologije dela:
- Veljko Rus: **Sistemi komuniciranja v samoupravni delovni organizaciji**, št. 2/1968
- France Bučar: **Gospodarska organizacija kot asociacija svobodnih proizvajalcev ter vloga vodstvenih in strokovnih delavcev v tej asociaciji**, št. 5/1968
- Stane Možina: **Interesi samoupravljalcev za odločanje**, št. 8/1968
- Josip Zupanov: **Ali postaja vodenje podjetja poklic**, št. 10/1968
- Vladimir Arzenšek: **Samoupravljanje kot motiv in socialna vrednota**, št. 1/1969

Cena posamezni številki je 10 dinarjev. Celoletna naročnina znaša za posameznike 98 dinarjev, za delovne in druge organizacije 180 dinarjev. Za vse je še na voljo celoten letnik 1968 po ceni 98 dinarjev.